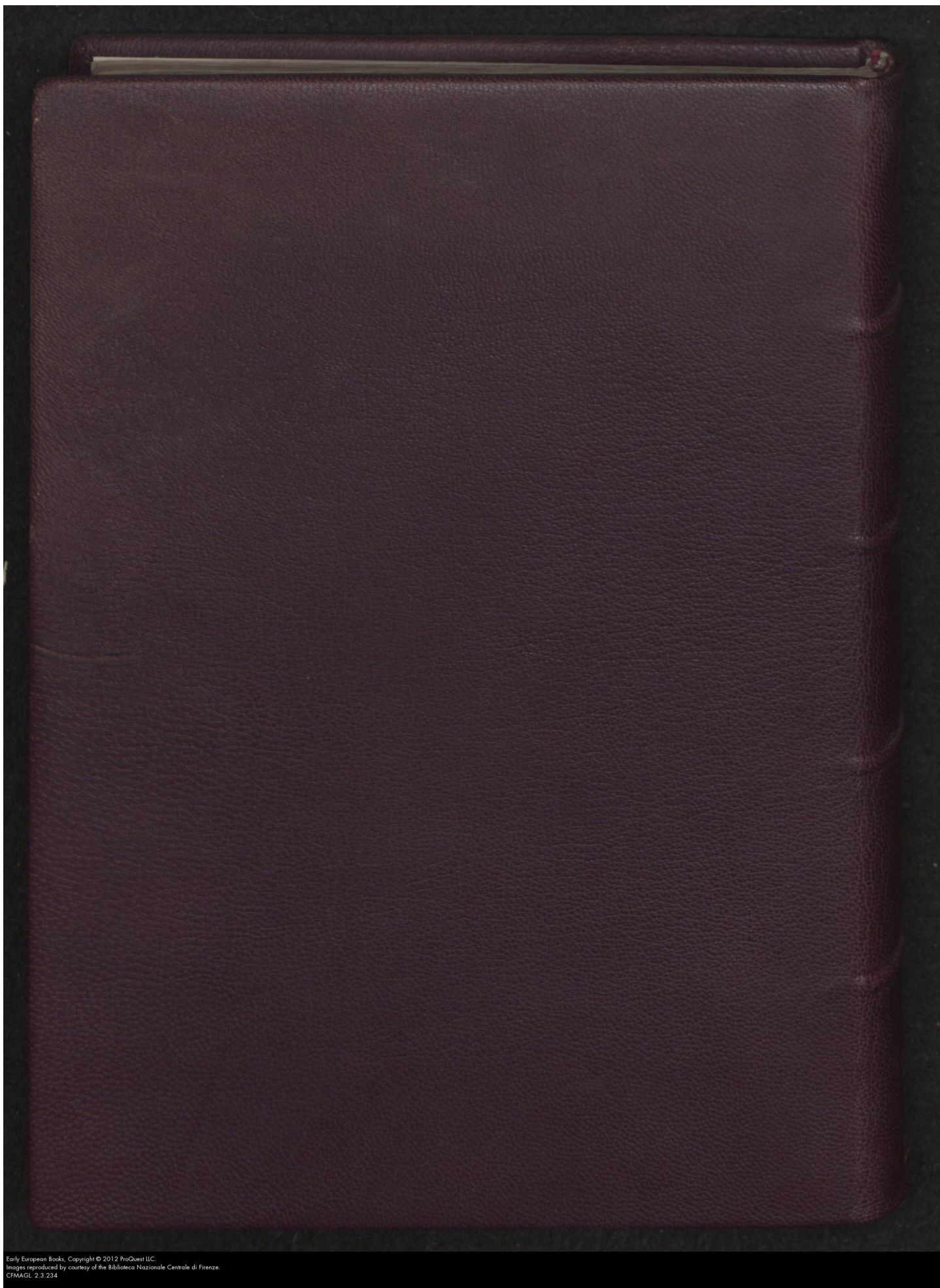

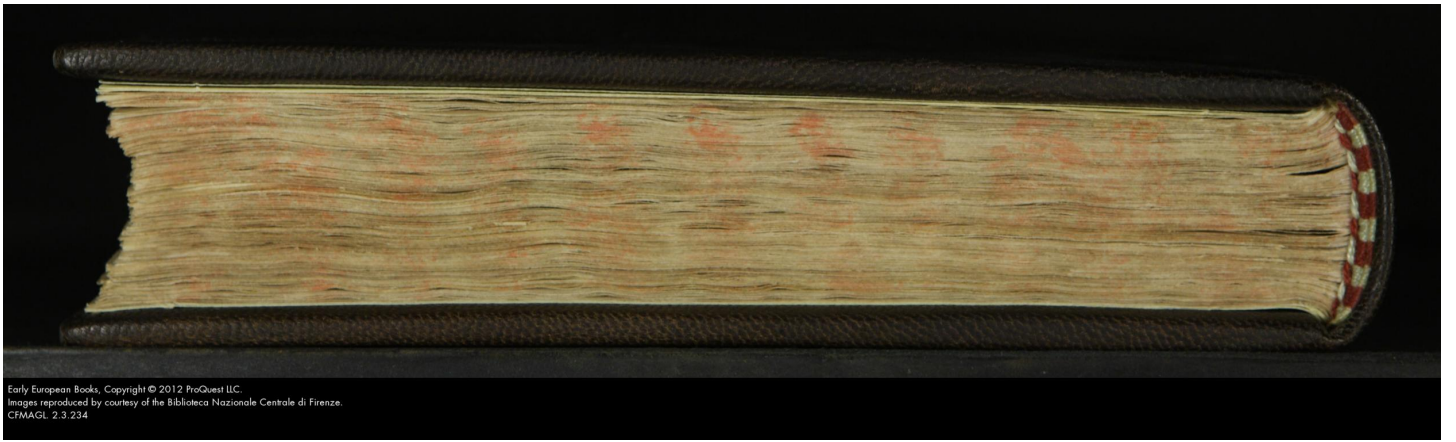

Early European Books, Copyright © 2012 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
CIVICIL 2.3.234

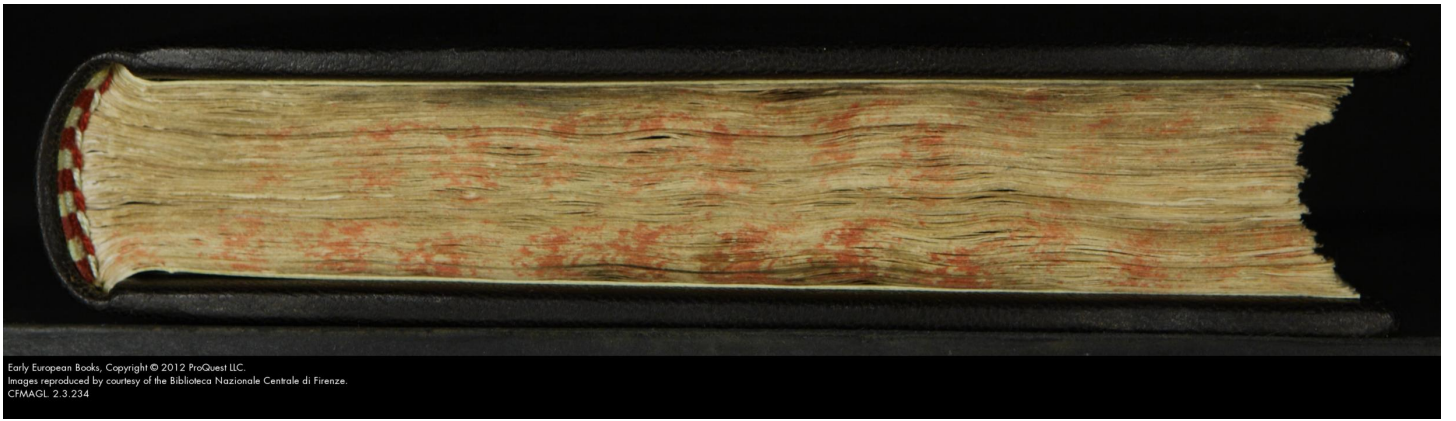

Early European Books, Copyright © 2012 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
CFMAGL 2.3.234

Early European Books, Copyright © 2012 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
CFMAGL 2.3.234

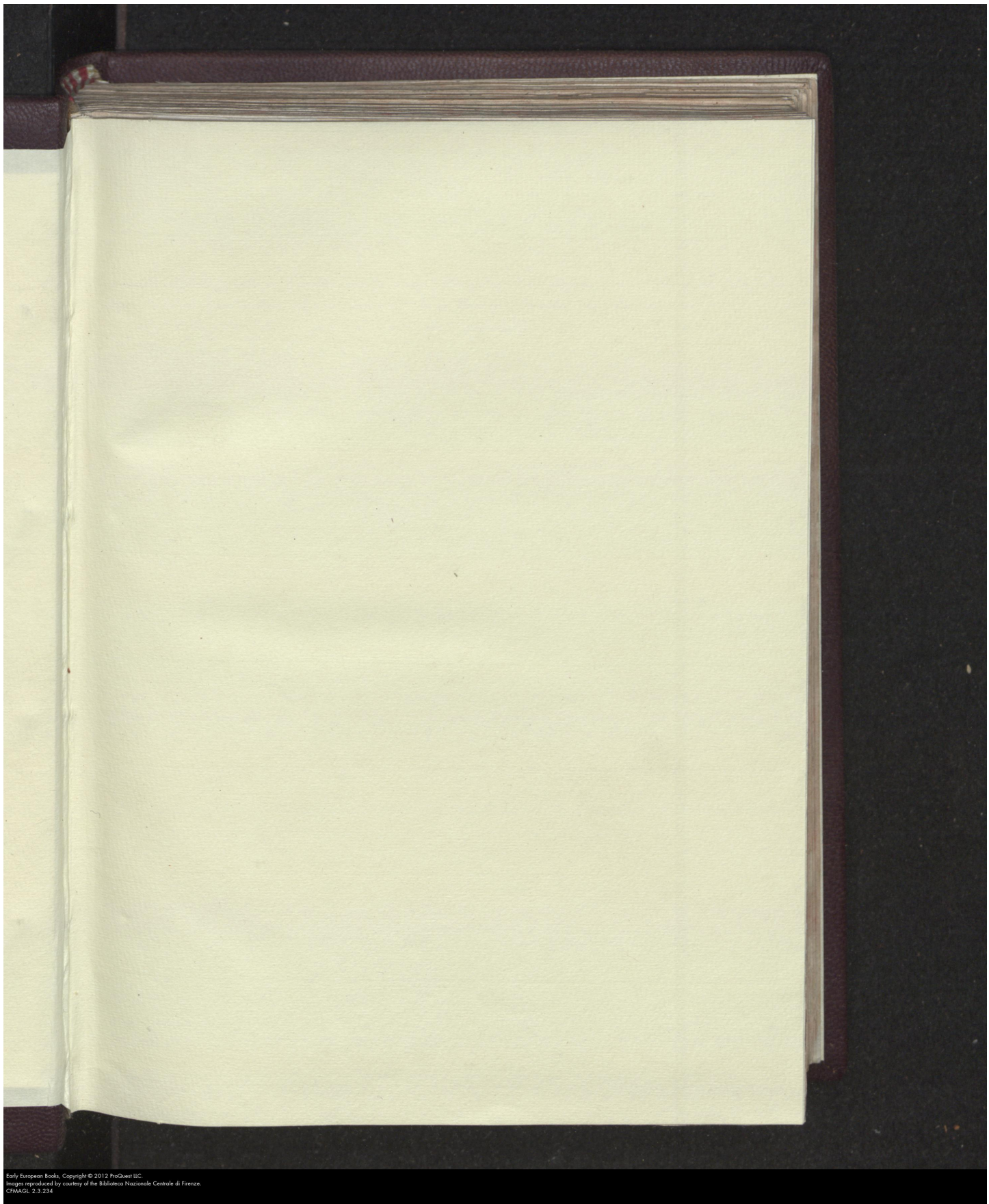

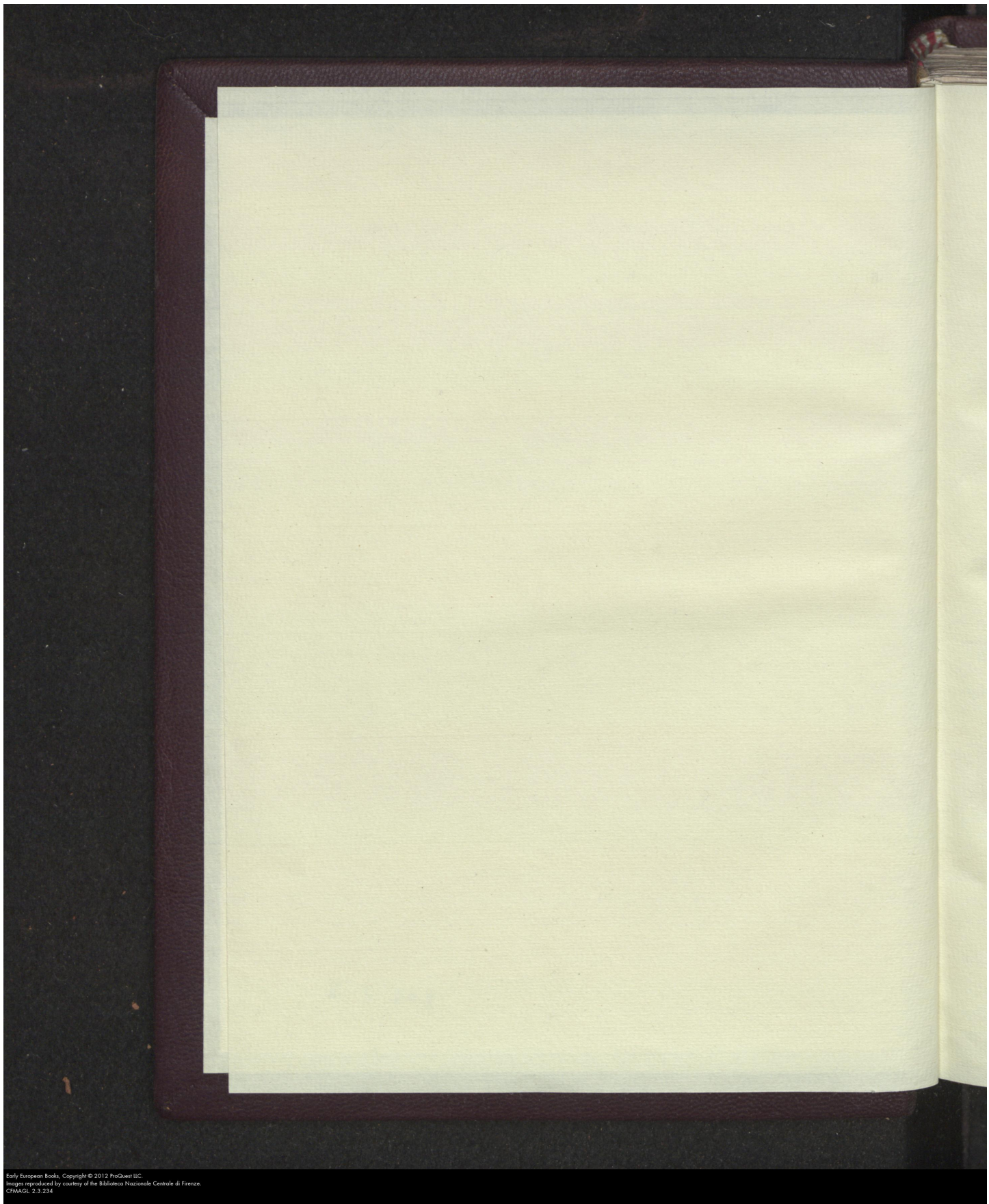
Early European Books, Copyright © 2012 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
CFMAGL 2.3.234

2. 3. 242

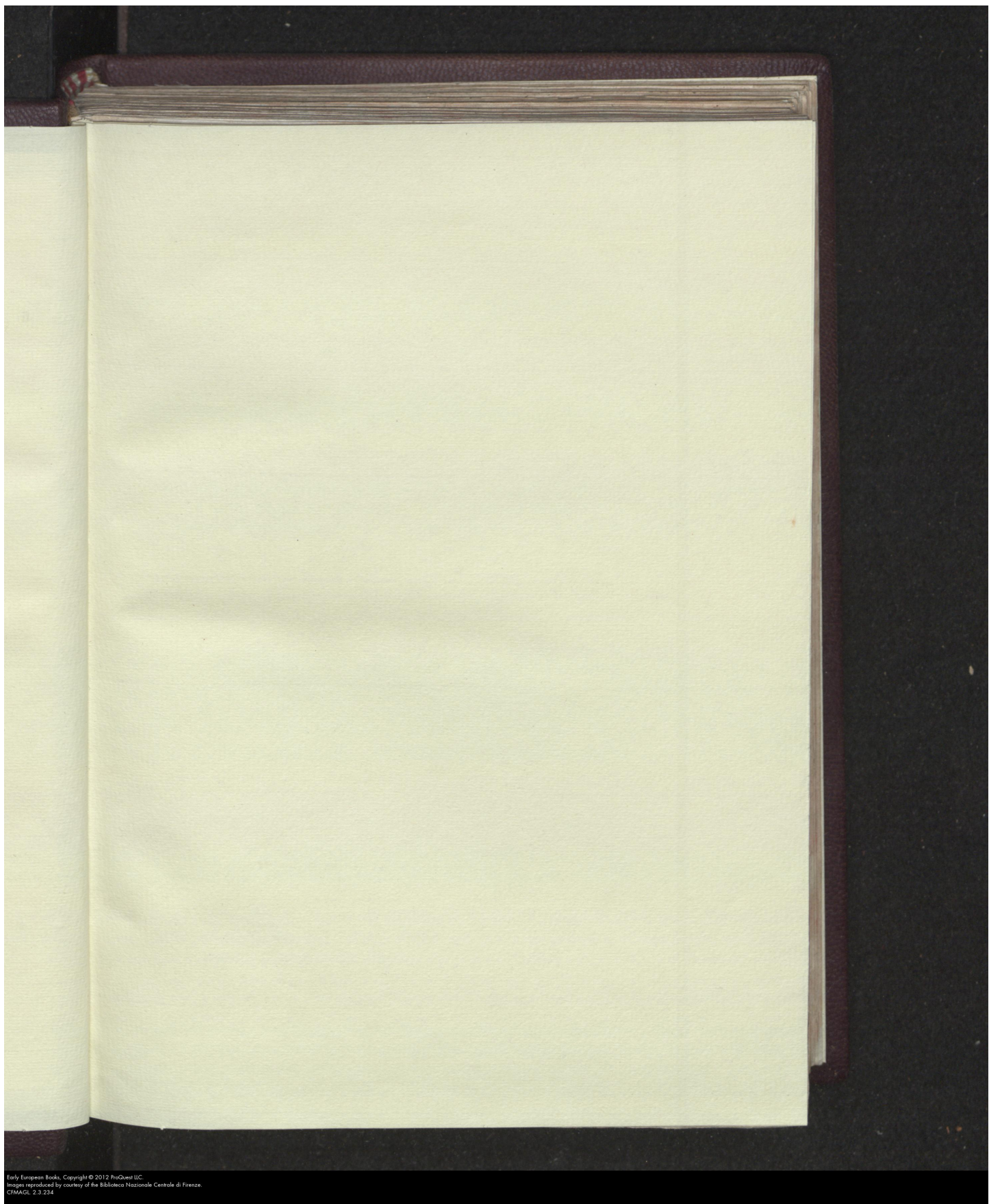

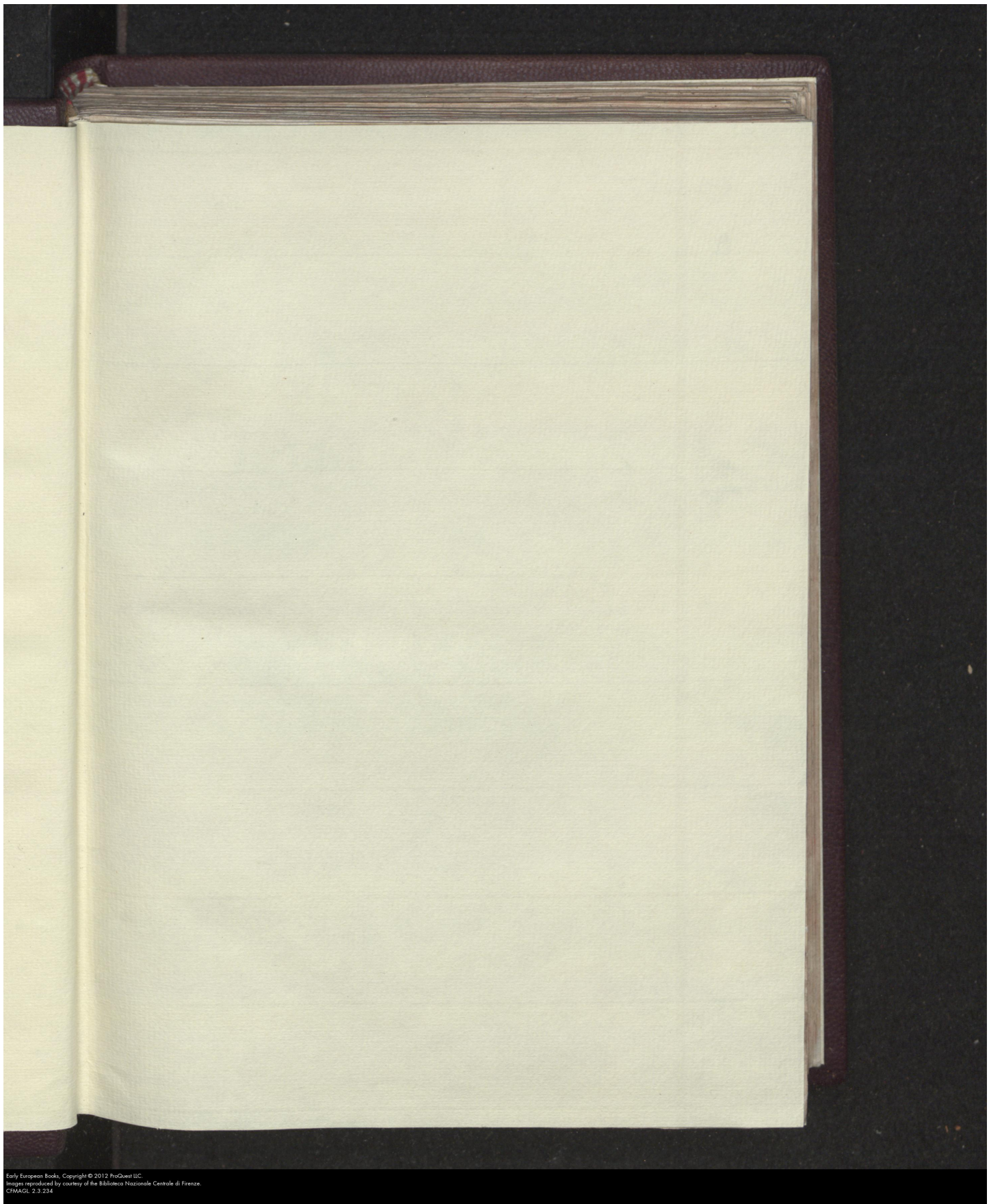

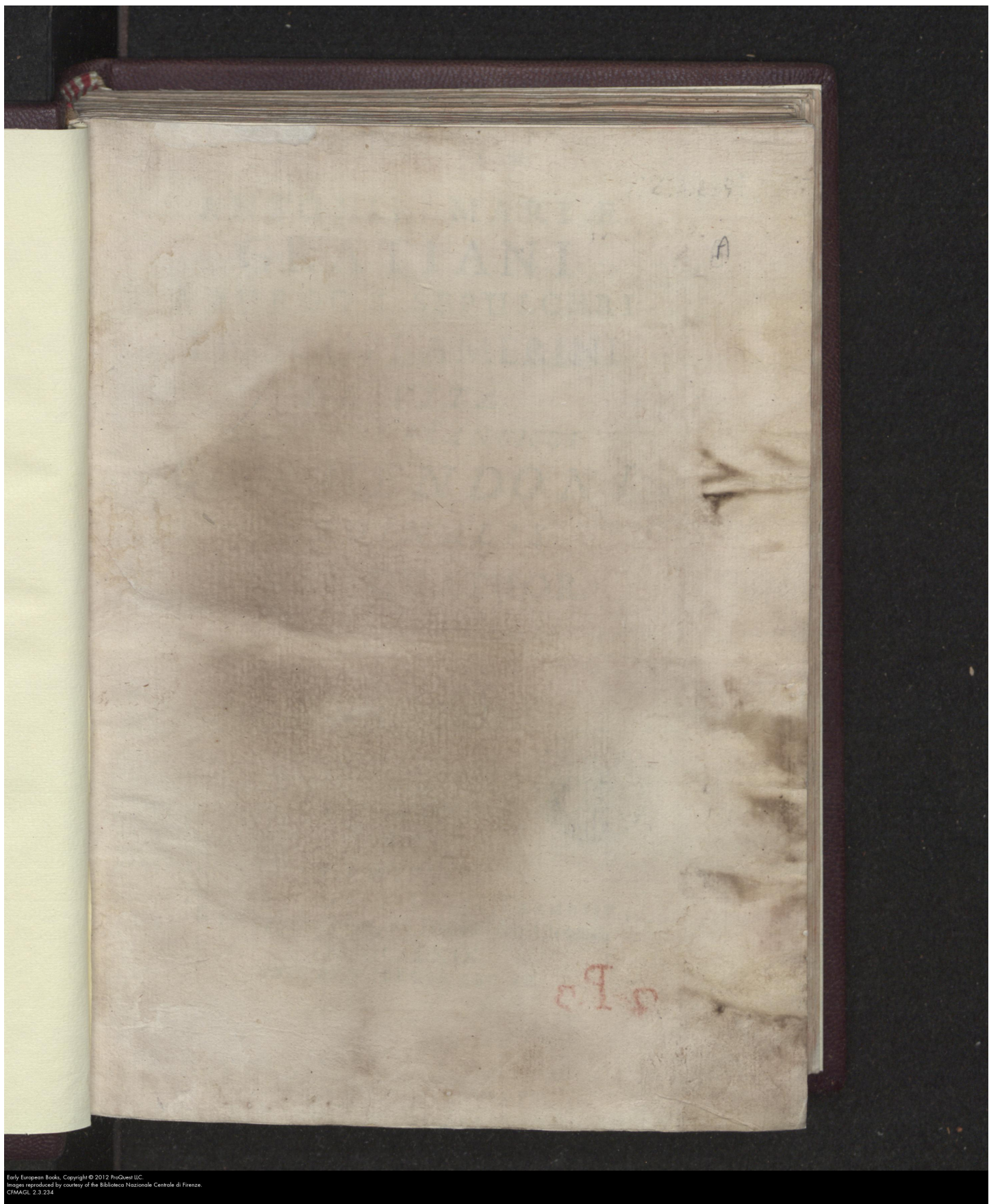

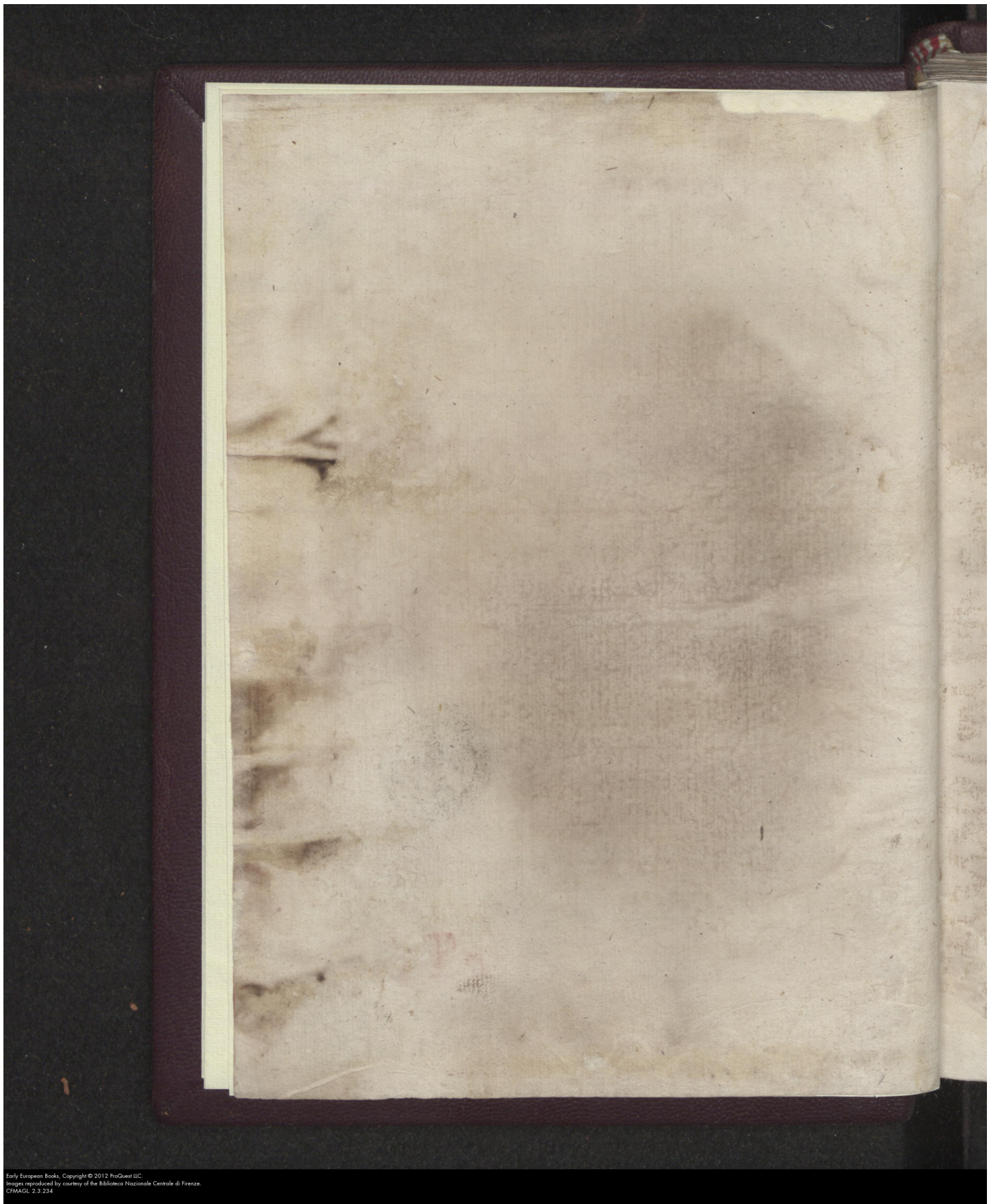

2.3.234
B.I.

ANTONII MARIÆ
GRATIANI
A BURGO S. SEPULCHRI
EPISCOPI AMERINI
DE VITA
JOANNIS FRANCISCI
COMMENDONI
CARDINALIS
LIBRI QUATUOR.

PARISIIS,
Apud SEBASTIANUM MABRE-CRAMOISY,
Regis Typographum, viâ Jacobæ sub Ciconiis,
M. DC. LXIX.
CUM PRIVILEGIO REG. IS.

ANTONII MARIAE
GRATIANI
A BURGO S. SEPU LCHRI
EPISCOPI AMERINI
DE NITA
JOHANNIS FRANCISCI
COM MENDONIA
CARDINALIS
LIBRI QUATUOR

234
2
APUD SEBASTIANUM MARRE, LITHOGR. TY.
Regis Typographum, via Jacobini 10
M. DC. LXX.
CVM PRIVILEGIO REG. AL.

ILLUSTRISS. ET AMPLISS. VIRO
 IOANNI IACOBO
MEMMIO
 COMITI AVAUXIO
 CONSILIARIO REGIO
 LIBELLORUM SUPPLICUM EXMAGISTRO
 MAJORI PRÆSIDI DESIGNATO.

*I quis vel ignotissimus
 Tibi, VIR ILLUSTRIS-
 SIME, egregio huic ope-
 ri patrocinium à tuo no-
 mine quæreret; ne ille haud absur-*

à ij

EPISTOLA:

dè fecisse videretur. Litterarium
nempe munus litteratissimo nomini;
vitam hominis in rebus agendis e-
xercitatissimi, ingenio ex Gentis tuae
peculiari dote, ad summa quaque
negotia tractanda nato commodum
offerret. Ego verò, si aliunde huic
libro fidei meae ad editionem concre-
dito, tutelam arcefferem, non mo-
dò inconsultò egisse, verum etiam
ingratissimi animi crimen incurrisse
meritò viderer. Educatus enim ac
penè innutritus, in sinu magni il-
lius Claudii Memmii Comitissae
Avauxii, cujus fama orbem Chri-
stianum pervagatur; cui nutritia
persolvam quàm tibi tanti nominis,
tantarum virtutum ex asse heredi?

111
EPISTOLA.

*Ex alieno scilicet ; cum ex meo vix
possim aliud quàm gratum animum
præstare , ac memoriam benevolen-
tia , qua me Illustrissimus Patruus
tuus ab eo tempore , quo illi magno
meo bono addictus fui , prosecutus
est , sanctissimè colere. Obversatur
perfectò animo penè cottidie ho-
minis humanitas , cum me inter fa-
miliares quos sibi tam acri & an-
xio delectu comparabat , licet aliis
atate & meritis imparem adlegit ;
sacris legationum adhibuit , exscri-
bendis videlicet epistolis , quas è
conventu illo celeberrimo Monaste-
riensi , in omnes ferè Europæ partes
emittebat. Quæ ibi imperiorum ar-
cana jam non mihi videbar intue-*

ã iij

EPISTOLA.

ri? Principum certè varia pro cuiusque eorum ingenio ac utilitate consilia; Legatorum in rebus agendis, aliorum prudentiam, candorem, fidem; aliorum astutiam, temeritatem, fallaciam introspicere licuit. Cum verò ea recogito quæ in tam felici rerum Gallicarum cursu suadenda paci ad Regni Administros scribebat, ne scilicet hoc gaudium fortuna ægritudine aliqua corrumpere; tum verò non consilia dedisse, sed oracula fuisse affirmare non dubitaverim. Enimverò ea tempora sunt secuta, quæ hominis miram in prospiciendis rerum eventis sollertiam; profundam in rebus gerendis prudentiam, ni-

IV
EPISTOLA.

mis quàm verè, magno tamèn Reipublica damno probaverunt.

Ego igitur, cùm in tali ludo tirocinium posuissem civilis doctrinæ; fatendum quod res est, nonnullam rerum gerendarum habilitatem ac notitiam contraxi; quo nomine in Poloniam sum ablegatus, ut negotiorum quæ nunc feruent maximè fundamenta ponerem. Quàm feliciter cesserit dicent alii, mihi haud decorum est. Omnem certè movi lapidem, omne studium consumpsi, ut res è sententia Regis mei Christianissimi succederet. Statum ac regimen Poloniae introspexi; ingenia, mores, affectus & studia Procerum qui maximè in eo Regno possunt,

EPISTOLA.

quàm potui sagaciter, odoratus
sum; celeberrimas de summa Re-
publica tractationes pervolvi; anti-
quas cum novis comparavi, eas po-
tissimùm quæ aut negotiorum similitu-
dine, aut tractandi ratione, aut
aliquo denique nexu, ad rem præ-
sentem pertinere videbantur. Hic
libentissimo animo in laudes Patro-
ni mei, Patruï tui, revolvor; cui
consortem, ac tanquam ejusdem
aræ Paredrum, me arcessere Cardi-
nalem Commendonum profectò non
dedignaberis. Hos eximios viros,
ne dixeris tantùm pares; prorsus si-
miles fuere. Mitto majore stilo ac
Charoneo quodam ore, celebranda
virtutis, pietatis, candoris, sapien-
tiæ,

V
EPISTOLA

ria, eloquentia parallela. In rebus
certè Polonicis paria & similia ges-
serunt, quæ in memoria hujus gen-
tis nunquam sunt intermoritura.
Alter sanctæ Sedis Legatus, ne la-
tius subnascentes hareses in eo Re-
gno serperent, indefesso labore ac
mira industria prohibuit; Rempu-
blicam consiliis salutaribus juvit;
electioni Henrici nostri prudentissi-
mè præsedit, ac comitiorum æstus
compescuit, in mutuam perniciem e-
rupturos. Quid verò in Germania
& alibi dexterè feliciterque gesserit,
malo Te ex eleganti & copiosa quam
damus historia cognoscere, quàm ex
jejuna mea oratione. Alter verò,
Claudius scilicet Memmius Regis
Christianissimi in omnes penè Euro-

EPISTOLA.

*pa partes Legatus, quot quantásque
 res in celeberrimis conventibus Ro-
 ma, Venetiis, in Dania, Suecia, Ger-
 mania gesserit, multi locuti sunt,
 plures loquentur: Mibi utcumque per
 triennium Polono, in sola Polonia
 consistendum est. Proh Dei hominúm-
 que fidem! quàm grata, suavis, ho-
 norifica, apud hujus Regni Proceres
 rerum ibi supra omnem expectatio-
 nem gestarum ab Illustriss. Legato
 recordatio! Cùm à Suecis fortuna suæ
 insistentibus; à Polonis repugnantibus
 generosè, inducias illas viginti
 sex annorum, miris prudentiæ ac elo-
 quentiæ artibus, expressit & penè
 extorsit. Istud verò pietatis specimen
 lubens haud pratermiserim; cùm fæ-
 dus de quo agimus, jamjam pactum,*

VI

EPISTOLA.

*in discrimen adduxit, ac tantum non
abrupit, ni Livones Catholici profi-
tenda religionis publicam libertatem,
à diversæ partis hominibus obtine-
rent. Quocirca nullus mirari debet,
si Agens in rebus Polonicis, ejusmo-
di Heroum res in eo Regno gestas
assiduè in mente, in oculis habuerit:
Et si, cum ex veteri Sapientum dicto,
Deus simile semper adducat ad si-
mile; historiam vitæ Commendoni,
Illustriss. Avauxii hominis ei similli-
mi Tutela commendarit, ut commen-
dator in publicam lucem prodeat.*

*At non nemo regeter continuò, me
longè aberrare à proposito, vel Tibi
velle illudere, qui prestigiatoria qua-
dam arte, Patrum pro nepote sup-
ponam. Absit tantum crimen à me,*

EPISTOLA:

VIR ILLUSTRISIME, non impono
Tibi; virtus tua imposuit mihi. Omni-
no ita se res habet. Quoties intueor in-
genii tui dotes egregias, mores compo-
sitos, animum ad magna erectum;
pectus omni & severiorum & amœ-
norum litterarum genere subactum;
quodque caput est, genium illum re-
bus gerendis & negotiis tractandis
natum factumque; toties Excellentiss.
Patrum tuum mihi videre videor vi-
vum ac spirantem. Quidni ego? Cum
Rex noster Christianiss. inter ceteras
divinae mentis opes ingenii suorum
perspicacissimus indagator, idem ju-
diciuntulerit: cum te jamdudum per
vestigia tanti Legati passibus aequis
ingredientem, ad Septentrionis Re-
ges Oratorem ante plures annos desi-

EPISTOLA.

gnavit: cum te pactis suis nuptiali-
 bus, quibus pax Christiana sancita
 est, testem adhibuit; cum te denique
 sacri Musei participem esse iussit.
 Habe igitur, Redivive AVAUXI, ju-
 re merito quod Excellentiss. Patruo
 tuo tot nominibus debitum, sinerent
 fata, persolverem; quod tibi tot be-
 nevolentia, humanitatis ac bene affe-
 cti erga me animi testimoniis adstri-
 ctus, debeo; alias etiam, vel solo
 virtutum tuarum respectu, lubens &
 volens ultrò oblaturus. Vale. 111.
 Eid. April. CIOIOC. LXIX.

Tibi addictissimus ROGERIUS AKAKIA.

LECTORI S.

CODEX manuscriptus ex quo editio hæc nostra expressa est, paratissimus erat ab omnibus quæ desiderari possunt, ut quivis bonæ notæ liber faustis avibus in lucem prodiret. Viri scilicet eruditissimi & diligentissimi, à quibus manumissionem expectabat, nil prætermiserunt, quo ornatiori cultu se daret in publicum. Præfationem elegantissimam, elogium ipsius scriptoris è selectissima Nicii Erythræi Pinacotheca præmisere, indicem denique copiosissimum addiderunt; adeò ut totus ex se aptus Typographos ad amorem sui pellicere videretur. Verùm ejusmodi artificum hodie in Italia talis aut penuria, aut negligentia est, ut aliunde quærendi fuerint, qui optimum fœtum tollere, & sibi vindicare vellent; quod tandem feliciter factum est, auctore ac fidejussore locupletissimo V. C. Petro Seguíno Regiæ insignis Ecclesiæ S. Germani Parisi Decano. Is cum Italiam perambularet, in qua, tum humanitate tum doctrina, sibi similes complures amicos conciliavit,

Romæ in Museo Illustriss. ac Erud. Viri,
opus istud egregium nactus est. Aegrè tu-
lit profectò vir acerrimi iudicii in dijudi-
candis ejusmodi lucubrationibus, eximium
scriptorem diutiùs in ea custodia tanquam
captivum latere ac detineri : Alapas ei à li-
bri Domino facillè impetravit, libertatem &
lucem Gallicam promissit ; illam in hoc
splendidissimo Academiæ Paris. sole præstat.

Fruere isto doctissimi Seguini dono, LE-
CTOR, quòdque ingenui animi est, cui
jam multùm debeas, perge plura libenter
ei debere velle. Non potes ignorare, nisi
sis omninò amœniorum litterarum expertus,
& reconditoris antiquitatis incuriosus,
quantùm debeamus scrutatoribus & inter-
pretibus priscorum numismatum, quan-
tùmque ad historiam Græcam Latinàmque
intelligendam, ac temporum seriem dige-
rendam conferant : At ille noster instructis-
simus ejusmodi Cimeliorum Museum pos-
sidet ; sed non tantùm sibi : studiosis latè
patet, quos si quid vel abstrusissimum ab eo
illustrari velint, quâ est affabilitate ac sol-
lertiâ, promptè ac egregiè doctos dimittit.
Novissimè verò, invisas hactenus aliquot
Deorum, Heroum, ac Regum effigies, aut

non intellectas earum inscriptiones, mirā
Latini sermonis puritate ac interpretationis
felicitate, plaudentibus artis peritis edidit.
Verumenimverò, pace illius dixerim, in-
ter illas imagines licet raritate & pretio e-
ximias, eminet imago vitæ Commendoni,
quam ejus beneficio tibi exhibemus, unde
viri Ecclesiastici, religionis & pietatis amo-
rem; Politici rerum agendarum peritiam
hauriant; Tu quisquis es, LECTOR, vir-
tutum omnium exempla depromere possis.

AMICO

AMICO LECTORI

B. R.

IN historia superiorum temporum
tamen si non ita hospites eramus,
neque adeo rerum ignari, quin
Joannem Franciscum Commen-
donum Cardinalem & vixisse, &
virum fuisse magnâ virtute, & sapientiâ sci-
remus; minimeque nos prateribat, Antonii
Mariae Gratiani librum de bello Cyprio à
doctis hominibus legi, & laudari: nihil ta-
men amplius de his à nobis quarendum existi-
mabamus. Cum ecce tibi ab Amico aliud mi-
hi ejusdem Gratiani scriptum de vita Com-
mendoni, egregium, ut aiebat, legendum tra-
ditur. Quod cum vix à limine salutâsem, statim
Heracliti celebre illud occurrit, Introite. In-
gressus igitur non prius abstiti, quàm ad ex-
tremum pervenirem, ea cum admiratione præ-
stantissimi operis, ut exinde palam indignarer,
adeoque stomacharer, libris omne genus hac tem-
pestate sine modo, ac discrimine prodeuntibus, ja-
cere hunc in obscuro, eique lucem, & immortali-

tatem, quam meritò posceret, invideri. Accepit
hac generosus quidam juvenis, librúmque nactus
cúm perlegisset, & quâ est eruditione, & judicio
vehementer probasset, illico animum induxit,
occasionem arripere, laudémque ipse praripere
ejus editione, non modo de præstantissimo scri-
ptore, sed universa etiam de Republica bene-
merendi. Quamobrem diuturno tamquam car-
cere liberatum, eo quem vides nitore, & orna-
tu prodire jussit in publicum, idque nostrâ
ipsius curâ, & diligentia. Sed ne fortè quod
titulum vita præfert, in præjudicium ipsi ver-
tat, & fraudem perinde quasi inane quod-
dam sit opus angustis finibus, rerúmque mi-
nutarum sterili narratione conclusum: contrâ,
predicimus in hujusmodi vita Christiana Rei-
publica, ac totius fermè Europa multorum an-
norum vitam (ut ita loquar) comprehendí,
rerúmque maximarum consilia, administra-
tiones, eventus dilucidè, copioseque narrari.
Neque enim vir ille, quo de agitur, intra do-
mesticos parietes privatis suis, aut civitatis
tantum sua publicis curis occupatus, confedit,
sed difficillimis temporibus, gravissimorum
Christiana rei negotiorum pondus, & molem
non solum animo subiit, sed & nobilissimis le-
gationibus in regiones, & Regna longè divisa,

X

ultro, citroque incredibili celeritate commeans,
admirabili tum prudentiâ solertiâque, tum au-
thoritate, & eloquentiâ sustinuit, atque in his
Gratianum hunc ipsum perpetuò comitem, &
consiliorum participem habuit, rerumque ge-
rendarum fidelissimum, & solertissimum ad-
ministrum. Is autem quæ vidit, & quibus
interfuit in historiam ita congesit, ut disci-
plina sapientissimi Heri sui alumnum facile
agnoscas, quem ut prudentiâ, & doctrinâ,
ceterisque expressit virtutibus, ita eminentissi-
mâ dignitate, ad quam per ejus vestigia viam
sibi muniverat, expressisset; sed mors manum
injecit. Caterùm orationis munditiam, nito-
rem, & elegantiam, rebûsque aptum, & ac-
commodatum dicendi genus, quo utitur, ju-
dicio ipse suo, & industria præcipuè debet:
nonnihil etiam fortuna, cum in ea tempora
inciderit, quibus scribendi rectè, & Latine
loquendi leges, atque præcepta religiosius ali-
quantò observabantur. Quæ quidem omnia,
ERUDITE LECTOR, tute optimè intelliges,
præclarumque scriptum non modo tecum gaude-
bis, sed cum omnibus etiam doctrinâ, & ju-
dicio præditis, gratulaberis tandem aliquando
communicatum.

ANTONII MARIÆ
GRATIANI
VITA

EX PINACOTHECA

JANI NICII ERYTHRÆI.

UAM multa sæpè, ac summa ingenia in occulto latent, quæ, si amicâ cujuspiam operâ in apertum proferrentur, maximum sibi, familiæ, patriæque suæ, atque adeò orbi terrarum, splendorem, & ornamentum possent afferre. Nunc autem, cùm, tanquam ferrum humi defossum, in tenebris jaceant, suâ desidiâ, tamquam rubigine exeduntur, & illorum vsus nequior efficitur. Atque, ne longiùs aberreret oratio, nisi Antonius Maria de Gratianis, Biturgiæ, nobili imprimis loco, natus, in Cardinalem Commendonum incidisset, quicum Aloysio fratri magnus vsus, & amicitia intercedebat, vel in castris vsu militiam didicisset, Julii patris exemplo, qui sæpè in ea ordines duxerat, vel procul à Republica sine litteris, sine aliquo rerum vsu, agrum, à patre relictum, coluisset, vel per inertiam, desidiâque, morti similem vitam exegisset. Commendonus igitur, qui fortasse, quâ erat animi sagacitate, adolescentis ingenium odoratus fuerat, Aloysio fratri fuit auctor, suafor, impulsor, ut liberalibus cum disciplinis erudendum, instituendumque curaret. Itaque, annos natus

AUCTORIS VITA.

XI

vnum & viginti, missus est in quoddam Forolivii op-
 pidum, ubi notus quidam magister, brevi, ac novâ ra-
 tione, eas artes docebat, quibus ætas puerilis institui
 ad humanitatem solet. At ipse parentum, in ipso eru-
 diendo, negligentiam, discendi celeritate compensavit.
 Nam cum eò esset profectus, omnium rerum rudis, pau-
 cis post annis an mensibus? reversus est Latini sermonis
 adeò peritus, ac doctus, ut diligentiam admirarentur
 omnes, ingenium agnoscerent: at Commendonus adeò
 amplexus est hominem, ut eum numquam à se dimise-
 rit, sed in filii loco dilexerit, ac magistri partes sumens,
 in libris Aristotelis de Rhetorica, de Republica, ac de
 moribus, crudierit, tum semper ad manus habuerit,
 ejusque & fide, & industriâ cognitâ, omnium consiliorum
 eum esse participem voluerit, in illis octo nobilissimis
 legationibus, quibus functus est, quarumque immorta-
 lis erit memoria. Quibus legationibus diligenter obeun-
 dis, ac fideliter administrandis, Commendonus ita se
 præbuit, ut eum omnes, tamquam è cælo delapsum,
 intuerentur. Nam, si repetere memoriam temporum pla-
 ceat jam inde usque ab initio nascentis Ecclesiæ, inve-
 niemus, nullum umquam fuisse tempus Reipublicæ
 Christianæ atrox, atque difficile, quin eodem tempore
 divinitus excitatus sit aliquis, qui ingenio, auctoritate,
 sapientiâ, arduis illis rebus, ac dubiis posset occurrere:
 idque cum constet, tum ex antiquis, tum ex recenti-
 bus nostrorum monumentis, ac litteris, non est necesse
 pluribus verbis ostendere. Atque in Commendoni æ-
 tatem inciderunt hæc omnia, maxima atque gravissi-
 ma; Concilium Tridentinum, cujus convocandi gratiâ,
 bis missus est ad Ferdinandum Cæsarem, semel à Pio
 I V. Pontifice Maximo, iterum à Cardinalibus, qui sa-
 cro-sancto illi conventui præerant; tum, res in Polonia
 consecutæ sunt, implicatæ, atque difficiles, unde ma-
 gnus periculorum metus portendebatur: eò etiam profe-
 ctus est, semel, atque iterum; primò Pii I V. jussu, ut

i iij

AUCTORIS VITA.

Nuncii ordinarii provinciam administraret; quod munus cum egregiè, atque sapienter obiret, antequam inde discederet, creatus est ab eodem Pontifice Cardinalis: deinde coactus est rursus illud iter arripere, missus à Pio V. Legatus ad Regem Augustum, ut, uxori Catharinae nuncium remittere cogitantem, de sententia dimoveret, & ad bellum Turcis inferendum impelleret; ubi etiam, cum Rex ille diem obiisset supremum, omnes conatus adhibuit, ut in ejus locum succederet aliquis, qui Catholicæ religionis cultor existeret; ac tantum auctoritate potuit, valuitque eloquentiâ, ut Henricus Galliarum Regis frater, Rex Poloniæ, omnium suffragiis, eligeretur. Quibus actis, cum Pontifex fecisset illi potestatem redeundi in urbem, rebus nondum planè in tranquillo collocatis, & hæreticis quamcumque fors obtulisset rerum novarum occasionem, paratis arripere, Antonium Mariam, de quo est sermo reliquit, ut, ex Pontificis auctoritate, Episcopos, & Catholicos Regni confirmaret, novoque Regi adesset. Quem cum adventare, jamque in Saxoniam pervenisse, comperisset, sexcentis fermè millibus passuum obviam illi processit, & quo loco Regni res essent, exposuit; rationes, quibus illud ex sententia administrari, & Catholica fides promoveri posset, ostendit. Quæ ita Regi grata fuerunt, ut ea sibi scripta tradi mandaverit, neque deinceps quidquam, nisi ex ejus auctoritate, atque sententia, gesserit. Inciderunt etiam in Commendoni tempora, alia quatuor, maxima, atque gravissima: fides Catholica, totâ Germaniâ, labefactata, ac pænè convulsa; comitia Augustæ habenda; metus, ne Augustana confessio in summam Germanæ religionis perniciem, Austriæ civitatum populis permitteretur; fœdus adversus Turcam inter Christianos Principes ineundum. De his omnibus quater intra paucos annos, missus est in Germaniam Legatus ad Maximilianum Cæsarem, qui etiam fuerat placandus, quod iniquo animo tulisset, Cosmo Mediceo à Pio V. Magni Ducis cognomentum fuisse

xii

AUCTORIS VITA.

inditum, quodd ejusmodi cognomentis, & appellatio-
nibus quemquam afficere, ad Imperatorem, non autem
ad Romanum Pontificem, pertinere contenderet. In
his omnibus adfuit Antonius Maria; neque quidquam
sine ejus consilio gestum est. Sentiebat enim Commen-
donus, quantæ sibi ejus opera esset utilitati, ornamen-
tòque. Neque id Regem Henricum fugit; qui magnis
ad se illum pollicitationibus, semel, iterum, ac sæpius,
invitavit, ut ejus operâ, quemadmodum expertus fue-
rat, egregiâ, atque fideli vteretur. Sed nulla tam lucu-
lenta conditio inventa est, quæ illum potuerit à Car-
dinali Commendono divellere; cui soli, neque alteri
cupiam, quoad viveret, suas operas deberi existima-
bat. Qui Cardinalis cum de referenda tor, tantisque il-
lius in se meritis gratia cogitaret, si non pari, grato ta-
men aliquo munere; die quodam ad se vocatum dona-
vit syngrapho, in quo erat perscriptum, ut ab argenta-
rio, quatuor scutorum millia, numerata perciperet, quæ
vellet esse quasi mercedem laborum, quos pro ipso sus-
cepisset; simulque petebat ab eo, ne hanc, quamvis
exiguam, suæ in ipsum voluntatis significationem asper-
naretur, sed illud, quidquid esset, æqui, bonisque con-
suleret. Cui Antonius Maria respondisse fertur; quid-
quid fecisset, se honoris sui gratiâ fecisse, verum, si res ad
calculum revocaretur, bene initâ, subductâque ratione,
non par inveniretur ratio acceptorum, atque datorum:
nam, se multò illi plura debere profitebatur, quàm ipse
ab illo accepisset: illum verò dolorem se non posse dis-
simulare, quodd cerneret, eorum se loco, ac numero ha-
beri, qui mercenariam ipsi operam darent: se enim, ni-
hili antea hominem, ejus operâ, atque labore, factum
esse alicujus precii, ipsique Reipublicæ inventum esse,
in usu, probiorem, ac, petiti ab eo demissè, & humi-
liter veniâ, syngraphum conscidit. Admiratus Cardi-
nalis magnitudinem animi, spernentis id, cujus alii cu-
piditate abrepti, fidem jurisjurandi, religionem, justiti-
am, bonam famam, existimationemque contemnunt,

AUCTORIS VITA.

non ita multò post locupletem Saxiferrati Abbatiam, ex qua bis mille scuta quotannis redibant, sibi detractam, est illi, quamvis invito, ac repugnanti, elargitus. Mortuo Cardinali, Sixtus V. vsus eo est in Latinis litteris scribendis. Quo in munere perquam diligentem, ac laudabilem illi operam dedit. Post cujus mortem, eodem gradu fuit apud Alexandrum Cardinalem Montalrum, eique in quatuor illis conclavibus, quæ deinceps consecuta sunt, affuit; in ejusque opera, Clementi VIII. ad Pontificatum Maximum adipiscendum, longè maximus vsus fuit. Id quod Clemens non dissimulavit, sed sæpè, multis audientibus, dixit se Antonii Mariæ in agendo dexteritati, prudentiæ, diligentiaque Pontificatum referre acceptum. Quapropter ornabat eum officiis, beneficiisque pluribus: nam & Episcopum Ameriæ creavit, quod superiori Episcopo mortuo esset alter in illius locum subrogandus; & Nuncium ad omnes primùm Christianos Principes, fœderis causâ ferendi contra Turcas, deinde ad Rempublicam Venetam misit. Ubi, maximè duabus in rebus gravissimis, ejus virtus eluxit. Etenim cum de jure, imperioque quæreretur, quod Veneti in Adriatico mari exercent, pro Sede Apostolica libellum elegantissimum scripsit, qui etiam nunc in Tabulario Vaticani Palatii continetur: neque tamen eo offensi sunt Veneti; cumque Alphonso, Ferrariæ Duce, vitâ functo, Cæsar Estensis, cognatione illi proximus, Ferrariam sibi deberi contenderet, auctoritate, consilioque perfecit, ne Senatus ille Cæsaris causam susciperet, eamque armis tueretur; imò ab eodem obtinuit, ut Sedi Apostolicæ, plura armorum genera ad illius belli usum suppeditarentur. Atque constat Clementem habuisse in animo in Cardinalium Collegium eum cooptare, ac non semel, sed quoties Cardinalium comitia essent habenda, descriptum in illis habuisse, qui eo essent honore coonestandi; sed semper sententiâ destitisse, deterritum à Petro Cardinali Aldobrandino, fratris filio, cui cum

Magno

XIII
AUCTORIS VITA.

Magno Etruriæ Duce, cuius ille in imperio, ac ditione erat, (nam Biturgiæ, ut diximus, ortus, quæ Magnorum Etruriæ Ducum parer imperio, cum primis illius civitatis numerabatur) variâ, inquam, discordiarum causâ intercedeabant. Verum, cum jam atate confectus, & podagra vehementer obnoxius, re ipsâ experiretur, Venetum cælum sibi minùs esse salubre, petiit opere maximo à Summo Pontifice, ut ab ea provincia removeretur; ac, veniâ impetratâ, Ameriam se contulit. Quam Ecclesiam usque ad extremum vitæ spiritum, integritatis, prudentiæ, ac sanctitatis famâ administravit, quæ sit numquam interitura, sed deinceps omnibus qui in eundem locum, ac numerum venerint, ad similitum virtutum exemplum, imitationemque victura. Nemini erat molestus, nemini gravis; sed contrâ, omnibus jucundus, omnibus comis; numquam animos exultit, sed demissè humiliterque se gessit; nemini petenti aditum conveniendi non dabat, sed omnes ad ipsum aditus cunctis, qui vellent, quibusvis erant horis aperti: nemo se ab eo despectum, nemo contra rem suam injuriâ aliquid decretum fuisse questus est umquam; sed omnibus jus suum tribuebat, omnes amplectebatur, omnibus se dabat cum magna conversatione; cum tristibus severè, cum remissis jucundè vivebat; atque, ad Apostoli exemplum, ad cuiusque ingenium, quo omnes lucrifaceret, versabat suam naturam, huc, & illuc torquens, ac flectens. Nullum honesti sermonis genus à se umquam alienum duxit, sed de omnibus rebus, quæ in sermonem, disceptationemque cadunt, copiosè, elegantèrque differebat; cum militaribus hominibus de officio Imperatoris, ac de omni re militari, cum eruditis de omni elegantia litterarum, cum philosophis de rerum natura, cum Theologis de Deo immortali, divinisque mysteriis loquebatur. Denique homo erat omnium, ut dicitur, horarum, temporum, & hominum. Multa reliquit egregia, quæ teruntur hominum manibus; Synodum Ecclesiæ Amerinæ, de bel-

AUCTORIS VITA:

Io Cyprio, de casibus adversis illustrium virorum sui ævi, Cardinalis Commendoni Vitam; quo libro omnes ab eo legationes obitæ, omnésque res magnæ suæ auctoritate, consilióque gestæ narrantur. Obiit America, annos natus quinque & septuaginta, ciorocxi.

ANTONII MARIE GRATIANI in Cardinalatum Joannis Francisci Commendoni.

QUI tibi purpureos meritò mandavit honores,
Ipse quidem magno est auctus honore Pater.
Nam virtute tuâ magnum capit incrementum
Ipse honor, & pulchra est purpura facta magis.
Mox ubi tergemino fulgens radiaverit auro
Frons sacer ipse, omnis aureus Orbis erit.

INDEX CAPITVM.

IN LIBRUM PRIMUM.

CAP. I.	D E origine, familia, & parentibus Jo. Francisci Commendoni.	
	pag. 1	
CAP. II.	De iis, quæ infanti acciderunt, & de periculis ejus in navigando.	6
CAP. III.	De prima ejus institutione.	8
CAP. IV.	De profectione ejus ad visendam Urbem, & quo auctore suscepit.	13
CAP. V.	De primo ejus ad Rempubicam accessu, & de ratione, quam primum habuit.	18
CAP. VI.	Brevis transitus rerum, & honorum ejus.	23
CAP. VII.	De prædictionibus futurae dignitatis ejus.	25
CAP. VIII.	Quæ prima commendatio ejus ad Julium Pontificem.	29
CAP. IX.	Quò primum publicè missus sit.	31
CAP. X.	De profectione ejus ad Belgas.	33
CAP. XI.	De ejus in Britanniam adventu, & actis ibi per eum.	37
CAP. XII.	De reditu ejus in Urbem.	43

INDEX CAPITUM.

CAP. XIII.	De profectione ejus in Lusitaniam.	47
CAP. XIV.	De Marcelli, & Pauli Pontificum Maxx. studio erga eum.	50
CAP. XV.	De novo ejus itinere ad Belgas.	53
CAP. XVI.	Ad Venetos, & alios Italiae Principes mittitur.	58
CAP. XVII.	Quomodo è Pauli gratia decidit.	61
CAP. XVIII.	De Carrafa, fratribusque Urbe puls.	64

IN LIBRUM II.

CAP. I.	A D Casarem, & Germaniae Prin- cipes de Concilio mittitur.	70
CAP. II.	Acta per eum in conventu Germanorum.	76
CAP. III.	Principum Germaniae contumeliosa ora- tio, & Commendoni responsio.	82
CAP. IV.	De reliquo ejus per Germaniam itinere.	95
CAP. V.	Nova ejus ad Casarem profectio.	105
CAP. VI.	In Poloniam Nuncius Apostolicus ad Regem mittitur.	108
CAP. VII.	De sacrorum disciplina in Polonia de- pravata.	110
CAP. VIII.	De dissensione inter Episcopos, & quo- rundam consiliis à Commendone re- pudiatis.	116
CAP. IX.	De Bernardino Ochino, aliisque per eum è Polonia puls.	123

XV

INDEX CAPITUM.

CAP. X.	De nationali Concilio per Commendo- num rejecto.	134
CAP. XI.	De Concilii Tridentini decretis à Rege, Senatûque acceptis.	139
CAP. XII.	De studio ejus peragrandæ Polonia.	150
CAP. XIII.	De Prussîæ feris.	158
CAP. XIV.	De Succino.	163
CAP. XV.	De Russia.	166
CAP. XVI.	De Podolia, deque ejus frequentandæ consilio Regi allato.	171
CAP. XVII.	De Rege cupiente divortium cum uxore facere, & per Commendonum dis- suaso.	179

IN LIBRUM III.

CAP. I.	D E eo in Cardinalium collegio co- optato.	211
CAP. II.	De discessu ejus è Polonia, & legatione ad Germanos.	228
CAP. III.	De reditu ejus ad Urbem.	241
CAP. IV.	Secunda legatio ejus ad Cæsarem.	246
CAP. V.	De negotio illi dato ordinandi rem Ec- clesiasticam.	262
CAP. VI.	De fœdere per Pontificem adversus Tur- casicto ejus operâ.	266
CAP. VII.	De nova ejus ad Cæsarem, & Polonos legatione.	271
CAP. VIII.	Causa magni Ducis Hetruriæ per eum	ô iij

INDEX CAPITUM.

	apud Casarem acta.	278
CAP. IX.	De nova legatione, & profectione ejus in Poloniam.	289
CAP. X.	Actio cum Rege, & Polonis de fœde- re.	293

IN LIBRUM IV.

CAP. I.	D E Sigismundi Augusti Regis ulti- mi Jagelloniæ familiæ morte.	314
CAP. II.	De præparatis ab eo pro Regis Catholici electione.	317
CAP. III.	De consiliis ejus Regnum uni è Casaris filiis conciliandi.	325
CAP. IV.	De legatione ad eum ab hæreticis missa, ut egrederetur Poloniâ.	333
CAP. V.	Quomodo Casar petitionis suæ rationem omnem everterit.	337
CAP. VI.	De competitoribus Regni.	344
CAP. VII.	De impia hæreticorum fraude, quam con- federationem ipsi appellarunt.	354
CAP. VIII.	De adventu Commendoni Varsaviam, & de consilio illi in Castris dato.	362
CAP. IX.	De comitiis habitis, & Henrico Rege creato.	369
CAP. X.	De discessu Commendoni Poloniâ, & de mora adventus Regis.	380
CAP. XI.	De quibusdam quæ adventantem Regem	

INDEX CAPITUM.

	auctor edocuit.	391
278	CAP. XII. De adventu Regis, & de coronatione,	
289	& fuga ejus.	401
le fede-	CAP. XIII. De eodem Commendono.	411
293	CAP. XIV. De quibusdam moribus ejus.	415
	CAP. XV. De constantia ejus adversus potentiores.	419
	CAP. XVI. De more ejus numquam se purgandi, de	
	quo conscius sibi non esset.	428
gis ulti-	CAP. XVII. De abstinentia ejus.	432
morte.	CAP. XVIII. De habitu corporis, valetudine, & mor-	
	te ejus.	436

Errata sic corrige.

PAG. 26. persolvit, lege, percoluit	sum
Pag. 31. haberetur, leg. laberetur	Pag. 182. ac Polonos, leg. ac Polonus
Pag. 40. ministro, leg. ministros	Pag. 212. & cum hac, videtur deesse a-
Pag. 67. Florentium, leg. florentium	liquid
Pag. 73. peragratur, leg. peragrat	Pag. 163. affectantes, leg. affectantes
Pag. 100. Namburgium, leg. Ham-	Pag. 294. Tagellonis, leg. Jagellonis
burgium	Pag. 306. formandis, leg. firmandis
Pag. 107. emeretur. Trecenti, leg. emi-	Pag. 322. deduxerat, leg. diduxerat
neret, trecenti	Ibid. haud, leg. aut
Pag. 119. injiciebant, leg. injiciebat	Pag. 345. videbantur, deest verbum
Pag. 121. populi, leg. populi	aliquod, ut recusaturi, rejecturi
Pag. 133. cuiquam. distingue & lege.	Pag. 353. & quid, leg. Ecquid
cui quamplurimos	Pag. 356. frequentiam, leg. infrequen-
Pag. 135. cum Frisio, leg. Friccio; is est	tiam
Modrevius	Pag. 387. objicere, leg. abjicere
Pag. 137. hominum, leg. hominem	Pag. 417. tuncque, leg. eumque
Pag. 141. quod, leg. quod	Pag. 430. Duclitio, leg. Duditio.
Pag. 172. multum efficiunt, leg. mul-	

2,3,234

ANTONII MARIÆ
GRATIANI
DE VITA
JOANNIS FRANCISCI
COMMENDONI
CARDINALIS
LIBER PRIMUS.

De Origine, Familia, & Parentibus ejus.

CAPUT PRIMUM.

CENS Commendona apud Bergo-
mum, nobilem Cifalpinæ Galliæ
urbem, honestæ in primis, ac ve-
tustæ originis habetur. Ipsi stir-
pem suam ad Germanos referunt.
Inde virum quemdam domi nobilem nomine

A

2 DE VITA JOANN. FR.

Dogaldum, patriâ profugum, Bergomum venisse, & hospitaliter primò à Bergomatibus habitum, mox etiam in civitatem, publicumque Consilium receptum translatis omnibus fortunis apud eos confedisse memorant. Post multos deinde annos, fortunæ proventu aucti, gentili amisso, cognomen ab dominatu oppidi Bergomatium agri, cui Commendono est nomen, accepere. Et hodie eorum quidam non alio cognomento, quàm Dominorum, vtuntur, vocitanturque. Potentiæ, ac divitiarum familiæ multa, nec pauca sunt argumenta. Præter Commendonum oppidum, Albinum quoque vicum in ditione habuere. Et Bergomatium Episcopatus, quod non liberalitatis solùm, sed pietatis etiam documentum est, ab iis auctus, ac latifundiis donatus est, in quibus insignia Gentis lapidibus incisa, quo monumentum munificentiae ad posterorum memoriam extat, in hodiernum diem manent. Joannes Galeatius Vicecomes Mediolanensium Dux, cuius tantæ fuere opes, vt ad Italiæ Regnum aspirasse dicatur, Bergamo in potestatem redacto, Commendonam gentem in primis afflixit, penitusque evertit, quia pertinaciùs pro Veneta Republica adversus Galeatii partes steterisset. Concinus tum familiæ Princeps erat, quem patriâ, fortunisque pulsum Veneri benignè excepere, stipendia ei posterisque ejus, ac filiabus dotem de publico statuere, cuius rei in tabulariis Venetorum extant Senatusconsulta

COMMENDONI CARD. 3

honorificis in Concinum, majorésque ejus scripta verbis, quos insignes viros magnis clientelis, & affinitatibus, magnis item opibus, & summa apud Montanos homines auctoritate præditos appellant; hisque omnibus ob eximiam in Venetam Rempubicam fidem, atque studium bello Mediolanensi spoliatos testantur. Ab hac communi familiæ ruina, pars in vicinis vrbibus, quas sibi quisque exilii sedes delegerat, mansere; pars Bergomum rediit, vbi hodie quoque inter honestos, ac locupletes cives habentur. Ex his, qui solo patrio ejecti, reverti Bergomum neglexerunt, proavus Joannis Francisci, cujus nos vitam scribere instituimus, Venetias se, resque suas transtulit, atque ibi vxore ductâ Josephum filium reliquit, atque hic Antonium procreavit: Qui ingenuè à patre educatus vir evasit in Philosophiæ, ac Medicinæ studiis non mediocriter eruditus. Quam quidem ipse artem haud paulò liberaliùs, quàm pro more medicorum, exercuit, non pretium, sed doctrinæ ac benevolentia officii fructum ex ea petens; fuitque ob id magna in civitate gratia, qua inde Patriciæ nobilissimæ virginis conjugium meruit: Quamquam id quidem non tam gratia assecutum tradunt, quàm quia vxoris frater, cùm ob sordes animi grandem jam natu virginem, & parentibus amissis, quintum, ac vigesimum transgressam annum domi in ancillaribus penè ministeriis nullâ ætatis, aut dignitatis ejus curâ habere porro perge-

A ij

ret, atque eam locare pari, ne dotem adnumeraret, prorsus negligeret, ipsam sibi, ne in illa miseria senesceret, consuluisse, & Antonio, qui forè ægram accersitu fratris, curabat, ultro nupsisse. Hoc igitur Antonius fortunæ suæ modo contentus honesto in otio consenuit. Atque hæc gens, & is pater Joanni Francisco fuit. Maternum autem genus splendidius, illustriusque. Mater Laura Barbadica summo Venetiis loco nata, per quam nobilissimas Patriciorum familias propinquâ affinitate Joannes Franciscus contigebat; Materna Avia Clara Bolania, cujus dote Barbadicorum ditata est Domus, in quam aureorum nummum supra 70000. intulisse dicitur. Proavus Marcus Antonius Barbadicus, cujus duo fratres natu majores, Marcus, & Augustinus, alius post alium Principes Reipublicæ sunt creati. Marcus modestiâ, atque innocentâ vitæ, & gloriâ ablati à paucis familiis, quæ se vetustate originis aliis præferebant, principatus, & ad numero plures penes quas hodie manet, translati celebris. Prudentiæ laude, & rebus gestis Augustinus major, clariorque, cujus Principis auctoritas in civitate tanta fuit, ut in potentiam verteret, majorem, quàm tutum communi libertati fore videretur, ni fides illi, & amor Reipublicæ sanctior, potiorque omni regno fuisset. Augustinus enim majestatem Regis sibi, quàm potestatem apud cives suos esse maluit. Quin eos moriens monuisse dicitur, ut ne posthac quicquam uni

COMMENDONI CARD. 5

tantum juris esse in Republica paterentur. Quod
& Veneti secuti consilium sunt, circumcisâ, ac
severis legibus coërcitâ Ducum potestate. Ex
Laura Antonius quatuor liberos suscepit, Joan-
nem Franciscum, qui natus est Venetiis anno
1524. xv. Kalend. Aprilis hora circiter sexta diei;
Josephum, qui penè infans decessit, Clementiam,
& Lucretiam. Hæc adultâ ætate aspernata nu-
ptias Patavii in contubernio sacrarum Virginum,
quo usâ à primis annis fuerat, decessit anno 1564.
quo tempore Joannes Franciscus legatione apud
Polonosungebatur. Clementia Venetiis nupsit
Balasari Caveo patricii generis juveni, quas nu-
ptias, absente Joanne Francisco, Philippus Mo-
cenigus is qui postea Archiepiscopus Cypri fuit,
quicum Joannes Franciscus à condiscipulatu
conjunctissimè vixerat, conciliavit. E Clementia
tres nati filii: Joannes Franciscus, Antonius, &
Laura. Hanc virginem viginti jam annos natam,
cùm Commendonus jam Cardinalis homini no-
bilissimo Silvio Gonzagæ despondisset, ante nu-
ptias pestilentia intercepit. Qua quidem pesti-
lencia ipsi quoque parentes ejus, & Joannes
Franciscus frater Patavii anno 1576. continuatis
funeribus alius super alio interiëre. Quem casum,
stragèmq; Domus suæ Commendonus sicuti
summo cum dolore accepit, ita eximiâ animi
constantia pertulit. Antonius natu minimus suis
omnibus superstes fuit, atque hic postea à Com-
mendono vnicus hæres relictus, & aliquot diti-

A iij

bus sacerdotiis auctus, vltimus stirpis fuit, cū
sacris addictus prolem non propagarit.

*De his quæ infanti acciderunt, ac de pericu-
lis ejus in navigando.*

CAPUT II.

EDITUS primū in lucem, cū de more
ab obstetrice lavaretur, ipso in alveolo sua
sponte genibus stetisse, junctasque in cælum
manus tetendisse dicitur. Item quo die initiandus
Christianis sacris, solemnique ritu sacratæ infu-
su aquæ abluendus erat, ad templum cū defer-
retur, nebuloso admodū cælo repente è me-
diis nubibus emissio solis radio infans clarissimā
est luce perfusus. Quæ seu casu acciderint, sive
quod sæpè evenisse constat, futuram pueri ma-
gnitudinem portenderint, constanter quidem
tum de eo memorabantur. Vixdum quadrimus
summum vitæ discrimen navigans adiit. Cū
mater è Clodia Venetias parvā cymbā tranaret,
puer, nihil advertente matre ad latus navigii ob-
repsit, & manu aquam contingere adnitens in
mare decidit, & cymba velo, secundaque aura
ferebatur: exterrita ad filii casum præcipitatura
se illa in vndas fuit, ni conantem, ac propè a-
mentem exceperant famulæ. At puer admirabili
audaciâ, & celeritate nautæ servatus est, qui cla-

COMMENDONI CARD. 7

vum regens, animadverso casu, relaxato subito fune, quo velum pandebatur, in mare profiluit, ac suscepto puero incolumem ad navigium, quod dejecto velo constiterat, nando retulit, marique propemodum jam dolore exanimata restituit. Futura pueri dignitas fecit, ut non frustra tam evidenti Dei numine tanto periculo ereptus videretur. Nec ferè vnquam ille sine periculo navigavit. Romam perens, cum Clodia ut Ancoram trajiceret, conscendisset, fracta per noctem ad Senogalliam navi, vadofum eiectus in littus, trecentos amplius passus nandi ignarus, vndantibus supra pectus fluctibus, confecit pedibus; atque agrè per tenebras in siccum evasit, cum eorum aliqui, qui eodem navigio vehebantur, aquis obruti perierint. In Belgis Oceani sinum transmissurum ab Amstelodamo cælo sereno, ac secundo provectum vento, tanta eadem nocte tempestas adorta est, ut obfusis vndique densissimis tenebris, cælo crebris, atque ingentibus tonitribus, fulgoribusque omnium mentes pavore perstringente, ac non vectoribus modò aliis, & comitibus ejus, sed ipsis etiam territis navi-
culario, nautisque, non longè abfuerit, quin magnitudine fluctuum navis hauriretur; sed salutem omnibus ipse tum vnus fuit. Nam ceteris horrore, nausæaque jacentibus, animoque, & corpore abjectis, quorum in numero ipse fui, qui hæc postea scripsi, ille quamquam adeò solutus aër in imbrem erat, ut completurus navim vide-

retur, ad officiâque discurrentes in os incidens impediret, tamen nullâ territus re, vno adjuvante cubiculario ejus Dionysio Viterbio Paravino, qui solus expers nausæ fuit, ad omnia nautarum munia occurrens, eosque despondentes jam animum, nunc oratione, nunc ultro subeundo opera eorum confirmans navem servavit, cum sequenti die luce ortâ desævisset tempestas, & reddita mari tranquillitas esset. Ne fluminibus quidem vnquam sine adversis casibus navigavit. Vitandam omnem navigationem, mari, aquisque abstinendum, quod fatale inde periculum immineret, prædicentes quosdam, & monentes amicos, risit semper, nec quoties res, atque oportunitas tulit, propterea committere se mari, navibusque est veritus.

De prima ejus institutione.

CAPUT III.

SUMMA Patris cura institutus est; nam penè infans specimina ingenii dederat, & ab Astrologis ingentia, atque summa portendi, talium haud incurioso Patri responsum erat. Vix decimum annum agens Latina carmina non scripsitabatur solùm, sed etiam de re proposita ex tempore edebat, eratque propterea in amoribus Principum civitatis, quorum amicitia florebat Pater,

COMMENDONI CARD. 9

Pater, ut multi ad ludum, ubi cum æqualibus instituebatur, ventitarent, quo pueri ingenium in ejus ætatis exercitationibus spectarent, cognoscerentque an famæ, quæ de eo inter aliorum parentes puerorum erat, responderet, nec alio ferè cohortandi, aut increpandi liberos loco vterentur, quàm ut ejus ad imitandum exemplum proponerent. Magister illi erat Bernardus Felicianus, vir quidem eruditus, ac diligens, sed quod fateri ipse, ac præ se ferre soleret, Commendoni ingenio, quàm suo majorem in civitate famam adeptus. Unde cum multi ad eum à Patritiis primorum filii ducerentur, ipse tamen unius excellenti indole, atque acumine gloriaretur, eoque studiofius, & majori curâ omnibus doctrinis informabat, instituebátque, quas puerilis illa capere ætas potest. Ab hoc ad Antonium Ariam Hispanum nobilem Grammaticum se contulit, eodémque tempore Antonio quoque Eparcho ab Zacyntho Græcarum litterarum Doctore est usus, & ipse puer ad omnem disciplinam cum mirè docilis, tum quod paucis admodum usu venit, memoria summa ad ea, quæ doctus esset retinenda erat, nam à quibus celeriter res percipiuntur, iis etiam facile solere excidere, & contrà qui laboriosè discunt, firmiùs omnia aiunt retinere, veluti impressa difficiliùs, quàm quæ modò illita sunt, delentur. Magnòpere autem videbatur animus ejus teneri commemoratione insignium Virorum, qui per virtutem ad magnam aliquam gloriam, ho-

B

norémque pervenissent, eorúmque egregia facinora adeò cupide audiebat, vt sæpè ab ore narrantium talia penderet, sæpè Patrem, Magistrúmque oraret, vt sibi de claro aliquo viro commemorarent: sive ea pueri natura, quod illi ætati accidere solet, curiosior fuit, sive animus ejus jam tum magnæ laudis spem affectans, narratione alienæ virtutis gestiebat. Quartum-decimum agens annum Patavium à patre discendi causâ est missus, vbi plures annos in optimis disciplinis magnâ ingenii gloriâ est versatus, captus primò Poëtarum suavitatem, ita se Poëtices studiis, legendisque, ac scribendis carminibus dedit, vt inde vel præcipuam sibi famam comparaverit, tanto quidem majori immaturæ ætatis ejus admiratione, quanto non æqualibus modò suis in eo genere celeriter antecelleret, verùm etiam cum claris viris conferebatur, qui Poëtices laude præstare tum existimabantur. Philosophiam deinde aggressus doctissimos homines audivit, aviditate ingenti Philosophorum præcepta hauriens, maxime Platonis sapientiâ delectatus, propterea quòd illum diceret propiùs, quàm ceteros à Christianæ Philosophiæ institutis abesse. Multos ejus libros exercendi ingenii causâ è Græco in Latinum vertit, omnes ferè explicatione rerum, quæ obscuriores essent, illustravit. Hi postea commentarii ejus in manus nostras pervenerant, quos studiosè conservatos à nobis, cùm fortè ipse multos post annos reperisset, conscidit, atque incendit,

fanè immerentes. Verùm dum his disciplinis
adolescens cupidè animum imbuit, & discendi
dulcedine studiis nullâ valetudinis curâ vsque in-
dulget, nullûmque sibi legendi, ac meditandi
modum statuit, in periculofum, atque importu-
num incidit morbum oculorum, quo magnope-
re illi retardatus, ac pæne intercifus est omnis sus-
ceptæ laudis cursus. Ab succo nimio corporis vis
magna sanguinis in oculos influens aciem obdu-
xerat, curatione adeò difficili, vt cùm multa ex-
perto infeliciter omnia procederent, etiam ipsum
quadriennium inclusus conclavi, atque impatiens
lucis vim infesti humoris, neque exsiccare, ne-
que aliò derivare vllis remediis præstantissimis
adhibitis medicis valeret, desperatâ valetudine,
de illa ipsâ Terentiana domo ad Vallis prata,
quam Paravii conductam inhabitabat, emenda,
omnîque deinceps vita ibi agenda cogitaverit.
Tandem Joannis Baptistæ Montani Veronensis
Medicorum tum longè principis consilio, caute-
rium sinistro in crure cùm fecisset, sive id reper-
tum mali remedium, sive suâ sponte consumpta
vis morbi esset, lumen ei est restitutum, ita inte-
grâ acie, vt qui acutiùs, aut longiùs cerneret,
qui celeriùs objecta oculis percurreret, fuerit
postea nemo. Toto verò illo tempore, quo ocu-
lorum captus vsu in tenebris egit, quamquam
omnis ejus fuerit studiorum ratio perturbata, non
tamen ipse se desidia, aut languori dedit: Verùm
aut dictandis carminibus, quâ re maximè adole-

fcientis animus recreari videbatur, temporis ejus molestiam lenibat, aut legenti operam dabat, solatia mali inde petens, vnde contraxerat. Cùm maximè morbo vexaretur, patrem amisit octo & septuaginta annos natum, cùm esset ipse decem & novem annorum; cujus morte magnam fecit familiaris rei jacturam, quæ illi tota comminuta, ac dissipata est, cùm curare ipse res domesticas nec per ætatem, nec per valetudinem quiret, & Marcus Antonius Barbadicus avunculus ejus, qui tueri adolescentis rem debuit, homo effrenatæ avaritiæ etiam diripuit. Quæ tamen ipse damna haudquaquam quanti erant æstimavit, doctrinarum cupidine occupatus, & omnibus curis depellendo morbo intentus. Cùm convaluisset, consilio eorum quibus à patre fuerat commendatus, ad cognoscendum Jus Civile animum nequaquam libenter traduxit. Quo ipso in studio vt pares ab eadem celeritate ingenii progressus faceret, eoque magnopere lætarentur, quibus auctoribus eam doctrinæ viam ingressus erat, tamen Platonis, & Philosophorum consuetudinem vt abjiceret adduci cujusquam auctoritate non potuit; & animus jam tum gestiens enitendi, & navandi aliquid studio, in iis maximè virtutis præceptis constitit, quibus ad res gerendas, vitamque in hominum luce agitandam instituitur, frustra suscipi putans rerum abditarum scientiam, nisi ea ad hominum vsum, vtilitatēque compareretur. Eloquentiæ exercitationes omnes, sine qua ipsa

vix ratio satis tueri munus suum posse videtur, ingenti labore est persecutus, scriptitando, declamando, colloquendo. Nam & juvenis æqualis sui ob eadem factam capitis arcessiti causam Patavii apud Prætozem egit, tenuitque. Et cùm Patavinorum civitas Francisco Donato Reipublicæ principatu de more gratulatum misisset, orationem, quam Legati habuere, ipse composuit. Quo ex studio id sanè est adeptus, quod postea magno ei fructui, ac decori fuit, ut promptâ, & expeditâ dicendi facultate rem propositam seu patriâ, seu Latinâ oratione, vel continuatâ, & productâ, si res desideraret, ita explicare, ac peragere posset, ut cùm nihil conquirendis verbis, aut jungendis hæsitaret, quod plerisque accidere solet, genus orationis minimè inquinatum, ac barbarum, & certè, quod difficillimum est, æquabile, & vnde- quaque sui simile teneret.

---

*De profectione ejus ad videndam urbem, &
quo auctore eam suscepit.*

CAPUT IV.

FACTIS per has maximè artes reliquæ vitæ fundamentis, motâque apud omnes magnâ sui expectatione ad vigesimum quintum ætatis annum pervenit, ut erecto ad res capeffendas animo ita haud satis certus quam vitæ rationem se-

B iij

queretur. Erat Patavii Aloyfius Cornelius insignis eâ tempestate senex ille, cujus in valetudine tuenda tanta cura, ac religio fuit, vt cum optimis, & ad concoquendum facillimis vteretur cibis, tamen apposita libra, vt quidque edendum bibendumque erat lancibus examinaret, & modum quem sibi ab intelligentia sui corporis ipse præstituerat, nihil excederet, vnde ei Sobrii cognomen accidit. Hunc colebant, observabantque fere Patavii quoscunque aut generis, aut ingenii præstantia nobilitaret; nam & splendidè ipse semper, atque honorificè vixit, & ejus domus, quam ad Antonii ædificaverat, propter hortos & ædificii elegantiam vulgò viscebatur, & ducebantur homines non literatissimi illius quidem, sed moderati, & maximè acuti, & jucundi senis sermonibus. Itaque nullius frequentior Patavii domus erat; ipsèque mirificâ in omnes humanitate, incredibiliter præclaris ingeniis delectabatur, iisque cum opus esset, omnibus suis studiis aderat. Commendonum senex adolescentem summè dilexit, in quo clarissima industriæ lumina elucebant. Cum igitur dubitantem quam potissimum vitæ viam infisteret, idque secum diu, multumque deliberantem Cornelius aggressus (senserat enim senex sollicitum adolescentis animum) hortari institit, vt se Romam conferret; in vna illa civitate virtuti cum omnia paterent, tot instructo naturæ, ac doctrinæ adjumentis celeriter aditum ad res magnas futurum: denique eum sibi vnum tan-

ta industriæ curriculum videri. Id consilium ab
 amantissimo sui homine profectum, ut non as-
 pernatus est adolescentis animus, ita accipere, ac
 de se statuere tanta præsertim de re non audebat,
 eo minùs, quòd cum vnus ipse Venetiis Com-
 mendonæ familiæ reliquus esset, interiturum cum
 eo, si sacerdos fieret, gentis quoque nomen erat; &
 paterni amici, conjunctique omnes Venetiis eum
 retinebant. Cum sæpe hac de re appellatus à Cor-
 nelio nihil statueret, rogare senex eum cœpit, ut
 saltem Romam ad visendam urbem, formamque
 Reipublicæ illius cognoscendam iret. Ad id qui-
 dem eo faciliùs perpulit, quòd is erat annus M.
 D. L. quo indicto à Julio III. Pontifice Maximo
 Jubileo, multi mortales, vel ab vltimis profecti
 terris Romam religionis causâ convenire solent;
 & urbis templa, & Divorum sepulcra, Petri ma-
 ximè & Pauli ossa eodem condita tumulo vene-
 rari. Sub finem ejus anni Commendonus Romam
 venit, comitibus Hieronymo Renaldo, & Anto-
 nio Altano, quorum amicitia Patavii plurimùm
 utebatur. Quatuor admodum menses Romæ est
 commoratus. Reversus Patavium de Romanis re-
 bus, deque tota ratione Romanæ aulæ, & qui-
 bus quilibet initiis, & quasi ostiis ad eam acce-
 dere, per quas artes, ad quem finem spectare, & ten-
 dere deberet, ita disseruit cum Cornelio, ut senex
 exclamaret, aut hunc summum Romæ virum fo-
 re, aut se rerum omnium imperitissimum esse. Au-
 divi ego aliquot post annos, cum adolescens Pa-

tavii literis operam darem, & Commendonus in magno honorum cursu, maximâque hominum spe, atque fama publicas legationes pro Romana re obiret, sæpe hæc commemorantem Cornelium, qui nullâ re magis gloriari videbatur, quàm quòd Commendono auctor Romanæ profectiois ipse fuisset. Singularis hujus viri extitit in Commendonum benevolentia, quam à pueritia ejus susceptam ad ultimum vitæ conservavit. Quam quidem vitam in tantum produxit, ut eo anno sit mortuus, quo Commendonus legatione apud Polonos fungens Cardinalis est creatus. Quo quidem anno cum ego ex Polonia rediens, quò cum illo eram profectus, Patavii recreandæ valetudinis causâ restitisssem, & Cornelium paucos antequam moreretur dies adiisssem, effusissimè senex mihi Commendoni Cardinalatum est gratulatus, ex quo tantam se lætitiâ cepisse aiebat, ut nihil meminerit sensisse in vita jucundius. Deinde quo die est mortuus, cum instare sibi vitæ finem præsentiret, deque ea re ita loqueretur, ut non de omnium maximè horribili, sed veluti de migratione quadam in aliam domum, sedens in lectulo, quo perangusto & parvo utebatur, & Veronica vxor adesset, anus ferè ejus æqualis, mihi magno prorsus, & integro vocis sono, causas, propter quas non invitus de vita discederet, commemoravit, ac longo pióque habito sermone, ad postremum hoc, inquit, vno minùs libenter migraturus è vita sum, quòd Commendonum videre

re

re antè nequiverim, eo insignem honore, cui à me tantò antè confiso ejus virtute, præstantique natura spe destinatus fuit. Atque hoc loco multa ei, & summa cùm esset auguratus, epistolam ad eum scripsit sua manu, qua certiozem mortis suæ instantis reddebat; hortabaturque eum, vt pergeret iisdem artibus, quibus virtutem suam in amplissimo gradu dignitatis collocasset, in dies magis de Christiana Republica, & Ecclesia Dei bene, ac fortiter mereri; temperantiam coleret virtutum omnium genitricem, qua & mentis acies acuitur, & valetudo, maximum in humanis rebus bonum, integra, vigensque conservatur. Hæc cùm scripsisset, & vix putare se bidui vitam superesse sibi diceret, nos discessimus. Ille paulò post abeuntem credo vitalem vim sentiens arcessi sacerdotes Jesuitas jussit, collocutusque cum iis de divinis rebus, cùm se antè Christianis sacris ritè procurasset, Crucifixi parvum simulacrum læva manu tenens, lætum se, ac bona spe fretum venire, simulacrum intuens proclamavit. Eo deinde posito, decorè sese in lectulo composuit, oculisque occlusis, tamquam obdormiturus leni efflatu animam egit, cùm vix horæ tres ab eo sermone, quem nobiscum habuerat, intercessissent. Nam ex illa victus moderatione, mente, sensibusque integris ad postremum vsque spiritum vixit, quem ad octavum & nonagesimum annum ætatis perduxit. Hæc pauca de Cornelio, viro ac sene clarissimo, libuit interscribere, quan-

do & memorabilis ipse vir fuit, & Commendandum in primis dilexisse est visus.

De primo ejus ad Rempublicam accessu, & de ratione quam primum in urbe habuit.

CAPUT V.

VISA Româ, perceptâque civitatis ejus formâ, nihil ultra dubitavit, quin sibi immigrandum in eam urbem statueret, eorum spretis consiliis, qui ad eum domi retinendum, & honorifica illi conjugia, & accessum in scribarum Collegia offerebant, in quæ nonnisi honesti de plebe homines, vetustæque in civitate originis, si modò patritio genere orti non sint, admittuntur. Honores enim, & publicæ procuraciones, & jus suffragiorum Veneriis Patritio tantum parent: reliqui non in aliam Reipublicæ partem, quàm ministerii admittuntur. Sed Commendono major, atque elatior animus, naturâque erat, quàm ut se, aut in scribarum humilitatem demitteret, aut in ea civitate vivere sciret, in qua exors Reipublicæ, nec pari cum reliquis jure esset futurus. Nec magis alia res juvenem, ut Venetias, ac spem propagandæ familiæ relinqueret, compulisse creditur, quàm ut eò decederet, ubi nihil clausum sibi, nihil interdictum, nihil, quod, quominus virtute, atque industria niti posset, im-

pediret. Commodum hæc cogitantem senior propinquus ejus Ecclesiasticis beneficiis duobus in Patavino agro auxit, quorum ex vectigalibus ad trecenti numi aurei ad eum redibant, tantumdem ex patrimonii sui reliquiis capiebat, præter id quod in sororum dotem seposuerat. Hoc igitur fortunarum modo compositis domi rebus, Romam concessit anno M. D. LI. nec diu moratus, viam, qua sibi eundum esset, delegit. Plerique homines, qui Romam ad capeffendas res urbanas, quod quidem nemini, quantumvis longinquo, & alienigenæ non licet, quo potentis alicujus gratiâ, atque opibus adjuti facilius entantur, in Principum, aut Cardinalium alicujus fidem conferre se consuevêre. Sed Commendonus, qui se ita alteri adjungerent ratus non suâ, sed alienâ fortunâ ferri, nemini vni se applicare, suus, non alienus Reipublicæ non partium ejus esse, statim ab initio decrevit; inque eo usque ad ultimum vno vitæ, & consiliorum tenore permansit. Itaque nactus Romæ Nicolaum Pontium Venetorum Legatum, eum qui postea civitatis suæ Dux est creatus, per hunc Julio III. Pontifici Maximo commendatus in familiam ejus, Cubiculariorumque numerum, ut ascisceretur impetrat; qui tum ordo perhonorificus Romæ habebatur, neque in eum nisi magno cum delectu honoris causâ assumebantur probatissimi juvenes, & ingenii, & generis dignitate commendati. Hoc modo ille non tam in Julii familiam adscri-

prum se, quàm in jus civitatis, ac Reipublicæ receptum putavit. Nam Romana res, etsi unius imperio habetur, tamen quia is eligitur liberis suffragiis, neque ob provec̃tam ætatem diu rerum potitur, nec ejus ipsius vllum est in successore arbitrium, ac nemo spe, atque aditu honorum arceatur, inesse huic civitati, & aliæ species Reipublicæ videntur, ut cum vnus summam potestatem, summumque jus omnium rerum obtineat, nonnullæ tamen esse, & principum, & multitudinis opes videri possint. Itaque Commendonus gratiæ, amicitissque conjungendis animum intendit, magno judicio, delectuque, cujusque enim ante omnia mores spectavit, studiæque, quarum rerum similitudine maximè familiaritas, & benevolentia confirmatur. Dedit igitur operam, ut qui essent in vrbe viri literarum, & doctrinæ nomine clari, eos haberet amore, & consuetudine conjunctos; nec gratiam solùm inter illos, sed ingenii quoque famam celeriter est assecutus. Quorum præter cæteros familiariter vsus est Hannibale Caro, propter morum, & doctrinæ elegantiam, & suavitatem, Gulielmo Sirlero, qui ei postea collega in Cardinalatu fuit, vir cum innocentia summâ, tum memoriæ tantæ, ut cum omnes omnium artium libros, omnia scripta Græcorum ac Latinorum vetera, recentiaque infatigabili labore perlegisset, eorum non singulas modò sententias, sed verba quoque memoriter recenseret, cum bibliothecæ instar, vel de abstrusissimis re-

bus consuleretur. Quod nisi congestis in vnus
 notitiam tot rerum doctrinis ingenium impar
 fuisset, memorabiliorem virum ætas nostra non
 tulisset. Octavio præterea Pantagato, Jacobo
 Marmita, Basilio Zanchio, Paulo Manutio, Ju-
 lio Pogiano, viris Romanæ eloquentiæ principi-
 bus, qui omnes cum eum ætate anteirent, tamen
 gravitate, modestiæque morum, & peracri in ipsis
 quoque doctrinæ studiis iudicio juvenis mirificè
 tenebantur. Nec minùs studiosè è sacerdotum
 societatibus, maximè Jesuitis, quorum (vt fla-
 grantissima sunt omnium initia disciplinarum)
 longè tum sanctitas, atque auctoritas inter om-
 nes eminebat, qui scientiâ divinarum rerum, &
 morum, ac religionis laude commendarentur,
 amicitias coluit. Probatissimo cuique & prospe-
 ræ in civitate famæ diligi, carumque haberi ap-
 petens, quod sibi existimationi, atque laudi re-
 batur fore. Et quamquam amicos non numero,
 sed genere distinguebat, & doctorum hominum,
 ac proborum consuetudine maximè utebatur: ta-
 men quamplurimos ex omni genere benevolen-
 tiâ, atque officiis devinctos vti haberet, & quàm
 latissimè gratiam propagaret, operam dabat. Cæ-
 terùm è Cardinalium ordine ingentes viros, lon-
 gèque inter omnes pietatis, & sapientiæ laudi-
 bus præstantes, colendos sibi, atque in vitæ, ac
 morum institutis imitandos suscepit. Horum ob-
 servavit maximè Joannem Petrum Carafam, qui
 tum Collegii princeps erat, & Marcellum Cer-

vinum, & Reginaldum Polum Britannum. Quorum Marcellus Julio, ei ipsi deinceps Joannes Petrus in Pontificatu Maximo successere: & Polus nihil propius fuit, quam ut Pontifex renunciaretur iis comitiis, quibus Julius ipse creatus est. Proximos his habuit Jacobum Puteum, Rodolphum Pium, Joannem Salviatum, Federicum Cesium, quibus omnibus adeo probatus est juvenis senibus, ut omnes sui perstudiosos, suisque faventes rebus semper habuerit. Innocentium Montium, quem Julius non humilibus modo, ac sordidis, sed vix satis certis parentibus ortum, ac ne vllius quidem artis specimine commendatum, inopia prolis adoptari à fratre jussu, atque in summum inde cooptato ordinem, summum gratia, atque rerum propè omnium arbitrium, prava, insanæque indulgentia permiserat, cum vnum omnes appellarent, appeterent, ambirent, omnibus colerent officiis, Commendonus moribus originis suæ sordibus imbutis, non novâ fortunâ, atque amplitudine dignis viventem, nec propriè observavit umquam, & penitus se dōmo ejus abstinuit: qui enim intelligeret quale cujusque sit ingenium ex eorum maximè moribus aestimari solere, in quorum quis amicitiam se contulisset, maluit famæ ex gravissimorum virorum familiaritate, quam ambitioni ex vnius inconsulti, ac dissoluti juvenis gratia inservire.

Brevis transcursus rerum, & honorum ejus.

CAPUT VI.

PAULò pòst publicis rebus admotus est, atque honores velut impetu aggressus omnes contento propè cursu pervasit, & quod mirabilius, & ut nos senes longo vsu vrbinarum rerum peritos saepe narrantes de eo audivimus, prorsus singulare fuit, non suis, non cujusquam potentis opibus nixo, non petenti, ac saepe recusanti, minimèque ambitionis causâ alienis moribus servienti, vltro omnia delata, atque ingesta sunt. Anni quatuordecim à primo adventu ejus in vrbem ad Cardinalatum intercessere, quibus numquam ferè vacuus à publico munere egit. Eodem quo Romam venit anno M. D. LI. Urbinum est missus: anno insequenti in Belgas, atque inde in Britanniam. Inde regressus in Lusitaniam est profectus, atque his itineribus Julii quinquennium est transactum. A Paulo IV. M. D. LV. scribendis epistolis ascitus, eodem anno Episcopus creatur; destinatus & Urbanus Prætor ab eodem Paulo, sed mox O-rator, sive, ut novo quamquam vsitato jam, ac trito Romæ vocabulo vtar, Nuntius ad Carolum Cæsarem commorandi causâ apud eum est missus, ad quem tamen bello inter ipsum, & Paulum exorto non pervenit. Reversus Romam ad concitandos ad bellum Principes Italiæ circummittitur,

atque iis aditis, Venetiis, ut in eandem societatem armorum Senatum adduceret, manere est iussus, atque his quoque obeundis muneribus, quatuor ferme consumpti anni, & Pauli Pontificatus exactus est. A Pio IV. quo anno Pontifex Maximus est creatus, qui fuit M. D. LX. Nuntius item ad Ferdinandum Cæsarem, Principesque Germaniæ est ire iussus, qua in peregrinatione annum & dimidium fuit. Post reditum inde à Cardinalibus Concilii præsidibus ad eundem Ferdinandum Cæsarem remittitur, eoque celeriter confecto itinere, in Poloniam, ut Nuntius apud Sigismundum Augustum Regem, gentemque esset, protinus legatur. Sic Pii IV. anno item quinto, quo anno Pontifex moritur, absens Cardinalis est creatus. Anno inde M. D. LXVI. à Pio V. legatus ad Maximilianum Cæsarem Germaniæ conventum Augustæ agentem ire jubetur. Ac biennio post ad eum à præcipiti consilio tribuendi Austriæ populis jus Lutherani hæresis revocandum est missus: alioque item biennio post ad eundem Cæsarem, & ad Regem Poloniæ de fœdere iungendo adversus Turcas novâ legatione est perfunctus. His itineribus, quibus omnes propè Christianas provincias, quæ in Europa sunt, peragravit, numquam æger fuit, viæ difficultates, laboresque etiam voluptati habuit; non eum æstus, non imbres, non immania Septentrionis frigora fatigarunt. Proposito hoc veluti cursu rerum ipsius singula nunc ordine enarrare pergemus.

De

De prædictionibus futuræ dignitatis ejus.

CAPUT VII.

IMPUBERIS adhuc, & adolescentis tanta opinio, atque expectatio fuit, ut passim prædicarent homines eum ad summam aliquam laudem perventurum. Cum Romam venisset, statim eadem de illo orta spes. Hannibalem Carum, virum sanè optimum, & urbanarum rerum diuturno usu, atque observatione in primis peritum, adolescens ego sæpe audiui cum diceret, duobus se æqualibus suis Nicolao ArdinghELLO, & Marcello Cervino primis diebus, quibus Romam venire, perspectâ eorum industriâ, Cardinalatum prædixisse, in neutro falsum se judicio esse; utrumque enim per varias mandatorum munerum functiones, suâ virtute Paulo III. Pontifici Maximo probatâ in summum ordinem pervenisse; quorum Ardinghellus decesserat, Marcellus in maxima hominum fama, atque spe supremi honoris tum erat. Quem postea honorem haud ita multis interjectis mensibus mortuo Julio est adeptus. Commendonum tertium esse Carus aiebat, quem magnis gerendis rebus factum eidem amplitudini ab pari ingenii æstimatione, destinavit. Ei certè tantum tribuit semper, ut nullius benevolentiam, atque amicitiam magis coluerit: illi fratris

D

filium in domesticorum munerum ministeria tradiderit, nec ullius fidei commendatam domum, suosque magis cupierit: cæterum comprobata eventu conjecturam suam, ut impensè, ita non diu lætatus est; iisdem enim diebus jam senex est mortuus, quibus Commendonus ad urbem Cardinalis venit anno 1566. Joannes Petrus Carafa Cardinalis, qui postea Paulus IV. est dictus, summæ vir gravitatis, & prudentiæ consuetudine juvenis mirè delectatus, sæpe inter suos parem eum omnibus honoribus, & brevi adepturum edixit, ipsumque identidem accendens, hortabatur, ut pergeret ire quibus cœpisset itineribus, ad magna & summa perventurum. Idem cum non multò post Pontifex Maximus eum Episcopum faceret, ferrèque multis laudibus, adjecit:

Debile principium melior fortuna sequetur.

Sed hæc ex moribus ejus conjectabant homines: Illa ex interpretatione astrorum. Quo tempore est natus responsum patri à Mathematicis est, magnum virum fore, summumque imperium ad eum perventurum. Romæ eadem seu verè, sive assentantes spei, quæ de illo erat, cecinere, & quidem constanter, nec multum variante judicio omnes. At in Lusitania cum eò à Pontifice ad Regem missus venisset; inter eos, à quibus observari, adiri que officii causâ solebat, exul Hispanus nomine Maldonatus, studiosius eum quam cæteri perfolvit, homo Latinis, Græcisque litteris doctus, & in Astrorum scientia memoriæ ejus

facile princeps. Is in longo sermone variè per-
cunctando à Commendono elicit non diem mo-
dò, sed horam quoque ortus ejus. Tum positu
cœli stellarumque notato, quo quæque in signo,
quæve earum inter se conjunctiones, motusve,
nascente illo fuissent, ad eum rediit manu ferens
parvam schedam, quam Commendono tradidit.
In ea Mathematicorum notis situs syderum, de-
scriptioque dimensa, ac designata erat, & sub-
scripta brevis epistola. Natalem à se horam mul-
torum inspectam esse, quòque nati fato, quæve
eventura iis ex astrorum observatione esse vide-
rentur prædixisse: nullius ortum felicioribus signis
conclusum animadvertisse. Pergeret porro, & quò
Deus, & natura vocarent, sequeretur, imperium
ei, ac principatum deberi illius Reipublicæ ad
quæcumque se contulisset, suam propè jam æta-
tem exactam esse, neque ad illud tempus produce-
re vitam posse, filio mandaturum, ut ei à se obfi-
gnatas litteras afferret, orare ut memor à quo tan-
tò antè hæc sibi prædicta fuissent, tum aliquam
filio gratiam referret, cum prædictionem suam
secuta res confirmasset. Tempus quoque definire
non est veritus alterum & sexagesimum ætatis an-
num, trigessimum tum agentis, in quem annum
incidit mors Gregorii XII. Pontificis Maximi,
cui ipse successor, & votis bonorum, & studiis
Patrum destinabatur, nisi importuni morbi vis
eum paucos ante dies, ut suo loco dicemus, præ-
ripuisset. Hunc Maldonatum satis constabat mul-

D ij

ta ab eadem scientia multis, quæ evenêre, præ-
nunciassè. Ipse in exilium ierat, quòd cùm Hi-
spaniæ civitates à Carolo V. defecissent, intercon-
citatores popularium, vnus omnium acerrimè in
illa versatus causa erat. Quamquam antè confu-
lentibus amicis adversum seditionis eventum, &
suam ipsius calamitatem prædixerat, testatus offi-
cium nihilominus sibi, atque fidem erga patriam
omnibus rebus antiquiorem fore, nec necessario
tempori suorum civium defuturum. Cùm exula-
tum in Lusitaniam venisset, Joannem Regem mo-
nuerat, vt maturaret Emanueli filio nuptias, ne-
gans eum adolescentiam evasurum, cuius dicto
& pater paruit, & filius intra vigesimum annum æ-
tatis extinctus fidem affirmavit. His conjectorum
dictis ad amplissimas opes Commendonus incitari
potuisset, sed ea ille haud ignarus vanitatis Mathe-
maticorum, & quæ ipsa portendunt astra, fallacissi-
mo ab iis sensu judicari, trahique plerumque quò
aut assentandi, aut obrectandi libido rapit, per-
risum, jocumque accepit, nullam fati vim, omnia
cœlesti numine contineri, ac regi existimans, quæ-
que hominibus prospera, adversaque eveniant, ea
Dei nutu, atque potestate, à quo singula provi-
dentur, atque administrantur, non necessitate
vlla fieri naturæ aiebat.

*Quæ prima commendatio ejus ad Julium
Pontificem.*

CAPUT VIII.

HORTOS Julius extra Portam Flaminiam sumptu, atque opere sanè magno ædificabat, in eos nobilis, ac vetusti fontis aquam virginem duxerat. Antiqui operis statua eam virginis sopitæ somno, ac super urnam recumbentis effundebat. Hanc celebrari carminibus varii generis, prout spatia lapidum erant, quibus incidenda essent, & Julius jussit, & certatim non Romæ solum, sed per Italiam quoque arrepta materia est decoris ingeniis. Commendonus summum illud studium suum, quo à puericia fuerat incensus, deque animi ad eam rem impetu plurimum remiserat; sed tum incitatus studio Pontificis, & contentione eruditissimorum hominum, & ipse epigrammata aliquot, & argumento, & intervallis apta composuit. Quæ cum Julius legisset, (& habebatur talium peracutus æstimator) non probavit modò, sed omnibus prælata inculpi protinus jussit. Vocato inde ad se Commendono variè percunctando juvenis animum exploravit, expenditque. Quo deinde dimisso ad adstantes conversus, Majorum, inquit, laudum semina huic juveni insunt, majusque ingenium, quàm

D iij

vt condendis versiculis occupetur. Et Commendonus, sive quod satis inde fructus, famæque partum sibi, eaque decorari adolescentiam, virum alia decere existimarit, sive gravioribus intentus studiis; nam Theologiam tum magnâ vi aggressus erat, totam rem prorsus abiecit, desitque, nec postea per omnem vitam attigit ampliùs, quamquam & factos ab aliis versus legit libenter, & subtiliter æstimavit. Sed suorum adeo pœnituit, vt etiam ab amicis accuratè conquisitos, in quibus iusta aliquot volumina, & tragædiæ, & comædiæ erant, omnes incendit, non antea scribendis iis, quàm tum abolendis intentior. Cum multa ab eo de studiis litterarum sciscitatus Julius, triennii operam cognoscendo Juri civili insumptam didicisset, collaudato instituto ejus reprehendit, quod probari, & appellari Jurisconsultum neglexisset. Commendonus in id triginta dierum spatium impetrato Patavium excurrit, vt quo in loco eam hauserat scientiam, ibi potissimum ejus ab se ratio redderetur. Atque ab Hieronymo Torniello, cui antea Doctore operam dederat, deductus, vt assolet, laudatusque summâ Collegii approbatione Jurisconsultus appellatus, Romam ad diem commeatus rediit.

Quò primum publicè missus sit.

CAPUT IX.

GRATUM Julio, & obsequium juvenis, & celeritas fuit: itaque nihil jam non rectè committi industriæ ejus putans, paucos post dies eum ad Guidubaldum Urbinatum Ducem misit Urbinum. Mittendi causa hæc fuit. Contendebant armis Cæsar, Gallique; & cum Sena nobilis Etruriæ civitas fatigata Didaci Mendotii importuno, superbòque imperio, Hispanis ejectis Gallorum præsidium in oppidum accepisset, ad vindicandam, tuendamque eam magnâ vi bellum vtrique parabatur: vtrique Guidubaldum, cujus erat dirio, vel ipsâ propinquitate bello opportuna, trahere in suas partes, militiamque propositis amplis stipendiis, optabant, Juliumque Pontificem, cujus auctoritatem secuturus Guidubaldus videbatur, variè sollicitabant. Et Julius veritus, ne Guidubaldus cupiditate haberetur, atque in vtram ille sectam transisset, sibi ab aliis impunitaretur, eum retinere, sibi que militare volebat. Qui igitur eum ab studio factionum averteret, conduceretque Commendonum misit. Et quia eodem tempore à Cæsaris Legatis missum ab vrbe certum hominem ad transigendum cum Duce intellexerat, dare operam Commendonum jussit, vt diligentia & celeritate illum antecederet. Ex-

templò profectus, ac brevissimè confecto itinere mandata Pontificis Guidubaldo exposuit, planè jam ad accipiendas quas ei Cæsar conditiones offerebat inclinato, expectantique eum quo coram de omnibus rebus pacisceretur. Sed cùm Commendonus ei, & voluntatem Pontificis, & anceps, nec ullam in partem tutum consilium se, resque suas duorum præpotentium Regum dissidio, armisque miscendi ostendisset, & auctoritate Julii, & Commendoni sermone permotus, in potestate Pontificis futurum se respondit. Ita stipendio, pactisque conventis in Pontificis militiam est adscriptus, eique urbis Præfectura tradita. His confectis cùm paulò post à Gallis, Cæsarianisque missi supervenissent, comiter atque hospitaliter ab Duce accepti Romam sine effectu rediere. Mandaverat præterea Commendono Julius, ut si locus ei daretur, Guidubaldi animum de sororis matrimonio exploraret, verùm ita ut nihil suis verbis cùm illo ageret, æquum enim censebat priorem se de eo ab Duce appellari. Ea erat virgo per matrem Camertium Ducum hæres, cupiebátque Julius, ut Fabritio Montio fratris sui filio desponderetur. Commendonus cùm sublati post cœnam mensis, longo ambitu variæ orationis, Guidubaldum in hunc sermonem de Pontificis affinitate traxisset, quàm multa commoda, quantasque ad omnia opportunitates ea res habitura esset, disseruit, suamque in id Duci operam, atque studium obtulit. Quod ille non aspernatus, postulavit à
Commen-

Commendono, ut suo nomine optare siquidem id, atque pervelle Julio diceret. His actis, eadem nocte conscensis, & crebrò muratis equis, Romam rediit, cum Julius vixdum venisse eum Urbinum existimaret.

De profectione ejus in Belgas.

CAPUT X.

DISSIDENTIBUS, ut dictum est, atroci-
bus inter se odiis Cæsare, atque Henrico
Galliæ Rege, ac exitiabili bello Christianam Rem-
publicam dilacerantibus, Julius, quod sui in pri-
mis officii erat, de componendis Regum con-
troverſiis, reducendiſque in gratiam eorum ani-
mis, Hieronymum Dandinum paulo antè à ſe in
ampliſſimum Collegium cooptatum, ac tam præ-
cipuâ apud Pontificem gratiâ, atque auctoritate
florentem, Legatum ad Cæſarem miſit. Is Com-
mendonum, cujus antè ingenium nonnullâ ejus
conſuetudine probatum, perſpectumque habebat,
ſecum ducere cupivit, impetravitque à Julio. Ce-
leriter juvenis gravitate, & modetiâ morum, &
omni officiorum humanitate cum cæteris carus,
jucundusque, tum longè acceptiſſimus Legato ha-
beri eſt cœptus, atque intimis quoque conſiliis
adhiberi: Itaque ad Cæſarem cum veniſſet, &
nunciata paulò poſt Edoardi Britannorum Regis
mors eſſet, in Britanniam ab eo eſt miſſus: de

E

qua profectioe priusquam dicamus, causam paulo altius ab origine repetere operæpretium fuerit. Henricus Octavus cum duodetriginta annos Catherinam Ferdinandi Regis Hispaniæ filiam, Caroli Cæsaris materteram in matrimonio habuisset, filiosque ex ea suscepisset, seu deflorescentis ætatis ejus, vergentisque ad senium peractus, sive alterius amore ab illa alienatus, ad cupiditatem ejus repudiandæ impotenti animo incubuerat, effrenatæque libidini, quâ præceps ferebatur, causam prætexebat, quòd Catherina antè Arturo fratri suo nupta fuisset, qui quartumdecimum annum agens intactam puellam relinquens morbo decesserat; & virgo petentibus enixè Regibus patre, ac socero ex auctoritate Julii II. Pont. Max. tradita Henrico fuerat. Cum Romæ, ut matrimonium, quod sibi non justum cum Catherina esse aiebat, dirimeretur, impedire nequisset, amens cupiditate, ac scelere, spreto Pontifice Maximo, abjectoque religionis, & sacrorum respectu, omni divinarum, atque humanarum legum jure contempto, exacta thoro, & conjugio suo Catherina, Annam Bolenam, quam perditè deperibat, uxorem duxit, & à Pontificum Maximorum fide desciscens, penitus se, regnumque à Catholica Ecclesiæ corpore præscidit; eundemque se summum in suo regno sacrorum Antistitem appellavit. Quo facto veluti perrupto aggere omnis ille pravissimarum opinionum, hæresisque oceanus Angliam inundavit. Unde

tanti, ac tam sævi seditionis æstus, tot monstro-
rum species prodierunt, frustra obnitente, & acri-
bus suppliciis auctores coercente Henrico. Mo-
riens inde Edoardum filium tertia vxore susce-
ptum successorem Regni reliquit, puerum indo-
lis probæ, sed adeò à tutoribus, rectoribûsque
in sacrorum disciplina corruptum, vt vna illi re-
ligio fuerit veræ religionis fundamenta evertere,
funditûsque eruere. Verùm is seu morbo, seu frau-
de suorum intra xvii. ætatis annum extinctus, Re-
gnum, exclusâ Mariâ sorore, Joannæ consobrinae
suae filiae testamento reliquit. Hanc Dudleus Nor-
tumbriae Dux summam sub Edoardo potentiam
adeptus, nulum sibi adsciverat, instrumentum-
que transferendi in domum suam Regni habe-
bat; sed Maria, cognitâ fratris morte, haudqua-
quam segniter ad vindicandum jus suum exurre-
xerat, provectâque ingenti popularium favore,
paucis diebus paternum Regnum recepit; & quod
alterius Regni instar fuit, Nortumbrius ipse, &
Joanna, & maritus Guilfordius in potestatem ejus
venère. Nam Nortumbrius palam factâ morte
Edoardi, quam ipse dum destinata disponit, tri-
dum occultaverat, cum testamentum Principi-
bus coram aperuisset, ex eoque Joannam nulum
Reginam nuncupasset, ac deductam in Londi-
nensem arcem, vt mos genti, in possessione Re-
gni locasset; nuntiis mox de Maria allatis, de-
promptâ Regiis thesauris pecuniâ, ac magnâ lar-
gitione militibus sibi, vt rebatur, firmatis, cele-

E ij

pau-
fue-
nnos
iam,
ha-
fore-
per-
d cu-
o in-
os fe-
a an-
tum-
elin-
eni-
Julii
Ro-
stum
mpe-
lere,
onis,
e hu-
to, &
quam
icum
num-
eun-
An-
upto
, hæ-
Jnde

riter copias adversus Mariam eduxerat, ut antea opprimeret, quam ad convalescendum spatium haberet. Sed tanta repente ad Mariam animorum facta inclinatio est, ut non destituerint modò Nortumbrium milites, sed custodiâ circumdatum Reginæ tradiderint. Maria iusto, quamquam infelici Catherinæ, & Henrici matrimonio erat nata, ac primâ ætate, cum frater eadem matre genitus intra infantiam mortem obiisset, non regio solùm cultu, regiisque opibus innutrita fuerat, sed vnicè dilecta parentibus, etiam in non dubiam spem Regni educata, nuptiæque ejus maximis Europæ Regibus sunt appetitæ. Quâ fortunâ adeò post repudiatam matrem, prolapsūque ad flagitia, & scelera patrem decedit, ut ex auctoritate ejus, de sanctioris consilii sententia hæreditatis, ac successionis in paternum Regnum jure privata, ancillaribus ministeriis Henrici pellicibus famulari cogeretur. Nec post patris mortem honoratior apud Edoardum fratrem fuerat, abjecta, spretaque, ac procul Regia habita, magis divinâ ope, quam cautione, & custodia sua Nortumbrii fraudes variè vitæ ejus infidiantis, vitaverat. Fuit enim innocentissima femina, & pari Catholicæ religionis constantiâ, & vitæ sanctitate, ut nihil adepta Regnum habuerit prius, quam patris, fratrisque leges adversus jura sacrorum latas abrogare, ac pristinum pietatis cultum restituere, usque adeò in id intento studio, ut monenti Carolo Cæsari consilium ne ap-

properaret, neve tam immaturis rebus sese indicaret, responsum sanè memorabile reddiderit: Sed dum deserta, destitutaque in sua calamitate jaceret, non alterius spe, atque ope, quàm Dei sustentatam, ad Regnum inde provectam fuisse: Itaque statutum sibi, cui salutem, & dignitatem deberet, ei non cunctanter, aut obscurè, sed statim, ac propalam gratiam profiteri. Nec quia ob id crebræ eam seditiones, tumultusque quorundam, qui omnium rerum licentiæ, ac impunitati assueti, ac propè omni religione soluti ægrè sub jugum suave, ac salubre Christianæ disciplinæ redibant, exceperunt, destitit incepto; sed punitis fortiter auctoribus, ac multitudine ad sanctitatem reductâ, eximia cum gloria & Regnum pacavit, & colendæ pietatis rationem constituit.

*De ejus in Britanniam adventu, & actis
ibi per eum.*

CAPUT XI.

VERUM, ut vnde transgressi paulum seriem rerum, temporisque sumus, eò revertamur in continentem post nuncium extincti Edoardi nihil nisi itum ad arma ab Nortumbrio, & gentem Mariæ studere incertis rumoribus afferebatur. Nam ardente inter Gallos, & Cæsarem bello omnia plena suspicionum erant, omnia littora,

E iij

ne quis ignaris præfectis, aut trajiceret in infu-
lam, aut inde appelleret, custodiebantur. Postre-
mò etiam desertum à militibus Nortumbrium, &
prosperæ Mariæ res nunciabantur. Hieronymus
Dandinus Legatus, cùm Regni nobilissimi paulò
antè vnius furore, atque amentia Regis à Catho-
lica religione, & fide Pontificis Maximi avulsi sa-
lus ageretur, & Mariæ conatus aut adjuvandi à
Pontifice, aut confirmandi esse viderentur, vehe-
menter Britannicis nuntiis excubabat, qui ipsi
cùm nec certi, & secundi tamen venirent, ali-
quem in Angliam virum industrium, intentum-
que, qui explorata, & certa omnia referret, mit-
tere agitabat, cùm ei à Julio literæ id ipsum ju-
bentes redduntur. Nam Julius Edoardi morte ac-
ceptâ, Reginaldum Polum, qui tum ad lacum
Benaci haud satis firmâ valetudine locorum salu-
britates sectabatur, mittere in Angliam decreve-
rat, idque per litteras Polum docuerat. Cui cùm
nihil properè agi, & certiora expectari placuisset,
Dandinum de eo per celerem tabellarium mo-
nuerat. Tum ille Commendonum, quem geren-
dis rebus peracrem, cupidum navandæ operæ, &
consilio promptum cognoverat, appellat, horta-
turque, ut rem ejus ingenio, & solerti studio di-
gnam suscipiat. Haud cunctanter Commendo-
nus, quamquam magnæ, & in trajiciendo diffi-
cultates, & trajecto pericula proponerentur, ope-
ram proficitur. Collaudato juvene, rebusque com-
municatis Legatus ei propria nulla mandata de-

dit, nisi ut diligenter omnia cognosceret, quæ
agerentur, quique aditus, quæque spes recipien-
di ejus Regni ostenderentur. Si locus cum Maria
agendi daretur, eam ad sananda religionis vul-
nera, suumque Deo reddendum cultum hortaretur,
Pontificisque ad id non solum studium, sed
etiam opes polliceretur. Denique omnia pro fide
sua, & prudentia gubernaret. Ille cum per infe-
stissimos Romano nomini hostes, & tum licen-
tiâ, & futuri metu efferatos iter esset, ne se cujus-
que crederet fidei, sine comite, aut servo vlllo
Bruxellis profectus Gravelingam vno die itinere
confecto venit. Quo ex oppido commodissimus
erat in Britanniam trajectus: ibi duos sibi corpo-
ris ministros ignaros sui conduxit, utrumque Gal-
licæ, alterum etiam Anglicæ peritum linguæ. Cum
his compositâ sibi causâ, quod avunculus merca-
turam Londini fecisset, multaue negotia haud
satis explicata decedens reliquisset, navem con-
scendit, ac nequaquam secundâ tempestate trans-
vectus in insulam, Londinum contendit, quò
profectam Mariam, receptamque in itinere cog-
noverat. Eò cum venisset, plena barbarum om-
nia, feroces adhuc licentiâ hæreticos, conantés-
que Mariam à pristina revocanda religione abs-
terrere, & Reginam illam magis, quam Regni
potentem invenit. Nam & ipse interfuit, cum
ausus sacerdos in templo adversus novas concio-
nari doctrinas, adeò iram insolentis jam talium
multitudinis commovit (& genus est omne hæ-

reticorum audaciâ, & temeritate præceps) vt non obstrepuerint modò dicenti, sed miles quidam è media concione nudatum pugionem in perseverantem orare conjecerit. Quo facinore Comendonus est admonitus quanto ipse in discrimine versaretur, si aut quis, aut à quo, aut qua de causa venisset, rescirent. Nec tamen hoc metu, ac difficultate destitit; quin ad ipsam jam adire Reginam parabat, cùm fortè Joannes Lius nobilis Anglus ei occurrit, quem sub Edoardo ob religionem profugum in Italia familiariter noverat, nec parvis officiis devinctum habebat. Ac primò quidem perhumaniter amplexum offerenti ecquid eo tempore in Britannia quærenti, eadem avunculi negotia, pecuniâque sibi pluribus in nominibus relictam obtendere. Pòst ubi carum Reginae eum, atque inter intimos ministro compertit, multâque amicè secum, ac fidenter ab illo de Republica, præsentique rerum statu, atque omnia pro pristina familiaritate, & benevolentia fieri satis antea, vel ex constantia avitæ pietatis probato, causam adventus sui aperit, celeritèrque ab eo ad Reginam deducitur. Quod tamen ipsum non sine difficultate fuit; omnia enim septa custodiis, omnes clausi aditus erant, ne quis externus cum Regina colloqui clam aliis posset: maxime Cæsar, & Pontifex suspecti habebantur; quorum cum altero de matrimonio senserant agi, alterum pollutæ religionis, bonorùmque à templis direptorum ultorem timebant. Reginam
Commen-

COMMENDONI CARD. 41

Commendonus ad pristinas sacrorum ceremonias, fidemque restituendam, Regnum Catholicae Ecclesiae reconciliandum, ac referendam hanc statim gratiam Deo, qui eam devictis sine vulnere, sine civili sanguine perduellibus, atque hostibus suis, potestatiue ejus traditis, paterni Regni compotem fecisset, cum esset hortatus, atque omnes in id Pontificis Maximi facultates pollicitus, à Regina adventu ejus mirè lætata perbenignè est auditus; prolixè multa de se, deque fide, ac studio suo erga Pontificem Maximum, & Catholicam Ecclesiam professa, de ratione conficiendæ rei, consilioque suo cum eo communicavit, jussumque redire ad se dimisit; monitum prius etiam atque etiam, ut custodiam sui haberet, diligentissimèque caveret, ne, quid acturus venisset, à quoquam sentiretur, rebus enim tam turbidis periculum ejus præstare se vix posse. Interea pacandis rebus intendit, multitudinem armatorum, & quorum agrè coërceri licentia poterat, qui Reginam in Regni possessionem reducere, adessèque initiis ejus etiam repugnante ipsa voluerant, in suam quemque domum dimisit, civitatemque illà turbâ, & colluvione hominum exhaustit, exoneravitque. Cum Cæsare matrimonium Philippi filii sui offerente, quo ipsa communitura sibi Regnum præpotentis, & propinqui Regis connubio videbatur, de fœderis, & affinitatis conditionibus occultè agebat, causamque Nortumbrii, quem in custodia habebat, cogno-

F

sci, perficique jusserat, ac in singulos dies magis convalescens, rerum, ac Regni potens efficiebatur. Commendono ad eam quoties vellet, atque opus esset, per eundem Lium adeundi facultas erat. Cum & fœdus cum Cæsare, & nuptias cum filio pepigisset, nec tamen id palam esset, arcessi Commendonum jubet, ei tum mentem, consiliūque suum omne patefecit, litterasque ei manu suā scriptas ad Julium Pontificem perferendas dedit, quibus se, Regnūque in fide, & auctoritate Pontificum Maximorum fore pro certo confirmans pollicebatur; addens de cæteris rebus mandata se Joanni Francisco Commendono dedisse, de ipso plura sciturum. Summa mandatorum fuerat, Reginam habito Britannia sanctiori Consilio, ex ejus auctoritate patris, fratrisque scita, jussūque de religionibus abrogaturam, statimque Legatos Romam, qui Pontifici Maximo debitum fidei, & obedientiæ officium persolverent, missuram: Interim postulare, ut Julius publicè Anglis ignosceret, ne cui assensisse Henrico, Edoardoque divinum sibi jus arrogantibus, descivissēque à majorum pietate, & Romanæ Ecclesiæ fide, fraudi, noxæve esset; Reginaldum Polum Cardinalem cum summa potestate Legatum in Angliam mitteret, à quo hæc omnia ritè fierent, resque sacræ ad pristinae disciplinæ normam per eum ordinarentur. Cum his mandatis exemplò proficisci parantem Regina biduum Londini retinuit, ut Nortumbrii damnationem, pœnām-

que præsens aspiceret. Is enim à Judicibus rerum capitalium majestatis damnatus fuerat, productusque in publicum capite pœnas luere est coactus, veniâ prius filiis, nuruque ab clementi Regina impetratâ, cum ipse ejuratâ hæresi, cui non errore mentis, sed cupidine potentiæ adhæsisse se confitebatur, ad Catholicæ religionis fidem rediisset, Catholicisq; sacris sese ritè procurasset.

De reditu ejus in urbem.

CAPUT XII.

SUPPLICIO de Nortumbrio sumpto, Regina Commendonum cum litteris, & mandatis, vt suprâ ostendimus, dimisit, jussum eum fide omnia ad Pontificem perferre: nec præterea cum vlllo mortalium, præterquàm cum Polo communicare. Ille cum triduo incontinentem transmississet Bruxellis à Legato Romam dimittitur, quò per equos, qui dispositi ad celeritatem sunt, continuato die, noctuque itinere, nona, postquam à Legato discesserat die, pervenit, milliariis amplius mille propè incredibili cursu confectis. Quamquam diverterat ex itinere ad Polum, ac mandata ad eum Regina pertulerat, nunciaveratque Dandini verbis, vt profectionem suam tantisper differret, donec tranquillæ in Anglia res compositæque essent. Id Cæsarem magnopere eum rogare; nam Cæsar matrimonio Mariæ Re-

gnum Angliæ filii opibus, suisque adungere maximè cupiens, cum satis abhorrebat ab ea voluntate Anglorum animos intelligeret, intentâ curâ observabat, ne quid conatui suo impedimentum afferret. Et Polum ipsum esse in Anglia, qui Reginæ maritum destinarent, intellexerat, ac ne ipsa quidem Regina initio eum aspernata dicebatur, quæ à Commendono quasierat, an eum lege sacrorum, qua Polus adscriptus erat, Pontifex soluturus fuisset, erat enim Diaconus, cui ordini sæpe tributa legis venia est à Pontifice Maximo: sed postea Gallorum vim metuens, quos adversariis suis studuisse compererat, nec Anglis ipsis satis jam fidens, ad Philippum inclinavit. Ex eo Cæsar Polum ante peractas filii nuptias transire in Angliam nolebat, non tam fidei ejus diffidens, quàm timens, ne adventu ejus territi hæretici ad res novas respicerent, studiaque ad Gallum verterent, ejusque adjuti viribus sua consilia disturbarent. Romæ suspensa omnia, ac profectum modò in Britanniam Commendonum auditum erat, & Pontificem ingens cura, quis exitus rerum in Insula futurus esset, intentum, sollicitumque habebat. Itaque Commendonum non certas solum, sed perfectas res, & supra spem latus afferentem tanto gaudio accepit, ut lectis Reginæ litteris, quæque mandata ab ea, quæque gesta ad eam diem essent, totòque penitus illarum rerum statu percepto, cuncta ordine referente Commendono, tenere lacrymas nequiverit. Ac tu verò, inquit,

fili, non latus modò Nuncius mihi, sed vnus minister præclari operis, atque effector extitisti, plûsque nobis tua præstitit industria, quàm nos ausi votis, & optatis, nedum spe concipere simus; arcéque complexus juvenem, ac multis præterea laudibus, vt dignum erat, profecutus, Deo summas gratias egit, quòd potissimùm in Pontificatu suo amissum nobile Regnum ad officium, fidémque Catholicæ Ecclesiæ redire voluisset. Sed tantum solus gaudium cùm non caperet, impatiensque moræ vellet extemplò suam felicitatem aliis impartiri, & Commendonum iuberet comparare sese, vt omnia sequenti die Senatui, quem ob id esset vocaturus, renunciaret, non est veritus ille admonere Pontificem Reginæ voluntatis, ne ea tum offerrentur, suæque in id obligata fidei. Quam ego verò, inquit, si per te liceat, pari religione, ac tua iussa apud Reginam sum executus præstitero. Admiratus constantiam juvenis Pontifex, quæque effanda, quæque reticenda essent cum eo constituit, seque ipsum ea Patribus expositurum ostendit. Verùm in Senatu recitatis Reginæ litteris, reliqua ipse, vt acceperat, enarrare orsus, medium sermonem, cui non satis, credo, moderari poterat, repentiè abrupit, ac vocari Commendonum, introductumque Patribus coram expromere quæ sibi pridie nunciaverat, iussit. Quemvis, vel exercitatissimum Patrum, & dicere, & audiri in eo loco assuetum tam subita res, nullo spatio ad meditandum dato, pertur-

turbasset, nedum juvenem, quem aspectus modò Pontificis, & confessus summorum virorum, & majestas illius loci conterrere, & confundere potuit, præsertim cum Latinè (peregrina nunc nobis lingua, neque enim aliter licet eo loco verba facere) edisserenda illa essent. Commendono id fere in omni vita accidit, ut initio dicendi rubore quodam ingenuo perfunderetur, timidiùsque inciperet; sed ubi velut iter ingressus orationis erat, nemo illo solutior, liberiôrque incescit, nam & sententiæ illi percrebræ, & verba apta rebus suppetebant. Tum quidem, ut semper, non timide solùm, ac dubitanter, sed penè tremens est orfus, quod ei in modestiæ, ac verecundiæ laudem vertit. Nam sumens inde paulatim animum, eo ordine, eâ copiâ, & prudentiâ orationis cuncta ut acta, ut sibi à Regina mandata erant, exposuit, atque de toto statu Britanniciæ disseruit, ut omnes Patres in admirationem sui verterit, atque vnus eorum illud ex Evangelio dictum vsurpans: Quis putas, inquit, puer iste erit? Ejus certè diei gloriâ satis creditur aditum illi, viâque ad reliquas res, honorésque, quos deinde cepit, gessitque, maximè munivisse. Nam & Pontifex perhonorificis est eum verbis prosecutus, & singuli postea Patrum accersitum ad se domum juvenem complexi, & gratulati ei sunt, & prolixè studium, atque operam suam polliciti. Ante omnes Joanni Petro Carafæ Cardinali, qui in Britannia fuerat, ejusque Insulæ magnam notitiam habebat, mi-

COMMENDONI CARD. 47

rè est ex eo conciliatus. Nec apud Patres solum, sed in vulgus quoque celebre esse inde nomen illius cœpit. Julius ex litteris Reginae, atque oratione Commendoni tridui supplicationes indixit, solemniâque sacra instituit, quibus ipse rem divinam fecit, ejusque nuncii lætitiâ omnibus rebus celebrari imperavit. Commendonum inde, quoties mentio rei incidisset, laudibus tulit, de mensa ad eum sæpe misit, magnoque in honore, ac pretio semper habuit. Quibus ille rebus nihilo elatior, cum ei ab omnibus magna gratulatio fieret, in sua se vitæ, morumque modestia diligentius etiam, quàm antea continuit.

De profectione ejus in Lusitaniam.

CAPUT XIII.

JOANNI Lusitaniæ Regi inter hæc Emanuel filius, quem vnicum Regni hæredem habebat, moritur. Eodémque die in afflictæ domus solatium Emanuelis conjux filium enixa est. Ad hunc igitur consolandum Regem ægrum animi ex tam acerba morte filii, gratulandumque alterius ortum, Julius Commendonum in Lusitaniam misit. Eò cum Galliam omnem ab Alpibus ad Pyrenæos, Hispaniâque item quanta in longitudinem patet, pedibus transgressus venisset, honorificè ac-

ceptus, comitèrque habitus à Rege est, cujus ipse cum morum, atque ingenii dexteritate, tum de Britannis rebus, quarum recens adhuc fama erat, curiosè multa exquirentem facundè alloquendo, magnam sibi gratiam conciliavit. Unde eum Rex etiam legere in militem, qui Christi appellantur, societatem voluit, in quam Principes gentis pro magno dignitatis ornamento optari à Regibus solebant. Quod cum ipse alienum vitæ suæ institutis ferens recusasset, Joannes rubram ei crucem singulare societatis ejus insigne tradidit, potestatemque ei fecit, quem vellet, eo militiæ honore decorandi, dum ingenuis ortus parentibus, majoribusque esset, idque Legato suo Romæ solemniter probaretur: quem ipse honorem in nobilissimum juvenem amicum suum postea contulit. Discedens à Rege ad visendum inclytum religionis templum Divi Jacobi in Galitiam proficiscitur, prosequente eum Joanne omnibus humanitatis, & benevolentiae officiis. Nec aliâ re libentius Lusitanicam illam profectionem, munusque susceperat Commendonus, quàm quod ei occasio videndi tot exeras provincias futura esset, Galliam enim, Hispaniamque diversis iens, rediensque itineribus perlustravit. Et fuit sanè videndi, cognoscendique res externas singulari studio. Nam & situs regionum, & opportunitates earum, quæ maria, quæ portus, quæ flumina, quibus quæque rebus abundaret, egeretque, qui hominum mores, quæ studia, quæ regendæ publicæ rei

rei ratio, diligenter admodum inquirebat, eaque adeo tenaci memoriâ complectebatur omnia, ut barbara quoque nomina hominum, locorumque retineret. Quæ res ei, cum propè omnem inde Europam studio eodem, ac diligentia peragrasset, magno vsui, atque laudi postea fuit. Ex Lusitania Romam cum rediisset, Julius octavum & sexagesimum agens annum, postremum vitæ diem obiit, vir ingenuæ, ac liberalis naturæ, planèque probus, & innoxius, ac ne litterarum quidem, & industriæ expers, sed negligens rerum, & in Pontificatu adeo curas omnes, laboresque refugiens, ut abditus hortis, quos immani sumptu ædificabat, hilaritatibusque intentus suis, ne Senenses quidem, quos Cosmi Florentinorum Ducis, atque Hispanorum arma premebant, ad se urbem, agrum, suæque omnia in Romani Pontificis ditionem dedenda venientes audierit, quamquam & Galli, quorum ope illi defendebantur, huic ditioni annuerent, neque adversarentur Hispani. His temporibus ætatem degerat Julius, quibus gravitas, modestia, pudor pro tristitia, atque inertia ducebantur, cunctaque voluptas, & lætitia, & effusus in omnem jucunditatem animus habebat, nec alias Ecclesiastica disciplina solutior fuit. Beneficia & sacerdotia haud aliud, quàm alimenta luxuriæ haberi. Eorum plura, & quæ per leges non liceret capi: ut quidam tres Episcopatus vno tempore gesserint: passimque ea gratiæ, non meritis dari. Amictus sacerdotalis ad honorem,

& dignitatem institutus, omnibus sordere, sagulum, quàm toga magis placere. Neque liberiùs vivere, ac se prorsus hilaritati dedere. Denique conviviis, ludis, spectaculis indulgere, cum mulieribus discumbere, cum iisdem vnà vectari per urbem turpe, ne gravibus quidem, & honoratis viris habebatur: adeò licentia, & consuetudo mores, judiciâque corruperat. Hæc Julius eodem depravatus usu, & fecerat juvenis, & fieri se Pontifice facilè est passus, virtutis cultor magis, quàm vindex vitiorum. Sed Commendono sponte honestis, & priscis moribus insistenti tot inquinata corruptelis tempora in gloriam cessere, cuius etiam fructum secuta mox severior ætas attulit.

De Marcelli, & Pauli Pontificum Maximorum studio erga eum.

CAPUT XIV.

MARCELLUS Cervinus, qui secundus est appellatus, in Julii locum Pontifex creatur. Cujus tanta virtutis opinio fuit, tanta spes restituendi per eum antiquam disciplinam, pristinumque cultum, ac splendorem religionis, & Christianæ Reipublicæ, ut præclarè actum cum illo videri possit, quòd intra vigesimum diem ostentatus terris, ereptusque fuerit. Neque enim erat mediocris sapientiæ, motæ de se tantæ expe-

COMMENDONI CARD. 51

stationi respondere. Et is quibus diebus Pontifex est renunciatus Commendonum vltro accitum inter familiares receperat. Et Joannes Petrus Carafa qui ei successit, cui Paulo IV. nomen est inditum, statim Pontificiis epistolis scribendis designavit. Cui muneri vnà cum illo Paulus insignes dignitate, & eruditione viros, partitis inter eos provinciis præposuit. Joannem Casam Archiepiscopum Beneventanum, Annibalem Borzutum Archiepiscopum Avenionensem, Antonium Ælium Episcopum Polensem, Angelum Massarellum item Episcopum, & Sylvestrum Aldobrandinum Jurisconsultum, ad quem postea ob excellentem industriam, atque fidem, aliorum senescente gratiâ, rerum propè omnium summa delata est. Paulus non solum dignitate princeps amplissimi ordinis, sed sacrarum rerum doctrinâ, eloquentiâ, magnitudine animi, innocentiam morum, & totius vitæ sanctitate; & ad hæc ætatis quoque honore longè inter omnes Patres eminebat. Itaque ei Commendonus in Cardinalatu præcipuam observantiam, cultumque tribuerat. Et ipse senex adeo juvenis ingenio est delectatus, ut multas sæpe horas cum eo, legendo, differendoque nunc de privatis, nunc de publicis rebus, perfamiliariter, jucundèque consumeret, eumque haud ferme alio, quàm filii nomine appellaret. Pontificalibus comiriis prælato Marcello, cui ipse quoque Paulus, etsi quinque & viginti annos natu minori suffragatus erat, omnes de il-

G ij

lo spes omnibus deciderant, concurrentibusque ad Marcellum cunctis, desertum, destitutumque ab omnibus, quibus antea coli, frequentarique solebat, Commendonum tum maxime assiduus cum illo, majori, quam antea studio affectari, deducere, observare, & ad omnia præstò esse. Itaque ergo creatus Pontifex Commendonum ob modestiam adire ad eum differentem, ultro requisivit, habitationem in Palatio, sumptumque largè præberi jussit, Carolo, & Joanni fratris filiis commendavit verbis, & pluribus, & amantissimis, ac filium ipsum, quoties mandaturus ei aliquid esset, appellare perseveravit. Arcanis & rebus, & sermonibus inter intimos ministrorum admittens. Nullius denique operâ libentiùs uti, ac ne consuetudine quidem, ac domestica collo- cutione cujusquam æquè delectari est visus. Pri- mis inde Pontificatus diebus, ignarum, non so- lum non petentem, Zacynthiorum Episcopum designavit, Venetorum Legato coram honorifi- câ oratione prosecutus. Abnuentem, seque im- parem ferentem Pontifex osculatus admonuit honores pari pudore recusaret, ac peteret; quæ enim ei nullo ipsius ambitu, aut studio, sed vl- tro deferrentur ab eo, cui vis divinæ potestatis inesset, perinde accipienda, ac si manifesto Dei ipsius instinctu obvenirent. Cum Episcopatu Be- neficium ei in Veronensi agro dedit, cujus an- num vectigal erat quingentorum aureorum numum.

De novo ejus itinere in Belgas.

CAPUT XV.

EX his rebus non dubia opinio incefferat homines, juvenem nullis, aut pecuniæ, aut voluptatum illecebris corruptum, & inquinatissimo sæculo ultro se majorum disciplinæ subjicientem, ætate, viribus, animo vigentem, & ab his artibus acceptum Pontifici ad Cardinalatum usque proferri. Quam ille opinionem occulere per modestiam, atque adeò obruere eam conabatur. Contrà quàm plerique faciunt, sanè ineptè, qui famâ, ac prædicatione sui haud minùs quàm ipsâ re efferuntur, monstrarique, ac celebrari spes suas gaudent, ac levi auditioni ipsi de se ante omnes credunt, ut quidam prædices, & maximè ambitiosus, cum suum nomen inter eos ferri, quos sermo vulgi proximis Comitibus Cardinales destinabat, accepisset, ipsum dicitur appellasse Pontificem, magnum memorans totâ vrbe rumorem esse de constituta ejus voluntate cooprandi se in Cardinalium numerum, ac sibi id multos affirmasse. Cui subridens Pontifex, At isti, inquit, falsa narrant, nec tu iis ullam fidem habueris. Longè ab hac vanitate aberat Commendonus, nec tamen vitare invidiam potuit, quæ eò acrior erupit, quo minùs loci ad obrectandum inveniebat. Verùm ut artificiosa, & callida malitia est,

G iij

quem crimine non possunt, laudibus eum suis oppugnare aggrediuntur, extollere ingenium, vim animi, corporisque, & in gerendis rebus studium, & industriam, & per speciem honoris amandandum, habendumque procul à Pontificis oculis curant, ita rati opportuniorem fraudi fore. Ad procurandam igitur Rempubicam apud Carolum V. Cæsarem, revocato inde Archiepiscopo Confanorum, qui ei muneri à Julio præpositus fuerat, destinatur. Sed quia eo tempore suspensum induciis bellum inter Cæsarem, & Gallos erat, Pontifex è Cardinalium Collegio Legatum ad Cæsarem creavit Scipionem Rebibam, eumque in Belgas proficisci, Cæsaremque cohortari ad pacem ex induciis firmandam, jussit; misso eadem de re Carolo Carafa Cardinale ad Henricum Galliarum Regem. Commendonus iter cum Rebiba suscepit. Jam è Mediolano per Helvetiorum fines in Belgas egressi erant, cum Mastricum ad Mosam flumen, oppidum ditionis Caroli intrantem Legatum festinus tabellarius ab Urbe missus assequitur, eique à Joanne Carafa Pontificis fratris filio litteras reddidit, quibus jura fœderum à Cæsarianis violata, insidias Pontificis vitæ factas, bellumque exortum nunciabatur, ipseque, & Commendonus jubebantur, omisso itinere, quod instituerant, redire Romam, & incolumitati suæ, si possent, consulere; caveréque diligenter, ne in potestatem adversariorum venirent. Legatus eo nuncio vehementer perturbatus, quòd in me-

COMMENDONI CARD.

55

dia Germania, atque in Cæsaris ipsius Regno de-
prehensus, quò, aut quà elabi posset, ignorabat,
tradere se hosti, & quemcumque fors cogeret
casum subire parabat. Sed Commendonus ubi
ea accepit, confusum novitate tam subitæ rei Le-
gati animum confirmat, docet quanti ad omnia
intersit non intercipi eos, & publicas litteras, &
publicarum rerum ministros in hostium venire
potestatem, ut carcer, & reliqua captivitatis ma-
la negligantur. Possè si consilium, celeritâque
adhibeatur, antequam adventus ejus vulgaretur,
aut nunciaretur Cæsari, aliquò inde evadi. Sibi
videri, ut Cardinalis cultus, insigniâque Legati
deponerentur, & mutatis vestibus, relictoque
omni comitatu, cum paucis, atque expeditis ex-
templò se in Galliam proriperent. Hac approba-
tâ sententiâ Rebiba regionum nescius, & consi-
lii inops regendum se Commendono permittit.
Deposito igitur sacerdotali ornatu, & familia-
rium sagis, palliisque assumptis, cum paucis op-
pido egrediuntur, dato mandato his, qui relin-
quebantur, ut si quis de Legato quæsisset, ad-
ventare eum, & mox adfuturum responderetur.
Commendonus ex consuetudine sua omnia per-
cunctandi, & nota loca, nominâque locorum,
& qui circa fines, quæ proxima Gallorum oppi-
da, præsidiaque antè inquirendo compererat. Ne-
mo enim eo percunctator curiosior fuit, minutis
teneri, quàm quid præterire quod scitu dignum
esset malebat. Ad ea ducibus agrestibus homi-

nibus, quos subinde parvâ mercede comparabant, per devia itinera incolumes prius pervenere, quam de fuga eorum resciri ab adversariis potuerit; qua quidem in fuga longè maximum discrimen Commendonus ipse adivit, cùm in densissimis Arduennæ saltibus, prægressis reliquis solus ab via aberrasset, totam enim noctem per tenebras vagatus, ægrè postèrâ luce ad socios, de salute ejus vehementer sollicitos, se recepit, atque per Eburonum, seu Leodiensium fines in Galliam, atque Lugdunum transgressi, inde cùm Carolo Carafa ab Henrico redeunte, classe Gallicâ Romam omnes trajecere.

*Ad Venetos, & alios Italia principes
mittitur.*

CAPUT XVI.

INTEREA Romæ Marco Antonio Columnæ Ascanii filio, quod occultos domi suæ cœtus adversus Pontificem habuisset, dies est dicta, cùmque citatus non adesset, majestatis damnatus oppida, quæ intra Romanæ Ecclesiæ fines obtinebat, amisit. Hinc exortum inter Pontificem, & Cæsarem bellum, cùm Cæsar non opprimi Columnam suarum rerum interesse diceret, Paulus impediri se in suo jure iniquissimum censeret. Commendonus igitur reversus Romam initio hujusce

jusse belli, statim vix tridui quiete concessa, ad Principes beneficiarios Romanæ Ecclesiæ continendos in officio, ne quis auctoritate, & pollicitationibus Cæsaris abductus de fide decederet, est missus. Quorum Hercules Ferrariensium Dux, etiam in societatem armorum venit, infestumque bellum in circumpadanis locis Cæsarianis fecit. Sed cum maximè omnium cuperet Pontifex Venetos sibi propter civitatis ejus opes, ac dignitatem adjungere, tantum Commendoni industriæ, atque fidei tribuit, ut eum potissimum Venetias mittendum censuerit. Quod quidem Veneto civi ante ipsum contigit nemini, præterquam vni Petro Bembo, viro ætatis ejus famâ eruditionis præstantissimo: quem Leo Pontifex ab simili causa Venetias ad Senatum misit. Eaque res Commendono haud mediocri apud cives suos gloriæ fuit, cum tantis de rebus vni commissum munus, vnus Principis latus tegens, cæteris omnibus infra se positis conspiceretur. Quin etiam accidit, ut illis fortè diebus Antonius Trivultius Tolonensis Episcopus, vir apud Insubres claræ nobilitatis, qui tum pari Nuncii munere Venetiisungebatur, in Cardinalium Collegium à Paulo sit lectus: cujus honoris ornamenta ab Urbe ad eum missa, Commendonus illi ex auctoritate Pontificis tradidit solemnibus in sacris, quibus Princeps, Senatusque celebrandæ rei causâ intererant, Antonisque ad genua accidentis capiti purpurei galeri insigne imposuit; quod cum

H

faceret, succlamatum à quibusdam est; Antoni hanc postmodum reddere operam Commendono memento. Ea enim ejus erat virtutis fama, ut passim summos illi honores homines augurarentur. Cæterum Commendonus usque fere ad exitum belli in ea civitate est retentus, ubi sæpe apud Venetos de iniquitate adversariorum, de injuriis, de insidiis Pontifici Maximo factis, de periculo in quo Romana res versaretur, ac de Hispanorum cupiditate Italiæ Regnum affectantium, gradumque sibi ex subactò Romano Pontifice, populisque ejus imperio parentibus ad reliqua, & ad ipsos Venetos struentium, copiosis, crebrisque orationibus disseruit. Et quamquam Venetorum civitas pacis, & otii studiis dedita armorum motus reformidet, Senatúsque exactæ senectutis Pontifici haud fidens, temerè in bellum adversus præpotentem Regem non esse sibi descendendum statueret, tamen ne cadere quidem rem Romanam, & crescere supra modum Hispanorum in Italia opes, non ad se magnopere pertinere existimabat. Commovebatúrque Commendoni oratione, affirmantis, nisi Veneti opem tulissent, suaque pro Italiæ salute, & pro Antistite sacrorum, & principe Christianæ Reipublicæ justa, & pia arma adversus gentis externæ, & nequaquam vanâ spe omnium libertati imminentis vim opposuissent, oppressum in tanta, tam repentini, nec opinati belli mole Pontificem Maximum, cui si victo jugum ab superbo hoste injectum fuisset,

id verò non turpe solùm, ac deforme Venetis, qui confugientem ad eorum societatem Pontificem aspernati dicerentur: quod à pietate, & sapientia Senatus alienum esset, sed periculosum quoque, atque adeò exitio proximum fore. Hæc Commendonus cùm apud Patres, tum apud amicos, & propinquos suos graviter, accuratèque disse-rens, civitatem in magnam curam, metùmque conjecerat, ne Hispani, gens imperii avida, impararum aggressa Pontificem subigerent, atque nullo inde pudore reliquarum civitatum libertati vim afferrent. His anxii, cùm neque tutum civitati suæ esse videretur pati in tantum jam propagari Hispanorum in Italia opes, vt omnium rerum vis, ac potestas ad eos perveniret, neque tamen temerè se dubio implicare bello vellent, in præsentia medium sequi consilium placuit. Reconciliatores pacis se ferentes Franciscum Frumentum scribam Reipublicæ cum litteris, & mandatis ad Albæ Ducem, qui pro Cæsare Italicis rebus cum imperio præerat, mittunt. Orant, vt vi, atque armis abfistat, neque sacrosanctum Pontificem, quod invidiosum Hispanorum nomini, & à Cæsaris, Regisq̃ filii pietate abhorrens esset, oppugnatum eat: posse de quibus diffiderent vtilius, salubriùsque per communes amicos componi. In eandem sententiam litteras in Hispaniam ad Regem dedere. Videbantur & ad minas, denunciationesque belli, si preces non valuissent, impelli posse, tantus metus inceserat civitatem,

H ij

ne Pontifex inermis, & impar opprimeretur, pro-
tinúsque inde ipsi à victoribus peterentur. Sed
Carolus Carafa Cardinalis, vbi descendere ab
Alpibus Gallorum copias accepit, spe victoriæ per-
inde ac ipsâ victoriâ inflatus, ac tumens, Vene-
tias ipse excurrebat, Senatúmque vrgendo ad ca-
pessenda simul arma, atque infestæ gentis spiri-
tus infringendos, persequendósque communes
hostes, & Italiâ pellendos hortabatur. Ingentem
vim equitum, peditúmque invictæ juventutis è
Gallia adventare, & transgressas Alpes esse, Pon-
tificem ad ultionem sui inflammatum enixè in-
struere bellum, justúmque exercitum habiturum.
Accedere Ferrariensium Ducem opportunum dis-
tinendo circa Pádum hosti; victoriam esse in
manibus, magnáque victoriæ præmia: Venirent
ipsi in partem, & augendi imperiî occasionem
elabi sibi ne paterentur. Hæc Carafa elatè, ac
magnificè jaçtabat: Cæterum Senatum, quem
metus ex periculo Pontificis ad curam rerum sua-
rum converterat, tantæ ostentatæ vires securum
sui magis, quàm alieni sollicitum reddiderunt.
Itaque accepto, cultóque omnibus honoribus Ca-
rolo, & speciosis responsis sine vlllo effectû dimis-
so, ipsi quietem egerunt.

Quomodo è Pauli gratia decidit.

CAPUT XVII.

CARAFa quamquam sensit hac jactatione virium laxatum ab se eum metum in Venetorum animis esse, quem Commendonus studiose intenderat, & quo vno trahi Senatus in causam posse videbatur, tamen errati sui invidiam in Commendonum ipsum vertit, quem occultè oderat dissimilitudine morum. Nam Commendonus arctiori amicitia ejus, vel ultro officiis invitatus abstinuit semper, horrens ingenium hominis mente malâ imbutum, ac perditum flagitiorum consuetudine. Unde obsequii jus obtinere apud eum, quàm gratiæ, & familiaritatis satius duxit. Ergo vitare arcanos aditus, temporaque, & publicarum rerum ministerium, non maiorum conscientiam appetere. Si quando imprudens indecoris supervenisset, abire statim, tamquam per reverentiam, adversus eum. Venetiis solemnes post dapes, quibus Carafam Senatorum vnus acceperat, nobilium matronarum cœtum, saltationemque celebraturum, moris civitatis, quàm personæ suæ magis memorem, vnâ ingrediente, & in assentationem ejus hilarè, ac jucundè agente, togatâ comitum turbâ, solus Commendonus reliquit, fictâ sibi discedendi causâ, veniâque impetratâ ab libente, sed occultè ira-

H iij

sciente, quòd exprobrari sibi quos ille respueret mores, rebatur. Haud ignotum id Commendonno, cujus & audita vox inter suos scientem se, ac prudentem labi: sed honesti, decorique amor in juvenis animo ambitione validior erat. Offendebatur quoque Carafa, quòd cùm ipse numquam de Hispanis, Regéque eorum mentionem sine insectatione, & contumelia faceret, furoríque ejus assentantes plerique assiduè probra ingererent, moderatiùs Commendonus ageret, & quam apud Senatum pro Pontificis causa acriter, tamen cum privatis nomen Cæsaris, Philippique modestè, nec sine honore vsurparet; sedare, quam intendere odia vtilius ad omnia ratus. Carafa igitur Romam reversus frigidè rem actam à Commendonno dicere, Hispanorum respectu, quibus occultè studeret. Nec apud Paulum cupidine vindictæ flagrantem atrocius vllum crimen. Itaque rediens Romam Commendonus ad pedis osculum admissus, brevi sermone, nec pro pristino amore comiter, atque amanter excipitur à Pontifice. Sensit ille ictum se Carafæ malevolentia, quam sponte motam multi spei ejus invidentes aluerant, atque incitarant. Sed & fore ita providerat, nec remedia quæsit. Non ipse locum, tempúsque aptum alloquendi Pontificem, non per alium purgare se tentavit, tacitus, pacatúsque injuriam tulit. Mansit tamen sua illi integra dignitas, neque re, neque dicto minùs liberali est violatus. Non ædes in Palatio ademptæ, non vi-

ctus præberi defitus, ne aditu quidem, atque amicitia prohibitus, nisi quod ipse ultro se rebus subduxit, idque Carafa satis habuit, virum infontem, & secundissimæ famæ, vltra infectari, aut non ausus, aut non visum. At reliqui ferme omnes, quicumque initio publicis negociis, consiliisque à Paulo admoti fuerant, gravius perculsi, Palatio alii ejeti, alii carceribus inclusi, in exilium alii pulsi, in quibus & ii fuere, qui maximè Commendono obrectaverant. Nam Carafa, ut solus omnium rerum potiretur, neminem vlllo amicitia, aut gratia jure pollere apud Pontificem patiebatur, nisi qui ab ipso provecti ejus beneficium agnoscerent. Ita alium alia de causa omnes amovit, in locoque eorum clientes suos suffecit, homines, quibus nulla Reipublicæ, aut honesti cura, ipsaque in illum fide, non religione, sed utilitate, ac spe improbâ crescendi ex publicis malis stabat. Vacuus igitur Commendonus publicis muneribus, insperatumque eo tempore nactus otium, avidè studia sua repetiit, opusque antè inchoatum à se de jure Romani Imperii ad Germanos translati, de Pontificum Maximorum potestate, ac de publicorum Conciliorum vi pertexte, atque absolvere est adorsus. Ob id assiduos in Vaticana Bibliotheca vetustos, ac situ, & pulvere obsitos libros excutere, evolvere, totam scrutari, atque eruere antiquitatem, multa librarium, multa etiam suâ manu exscribens. Per hæc ipsum fermè annum utilibus, atque honestis stu-

diis cū transegiſſet, poſtremò bona cum Pontificis venia anno inſequenti M. D. LIX. ab Urbe Venetias diſceſſit, inde Zacynthum, ac Caphaleniam, quarum Inſularum Epiſcopus erat, tranſmiſſurus. Verū dum ibi tempeſtatem ad navigandum idoneam opperitur ad xv. Kal. Septembris Paulus IV. deceſſit, tertium quidem & octuageſimum agens annum, ſed irā, ac mœrore magis, quā ſenio conſectus, quòd ſclerum Carafæ, fratrumque, vt diu neſcius, ita ſerus ultor extitiſſet.

De Carafa, fratribusque Urbe pulſis.

CAPUT XVIII.

CARAFÆ Cardinali duo fratres erant, natus maior Joannes Dux Paliani, minor Antonius Marchio Montibelli, vterque titulum per alterius injuriam adeptus. Diverſi vitiis, ſed omnes arrogantia, & ſocordia pariter odioſi, inviſique. Caterū diſcordes inter ſe, obſidendis patrii auribus, ne quid quod ipſorum ſclera proderet, permanere ad eum poſſet, fraterna concordia, & fides ex mutuo metu. Uni Paulo fictæ probitatis, & innocentia ſpeciem præferabant; apud alios certabant flagitiis. Ac falſus ſimulatione Paulus iis ſe abutendum permiferat, intentus ipſe jubendis novis legibus, quæ projectam homi-

hominum licentiam frenaret; & domesticæ turpitudinis nescius aliorum ordinabat mores. Unde pari odio & virtutes ejus, & vitia suorum habebantur. Quæ cum omnem excessissent modum, extitit, qui miseretur Pontificis, alioquin egregii, & publicæ rei percupidi; & in quo, præter alperius adversus repugnantes ingenium, vehementioremque naturam, nihil quod magnopere reprehendi posset, invenires, quando ille in tantam invidiam, atque offensionem hominum nullo suo merito adductus videretur. Is quicumque fuerit (nam & in occulto mansit, nec sciri ad rem magnopere pertinet) dicitur veniam impetratâ, quod non hæc antea detulisset, vitam, mores, facinora trium fratrum, ac dedecora domus omnia aperuisse, addito, quantum inde ad bonos offensionis, quantum ad ipsum invidiæ, atque adversæ famæ redundaret. Attonitus ea audivit Pontifex, & ubi haud vana referre viso fides auctori fuit, ingenti dolore, atque impetu exarsit, cum quid potissimum in eos statuere pudore simul, iraque confuso non satis succurreret, in præsentia misit, qui omnes, quicumque se aliquâ propinquitate contingeret, aditu, & conspectu suo prohiberet, & Senatum in sequentem diem, quia tum nox suberat, vocari jussit. Cum ventum in Senatum est, gravi oratione prius de Patrum fide est conquestus, à quibus admonitum se oportuit eorum, quæ contra publicam rem, famamque, & existimationem suam fieri animadverterent.

Quamquam ignoscere se alienis dixit, quando à suis tam sceleratè deceptus, ac proditus fuerit. Trucibus inde verbis in eos inuectus, Carafam Cardinalem legatione Bononiæ, atque omni publicâ administratione removit: Joanni militarem ducatum, atque imperium, quod ei totâ Romanæ Ecclesiæ ditione erat, item Præfecturam classis ademit: Antonium suâ Burgi, & Palatii custodiâ privavit, atque ipsos, & præterea reliquos gentiles, atque affines suos, præter Alphonsum Cardinalem Antonii filium spectatæ modestiæ juvenem, ante noctem excedere vrbe, & assignata cujusque exilio in oppida abire imperavit; malum minatus, si quis aliquem eorum vllâ re juvisset. Professusque graviora meritos, adjecit vlciscendi sui, ac dignas pœnas à fontibus repetendi palmam successori relinquere. Cum multa in hanc sententiam atrociam plenus iræ, vultu, voce, oculis terribilis intonuisset, (& inerat ei dicendi summa vis, summâque facultas, & gravitas, & trux cum ira efferbuisset, oculorum obtutus) adeò exterruit Senatum, vt magis nutu, vultuque mitiora Patres precari viderentur, quàm quifquam aggredi sermone auderet. Et Ranutium Farnesium Cardinalem clementi ingenio, liberalique naturâ, ac præstanti facundiâ juvenem, vnum lenire iram, tegere reos, deprecari tam subitam damnationem, audiendisque, & copiam adeundi patruï aures, diluendique quæ objicerentur, aut clementiam implorandi fratris filiis

non negandam differere orsum responso adeò sæ-
 vo pertulit, vt diceret, Si Paulus III. avus tuus, „
 Ranuti, eâdem severitate Petri Loyfii filii sui fa- „
 cinora, morésque coërcuiffet, non illum fœdum „
 in modum trucidatum, laceratúmque Placenti. „
 ni è fenestris in viam publicam projeciffent. Tum „
 verò ne hiscere quidem audente vllo exilium Ca-
 rafa, cæterisq; indicitur, denunciaturque, nul-
 lam veniæ spem, nisi fortè in obsequio esse. Tum
 dilabentibus qui affiduè affectari, deducere, obser-
 vare consueverant, qui fere fortunæ auram, non
 amicitia jura sequuntur, Commendonus, (non-
 dum enim Româ discesserat) quamquam Flo-
 rentium domo pridem abstinuerat, tum labefa-
 ctos, pressosq; omnibus officiis percoluit, ma-
 ximè Cardinalem, à quo etiam decorum nava-
 tæ fidei testimonium tulit: cùm enim eum Vi-
 tellius Cardinalis Palatio exeuntem solaretur, &
 vt fit, bonam habere spem juberet, Carafa ver-
 sus ad Commendonum, qui ponè sequebatur,
 dextrâque in humerum ejus injectâ: Quid, in- „
 quit, Vitelli, non æquo animo adversa nostra fe- „
 ramus, quando sic tulit? Quem si nos audisse- „
 mus, numquam hoc scopulo impacti tantam con- „
 tumeliam subire nunc necesse haberemus. Ita „
 Carafa Marinum exulatum abiit, cæteri item „
 quò quisque jussus erat. Pontifex ad hæc eorum
 acta permulta rescidit, quos ipsi publicis munc-
 ribus præposuerant, statim ejecit, tributa, one-
 ráque se incio ab iis imposita populis sustulit.

Nec tamen grata hæc in vulgus erant , quia non tam ex beneficentia in alios , quàm ira in suos profecta interpretabantur. Et quamquam illos amotos rebus , punitosque gaudebant , tamen quisque quid sibi timendum esset , quando proximis tam implacabilis fuisset , reputabant. Quantum verò terroris ea severitas in omnes effuderit , id argumentum sit , quòd cùm fortè ignara rei in Urbem venisset , eo ipso tempore Poliniani Marchionis vxor , Pontificis ipsius sororis filia , inventus nemo sit , qui eam domo reciperet , quæ ut venerat frequenti comitatu , imbre maximo , totam emensa urbem , ab singulis Principibus , cum quibus aliquod hospitii jus haberet , exclusa , ad publica diversoria descendit , sed ne ab iis quidem admissa , timentibus cunctis , ne quid contra voluntatem Pontificis facerent , post diuturnum ludibrium remota in Urbis parte ab caupone omnium ignaro , humili , ac sordido recto madida , deformisque recipitur. Inde insequenti die primâ luce Neapolim abiit. Et Carafa Cardinalis cùm ab ægritudine animi morbo quoque corporis graviter decumberet , medicosque accitum Romam misisset , nec ire ad eum , nec ea de re Pontificem appellare quisquam est ausus. Non omittam hoc loco exitum horum fratrum , qui documentum mortalibus esse possunt , quàm incertis casibus humanæ res versentur , & quàm instabili gradu illi nitantur , qui fixam terræ mentem cœlo numquam erigunt. Hi satis amplâ do-

mi fortunâ orti, eâ mox per ruinam partium,
 quas secuti fuerant, dejecti, diu exules, atque
 egentes fuerunt, & Carolus vitam mercede mi-
 litia sustentavit. Ad eam inde potentiam perve-
 nerant, vt potiundi Neapolitani Regni spem ani-
 mo concipere, atque aggredi potuerint, rerum-
 que arbitri quatuor Romæ annos fuerint; tan-
 dem à patruo indelebili ignominia notâ Urbe
 expulsi, quandiu ille supervixit, exularunt. Po-
 stremò à Pio IV. qui post Paulum Pontificatum
 gessit, Carolus, & Joannes capti, damnatique,
 ac publici carnificis manu necati sunt.

FINIS LIBRI PRIMI,

ANTONII MARIAE
GRATIANI
DE VITA
JOANNIS FRANCISCI
COMMENDONI
CARDINALIS
LIBER II.

*Ad Casarem, & Germania Principes de
Concilio mittitur.*

CAPUT PRIMUM.

MORTUO, ut tradidimus, Paulo,
Commendonus omisso consilio
in Graciam navigandi Romam
est reversus, eo animo, ut suc-
cessorem sibi in Episcopatu à no-
vo Pontifice postularet. Retinue-
rant enim eum in Italia sui, nec passi trajicere

Zacynthum fuerant. Quid enim longinqua, atque inopi in insula inter paucos, & sordidos Græculos incultam, desertamque ab amicis vitam ageret, ut maris, & navigationis incommoda non extimesceret? Ipse si non eundem sibi, ne habendum quidem Episcopatum statuit. Romæ post quartum demum interregni mensem renunciatur Pontifex Joannes Angelus Medices Mediolanensis, qui Pii IV. nomen accepit. Ab eo facile impetratum, ut alius Episcopus Zacynthiensibus præficeretur, arbitriumque deligendi Commendono ipsi permissum, quem etiam honorificâ oratione Pius est prosecutus, virum talem Romæ ad usus Reipublicæ retinendum ferens. Mansit igitur Romæ Commendonus imperio Pontificis non integrum annum. Quo tempore traditis in custodiam Carafâ Cardinali, & fratre ejus Palliani Duce, cum amici quoque eorum, & qui sub Paulo aliquam partem Reipublicæ administrarent, & maximè belli consiliorum participes fuerant, passim alii in vincula conjicerentur, alii fugâ sibi consulerent, ne aut diluere sua, aut aliena prodere crimina cogerentur, Commendono tanta fides innocentiae, atque integritatis fuit, ut neque ipse in ullius culpæ suspensionem Pontifici, aut Judicibus veniret, neque necessitas ei vlla imposita sit testimonio suo cujusquam periculum onerandi. Interea Pius cum multas Christianæ Reipublicæ partes pravis religionibus turbatas, & præter cæteras Germaniam à Chri-

stianis sacris palam descivisse, & gliscere in dies malum, remediūque posci maximè à Pontifice animadverteret, animo sanè ingenti publicum omnium Episcoporum Concilium habere instituit: invitatus maximè opportunitate pacis paulò antè inter Gallos, & Hispanos composita. Ita edictis promulgatis, missisque per provincias Concilium Tridentum convocavit. Quam urbem Paulus, & Julius Tertii Pontifices Maximi antè delegerant, ut quia Germanorum causâ ea suscepta res esset, eorum quoque commoditati in primis consuli videretur. Est enim intra fines Germanorum in Rhetiis Alpibus sita. Cùm ad ipsos mittere Germaniæ Principes, in quibus aliquot erant magnæ dignitatis, atque potentiæ Reguli, aliquem statuisset, qui eos aut exciret ad Concilium, aut quid spei ostenderetur sanandi mentes tot hæresum labe depravatas exploraret, deligendūque ad id munus vir cùm fide, atque industriâ spectatus, tum doctrinâ, atque eloquentiâ promptus videretur, multi, ut fit, suam ad id operam profiteri, magnisque studiis per potentes, & gratiosos homines apud Pontificem contendere instituerunt. Sed non iudicio solùm, & sermone hominum vni Commendatio ea provincia destinabatur, illum parem tali negotio ferentium, qui præter litterarum, & ingenii laudes innocentiam vitæ, & gravitate morum antecelleret. Sed Pontifex ipse sepositum sibi in hanc ipsam Legationem eum pro aliis petentibus respondit. Vocato igitur

tur ad se, cum ei suam sententiam aperuisset, litteris, mandatisque instructum dimisit: jussu ante omnes Ferdinandum Cæsarem adire, perlatæque ad eum Pontificis voluntate, ejus ad reliqua consilio maximè uti. Commendonus præmissâ suorum parte, jussisque per Carnos in Regiam Cæsaris pergere, ipse cum paucis dispositos per equos Tridentum, atque inde Viennam contendit: quò circiter Kal. Januarii anno M. D. LXI. venit. Erant apud Cæsarem Pontificis Nuncios duo, Stanislaus Hosius Episcopus Varmiensis, Polonus, & Zacarias Delphinus Episcopus Pharensis, Venetus, paulò antè de Ungaricis rebus ad Ferdinandum missus. Atque is proficisci ad civitates, Regulosque, qui Rhenum accolunt, eosque ad Concilium invitare est jussus, dum Commendonus trans Visurgim, Albimque interiora Germaniæ peragratur. Cum his communicatis rebus unâ ad Cæsarem postera die deducuntur, à quo Commendonus comiter, benignèque acceptus, litteras ei Pontificis manu scriptas reddidit, easque oratione subsecutus, quæ sibi mandata erant, aptè, & copiosè expoluit. Summa fuit, Pontificem Maximum occurrendum tot hæresibus, magna in dies incrementa capientibus ratum, postquam & Dei, & cælestium opem, veniamque implorasset, & Regum cæterorum, & ipsius in primis Cæsaris sententias perrogasset, Christianæ Reipublicæ Concilium de integro cogere Tridentum decrevisse, ut discussis, quibus

» Christiana res in sectas , ac dissidia abit , errori-
» bus , antiquus decor , speciésque , & pax Catholi-
» cæ Ecclesiæ redderetur , aut si qui adamatas se-
» mel opiniones pertinaciùs amplecti voluissent ,
» illi à cæteris manifestâ animi labe distingueren-
» tur. Quamquam autem omnes vniversè per edi-
» ctum evocarit , tamen dedisse hoc Pontificem
» dignitati Germaniæ , suóque in gentem illam
» summo , ac singulari animo , vt duos Episcopos ,
» se , & Pharensẽ obire omne Germanicum no-
» men , & singulos Principes , liberásque civitates
» ad id Concilium celebrandum , ac de communi-
» bus rebus in medium consulendum adhortari ius-
» serit. Quod quo promptiùs , ac sine vllò metu à
» cunctis fiat , velle , juberéque Pontificem omni-
» bus turò veniendi publica sub fide potestatem ef-
» fe , júsque liberè , atque audacter apud Patres dif-
» ferendi , qua quisque de re seu conqueri , seu di-
» scepere , seu rogare Patres voluerit , Petere ergo
» à Cæsare , vt qui reliquos Reges dignitate præ-
» stet , exemplo quoque anteeat , & Tridentum pri-
» mo quoque tempore Legatos suos mittat , qui non
» peragendis modò , sed inchoandis quoque rebus
» adsint , salutarémque hunc Pontificis conatum
» opibus , auctoritate , consilio juvet. Cæsar collau-
» dato Pontificis pio instituto , seque in auctorita-
» te ejus futurum semper , neque passurum vllâ re
» desiderari ab se officium suum pollicitus , mo-
» nuit Nuncios Germaniæ Principes illos , qui à Ca-
» tholicæ religionis fide desciverant , postquàm de

Pontificis Maximi voluntate habendi Concilium certiores facti sunt, missis inter se Nunciis, locum, diemque statuisse, quo & ipsi de suis rebus convenirent: Diem ad 1x. Kal. Februarii, locum Nauburgium Misniae urbem ad Salam fluvium sitam delegisse. Quando commodius univ[er]sos coactos in unum ipsi allocuturi videantur, sibi quidem videri, ut eò vnà vterque Nuncius proficiscatur, aut enim moturos aliquid, aut quid spei in singulis sit, certiùs intellecturos; sed leniter agendo, mulcendòque animos, plusquàm castigando apud alienatos, atque contumaces profecturos. Se quoque idoneos viros ex suis eòdem allegaturum, mandaturumque iis, ut Nuncios, remque studiosè, ut locus dabitur, adjuvent. Verùm instare diem, nec Germanos credi diu Nauburgii moraturos, ut si in tempore adesse velint, ne differendus discessus sit, & iter maturandum. Pragæ certiora à Ferdinando filio suo scituros, & consilium tempori accommodaturos. Quamquam Commendono ea profectio non probaretur, quòd diceret in tali conventu, neque Nunciis adeundi, ac agendi cum singulis, & consilia eorum disjungendi, quâ vnâ viâ profici aliquid posse videretur, facultatem, & vnâ omnium sententiam fore, & asperrimum quemque plurimùm valiturum, tamen cùm Collegis non refelli Cæsaris consilium, quod ipsi poscere, & sequi iussi essent, placuisset, sequenti die Viena discedunt.

Acta per eum in conventu Germanorum.

CAPUT II.

PRAGAM septimâ die, atque inde hieme
 savâ, atque adeò frigidâ, ut ferri vix posset,
 viaque per Bohemiæ saltus maximè nivibus im-
 peditâ, die quintâ Nauburgium venerunt. Ad-
 venientibus nec obvium missum, nec ullum ho-
 noris, aut amicitiae officium, nec omnino hospi-
 tale quidquam tributum. Biduo cognoscendis re-
 bus dato, tertiâ die constituunt, ut singulos suæ
 quisque provinciæ privatim conveniat. Delphi-
 nus ad Palatinum Rheni, Commendonus ad Du-
 cem Saxoniae (ii quia è septem viris erant, qui
 jus creandi Romani Imperatoris habent, cæteris
 præminebant) mittunt, qui adeundi tempus po-
 stulent. Ab utroque idem responsum, in commu-
 ni conventu, nihil nisi de communi sententia agi
 „ posse, relatueros ad socios, & voluntatem omnium
 „ significatueros Romanis. Decernitur inde in eo-
 rum consilio privatis colloquijs in re publica opus
 non esse; & verba Legatorum ab adversariis ve-
 nientium omnibus coram esse audienda. Ab hoc
 decreto mittunt cum militum cohorte, quam Saxo
 ad custodiam corporis habere circa se consue-
 vit, primos amicorum, qui Nuncios in curiam
 deducant. Illi quamquam id quidem minimè
 voluissent, tamen reculare non ausi, ne si ab his

exclusi forent, ab nullo deinde Germanorum satis
 benignè acciperentur, ire porro, & alloqui vni-
 versos statuunt. Curru vectos, Germani, qui ad de-
 ducendum eos venerant, pedibus, quod honoris est,
 antecesserunt, & Principes ingredientibus ad se
 omnes assurrexere; non tamen illis dextras ex mo-
 re gentis porrexerunt, qui mos apud Germanos,
 sicuti servatus amicitiae pignus habet, ita præter-
 missus non dubium est alieni, atque aversi animi
 argumentum. Nuncii litteras Pontificis edicti-
 que exempla singulis reddiderunt: ubi consedere
 prior Delphinus omnia quæ edicto continebantur,
 de voluntate Pontificis, de studio, atque consilio
 medendi tot morbis, quibus Christiana Respu-
 blica ex mota semel religionis fide laboraret, est
 persecutus. Tum ejus excipiens orationem Com-
 mendonus admonuit Germanos temporis ad sa-
 crum celebrandum Concilium peropportuni, re-
 conciliatâ nuper inter Gallos, atque Hispanos
 gratiâ, & pace constitutâ inter duos opulentissi-
 mos Christiani nominis Reges, & eo nobis Pon-
 tifice ad regimen divinarum inter homines re-
 rum dato, qui curas, & cogitationes suas huc om-
 nes contulerit, ut pietas, cultusque Dei purus,
 sanctus, inviolatus habeatur, custodiatûrque, &
 si quid negligentia irrepsit in publicas ceremo-
 nias, quod alienum à dignitate Christianæ fidei
 videatur, id verò antiquari, atque abrogari velit,
 ac præterea corrigi, emendarique, & ad veteris
 disciplinæ normam restitui, quidquid in homi-

» num moribus à majorum nostrorum sanctissimis
» institutis deflexisset. At cùm Christianos omnes
» gaudere hujus celebratione Concilii, quo pristi-
» nus Ecclesiæ decor, & moribus pudor reddatur,
» debere, tum verò ab his accipi animis libentibus,
» qui sive errore decepti, seu callidâ quorundam
» sacrarum litterarum interpretatione inducti, se ab
» aliorum sententia, placitisque sejunxissent. Cùm
» enim nostra omnium salus verâ de cælesti numi-
» ne opinione, atque fide maximè contineatur,
» nec fides esse vera, nisi vna, possit, eaque non à
» singulis pro cujusque libidine animi dijudicari;
» sed ab vniversis ex cælestibus jussis constitui de-
» beat, an vsquam meliùs, certiusque exquiri, aut
» dilucidius explicari veritas queat, quàm vbi ex
» omnibus gentibus coacti doctissimi mortalium
» convenère? Ubi à sacratis viris nihil nisi rite, pla-
» catòque per preces, & sacrificia Deo incipitur?
» Ubi omnia divino instinctu, afflatùque aguntur?
» Nec verò vltra cunctandum, differendùque re-
» medium esse; prolabi enim, ac ruere quotidie
» in deterius rem, divinos monitus, præceptaque
» detorqueri, perverti, depravari ab ambitiosis no-
» varum rerum auctoribus, quos dum nescia sui
» multitudo suscipit, favoréque tollit, infirmari
» vim legum, & ipsa convelli fundamenta religio-
» nis, quæ quanto periculo moveantur, non ne-
» cesse esse apud expertos memorari. Neque verò
» Christianam esse religionem inventu hominum
» comparatam, sed cælitus traditam nobis, ac præ-

sentis ore Dei institutam, ut eam arbitrio subji-
 cere, atrectare, minuere, sensui suo accommo-
 dare mortalis nemo possit, quin idem se, & gra-
 vissimo piaculo, atque inexplabili fraude in per-
 petuum obstringat, & erroribus inexplicabilibus,
 turbulentissimisque involvat. Quippe sacrorum
 dicta librorum, si quisque pro captu ingenii sui
 interpreteretur, idque verum sit, quod cuique pro-
 babilius visum fuerit, tum quot capita hominum
 tot fore de divinis rebus sententias. Ab tali ar-
 rogantia, ac vanitate longè sanctos illos abfui-
 se viros, qui, quæ à præsentī Deo acceperant,
 nobis tradiderunt, traditæque capite, ac sangui-
 ne suo sanxerunt; nam Divos Paulum, & Barna-
 bam, ut Lucas rerum ab Apostolis gestarum scri-
 ptor memoriæ prodidit, de controversia inter
 Christianos tum fortè Alexandria orta de Moy-
 sis legibus, nihil ausos statuere, Hierosolymam
 petiisse, ac rem ad Concilium Apostolorum re-
 tulisse, decretoque eorum paruisse. Hinc nostram
 à primordio sui vniusmodi de cælestibus fidem,
 immutabilèque manere, aliorum variam, mul-
 tiformem, nec usquam firmè consistentem esse.
 Nempe Dei cultum, ac religionem, quæ verâ
 sanctitate nitatur, vñ, & consensu augeri, ac
 propagari, moræque, ac tempore stabiliri. Ho-
 minum commenta, quæ tantum novitate pla-
 cent, atque impetu pollent, diuturnitate vane-
 scere, & extingui. Quot his paucis annis opinio-
 nes summis vulgi studiis acceptas cum ipsis au-

» Aetoribus consensuisse? Quot quotidie exoriri no-
» vas, aut veteres, & pridem explosas, atque ob-
» soleras revocari? Ecquis in tanta licentia, atque
» impunitate modum audaciæ statuat, ne ad vlti-
» mum impietatis provolvatur? Etenim quibus tam
» varii, ac diverſi ritus, & modò hæc, modò illa
» sacra, ac semper prioribus rejectis novissima ma-
» ximè placeant, iis brevi nulla fore. Tollenda igitur
» hæc dissidia, tantumque coalescere, atque hæ-
» rere in Republica malum non sinendum, quod
» & Dei in nos iram irritat, & si invaluerit, dif-
» tracturum, ac debilitaturum rem Christianam,
» & Turcis veris, & internecinis Christiani nomi-
» nis hostibus, & jam pridem ab sua immani po-
» tentia, nostraque infelici discordia in omnium
» cervices imminentibus, aditum ad communem
» perniciem patefacturum. Proinde mitterent Le-
» gatos, & de quo vel minùs liqueret, vel ab aliis dif-
» sentirent, conditorum nostrorum exemplo ad pu-
» blicum Concilium referrent. Magis hæc cum silen-
» tio audita sunt, quàm quidquam movere Germa-
» nos, quos in eum locum ad confirmanda, & re-
» novanda inter se fœdera contraxerat, non cura
» concordiae, aut religionis, sed metus, ne quo
» Regum consensu vis eis pararetur, armisque, ac
» bello parere Concilii voluntati, jussisque, & ra-
» pra Ecclesiis restituere, atque ad auctoritatem
» Pontificis redire cogerentur. Nunciis orantibus,
» multi è Germanis Principibus, qui in consilio ex
» more aderant, singula verba excipientes, utrius-
» que

que orationem perscripserunt. Ac tum quidem non alio responso accepto, quàm deliberaturos de postulatis eorum Principes, domum iisdem comitantibus Germanis, à quibus antea deducti fuerant, redierunt. Vix horæ vnius spatium intercessit, cùm missi à Principibus tres viri eorum, quos ipsi, quia publicarum rerum participes, ac ministros habent, Consiliarios vocant, advenère: introductique litteras, quas Nuncii à Pontifice Maximo singulis Principibus reddiderant, ad eos retulerunt, his totidem fere verbis vsi. Princi-
 pes, cùm has litteras eis redderetur, appellatos
 se filios à Romano Pontifice non adverterunt,
 quem quia ipsi parentis loco non habent, ne lit-
 teras quidem tali cum appellatione accipere ab
 eo voluerunt. Responsum à Commendono est,
 Non aliter appellatos à Pontifice Maximo Germa-
 nos Principes, quàm quomodo Cæsar ipse, cæ-
 terique Christiani Reges, & Principes nuncupa-
 ri ab eo consueverunt. Illi positis litteris abière.
 Nunciis quamquam rejecta legatio videbatur
 non acceptis Pontificis litteris, ex quibus fides
 dictis eorum habenda erat, tamen quia illi edi-
 cta de Concilio retinuerant, opperiri paululùm rei
 finem placuit. Germani remissis epistolis, ac le-
 ctis edictis de responso consultant, sententiâsque
 alius alio ferociùs dicunt; nam quo quisque as-
 periùs, & contumeliosius adversus Romanos lo-
 quebatur, eo plus laudis ab aliis, & gratiæ fere-
 bat: audiebaturque ut vsurpatorum sacrorum, &

Germanicæ libertatis vindex. In quibus acerrimum fuisse Christophorum Virtembergensium Ducem accepimus, qui præter insitam Germanorum ingeniis ferociam, magnas possidebat opes ademptas templis, unde justos dominos exturbarat, ac supra centum millium aureorum vestigal sibi ex illa rapina confecerat. In eadem noxa & cæteri ferè Principes erant: sed Christophorus eo infensior nobis, quo plura eripuerat, increpare confidentiam Pontificis eos ad Concilium evocare ausi, & tentationem eam esse dicere, ut si molliri, si flecti leni, ac subdola oratione se patiantur, mox graviora molitur, donec aut vi, aut dolis eos sub antiquum jugum servitutis redigat. Ex hujus maximæ sententia, & repudiata litteræ Pontificis fuere, & quæ inde contumaciter responsa sunt, composita.

---

*Principum Germaniæ ad Pontificis Maximi
Nuncios contumeliæ plena oratio; &
Commendoni responsio ad eos.*

CAPUT III.

TRIDUO igitur post expectantibus Nunciis, ut ad accipiendum responsum in Conveniunt vocarentur, decem ad eos Consiliarii primarii homines magnâ comitum frequentiam missu Principum venere; inter quos dignitate

præstabant Misquitius quidam, & Gregorius Cracovius, amicorum intimi, ille Palatini, hic Saxoniae Ducis. Omnes à Nunciis summa cum comitate, atque benignitate appellati, atque accepti cum essent, Cracovius vir multarum linguarum peritus, nec ignarus dicendi, ita Latine infit. Magnopere mirantur Germaniae Principes quâ tandem de se opinione, aut spe fretus Romanus Pontifex eorum tentare constantiam, & se compellare legationibus sit ausus: cum incredibile sit, ignorare eum quæ jura sacrorum sancta Germanis, quam de divinis rebus infixam animis fidem habeant ab eo tempore, quo eam scriptam, firmatamque, & comprobata illustribus sacrarum litterarum testimoniis Carolo V. Cæsari triginta abhinc annis Augustæ tradidere. Sed neque tum temerè, aut levibus de causis fecere, ut à Pontificum ditione, ac potestate, cui parere antea assueverant, desciscerent, quando non JESU CHRISTI nomen, aut gloriam propagari, curarive ab iis, sed propriae potentiae, atque amplitudini studeri didicerant. Neque nunc sibi statuunt Pio IV. ad Concilium vocanti obtemperandum, penes quem ne esse quidem ullum ejus rei arbitrium sciunt. Etenim auditu etiam indignum est, eum disceptatorem aliorum controversiae, ac discriminum statui, qui ipse discordiarum, ac dissensionum omnium fons, & origo sit, & in Judicis sedere loco eum, quem maximè fisti ad judicium, inter reosque haberi convenit,

» & à quo vno veritas ipsa tam diu tam immaniter
» oppugnatur. Cui enim obscura sunt Pontificum
» Romanorum studia committendi assidue armis
» inter se nationes, dissidiâque ferendi, quò ex
» aliena pernicië suas ipsi opes, & potentiam au-
» geant? Cui non nota infectatio, ac sævitia ad-
» versus eos, qui à cultu ipsorum, atque inanum
» idolorum ad veram pietatem animum traduxe-
» runt? Quis verò nescit quantum contaminatæ
» superstitionis, ac falsarum opinionum dispersum
» per gentes sit à Romanis Pontificibus; quantum
» tenebrarum Evangelii luci offusum, & nunc ma-
» ximè offundatur? ut tetriores, ac fœdiores erro-
» res ferat, foveâtque vester iste Pontificatus, quàm
» olim ante cognitum Christum gentes habuère;
» &, quod detestabilius est, res impias, & execrabi-
» les honestis nominibus tegitis, & morum, & sa-
» crorum corruptores, vni sacratarum legum aucto-
» res, & custodes haberi vultis. Nos verò cum ipsi
» cupimus, tum in omnibus esse populis non dubi-
» tamus probos, & Reipublicæ amantes viros, qui
» vanas istas fraudes, & impuras corruptelas, qui-
» bus deformatam Ecclesiam cernimus, aboleri,
» auferrique cupiant, & veram, & cum cælestibus
» jussis consentientem disciplinam restitui. Quod
» sanè in primis curæ esse debuisset Romanis Pon-
» tificibus, qui sibi tot sæculis superbum in Chri-
» stiana Republica titulum, summumque sacrorum
» jus arrogarunt. Sed nimirum constat eos id qui-
» dem minimè velle, qui vnâ dominandi libidine

occupati, cumulandis superstitionibus, quàm di-
 vinis rebus ordinandis magis intendunt. Falsò
 præterea, & iniquè Germani levitatis à vobis in-
 simulantur, & sibi non constare, pluresque in-
 sectas divisi contrariis, & repugnantibus opinio-
 nibus jactari dicuntur, cum vna nostrorum om-
 nium voluntas, & consensus sit in eam doctrinæ
 formulam, quam scripto comprehensam Augu-
 stæ ex auctoritate Cæsaris edidimus: ab ea nostri
 Principes neque se discessuros vnquam profiten-
 tur, & minimè verò leges imponi sibi à Roma-
 no Pontifice passuros. Nullius enim mortalium,
 nisi Cæsaris imperio Germani continentur, quippe
 hic arbiter, ac princeps, & caput rerum est in Chri-
 stiana Republica, huic, non Pontificibus vestris,
 iusta, & legitima Concilia cogere, atque habere
 jus est. A quo cum Legati ad Conventum hunc
 venerint, iis suam de convocando hoc tempore
 Concilio rationem, ac sententiam Principes ex-
 proment, cum Romano Pontifice omni rerum
 communicatione in perpetuum sibi abstinendum
 esse statuunt. Vos verò iidem Principes, quia cla-
 ris Venetorum familiis ortos, & egregiis virtutis,
 ac sapientiæ laudibus excellentes esse viros acce-
 perunt, omni quoque honore, & observantiâ di-
 gnos judicant, præstitissentque ea vobis, si pri-
 vati huc, non Pontificis Romani jussu ad eos ve-
 nissetis. His acceptis Nuncii pauca inter se col-
 locuti, non tacitis ea esse ferenda statuunt. Tum
 Commendonus: Fecêre, inquit, prudenter vestri „

” Principes, qui quando talia responderant, absen-
” tibus ipsis ea, quam coram dici vobis maluerunt.
” Quò enim acerbitas ista, ac licentia verborum
” adversus eos, qui ad suum testandum studium
” Reipublicæ, vestrumque in ultimam usque Ger-
” maniam venire nos jusserunt? Scilicet hunc quo-
” que morem à Doctoribus, ac Magistris vestris
” didicistis incessendi contumeliis, invidiaque one-
” randi eos, quorum redargui rationibus, ac veri-
” tate revinci vos sentitis, cujus tamen ea vis est,
” ut maledictis illustretur, non obruatur. Cæterum
” ego dicta criminosè à vobis in Pontifices Maxi-
” mos refellam, non imitabor, ut vos modesti-
” quoque, & temperamento linguæ, non solum
” causâ vinci à nobis intelligatis. Quo animo, &
” quo consilio Pius Pontifex Maximus vocatum
” Germanos ad Concilium miserit, dictum abun-
” dè à Collega, meque est nuper apud ipsos Prin-
” cipes; optimo scilicet, & cum publicæ, tum in
” primis Germaniæ salutis cupido; licet id vobis,
” ut cætera, suspiciosè, criminosèque libeat inter-
” pretari. In sanandis enim Ecclesiæ morbis, nec
” justius aliud, nec usu compertum est salubrius,
” vllum remedium, majores nostri adhibuerunt,
” quam auctoritatem publici Concilii, cujus tan-
” ta majestas, sanctitasque apud omnes Christia-
” nos omnibus temporibus fuit, ut ejus jussis haud
” secus, quam cælestibus monitis paruerint homi-
” nes, ii etiam, qui aut proprio mentis errore, aut
” alterius impulsu lapsi, ab aliis discreparent. Quo-

ties enim accidit, vt ægrè, ac gravi, ac pestilen-
 ti hæresi laborantes provinciæ, Concilii auctori-
 tate acceptâ ad sanitatem, officiûmque redierint? Et
 quis adeò projecti pudoris est, qui plus sa-
 pientiæ, plus consilii vindicet vni sibi, quàm
 tribuat vniuersis? Et aduersari consensui eorum
 audeat, quos Deus nobis interpretes religionum,
 & sacrorum magistros dedit, & quibus ipse præ-
 sentiam sui in perpetuum est pollicitus, & sæpe
 manifesto numine declaravit? At vos etiam de
 exemplo, ac de iure Concilia convocandi, ha-
 bendique dubitare, & cavillari vultis? Unde ve-
 rò vobis venit in mentem hanc potestatem à
 Pontificibus Maximis, penes quos ab Ecclesiæ
 ortu, Dei, hominûmque concessu fuit, perpe-
 tuâque mansit, ad Cæsares transferre, qui nec
 vsurparunt vnquam vt suam, & Ferdinandus ipse
 ad quem vos scilicet eam defertis, non recipit?
 Quippe discrimina sui, & Pontificis muneris, &
 novit ille, & qui vir est antiquæ sanctitatis etiam
 servat: ea autem quæ sint, non est huius loci
 differere, neque omnino res vllum sermonem de-
 siderat, cum obscurum nemini sit, quâ fide, &
 observantiâ, & optimus quisque Cæsarum Pon-
 tifices Maximos coluerit, & Ferdinandus colat,
 & quàm ipse paterno animo, atque amore à Pio
 Pontifice habeatur. At ne illud quidem est igno-
 tum, quàm propensa Pontificum Maximorum stu-
 dia in Germanos semper fuerint, quantâque orna-
 menta in hanc gentem contulerint. Unde enim,

» vobis Cæsares? Unde Imperii hoc decus, & jus Im-
» peratoris eligendi, quo cæteris nationibus præful-
» getis? An igitur Pius IV. Pontificum aliorum ve-
» stigia secutus, & officii, ac personæ memor, quæ illi
» divinitus est imposita parentis, & rectoris humani
» generis, si errantis Germaniæ curam habet, si moni-
» tum vos, si patriæ charitate revocatum à pravissimis
» erroribus, invitatumque ad Concilium nos misit,
» quorum tamen dignitati tribuere vos aliquid vi-
» demini, id ei audaciæ vertetis? mirari vos dice-
» tis? Videre vel hinc licet, quàm à recto majorum
» vestrorum more, ac voluntate desciveritis. Illi
» dubiis, aut incommodis eorum rebus nusquam
» aliò fidentiùs, quàm ad Pontifices Maximos re-
» fugerunt. Vos Pontificem ultro admoventem
» vulneribus vestris manus, iniqua cum exprobra-
» tione repellitis. Revocandi autem veterem dis-
» ciplinam, ad eamque corruptos hominum mores
» emendandi curam ad Pontificem Maximum per-
» tinere, quod obijcitis, & nos fatemur. Atque
» id quidem Pius IV. statim ac est Pontifex renun-
» ciatus, enixè, ac studiosè facere est aggressus, &
» nunc impensius in idem opus incumbit; & quia
» magni negotii res est, quo absolutius, perfe-
» ctiusque conficiatur, omniâque, quæ ubique
» sunt, incommoda comprehendat, universèque
» ad omnes permanet, de Concilii ipsius senten-
» tia, & ex consulto Patrum sanciri, constituique
» voluit, idque vobis ignotum esse non debuit;
» cum & edicto contineatur, quod legistis, &
» quæ

quæ Romæ aguntur, perferri ad vos quoque po-
 tuerint, nisi capere cuncta in deterius, & ho-
 nestâ, rectâque nescire, & tantum secus factâ
 reprehendere, atque insectari liberet. Et quid
 ego nunc illam orationis vestræ partem refellam,
 quâ nobis superstitionis crimen, si Deo placet,
 & obscurati Evangelii invidiam, maculamque
 infligere, odio veri, ac libidine maledicendi
 occæcati, non estis veriti? Quibus gloriari lice-
 ret nullâ re æquè Romanam Ecclesiam cæteris
 Christianis populis, quàm Evangelii propagatio-
 ne, custodiâque præstitisse, nisi à consuetudine
 nostra abhorreret, aliter, quàm in eo gloriari,
 cujus cælesti numine hæc orbi terrarum salutis,
 & beatitudinis lux effulsit. Sed profectò constat
 omnibus antiquitatis monumentis veteres illos
 Patres, qui maximè sanctitatis, & doctrinæ lau-
 de floruerunt, Christianamque pietatem pariter
 moribus, atque ingeniis illustrarunt, ab usque
 Apostolorum memoria, ut quæque res dubia,
 aut difficilis explicatu incidisset, Romanam Ec-
 clesiam consulere, ejusque responsis haud secus,
 quàm divinis oraculis stare consuevisse. Possem
 ego, ad quamcumque terræ plagam me verterem,
 percensere Reges ultimarum quoque gentium,
 nationesque, quæ sacrorum jura petitum Romam
 misere. Possem & innumerabiles hominum mul-
 titudines, Pontificum Romanorum curâ, atque
 illius Ecclesiæ studio ab impiis falsarum religio-
 num ludibriis, quibus captas mentes habebant,

M

» ad Christi veri Dei cultum traductas commemo-
» rare, cùm nulla Christiana provincia sit, quæ
» aut acceptæ, aut conservatæ Catholicæ religionis
» gratiam Romanæ Ecclesiæ non debeat. Sed vt
» alios mittam, (neque enim mihi apud vos agen-
» ti aliena exempla conquirenda sunt) quæro à vo-
» bis, vnde Christianæ religionis, fideique primum
» nomen Germani audiveritis? Unde magistri pie-
» tatis, vnde Evangelii ipsius lumen, disciplinâ-
» que ad vos pervenerit? An inficiari potestis, quòd
» Christiani sitis, quòd barbaras superstitiones exue-
» ritis, id secundum Deum beneficium esse Ro-
» manæ Ecclesiæ? Ab hac prima Christianæ pieta-
» tis semina jacta in vobis sunt, ab hac sacrorum
» jus, & Dei rite colendi, ac de divinis rebus verè,
» rectèque sentiendi tradita ratio est, à qua sum-
» mo isto imperii, & majestatis honore præ cæte-
» ris gentibus aucti, atque decorati estis. Ab hac
» vos Ecclesia, quæ beneficiis meruit, vt parentis
» majestatem apud vos obtineret, postquam gra-
» tiæ oblitæ descivistis ab hac veritatis, ac fidei re-
» gula, ad quam omnes, quæ rite Christum Deum
» venerantur, gentes, suas de divinis rebus ratio-
» nes semper direxerunt, postquam declinastis, &
» quod vnum rectum est ad cælum iter reliquistis,
» in quos, Deus bone! & quàm devios amfractus
» deflexistis? quibus vos erroribus implicuistis?
» quibus mentes vestras tenebris mersistis? At er-
» iam iniquo animo ferri à Principibus vestris nu-
» per dicebatis, quod nos variâ, ac multiplici re-

ligione agitari, impellique Germanos vobis ad-
 jecimus, idque inficias ire verecundia non fuit.
 An potest clarius, an evidentius esse quidquam
 vestris inter vos de tota cælestium rerum, ac di-
 vinarum ceremoniarum ratione dissidiis, & con-
 certationibus? Una est vestrum omnium consen-
 sio, & conspiratio adversus nos, Ecclesiámque
 à qua defecistis; cætera nihil dissimilius, nihil
 disjunctius, nihil discrepantius. An verò id non
 testatum omnibus? An non omnis referta libris
 Germania est, contraria, & pugnantia docenti-
 bus? An adeò hebetes nos, ac rudes Germani-
 carum rerum esse putatis, ista ut ignoremus? At
 Lutherus quidem ipse, Paulus alter, ut vos vul-
 tis, qui præcepit se ex Ecclesiæ navi in mare de-
 jecit, à quo jactata à vobis Augustana formula
 conflata est, quando sibi, aut in quo satis con-
 stitit? An istam ipsam formulam non quotannis
 quamdiu vixit, commutatam, diversasque in-
 sententias contortam edidit? An qui postea
 ipsum secuti sunt, non æquè licenter trahendo
 eam, quò cujusque libido rapuit, totam aliam
 fecerunt? Sed quot jam rixæ inter vos de dictis,
 sententiisque Lutheri? Et quotus quisque est, qui
 quæ placita illi sunt probet? Quot Melanchthon?
 Quot Oecolampadius? Quot Zuinglius? Quot de-
 nique Calvinus trahit? Quot alii sexcenti, qui
 omnes de summis rebus à Luthero, atque inter
 se dissentiant? Non modò civitas, aut municipi-
 um; sed ne domus quidem in Germania est

» vlla horum certaminum expers. Cum viro vxor ,
» cum parentibus liberi de fide sacrorum , de divi-
» narum litterarum intelligentia altercantur. Fœmæ
» næ , pueri in circulis , in cauponis , inter pocula ,
» ludôisque , quod miserandum est , de religione
» constituunt. A vobis denique ipsis hoc ipso in
» Conventu , quanto laboratum est opere , vt ali-
» quam vniufmodi mentis speciem præferre posse-
» tis ? Quod assequi tamen nequivistis : scilicet , vt
» discrepare inter se vera , ita conjungi , & con-
» venire falsa non possunt. Et quantò quis ab Ec-
» clesiæ portu magis recedit , quantò longius à ve-
» ra , stabilique fide in errorum veluti pelagus pro-
» vehitur , tantò cæcioribus fluctibus iactatur , fal-
» laciocribusque opinionibus involvitur. Quin vos
» ipsa varietas , inconstantiaque Doctorum vestro-
» rum revocat aliquando ad cogitationem verita-
» tis , quæ simplex , neque plus vna est ? Quin imi-
» tamini Pauli Apostoli exemplum , ad nostram
» eruditionem memoriæ proditum ? qui cum ni-
» hil , nisi divino spiritu afflatus ageret , divinitus-
» que traditam sapientiam haberet , vt labi , atque
» errare nullo modo posset , tamen divinitus item
» admonitus de re , quæ iustam dubitandi causam
» habere aliis videri poterat , ad Apostolorum Con-
» cilium retulit , ne fortè , vt Lucas inquit , in va-
» num curreret , aut cucurrisset. Sed hæc vos vide-
» ritis. Pontifex quidem Maximus pio , piique pa-
» rentis officio adversus vos functus , omni que ni-
» xus studio , vt deviiis quoque , & contumacibus

filiis salutem redderet, jure vobis, ac omni Ger-
 mania exprobrabit illud Evangelii, *Quoties volui*
congregare filios tuos, quemadmodum gallina convocat
pullos suos sub alas; & noluisti? Quæ autem postre-
 mō honorificè de nobis ipsis dixistis, pro priva-
 to Principum erga nos studio, privatas quoque
 gratias iis à nobis referre vos jubemus. Caterum
 ea nos non aliā re deberi nobis, quàm ejus à
 quo missi sumus nomine, profitemur. Hac à
 Commendono habitā oratione, Germani nullo
 dato responso discesserunt, variè pro cujusque in-
 genio dicta Nuncii accipientes; pars veritate per-
 culsi taciti ingemiscere, fremere alii, ac indi-
 gnari, ea dicere tam celebri loco ausum. Et mox
 conventus ipse dissolvitur, renovatis fœderibus,
 & constituto, vt neque ipsi mitterent ad Conci-
 lium, & metum injicerent Germaniæ Episcopis,
 ne à custodia rerum suarum abscederent. Actum
 inter eos magnis certaminibus est de conciliandis
 opinionibus, quibus diffidebant Palatinus, qui
 totum Calvinum amplectebatur, Lutherique ex-
 plodendi locum quærebat, vt ad Augustanam for-
 mulam Melanchthonis quoque apologia addere-
 tur, contendit: eo enim libro Melanchthon paula-
 tim à Luthero, cui in docendi munere successerat,
 deflectens, viam ad Calvini disciplinam aperuerat.
 Alii item alia adscribi demissè Augustanæ for-
 mular, vt cujusque rationibus conducere, aut in-
 geniis aptiora esse videbantur, postularunt. Id
 cum alii indignè ferrent, res in magnam est al-

tercationem adducta. Et Joannes Federicus Vemariensium Dux, Friderici illius filius, qui à Carolo V. armis victus, septemvirali dignitate privatus fuerat, susceptum familiæ suæ inde ab initio Lutheri patrociniū tuendum sibi existimans, quamquam Palatini filiam in matrimonio haberet, tamen adeo soceri auctoritatem non est reveritus, ut palam eum Calvinianum, & Augustanæ formulæ desertorem appellaret, protinusque se concilio proripiens in suum regnum abierit. Quæ res actionem illam, & consultationem omnem abruptit. Nuncii cuncta ordine Romam ad Pontificem perscripserunt, ubi maximè probata ab omnibus Commendoni oratio est, quâ contumaciam Germanorum tam licenter in Romanam Ecclesiam insultantium, egregiè retudisse est visus. Cum enim aptè ad rem, verèque, tum moderatè simul, ac fortiter, & prorsus pro maiestate Romani nominis locutum prædicabant. Nos exitum, actaque in eo conventu paulò fusiùs tradidimus, quia & celebris res fuit, nec scitu injucunda, & veriùs differi, quàm à nobis, qui omnibus rebus interfuimus, à nemine posse est visa.

De reliquo ejus per Germaniam itinere.

CAPUT IV.

NUNCII Naumburgio profecti ad reliqua obeunda digrediuntur. Commendonus Saxoniam intrat, fide prius ab Augusto Duce accepta per regni sui fines tutò transeundi. Is erat Augustus non immiti vir ingenio, & fessus tantâ sectarum varietate, nascentium quotidie, atque intereuntium, aliquam gratiæ, ac pacis cum Pontifice reconciliandæ rationem iniri cupivisset; sed in discordia, ac defectione audacissimi, atque infestissimi cujusque, valentissima semper auctoritas est. Tum improbi, ac turbulenti furore, sapientes necessitate reguntur. Altera, quàm à Naumburgio profectus est die, Lipsiam venit; inde Halam, ut ibi Archiepiscopum Magdeburgensium conveniret. Is erat Joachimi Brandenburgii septemviri creando Cæsari, quos Germani à munere Electores appellant, filius: sed eo non invento Berlinum ad Joachimi ipsius Regiam perrexit, Albi flumine ad Vitembergiam trajecto. Oppidum Lutheri furore, & Caroli V. victoriâ, & Federici Saxonis, & Lantgravii clade nobilitatum. Joachimus Alberti patris curâ in fide Romanæ Ecclesiæ diu retentus, post mortem inde patris, temporum illorum procellâ abreptus se hæreticis adjunxerat. Sed tamen ex ingenio suo

multa retinuerat de pristinis sacrorum ritibus, multa item ex disciplina Lutheri respuerat. Advenientem Commendonum perhonorificè hospitio accepit, coluitque omnibus humanitatis officiis, plura ut ne à Catholico quidem præstari potuerint. Cum eadem apud illum Commendonus, quæ Naumburgii dicta ab se, Collegæque de Concilio fuerant, disseruisset, responsumque pro cætera benignitate ejus accepisset, quo magnum pacis, & compositionis studium declarabatur, ac de Pontifice, & Romana Ecclesia mentionem numquam sine honore usurpasset, cupientem deinde discedere, aliquot apud se dies precibus, & comitate retinuit, quotidie plures cum eo horas consumens, ut numquam nisi agrè à colloquio, ac sermone ejus avelli videretur, viri ingenio, atque eruditione, ut ipse ferebat, delectatus: inerat enim Commendono gravitas, & facundia par, & mira rerum variarum notitia, & seriùs, atque efficax sermo. Itaque non difficile ei fuisset Joachimum ab illo errore, in quem credulitate lapsus erat, ad Ecclesiæ fidem reducere, fatentem jam ignota sibi fuisse multa, quæ Commendonum disputantem audierat, nisi suorum auctoritas eum continuisset. Nam Germaniæ Principes omnes ipsi doctrinæ, omnium exterarum rerum, morumque expertes, mirum quàm se plerumque iis credunt, quos sibi in consilium asciverunt, scientiâ juris, aut industriæ opinione commendatos. Ii Joachimum deterruere, ne oratio-

orationi, cohortationibusque Commendoni assentiretur. Ab eo profectus Brunsvigiis, Lunenburgiis, ceterisque regionis ejus Regulis, Episcopisque conventis, ad Rhenum per Vestphalos iter vertit, visis circa Paderbornam campis, saltibusque Varianâ olim clade, & Arminii victoriâ claris; quæ loca adhuc post tot sæculorum spatium à Germanis cum gloria, & ostentatione majorum suorum virtutis monstrantur. Sed ingenti dolore animi circumiens Saxoniae vrbes afficiebatur Commendonus miseratione tot populorum à propria salute aberrantium, atque impiâ paucorum fraude tantis sese erroribus, ac exitiabili superstitione obligantium. Nec tenere lacrymas poterat, aspiciens tot monasteria, quæ sanè frequentia per omnem Germaniam immanibus ædificata sumptibus visuntur, tot templa magnificis structa operibus, monumenta veterum pietatis, alibi spoliata, desertaque miserabiliter squallere, alibi prorsus diruta, ac vastata esse, quibusdam etiam locis non in profanos modò, sed etiam abominabiles canum, atque equorum usus haberi, ut quibus altaribus sacrificia Deum propitiantia fieri antè consueissent, iisdem jumentorum præsepia locarentur; tantus in quibusdam furor, tanta inventa rabies est. In Ubiis apud Agrippinensem Coloniam, vrbes ejus Archiepiscopum, atque inde bidui itinere adversâ progressus ripâ ad Confluentem Mosellæ, Rhenique, Trevirorum item Archiepiscopum adiit; est enim

N

uterque è septemviris, qui Cæsarem creant. Tum navigio exceptus secundo flumine ad Oceanum usque provehitur, tantum ex itinere ad Clivensem Regulum digressus. A mari Bruxellas petiit, conventaque ibi Margaretâ Philippi Regis sorore, quæ cum imperio iis gentibus præsidebat, in Eburones ad Leodiensem Episcopum transiit. Unde eum haud parvi initium motus in Brabantiam (ea Belgarum regio est) revocavit. Lovanium est ampla, ac nobilis gentis ejus urbs, in quam studiorum, ac litterarum causâ magnus è totis Belgis, circumjectisque Provinciis adolescentium numerus convenire solet. Ac tum doctissimis hominibus divinarum rerum, & sacrarum litterarum interpretibus florebat. Inter hos quaestio, ac dissensio magnis orta de rebus distraxerat civitatis studia, vehementerque accenderat juvenum animos, ut non modò in scholis palam pro sua quisque sententia contenderent: sed scriptis quoque, librisque placita tueri parabant; quæ res alienissimo tempore novum datura incendium, aditumque hæreticis ad perturbandas Belgarum res factura videbatur. Eò accersitus Commendonus vocatis ad se, qui utriusque factionis capita erant, quâ comiter appellando, quâ leniter castigando, & de rebus ipsis, quæ in disceptationem venerant ex usu differendo, erumpentem illam flammam repressit, neque destitit, donec auctores quoque dissidii in gratiam, concordiamque reduxit. Quæ res non parvam illi

famam, atque existimationem adjunxit; quippe quos non Magistratus auctoritas, non imperium Præsidis revocare à pertinaci contentione potuerat, vnius viri prudentia, aptusque mulcendis, tractandisque eorum animis sermo, ad pravam æmulationem deponendam pertraxerat. Hac re perfectâ, Pontificis Maximi litteris ad Daniæ, ac Sueciæ Reges ultimas Germaniæ, ac Septemtrionis oras incolentes, proficisci, atque eos invitare ad Concilium jubebatur. Nec ille moram sibi ad proficiscendum fecit; properans difficillimum iter antequàm exiret ætas conficere, ne hyeme in frigidissimis regionibus deprehenderetur. In Holandiam cum transisset, consensâ apud Amsterdamiam navi, Oceani sinum, cui incolæ Zudersee nomen dixere, sævâ vexatus procellâ trajecit, atque inde per Frisios in Saxoniam, ac Lubecam, nobile ad Balticum mare oppidum venit. Certos hinc homines ad utrumque Regem misit, & prius voluntates eorum cognoscere, quàm ipse se tam barbaris nationibus committere statuit. Ac Danus quidem juvenis aspero, ac feroci ingenio, & usque adeò vino, atque intemperantiæ deditus, ut rarò sobrius inveniretur, interque ipsa pocula efferri insolenter, ac jactari solitus, superbè, ac rusticè respondit, non esse, cur se Romanus Episcopus legationibus sollicitaret. Suecum, qui missus est, comparatâ classe in Britanniam parantem trajicere, ab Elisabetha Regina inani spe conjugii illectum, invenit. Hic

quamquam in Lutheranorum erroribus institutus erat, & tum etiam, ut sibi Elisabethæ animum, cujus magnopere affectabat nuptias, conciliaret, Calvini scilicet sapientiam amplexabatur; tamen magnificum existimans se in ultimis positum terris tam longinquis legationibus adiri, benignè
 ” Commendono rescripsit, sive in Regnum suum,
 ” sive in Britanniam, quò propediem transmissurus
 ” erat, ad se venisset, verba ejus libenter auditu-
 ” rum, neque ei vllum apud se jus hospitii abfutu-
 ” rum. Commendono, neque Sueciam petere, unde
 profecturus Rex erat, neque eum in alieno ad-
 ire Regno est visum, sed Pontificis jussu de eo
 opperiri, atque interim in Belgas reverti decre-
 vit. A Lubeca bidui itinere Namburgium venit,
 opulentum oppidum, ac frequens, non longè à
 mari, quà se Albis in Oceanum effundit tantus
 quidem, ac tam lato alveo, ut nos qui ab Nam-
 burgio Stadiam petentes medio flumine navi de-
 scendebamus, veluti magno pelago navigantes ri-
 pas fluminis ab neutra parte cernere satis posse-
 mus, neque ea latitudo non magnarum quoque
 navium capax, quæ ab Oceano ad mœnia vsque
 oppidi subvehuntur, variâ merce onustæ: Cym-
 bros olim ea loca, Vandalosque tenuisse credunt,
 & hodie septem circa civitates pro communi li-
 bertate inter se nexæ fœdere, Vandalicæ vocitan-
 tur. Ad Bremam inde trajecto Visurgi nobili
 item Germaniæ flumine, per Frisiæ, ac Vestphalia
 fines in Holandiam, atque inde Bruxellas red-

iit. Ibi Pontificis litteras cū accepisset, quibus comprobato consilio ejus, ut omīssā ad Regem Sueciæ protectione in Italiam reverteretur, & ex itinere civitates, Regulosque, qui Rhenum circa colunt, adiret iterum, eosque, & maxime Episcopos ad Concilium exciret, jubebatur. Per Rhemos Lotharingiam petiit, & regionis ejus Regulo appellato in Treviros, atque ab his navigio per Mosellam vectus ad Rhenum descendit, ac Maguntiam, atque inde Asseburgium ad Maguntinorum Archiepiscopum se contulit. Is est Archiepiscopus septemvirum, qui Cæsarem suffragiis suis creant, loco, ac dignitate princeps. Paulum inde à Rheno discedens ad Herbipolensem, & Bambergensem Episcopos divertit. Ab his Norimbergiam prævalidam Franconiæ urbem, atque inde viso Aistadii Episcopo, Monachium ad Albertum Baviaræ Ducem venit, atque ab eo discedens, decimo tandem, ac septimo mense, postquam profectus ex Italia fuerat, Tridentum pervenit, quò jam frequentes Patres ab Italia, Hispania, Galliæque ad celebrandum Concilium convenerant. Tridento Romam vocatu Pontificis perrexit, Germaniā, quanta à Belgarum ultimis finibus, Britannicòque Oceano ad Oderam flumen, atque ab Dania, Cymbricæque, & Baltrico mari ad Rhetias Alpes patet, omni peragrata, omnibus latissimæ gentis populis, Principibusque aditis, pari industriæ, atque innocentie opinione apud omnes relictâ. Miraban-

tur plerique , quòd cùm tot féroces , & Romano nomini infestas nationes obivisset, omnes non solùm intactus ab injuria , sed ne risu quidem , aut ludibrio vllò violatus evasit , sive hæc in ipso cautio fuit , seu spectatæ virtutis , atque integritatis fama venerationem ejus etiam apud barbaros fecerat. Nam Germanorum ingenia aspera , indomitæque , quemadmodum vera Dei religio , cultusque molliverat , ac frenum ferocibus animis injecerat , ad humanitatẽque traduxerat , ita solutis nunc , abjectisque Christianæ legis , ac disciplinæ vinculis , quibus antea continebantur , efferari iterum , atque in antiquam revolvi truculentiam , barbariẽque videntur , hæ maximè gentes , quæ longiùs ab exterorum commercio remotæ , interiora Germaniæ colunt. Romæ Commendonus in renuncianda apud Pontificem legatione , multa de Germaniæ vulneribus commemoravit , nihil ibi intactum à pravis religionibus , nihil non pollutum , nihil non inquinatum. Priscæ sanctitatis instituta omnia , aut vi sublatæ , abolitæque ab hæreticis , aut novorum rituum contagione contaminata , & corrupta. Ecclesiasticum ordinem , amissâ majorum disciplinâ , licentiam omnium rerum amplexum , ac plerosque non tam officio , ac studio religionis , quàm utilitate , ac spe retineri. Episcopos præposteris animis posthabere divinarum rerum curam , & ut suæ sibi fortunæ , opesque , & princeps ille splendoris , ac dignitatis locus , quo inter

cæteros eminent, salvus, inviolatúsque perma-
 neat, id enixè laborare. Hinc Regulis, ac po-
 tentibus hominibus, quos antè in sua auctorita-
 te habere consueverant, adulari, tantóque dedi-
 tos, atque obnoxios magis esse, quanto illos a-
 vidiùs, aut occupandis Ecclesiasticis bonis in-
 hiare, aut occupatis incubare sentirent: scilicet
 quorum cupiditati, conatibúsque obviàm ire,
 insolentiàmque coërcere, & deberent, & si se
 nossent, conjunctáque, & concordia habere con-
 filia vellent, etiam possent, eos ipsi ultro me-
 tuunt, suspectósque gratiâ, atque officiis lenire,
 & conciliare student. Quin Episcoporum quos-
 dam à fide Romanæ Ecclesiæ descivisse, atque
 in Principum hæreticorum clientelam se tradi-
 disse, eorúmque tectos ope ex sua libidine vive-
 re. Ad Concilium arbitrari se eorum venturum
 neminem, paucos missuros, si quidem sibi, qui
 aut valetudine, aut senio invalidi, inhabilésque
 ad laborem, itérque essent, prolixè pollicitos se
 Pontificis Maximi dicto audientes futuros, ac
 Tridentum primo quoque tempore venturos, cæ-
 teros manendi veniam omnes orare, negaréque
 sine evidenti periculo posse ab se Ecclesias, rés-
 que suas relinquere, patentes adversariorum inju-
 riis, & absentia suâ opportuniore excubantibus
 in omnes occasiones hæreticis futuras. Adversus
 hæc tot incommoda, quæ apta, atque vilia re-
 media, quibus Catholici, & Ecclesiastici præsi-
 diis, adjumentis que fulciendi, confirmandique

» esse viderentur, quibus inter se fœderibus jun-
» gendi, obligandique, quò ab inimicorum frau-
» de, atque vi tuti libertatem suam, munúsque
» vindicarent, ac neminem magnopere formidare
» necesse haberent, exposuit. Quæ omnia magnâ,
» & locorum, & hominum, & rerum illarum no-
» titiâ, memoriâque differentem attentè audivit
» Pontifex, acceptúmque, & collaudatum aman-
» tissimis verbis redire Tridentum, atque eadem
» Præsides Concilii edocere, iisq[ue] tantam Rem-
» publicam agentibus consilio, atque operâ adesse
» iussit. Profectus Tridentum cum omnia Præsidi-
» bus, vt præceperat Pontifex, nunciasset, non diu
» moratus, vt se paucorum mensium otio à labo-
» ribus, curisq[ue] tam diuturnæ peregrinationis re-
» ficeret, & familiares, ac domesticas res suas, quæ
» ipsum aliquando præsentem magnopere deside-
» rabant, constitueret, impetrato commeatu Ve-
» netias concessit, vbi ingenti gratulatione acce-
» ptus à suis, omniq[ue] cultus honore, atque offi-
» cio ab omnibus fuit. Quippe magnum jam esse
» ejus nomen, magna de rebus ab eo sapienter,
» atque industriè administratis prædicatio. Æquè
» & acceptus Principibus civitatis, & graciosus in
» vulgus, clarúsque haberi, vt nullum non virtu-
» ti ejus patere, atque adeò deberi honorem ho-
» mines existimarent.

Nova

Nova ejus ad Casarem profectio.

CAPUT V.

QUIETO, ac tranquillo animo rem suam familiarem, domesticamque curantem, & jam cum studiis, librisque suis in gratiam redeuntem, instruentemque se ad ea, quæ pro sententia dicturus de religionibus, de sacrorum fide, de correctione, atque emendatione morum in Concilio erat, novum de integro injunctum iter ab instituto avertit. Ferdinandus Cæsar, actio Germaniæ conventu, in quo Maximilianum filium successorem sibi in Imperio designaverat, ut ex propinquo Tridentinis actionibus, Patribusque adesset, Oenipontem accesserat, oppidum ditioris suæ haud ferme plus centum millibus passuum à Tridento distans. Hinc ut præsens assidebat Patrum consiliis, mente vir optimâ, & magno in Christianam rem studio, & pietate: sed ex eo genere hominum, qui quanto sunt ipsi probiores, tanto difficilius esse alios improbos arbitrantur. Quæ ingenia maximè opportuna sunt alienam simplicitatem per speciem boni, rectique ad fallendum captantibus. Itaque callidorum quorundam instinctu, quædam interdum movebat, & à Præsidibus Concilii, Concilioque ipso postulabat, quæ turbandis rebus magis, quàm ordinandis, quod ipse cupiebat, fore vide-

O

bantur. Venerat ex Gallia Tridentum eo tempore Carolus Lotharingus Cardinalis, idem & Archiepiscopus Rhemensium, summâ auctoritate vir, summisque & suis, & familiæ opibus: magno item usu, excellentique ingenio, ac doctrinâ præditus; denique animis, genere, dignitate ingens vir; sed has laudes longè superabat ambitio hominis propè immensa, quâ elatum animum stimulabat insana cupido cuncta sub arbitrium, nutumque suum revocandi. Galliæ Episcopi, qui satis frequentes partim ad Pontificis Maximi edictum, partim ipsum secuti Cardinalem Tridentum convenerant, non sentire modò cum illo, sed ne audere quidem ab ejus auctoritate discedere videbantur. Cæsaris quoque Legati ventitare ad eum, frequentare domum, ac pellekti conferre consilia dicebantur. Incussit ea res curam Patribus, ne turbidi aliquid rebus tranquille ad eam diem procedentibus, ex his coitionibus oriretur. Id ne fieret, cavendum in tempore rati Præsides mittere ad Cæsarem delectum è Patrum numero aliquem, à quo de Concilij, præfentiùmque rerum statu ille erudiretur, & si quid incommodæ opinionis animo ejus inculcatum à suis hæsisset, evelleretur. Eum denique de Gallorum postulatis, ac de Lotharingii ingenio, atque animo ad vasta semper, atque immodica aspirantis, edoceret. Ad id vnus ex omnibus maximè idoneus visus est Commendonus. Venetiis igitur evocatum proficisci extemplo jubent. Ni-

hil cuiquam eâ tempestate in eo Concilio tam speciosum, tam decorum, tam quod sermones hominum subiret, quôdque plus invidiæ succenderet, accidit. Christiani nominis conventus habebatur, quisquis doctrinæ, quisquis ingenii laudibus vspiam totâ Europâ emineret. Trecenti ferme Episcopi, tot insignes virtute viri Tridenti tum erant, quorum nemo non par; quantumvis magno negotio, nemo non in eam mitti legationem expetisset. Omnibus vnus, & absens, & non petens est prælatus, tantum ei superior ad Germanos obita legatio nominis, tantum existimationis pepererat. Nec ipse opinionem, ac spem sui fefellit. Nam Cæsarem non modò ab omni cogitatione, si qua injecta illi fuerat, novandi aliquid, aut fovendi alterius cuiusquam consilia, quibus arbitria Patrum labefactari, aut scindi consensus, voluntasque eorum posset, abduxit; sed in priore sua mente, ac sententia adeò confirmatum reliquit, vt Lotharingius ipse paulò post ad eum visendum Oenipontem profectus nihil eum immutarit; atque exinde habitum, ac peractum sine suspitione vlla Concilium fit.

*In Poloniam Nuncius Apostolicus ad Regem
mittitur.*

CAPUT VI.

COMMENDONVM Tridento Venetias redire domesticæ iterum res coëgère. Sed ne ea quidem diuturna mansio illi fuit. Nam Pontifex certior factus turbatas magnopere in Polonia res, periculúmque esse, ne hæreticorum factio, quæ tum maximè valens, ac vehemens (vt fere sunt acres primi desciscentium motus) ferebatur, per tumultum, ac seditionem statum illius Regni perverteret; tamquam si, vt quæque pars Reipublicæ ægrotare cœpisset, hujus mandanda curationi foret, Commendonum Patavio, quò se ille tum contulerat, atque privatarum rerum curâ excitum in Poloniam protinus jubet proficisci, maneréque apud Regem, & dare operam, cum vt pristinam sacrorum fidem à perditarum sententiarum contagione, quoad fieri posset, prohiberet: tum sacerdotum ordinem primas in Polonorum Senatu, ac Republica partes obtinentem, in quem maximè incurri ab seditionis illis, atque amentibus novarum opinionum auctoribus sciebat, ab impetu, atque injuria tueretur, Regem in officio retineret, atque ad amplectendam religionis Catholicæ causam excitaret. Commendonus quamquam perexiguus ad

se comparandum spatium Pontifex concedebat, cupiens maturè eum gentis conventui, quem tum maximè indictum cogi Varſaviam acceperat, intervenire; tamen magnâ adhibitâ diligentîâ paucioribus, quàm quos Pontifex præfinierat diebus, cùm reliquis rebus splendide instructus, tum egregio comitatu, viâ se dedit. Semper quidem ille magnam curam in comitum, atque familiæ delectu habuit, ne quem secum duceret, non temporibus, non moribus suis congruentem. Sed tum eo majori quàm antea studio, quo in longinquiore, & perturbatiore Provinciâ iturus erat, insignes ascivit viros, nulli in ea re impendio, aut sumptui parcens. In quibus excellentes litterarum, & doctrinæ laude fuere Paulus Emilius Joanninus exquisitâ, ac multiplici eruditione vir, qui postea Montaltensium Episcopus in Picentibus fuit; & Federicus Pendasius, summus ætatis ejus Philosophus, cujus non multò post ex ipsa Polonia magnâ propositâ mercede à Veneto Senatu, ut Patavii publicè Philosophiam doceret evocati, atque inde Bononiam translari, nomen inter cæteros acuminis, & ingenii famâ claruit. Commendonus igitur Patavio Novembri mense profectus, celeritate, quanta per ingruentem hyemem, impeditâsque multis rebus vias adhiberi potuit, iter intendens in Poloniam, atque Varſaviam in tempore venit. Præcesserat magna de prudentia, ac virtute illius fama, cùm multorum gentis ejus hominum, quos

ipse antea amicitia, & consuetudine devinctos habebat, sermone, & litteris celebrata, tum maxime prædicatione Stanislai Hofii Cardinalis Varmienfis, vnius è Concilii Præsidibus, cui cum Commendono plurimus vsus, & familiaritas intercedebat. Itaque & advenientem Chelmenfis Episcopus, & Plocentium Palatinus primarii homines perornato, ac frequenti comitatu ad tertium ferme lapidem obviam Regis missu egressi cum omni humanitatis, ac benevolentia significatione acceperunt; & apud Regem ipsum singulari in honore, atque dignatione fuit. Vim enim illam ingenii, quæ in eo semper summa enituit, atque vitæ integritatem, & modestiam Rex adeo suspexit, vt quamquam ipse cupiditatibus suis impotenter parere assuesset, tamen alienæ virtutis haud sanè obtrectator, & diligere eum, & certè revereri magnopere visus sit.

De sacrorum disciplina in Polonia depravata.

CAPUT VII.

RECNUM Polonia Sigismundus Rex Augusti huius, ad quem Commendonus venerat, pater, diu temperato, iustoque imperio habuerat, filioque moriens firmum, atque stabile reliquerat, vir cum cætera rectus, & rei suæ probè gnarus, ac prudens, tum eximiâ, & constanti in

Christianam religionem fide. Qui cum junctos sibi amicitia, & affinitate Germaniae Regulos aliquot haberet, iis sacrorum jura turbantibus adeo non favit, ut graviter correptos missis legationibus ab exitialis sententiae ausu detertere conatus sit, florentem Germaniae statum, roburque validissimae gentis convelli, atque infringi confusione illa religionis identidem monens. Idem paulo post ab eodem furore desciscentes cum omni propè Germania à Carolo V. Federico, & Lantgravium, armaque moventes, & se ad societatem ejus belli promissis ingentibus sollicitantes, non rejecit solum, sed cladem, quam mox afflicti corruerunt, utrique praedixit; adeoque cavere, atque alieno periculo sapere didicit, ut nec ipse se in illud bellum interposuerit, nec privatim ex suo Regno quempiam ulli parti militare sit passus, quod apud Polonos gentem ex legibus suis, non ex Regum libidine viventem, & maximè gaudentem libertate, non mediocris curae, atque diligentiae fuit: tantumque omni tempore studii posuit in eo, ne qua contagio pestiferarum opinionum in suum Regnum manaret, ut ne libera quidem suis commercia cum Germanis reliquerit. Mercatores, ut aditu in Regnum non prohibuit, ita licentiā invehendi, ac per colloquia, ceterisque disseminandi novam religionem, acerbis edictis, ac poenis frenavit, planèque coërcuit. Quin ne parentibus quidem, quod antea fiebat, mittere in civitates Germa-

niæ liberos disciplinæ, ac litterarum causâ permisit, nisi quas integras, nec illâ pollutas esse lue constaret, quamquam huic curæ ejus molestum adversarium experiretur Albertum Brandenburgium societatis Theutonicorum in Prusia Magistrum, qui cum à religione defecisset, idem virus, quo societatem suam non multò post oppressit, etiam in Polonia spargi cupiebat. Sed Sigismundus hoc studio, curâque, quandiu vixit, ad ultimam vitæ senectutem pervenit, si non inviolatum à peregrinis religionibus Regnum præstitit, certè incrementum sumere eam pestem non est passus. Post mortem inde ejus, nec consilium par, nec animus ad eam curam Augusto filio fuit. Itâ spes erecta eorum, quibus per hæc crescendi materia quæritur. Secutum filii, matrisque dissidium, quo Regis, legumque resoluta majestas, latè aditum excubantibus in occasionem hæreticis patefecit, continuoque omnis errorum, ac perditarum opinionum cohors irrupit. Fortè amisâ Isabellâ vxore in amorem Barbaræ Radgivillæ Augustus illapsus erat, cui mulieri claro in Lithuania genere, ac principe familiâ natæ omnium rerum, quàm famæ major semper cura fuit. Prostratâ pluribus pudiciâ, ab iis ipsis formam, corpûsque, & mollem lasciviam laudantibus deductus ad eam primò Rex ferebatur. Cæterum utcunque potitus, adeò blanditiis, & consuetudine ejus est irretitus, captûsque, ut brevi mulier non contenta vi, atque

que potentiâ, nomen quoque conjugii, & mox
 Reginae appellationem affectarit. Idem Augustus
 ipse eo impensius cupere, quo plura adversaren-
 tur, ut ferè humanum ingenium vetita flagran-
 tius appetit. Id enimverò mater, fororésque Re-
 gis, haud aliter quàm dedecus ingens domus, ac
 dehonestamentum averfari. Mater erat Bona
 Sfortia, Galeatii, & Isabellæ Aragoniæ filia, il-
 lius cuius injuriæ funestam illam, ac calamitosam
 faciem accenderunt, quâ, Italiâ Gallorum petirâ
 armis, ac diuturno vastatâ bello, omnis propè
 Patrum memoria conflagravit. Bonæ ingenio
 materni inerant spiritus, & minimè muliebres
 curæ, & viro assueverat ab senectâ, ac miti na-
 turâ vxori obnoxio, ut non consortem modò
 Regni, sed sæpe arbitram ageret. Filium ipsum
 Regem imperiosè habuerat, eo exuentem matris
 obsequium impatientius tulit. Et Barbaræ amo-
 res ipsa exploratiùs norat, ut ferè turpia fœmina-
 rum fœminis, quàm viris celerius, certiusque
 noscuntur, & filio objectabat. Quæ igitur ne ho-
 nestam quidem, & probam è privata domo nu-
 rum toleratura fuisset, scortum vsque ad æmula-
 tionem sui, nuptiâsque, & regium nomen, quod
 ipsa jam spe satis polluisset, extolli ferociter fre-
 mebat. Eo Augusti animus magis accendi, nec
 mora nuptiis fuit. Sed quia non ut conjugis, ita
 Reginae quoque nomen, ornatumque, & insigne
 Regium tribui ab illo, aut ne tribueretur obfisti,
 intercedique à matre poterat, nisi Senatus vo-

luntas accederet, sine cujus ordinis auctoritate nihil in Republica decerni ex legibus Polonorum potest, magnis jacturis conciliare, ac trahere ad se quisque Principum animos, singulorumque affectare sententias. Augustus suum cuique dicere in deligenda vxore iudicium, nec Regem non
» æquâ cum cæteris conditione esse debere. Quæ
» in matrimonii jus, in domum Regiam, in fortunarum, ac totius vitæ societatem recepta jam sit,
» cur ei Regium nomen, & par cum viro honos,
» qui mos in privatis valet, negetur? Bona adversus hæc turpitudinem nuptæ, incontinentiam filii obijcere, & si juvenis infirmitate lapsus nominis, ac decoris sui curam abjecisset, publicam fraudem, noxamque abesse debere, nec ipsos alienæ intemperantiæ participes, ac suffragatores fieri, scilicet Reginam appellarent, haberentque, quam nemo domi suæ nulum, ob vitæ probam passurus esset. Vicit tamen respectus Regis, majestatisque, & conjux Barbara, & Regina appellata est. Cæterum dum discordant ipsi, Regia vis hebetatur, & impunitas, & licentia dominatur. Ita Regnum brevi, ex levissimi cujusque libidine, peregrinis sacris, institutisque, & opinionibus novis oppletur, dispergentibus latè viris multis novitatis Doctoribus, ut numquam defunt, quibus captæ errore mentes emolumento sunt. Nec secretò, atque intra privatos postes Christiani ritus contemnuntur, sed in publico etiam, ac palam novarum disciplinarum rationes,

ac præcepta traduntur, cœtus, concionésque mixtæ hominum, mulierúmque turbæ habentur: novis ritibus res divinæ, precationésque fiunt. Vetus & à majoribus sanctè culta religio eluditur, irrisuúmque habetur, incestóque ore, ac maledictis incessitur, ac multis passim locis aboletur: templa invaduntur, bona Ecclesiarum ab alienis dominis occupantur, fortunæ diripiuntur, sacerdotes sedibus suis pelluntur, omnes denique ceremoniæ, omnia pietatis jura confunduntur. Principes quoque viri, & serpenti latiùs quotidie malo pars magna Senatus, eâ contracti labe habebantur, validiórque factio erat, quàm ut leges, aut Regem timeret. Jam non impetu solum, sed tempore etiam invaluerat morbus, cum Commendonus in Poloniam venit, atque hæretici Ecclesiasticorum exitio maximè imminentes, ad eorum accidendas opes Senatusconsultum à Rege proximo superiore anno extorserant, quo sacerdotale jus magnopere minui videbatur, auctique animi de vetustis legibus, quæ adversus violatores sacrorum institutæ apud eos sunt, abrogandis, agitabant. Et illi quidem (ut mos perpetuus omnibus hæreticis) quamquam diversis ipsi sententiis, rationibúsq; inter sese pugnent, studia adversus nos conjuncta habebant, ardentésque animis, & conatu summo cœptis incumbabant.

De diffensione inter se Episcoporum in Polonia, & quorundam consiliis à Comendono repudiatis.

CAPUT VIII.

APUD Catholicos nihil acre, nihil vehemens, nihil quo stare, atque niti firmè consilium posset, cernebatur. Segnes, & cui vni fidere videbantur, causæ indormientes agebant, & malis haud aliunde majus, quàm ex bonorum morore incitamentum. Episcopi, quorum semper in Senatu, & in Republica auctoritas fuit, quique conjunctis viribus, animisque facilè non restitissent modò adversariorum conatibus, sed etiam in officio manere eos, & parere legibus coëgissent, tantà dissoluti, ac dissipati discordiâ, in tot scissi studia, tantisque in occulto odiis, mutuâque invidiâ dissidebant, ut nemo eorum non reliquis omnibus infensus, invisusque esset. Ita nihil ab his in medium consulebatur, adversariorum amicitiiis, gratiæque servientes, suæ quisque privatim rei studebat. Jus, ac Respublica in medio jacebat. Duo erant eorum, & ordinis sui, & Senatus totius loco, & auctoritate facilè principes, Jacobus Ucangius Archiepiscopus Gnesnensis, & Philippus Padnevius Episcopus Cracoviensis, ille honore, hic divitiis, & opinione in-

genii præstabat. Inter hos præcipuè , nec obscura simultates cùm essent , dispares animis , consiliisque , par cupiditas miscendi , ac turbandi res sollicitabat. Ucangio inhæserant novæ opiniones , quibus inquietabatur animus suâ sponte varius , inconstans , & novis vsque studens rebus , vt si perturbatâ Republicâ invec̃ta nuper disciplina , religioque prævaluisset , exclusâ Romani Pontificis auctoritate , summum se Antistitem , ac Principem sacrorum in Polonia fore , ad summâsque opes perventurum , vt suâ quisque cupiditati blanditur , sibi persuaserat : neque ex hæreticis decerant , qui assentando spei illius alimenta subjicerent. Apud Commendonum is priscae religionis studium simulans , deplorabat perditas Catholicorum res , dissidia Episcoporum , cæterorum languentes animos inculabat , Regemque deditum adversariis omnia illis indulgere querebatur. Hunc inde coërcendum minis , ac denuntiacionibus terrendum esse differebat. Catholicos infensos ei esse omnes ob crebras in Magistratibus , publicisque muneribus repulsas , & favorem in adversarios ; nec eorum defutura studia , si se ipse Romani Pontificis nomen , auctoritatēque præferens , Ducem præbuisset , ac Regem ipsum ingenio timidum , atque audenti opportunum , metu subactum , sibi obnoxium fecisset , scilicet his consiliis averti Augustum à Pontifice , tradisque hæreticis , atque ita suas procedere rationes , cogitatæque cupiebat. Padnevijs quoque idem de

Rege terrendo, quamquam diverso animo suadebat. Neuter publico bono, sed suæ quisque rei tendentes, privata consilia habebant, ad ea aptam sibi facere Rempublicam cupiebant. Hic auctoritate, & gratiâ Regis tantus paulò antè fuerat, ut omnia arbitrio suo subiecta haberet. Eâ non deciderat solùm, sed ut plerumque acrius ex magna benevolentia exurgit odium, invisus, suspectusque irâ, atque invidiâ æstuans agebat. Et superbus, atque indomitus animus, & dominari assuetus, eminentibusque inter ceteros, opibus subnixus quiescere non poterat. Regem sibi magno aliquo periculo, metuque implicandum callidè rebatur, tum aut necessitatibus compulsus ultro ad se venturum, aut locum sibi ad ultionem ex eo aliquem futurum sperans. Eum igitur accusans apud Commendonum magnis criminibus ut reum agebat, nihil leniter agendo profecturum, opponendas formidines, intentandas minas, denunciandum periculum esse. His infirmum, & fractum animum, & ex conscientia omnia timentem in fide, atque Pontificis Maximi futurum. Nihil fallebant hæc consilia Commendonum, qui & ipse per se satis utriusque ingenia tractando perspexerat, & percuntationibus, quibus primum semper tribuere tempus consuevit, aperta & explorata omnia habebat. Itaque longè aliâ, quàm quâ ipsi voluissent viâ ingressus, Regem non asperandum minis, quæ nisi prompta vis ad cogendum adsit, plerumque vanæ evadunt,

aut in intempestivè feroces recidunt: sed crebris
 orationibus hinc confirmabat adversus metus
 quosdam, qui ei à falsis, callidisque hominibus
 ostentabantur; hinc monebat, ne ipse se, Re-
 gnúmque in id discrimen vltro conjiceret, quod
 connivendo, atque indulgendo, vitare posse con-
 sideret. Quippe sic quidem contrahi, majoraque
 in dies incrementa capere id malum, constare.
 Quid hac temerariâ licentiâ decedendi à fide,
 quam maiores nostri de divinis rebus habuere,
 fieri aliud, quàm jus, morem, leges publicas
 sperni, infringi, subverti? Regni fundamenta
 subrui, ac labefactari? Adimi Regibus vires, ac
 tradi multitudini, & seditiosissimo, ac audacissi-
 mo cuique adjungi? Eo ipso, quòd ille sæpe que-
 reretur esse quosdam, quorum apud nobilitatem
 auctoritas valeat, vt illi plus privatim, quàm Se-
 natus, ac pene quàm ipse Rex polleant: pro-
 pterea quòd iis multitudo fidat, eorúmque oratio-
 ni assentiatur, admoneri eum, & ad cogitatio-
 nem rerum suarum converti debere, nec vltà pa-
 ti invalescere eorum audaciam, qui excussâ om-
 ni legum reverentiâ ex libidine sua omnia agant,
 cœtus cogant, Concilia habeant, concionibus
 seditiosis homines à vero Dei cultu ad peregrinas
 ceremonias, & perniciosos errores avertant; qui
 denique sibi tantos spiritus, tantam arrogantiam
 sumplere, vt pæne jam nec ferri, nec corrigi pos-
 se videbantur. Ad hoc Dei quoque metum inji-
 ciebant, cum numinis sui vindicem, vltorém-

» que , seu neglectæ , seu pollutæ religionis futu-
» rum , tantóque graviores pœnas ab iis repetitu-
» rum , qui veluti in custodia locati legum , ac pu-
» blicorum sacrorum sunt , quanto eos celsiores
» inter mortales honore , imperióque præstare , ac
» præfulgere voluit ; nam in minuenda , violandâ-
» que divinarum ceremoniarum disciplina , Deique
» opinione , aut jussis pervertendis , qui alios , cum
» possint , ab impio ausu non coërcent , exitiosius
» peccare , quàm illos ipsos , qui alienâ fraude in-
» ducti , mentis errore labuntur. Excitabat præter-
» ea illum parentis sui summi viri , ac Regis in il-
» la propullanda peste diligentia , ac pietate ; in-
» terdum vicinæ Germaniæ , & tum maxime fla-
» grantis Galliæ ruinas , cladisque memorans , vt ex
» alienis malis vtilia sibi exempla caperet , hortaba-
» tur. Episcoporum verò gratiæ reconciliandæ ma-
» gno studio , curaque intendit , rei cum spissâ spon-
» te suâ , nodisque inextricabilibus plenæ , tum eo
» difficiliore , quòd palam amicitia , & benevolen-
» tia simulabantur , odium , & obretractio in occul-
» to erant. Ipse & singulos monendo , rogando ,
» obrestandoque castigavit , & omnes in vnum coac-
» ctos multis sæpe , & gravibus verbis , est adhor-
» ratus , vt communem causam communibus con-
» siliis agerent , neu se , neu dignitatem suam per-
» tinaci discordiâ proderent , ad eamque everten-
» dam , gradum , aditumque hæreticis ipsi facerent.
» Si consentientibus studiis , animisque amplexi
» Rempubicam fuerint , non magno negotio vul-
» nera

nera Ecclesiæ in eo Regno à paucis hominibus
 imposita sanari, & legibus, quas majores eorum
 ad sancendam Ecclesiastici ordinis majestatem,
 firmandamque religionis fidem piè, sapientèrque
 condiderunt, vim suam reddi, & aut falsa animi
 opinione deceptos revocari, aut nimia ambitio-
 ne, & cupiditate provector cohiberi, & sub le-
 gum jura compelli ab iis posse: Sed quo majores
 in Republica opes eorum, quo honor, dignitas
 que præstantior esset, eo promptius privatas fi-
 multates pro publica salute deponere, & patriæ,
 & religioni, quæ tam ab dissidio eorum, quàm
 ab alieno scelere gravius laboraret, remittere de-
 bere. Id ab iis fidem, id munus, atque officium
 ipsorum postulare, id Regem, id Senatum velle,
 id omnes bonos flagitare. Quem quidem Regem
 ne quidquam ab singulis, aut incusari, aut appel-
 lari, si vniversi disjuncti, dissipatique sese ab ad-
 versariis obterendos, atque subigendos ultro tra-
 derent, qui vt intenti, vt vigilantes videantur,
 somno, ac socordia Catholicorum fieri, & auda-
 ciâ, & consensu eos, non viribus terribiles esse.
 Hujus generis orationibus sicut planè mederi im-
 butis pravâ æmulatione, atque invidiâ animis
 non potuit, ita est affecutus, vt alios adjungeret
 sibi, alios verecundiâ obstrictos contineret, æ-
 quioribusque & erectioribus ad omnia vteretur.
 Per hæc, taliâque cum magnam sibi fidem, at-
 que existimationem apud Regem, apud omnes
 fecisset, multa salubria in Republica hortatu, at-

Q

que consilio ejus acta, multa, quæ evertendæ pietati fuissent, rejecta sunt. Cum tributum Rex decerni sibi extraordinariæ magnæ pecuniæ in sumptus belli, quo tum à Moscis, trans Boristhem carpebatur, vehementer cuperet, hæretici per factiosos, ac populares homines rem impediebant. Id callidè molientes, ut inde concessi tributi mercedem decretum abrogandis, aut infirmandis legibus, quæ contra nova invehentes sacra, aut de veteribus quidquam mutantis sunt, auferrent. Etenim hoc vno telo multis in locis petita, gravissimæque vulnerata religio est. Nam capti, percitiquæ pravis erroribus populis jus, quibus velint ceremoniis res divinas procurandi, ac de Deo, ut cuique visum sentiendi, loquendique à Regibus pretio mercati sunt. Et Reges ipsi proditam religionem à cultu, & pietate abductam ad præmium, & quæstum transfulere. Nil ergo mirum, si tempestate nostrâ sæpe evenisse videmus, ut & populi irato, & majestatis suæ violatores vlciscente numine, omnibus discordiarum, ac bellorum cladibus affecti sint, & Reges, quam semel multitudini licentiam peccandi in Deum, & in majorum instituta, empti, ac deliniti pretio laxavere, ad eam ne adversus se quidem ipsos cohibendam potentes inde fuerint: justamque illis ea in pœnam verterit, ut intestinis seditionibus, suorumque factionibus vexati, vno tempore, & imperii vim amiserint, & exhausti sumptibus inopes, atque egentes, usque

obsequi vulgi studiis, & turbulentissimi, & audacissimi cujusque libidini obnoxii agere cogantur. Id tum ne fieret vna obstitit vigilantia Commendoni, atque industria, quâ factum est, vt & Rex pecuniæ collationem, quam voluit, sit consecutus, & animadversâ fraude, ac malitiâ hæreticorum, etiam in posterum intentiores ad cavendum, & Rex ipse, & Catholicorum Principes fuerint.

De Bernardino Ochino, hæreticisque aliis per eum à Polonia pulsis.

CAPUT IX.

PATEBAT eo tempore Polonia non civium modò, sed exterorum quoque licentiâ, quorum erat omnium mira impunitas. Quicumque aut ob noxam, malumque in religione sensum, patriâ pulsus, aut ne sub legibus viveret sponte profugus, in Poloniam se veluti in asylum conferebat. Ibi nemini deerat ex nobilium numero aliquis, qui in fidem receptos tegeter, foveretque, alii insitâ vanitate ingeniis, alii rerum ipsarum novitate illiciebantur. Ex Germania, Gallia, Italia corruptores aderant, ac prohibente nemine, & inanissimo quoque dictis applaudente, sua quisque somnia venditans, cœtus æmulantium studia profligatâ doctrinâ habebant, & li-

Q ij

centiâ linguæ grassabantur. Eòdem Bernardinus quidam Ochinus confugerat, & præter cæteros magno concursu, & assensu audiebatur. Is erat ex Etruria Senensis civis, qui cùm primam ætatem inter Franciscanos, quos Minores vocant, egisset, inde deflexisse eos à moribus priscis, longèque à Magistri ratione aberrasse ferens, quæ contemptu humanarum rerum contineretur, secesserat ab iis, nactusque sententiæ suæ sectatores, quos & auctoritas ejus & amor religionis attraxerat, societatem Capuccinorum revocatis Francisci institutis, cum Matthæo quodam Urbinatè, antiqui moris, & magnæ simplicitatis, atque innocentie homine constituerat. Horum est vita omnis (nam propagata inde disciplina est, ac per omnem Italiam latè diffusa, vigetque nunc maximè sanctissimis, & innocentissimis referta viris) dura atque inops; cibus illis, victusque in dies quæsitus simplex sine lenocinio, aut conditione vlla: pellere non irritare famem, corporique alimenta præbere, non etiam oblectamenta volunt: quod crebris insuper jejuniis, vigiliisque exercitum, domitumque habent, quo purior mens, solutiôrque divinarum rerum contemplationi, atque cultui vacet. Vestitus cætera vitæ congruens horridus, vilisque, vnicâ tunicâ, ac brevi pallio operiuntur, è ciliciis, aut non ab simili materiâ confectis, perpetuòque iisdem nullo ætatis, aut hyemis discrimine, sine calceis nudo pede per nives, per saxa, aspretæque incedunt,

crepidati tantum sacra faciunt. Quietem aut humi, aut perangusto grabato, stramentove recumbentes, capiunt, non aliam, quam quam amiciuntur veste coniecti. Domicilia eorum raro in Urbibus, pleraque omnia in solitudine hominum. Denique omnis est in eo disciplina, ut à corpore, humanisque curis abstractus animus divinis operetur rebus, paupere victu, cultuque, & religione gaudens. Ochinus aliquot annos in illa aspera, atque egentis vitae patientia perduravit. Pascebat scilicet, sustentabatque animum hominis mirè levis, & sui amantis, & ad omnem asperitatem perferendam firmabat gloria, & sanctitatis opinio, quæ illum sic viventem est consecuta. Et fuit præterea vir ipse non ineruditus, quamquam majori multò verborum, quam rerum doctrinâ excultus, sed patrio sermone (nam Latinas litteras vix didicerat) in eo quod sciret adeò comptus, ornatuque, & copiosus, ut mirum in modum captos specie, ac nitore orationis teneret audientium animos. Nam hominum nostrorum plerique conciones, quæ more antiquitus tradito de divinis rebus in templis habentur, frequentant, celebrantque, non tam quidem, quo mentem præceptis cælesti doctrinâ haustis instruant ad religionem, ad pietatem excitent, quam quòd ducuntur orantis ingenio, & genere illo speciosæ, & omnibus luminibus, omnibus undique floribus exornatæ, atque expolitæ orationis delectantur. Cæterum inde nihilo meliores effecti,

Q iij

planè iidem abeunt, qui venerant. Pari vanitate Concionatores ipsi quidam, quò sibi audientiam faciant, hanc ipsam delectationem studiosè aucupantur, auriumque voluptati omni arte morigerantes inserviunt omni verborum lenocinio, atque omnibus orationis illecebris influere in animos student. Quibus mihi non fructus, vtilitasque proposita populorum, esse videtur, quos docendos, instituendosque susceperunt, cuius rei causâ is est in Rempublicam vsus concionandi introductus, sed placere ipsi, laudarique, quàm proficere alios malle. Quò enim de rebus maximis, atque gravissimis, de Deo, de pietate, de religione, de vitæ disciplina, sacris in locis ante aras, ante simulacra Dei, & veluti ipsius instinctu numinis dicentibus, inanis ille, atque indecorus apparatus, sonitusque verborum? Quò illa tanto artificio, & varietate distincta, tanto delibuta fuco, tot flosculis conspersa, tot compta concinnis, tot denique coloribus illita, atque picta oratio? Et hi quidem quam vim, quam auctoritatem habeant aut ad impellendos, aut ad continendos homines, vt vitiis absistant, virtutem amplectantur? qui in re tam severa tam leves, ac dissoluti sint, & permulcendis modo animis, ac suauitate perfundendis, non frangendis, evincendisque intendant? In quo tanta est sæpe quorundam intemperantia, tantum blandiendi, ac placendi studium, vt nullâ quid rem, quid locum, quid ipsos deceat, ratione habitâ, ne re-

nerioribus quidem, & amatoriis verbis interdum abstineant. Quis non tam animi à terrenis abducti curis ad cælestium cogitationem eriguntur, quàm titillantur sensus, & ad jucunditatem, voluptatémque molliuntur. Res sacræ, divinæque puram, castam, simplicem orationem, quales mores desiderant: verba delecta, si vis, non tamen nimia cum cura exquisita, & vndique excerpta, vt dignitatis major, quàm gratiæ, ac leporis ratio habita videatur. Sententiæ, quæ gravitate, ac severitate laudentur, non tantum specie, ac venustate placeant: quæ admirationis, ac terroris audientibus, quàm delectationis plus incutiant, perrumpant pectora, vnde noxios affectus expellant, non molliter influentes foveant; denique doceant, & ad probitatem, pietatémque instituant, non ad levitatem, vanitatémque erudiant. In Ochino (vt ad institutum revertamur) præter eloquentiæ famam, & hanc ipsam orationis suavitatem, & cultum, ætas, genus vitæ, horridus ille ornatus Capuccinorum, promissa, & fluens infra pectus barba, argentea canities, pallor, ac macies oris, & magno studio, arteque simulata imbecillitas corporis, & sanctitatis opinio, propè excefferant humanæ admirationis modum. Ubicumque concionaturus esset videre erat excitas sedibus suis civitates, nulla templa multitudinem capiebant, mulierum turba pæne major, quàm virorum. Si quò transisset, vndique ex omnibus locis occursum ad eum au-

diendum fiebant. Nec verò à plebe solùm ille, humilibusque, sed à principibus quoque viris, regulisque colebatur. Advenientem hospitio, obviam itionibus accipiebant, pari studio, honoréque abeuntem prosequébantur: & ipse quantum poterat omni arte augere famam, ac venerationem sui. Iter non aliter, quàm ex disciplina nudis pedibus facere, tam tenui valetudine ætatéque jumento infidentem nemo vidit. Quæ vitare nequivisset Principum hospitia ingressus, magnificentiâ ædium, vestium, ornamentorum, nihil de instituto moveri. Apparatis epulis adhibitus cibo non plus vno, eoque communi, ac simplici vescébatur; pari vini abstinentiâ. Datis lectis mollibus, ac pulchrè stratis, oratus, vti fessa membra quiete commodiori cubili sumptâ reficeret, humi extento pallio cubabat. Hinc incredibile est, quantum ejus nomen totâ Italiâ, quantus illi honor ab omnibus haberetur. Cæterum vt falluntur qui certam gloriam, quæ tantum in vera virtute firmè consistit, fictâ virtutis imagine se consequi posse, & diuturnam pietatis simulationem sustinere mente aliter affecti sperant, inflatus, elatusque tantis hominum in se studiis, tantâ sui prædicatione, animus sua sponte levis, & inconstans adeò sibi placere, sese amare, ac tanti suam æstimare fortunam cœpit, vt spem ad immodicam, vastâque homo Capuccinus adjiceret: Sed cùm apud Pontificem Maximum non quanti ipse crediderat se, suâque in Rempublicam,

blicam, ac religionem merita fieri, nec spei, & cupiditati suæ Pontificis judicio responderi intellexit; mente malâ irâque stimulante, ne continere quidem se potuit, quin ex ipsis concionibus quædam interdum sub ambagibus jaceret, queis Pontificis ipsius majestas, auctoritasque perstringi, minuîque videbatur. Hæc ubi excipi, animadvertique sunt cœpta, & in vulgus quoque suspicio manavit, sub tanta sanctitatis ostentatione ambitiosum, & contumacem latere animum; paulatim digredi ab illo homines, in dièscue senescere ejus fama, gratia quoque, quâ latissimè pollebat, languere, minuîque quàm antea frequentari. Postremò cùm ad ipsum quoque Pontificem ea delata essent, Romam ire, & purgare sese, & coràm diluere, quæ objicerentur, jubetur; nec tamen vincula, aut custodes adhibiti, sive parum creditum criminibus, sive tantum dignitati ejus tributum. Veronæ apud Joannem Matthæum Gibertum civitatis ejus Episcopum forrè erat, cùm Pontificis maximi voluntas perlata ad eum est, quem commotum, dubitantemque cùm sensisset Gibertus, vir cùm egregiè pius, & Episcopalis officii laude excellens, tum Ochini ipsius ob innocentia opinionem in primis studiosus, magnopere hortatus est eum; ut porro Romam iret, & veritate fretus animi, ac sententiæ suæ rationem apud quos Pontifex jussisset, exponeret, eaque, de quibus insimularetur, constanter refelleret. Ille deterrente hinc

R

metu ex pravæ mentis conscientia, inde hominum existimationem verens, si defugere judicium videretur, Veronâ profectus consilii atque animi anceps, tamen Bononiam vsque processit. Ibi tum erat Legatus Gaspar Contarenus Cardinalis, à quo benignè quidem pro pristina amicitia hospitio est acceptus, sed facultatem cum Legato de rebus suis colloquendi, quam cupiebat, non habuit, quòd æger Contarenus tum maximè decumberet eo morbo, qui supremus illi fuit. Itaque manere, atque opperiri tantisper, dum Cardinali melius esset, iussum; ut est suspicax eorum ingenium, qui gravis alicujus delicti conscii sunt sibi, qui omnia circumspiciunt, omnia timent, & quam meriti sunt pœnam semper ante oculos verlantem habent, ingens hominem occupavit suspicio, ne per simulationem valetudinis, ipse à Legato detineretur, quo inde appositâ custodiâ etiam invitatus ad dicendam causam Romam perduceretur. Hoc metu percitus, cum rogando, instandoque introductus tandem ad Legatum esset, & cum æstuantem febri tantum saluasset, eâdem nocte fugæ consilium cepit: sumpto communi sago, abjectoque cucullato indumento primus disciplinæ ejus desertor cujus auctor extiterat, ad hæreticos transfugit; atque hic finis illi mentiendæ sanctitatis, & ferendæ alienæ personæ fuit. Cum enim ad eos homines, atque in illa castra venisset, ubi in summa rerum omnium impunitate pro ingenio cujusque, ac libidine vi-

vebatur, ita se statim in eorum formavit mores, ut ab illa continentia, ac modestia professione, votoque, quo constrictus erat, sacerdos, & Capuccinus, & sexagenarius sibi ante omnia virginem juvenulam per matrimonii nomen junxerat, omnique exuta jejunandi, vigilandi, precandi, corporis domandi consuetudine, memoriaque, cum adolescentula vxore liberis operam daret, atque vitam penitus eadem cum cæteris licentiâ institueret, ut non immerito prioris vitæ austeritatem, ac religionem occultæ ambitioni, novam intemperantiam moribus suis adscriberent homines, sed ut ferè perfugis vsuvenit, initio benignè, mox per contemptum habitus, spectusque, apud quos in summo se honore futurum speraverat, ad tuendam nominis sui auctoritatem, quod in primis popolare, ac plausibile rebatur, totam aggredi religionem, nec contentus iis, quæ tum erant falsæ, & ab Ecclesiæ scitis abhorrentes opiniones, novas ipse invenire, conflare, & comprehensas scriptis in vulgus edere, quæ ex Etrusca in Latinam linguam amici vertebant. Et quidem non, ut alii, de perturbata morum disciplina, de Ecclesiæ institutis, de cibis veritis, de cœlibe vitæ sacratis hominibus indicta, negatōque conjugii jure, de divina hostia populo aut in altera, aut in utraque specie impartienda, cæterisque hujusmodi, quæ quamquam gravia, & adversantia veritati, tamen solemnia illis jam, & vsitata, sed audaciùs se in ipsum profundum im-

mergens, ne senescentis Lutheri signa secutus videri posset, ac signifer ipse, atque dux ferretur, in ipsam Dei notionem invasit; & sententiis Ecclesiæ disceptis, partibus, personisque confusis, & aut revocatis antiqui Arii opinionibus, aut deterioribus additis, ipsius nomen, atque vim Trinitatis nefariè, ac sceleratè impugnare, atque perturbare cœpit, prorsusque ad ultimum impietatis præceps ruere, & cum initio apud Helvetios consedisset, pari inde inconstantia sedes, atque fidem in dies mutans, omnem pervagatus Germaniam, Britanniamque atque undique explosus, postremò se in Poloniam contulerat, & Cracoviæ, ut ostendimus conciones, cœtusque habebat. Referre hîc non pigebit verba ipsa orationis ejus, quam primam ad Italicos homines habuit, qui studio videndi, atque audiendi hominem frequentes quot Cracoviæ erant (& plures ibi negociabantur) ad illum adierunt; quæ nobis ipsi retulere, qui interfuerunt. Hos fratres
» appellans, Cavete, inquit, putetis ad alium vos
» hodierna die visendum, quam ad verum JESU
» CHRISTI Apostolum accessisse; Quin ego plures,
» & majores pro nomine, atque gloria Christi,
» & pro illustranda cælestium rerum veritate, labores,
» atque ærumnas perpeßus sum, quam aut
» fides fiat pati hominem posse, aut ullus Apostolorum
» unquam tulerit. Neque verò propterea
» quòd mihi, ut illis, edere miracula, atque portenta
» facere datum non est, fidei minùs nobis

debetur, quàm illis, nam eadem nos ab eodem «
 accepta Deo docemus: ac satis magnum miracu- «
 lum, atque prodigium est ea à nobis perferri po- «
 tuisse, quæ tulimus. Atque hæc ille de se, ex «
 quibus vanitas hominis, & fastus faciliè perspi- «
 ci potest. Verùm ad cætera sacrilegæ doctrinæ por- «
 tenta addiderat novum argumentum dialogorum «
 de Polygamia, (sic enim evulgatum à se librum «
 inscripserat) in quibus colloquentes secum quos- «
 dam facit, qui rationibus, exemplisque ex sacro- «
 rum librorum monumentis, & ex utilitate Rei- «
 publicæ detortis, cuiquam plurimos gigni, ac «
 procreari filios, sobolémque ac multitudinem «
 propagari conducit, non licere solùm, sed etiam «
 præcipi Christianis hominibus asseverant, quas, «
 & quot cuique placitum fuerit ducere, atque ha- «
 bere vxores: sic intrudere nobis Barbarorum ri- «
 tum conabatur, quibus nulla fides, nullus conju- «
 galis amor, nulla charitas liberorum, nulla san- «
 guinis necessitudo, quæ omnia illis multitudine «
 distractis vilia ducuntur; quippe alii decem, alii «
 plures pro cuiusque facultatibus, aut libidine «
 alunt vxores. Adeò Capuccinum hominem præ- «
 teritæ continentia pœnituit, ut cum ipse refra- «
 ctis legum vinculis, incestis se, atque innuptis «
 contaminaverit nuptiis, ad evertendam inde ma- «
 trimonii sanctitatem, turpis nequitia magister «
 coortus sit, cuius vim, atque nomen adeò san- «
 ctum esse hominibus Christianis Deus voluit, ut «
 virum vxorémque, veluti mentem corpúsque,

R iij

21 vnum ex duobus fieri præceperit, penitusque al-
 22 terum alterius voluntati subjecerit, & foedere
 23 sempiterno, & indissolubili junxerit, sic vt iusti
 24 conjugii solvendi, dirimendique jus ne illi qui-
 dem ipsi reliquerit, quem potestatis suæ vica-
 rium inter homines constituit. Hunc igitur, aliós-
 que perniciosis opinionibus per Poloniam gra-
 fiantes Commendonus cum apud Principes, &
 maximè apud Regem redarguens, crebris sermo-
 nibus incessest, tenuit, vt Senatusconsultum
 fieret, vt exteri hæretici omnes à Regno abire
 cogerentur. Ita Ochinus Poloniâ excessit, ac om-
 nibus jam terris extorris, ac profugus, cum in
 vili Moraviæ pago à veteri amico hospitio esset
 acceptus, ibi senio fessus cum vxore, ac duabus
 filiabus, filioque vno peste interiit.

*De nationali Concilio per Commendonum
 rejecto.*

CAPUT X.

EXPURGATA perditis hominibus Poloniâ,
 & illis seditionum flabellis amotis, facilius
 fuit gentis quoque ipsius licentiam paulum cohi-
 bere, & à templis sacerdotibusque vim, atque
 injuriam prohibere: sed hæreticorum capita, in
 quibus erant Principes nobilitatis, & homines
 summæ potentia, & magnæ cum apud multitu-

dinem, tum apud Regem gratiæ, & auctorita-
 tis, quanto intentius rem agi à Commendono
 intelligebant, tanto ipsi acrius causæ, consiliis-
 que incumbere. Unum erat, quod summè opta-
 re, summæque moliri ope videbantur, vt gentis
 Concilium, quod vocant nationale, cogeretur,
 in quo sine vlla auctoritate Pontificis Maximi de
 vniverſa religione inter ſe, prout ex ipſorum uſu,
 atque Republica viſum eſſet, conſtituerent: &
 naſti Archiepiſcopum cogitatis eorum opportu-
 num, cujus dignitas pariter in ſacerdotum ordi-
 ne, atque in Senatu emineret, ipſius intimas ſpes
 pollicitationibus fovebant, incitabantque, rati
 maximè per eum effici poſſe, vt tale Concilium
 haberetur. Eòdem intenta cupido Ucangii Ar-
 chiepiſcopi rapiebatur ob eas, quas ſuprà attigi-
 mus cauſas. Id ergo vnum dies atque noctes ſe-
 cum volvebat, id clàm cum Friſio quodam inti-
 mo amicorum coquebat, homine obſcuro quidem
 genere, ſed Catholica Eccleſiæ, ac priſcæ pie-
 tatis infectatione nomen adeptus, aduerſus quam
 ſcripta à ſe multa volumina foras dederat. Neque
 hæc quidem conſilia Ucangii, & machinamen-
 ta hæreticorum Commendonum fugiebant: ſed
 quemadmodum intentiſſimo ſtudio id agebat, vt
 ne iis quidquam procederet, ita diſſimulanda,
 quæ ad ſe de Ucangio deferebantur, ſtatuerat.
 Quòd in tali tempore, in tantis hæreticorum o-
 pibus tantam vim hominis divitiis, amplitudine
 honoris, amicitiiſ aduerſariorum pollentis mini-

mè exagitandam, irritandamque, ne in apertam
turbam erumperet, rebatur; eo minus, quod
ne Rex quidem talibus cogitationibus abhor-
rebat, cui multæ incommodæ opiniones ab
hæreticis, atque ipso Ucangio inculcatæ in ani-
mo infederant, in quibus evellendis magnum in-
de negotium Commendono fuit. Sed cum sæpe
eum studiosè docuisset, quàm ea res ad publicæ
quietis, jurisque, & imperii sui conservationem
pertineret, cum quidquid hæreticis, & multitu-
dini semper turbidæ, ac plerumque in suam per-
niciem furenti adjiceretur jurium, id totum de-
trahi majestati ejus necesse esset: vix eos tot le-
gum auctoritate, tot scitis, exemplisque mayo-
rum oppositis sustineri; quid si juris aliquid pu-
blici illorum audaciæ adderetur, fore? Quid in-
de non timendum turbarum, ac seditionum esse?
In Gallia biennio antè Regem puerum, & sui
non satis gnarum, quàm imbecillitate matris, quàm
infidelibus suorum consiliis inductum hæc fecif-
se, ut Poyssi habito Regni conventu discepta-
tor ipse, materque inter Catholicos, hæreticof-
que confideret. Num aliud eam coitionem,
quàm initium tumultuum fuisse, ac veluti buc-
cinam civilium armorum, atque classicum ceci-
nisse? ita ab illa disceptatione discessum ad vim,
atque ad bellum, cujus finis nullus cerneretur,
fuisse. His Regis animum nihil magis, quàm in-
testinos motus, atque vim formidantem, à tali
cogitatione penitus avertit. Itaque cum agitata
res

res in Senatu esset instinctu hæreticorum, Rex mentionem ejus præcidit professus de sacrorum jure statuere nihil ad se pertinere. Nam non ab Episcopis modò, sed à multis præterea Senatoribus acriter, & constanter defensa religionis causa fuerat: quorum Stanislaus Volskius Castellanus Ravensis non privatis vnius populi, aut gentis conventiculis consilari, & scisci divinarum rerum jura, & colendæ Christianæ pietatis rationem dixit, quæ omnium salutem contineret: sed in legitimis, atque œcumenicis Conciliis traditò à majoribus more ex Dei præcepto decerni, atque constitui. Atque ego, inquit, Auguste, te quidem Regem meum libenter agnosco, & confiteor: Pontificem Maximum esse mihi non dubitanter nego. Ucangium ipsum palàm profiteri furorem non audentem, ne inde auctoritate Pontificis Maximi, & rei invidiâ, & consensu bonorum opprimeretur, partim per se in officio continebat, partim per Episcopos, Catholicosque alios conatibus ejus obviàm ibat. Et ille dum suos occultare studet sensus, atque viles quoque interdum sententias in Senatu dicit, & venditans se Commendono cum hæreticis altercatur, ne illi quidem ipsi satis fidere ingenio ejus cœperant, quam suspicionem Commendonus studiosè alebat; atque ita hominum pro præsentis usu habebat. Sed ille in hanc cogitationem incubuerat: & cùm Tridentinorum decreto Patrum iussi Archiepiscopi omnes essent, suæ quis-

que provinciæ conventus agere ad res Ecclesiasticas ex scitis eorum ordinandas, Ucangius aptam cogitatis suis occasionem arripuit, & studium parendi Patrum auctoritati præ se ferens, consilium convocandi Synodum cum Commendono habuit, & reliqui Episcopi, & ferè optimus quisque Synodum expetebant. Idem Commendonus maximè omnium probasset, nisi suspectum Ucangii ingenium habuisset: verùm ne salutari rei, & in eam consentienti bonorum studio vnus adversari, qui pro officii sui munere favere maximè debebat, videretur, Petricoviam, sic enim convenerat, indici patitur Synodum. Interea observat Ucangium, ejusque consilia quàm potest diligentissimè, explorat, à quo vt occultè invitatos hæreticos, capitæque eorum se comparare, vt Concilio interessent, comperit, per Nicolaum Volscium Episcopum Chioviensem, vnum eorum, quos maximè deditos sibi habebat, Regem, quæ clàm agitentur, certiores fecit, caverique initia civilium discordiarum monuit. Itaque ex auctoritate Regis per litteras ab Ucangio pariter, & à Commendono petentis, vt ea Synodi coactio in pacatius tempus differretur: rejecta res est, & Ucangii machinationibus sine motu vllo occursum, & magni negotii discrimen Commendoni solertiâ vitatum.

*De Concilii Tridentini decretis à Rege ,
Senatûque acceptis.*

CAPUT XI.

INTER hæc publicum Christianæ Reipublicæ Concilium, quod Tridenti cum magnâ Episcoporum frequentiâ, tum Cæsaris, reliquorumque Regum legationibus celebrabatur, tertio pòst anno, quàm revocatum à Pio IV. vigesimo, quàm à Paulo III. fuerat cœptum, ad finem pervenerat, explicatâ, atque constitutâ totâ ratione, atque disciplinâ sacrorum. Et Pontifex Maximus Concilii acta, decretâque cum auctoritate suâ comprobasset, ratâque omnia habuisset, & referri in volumen, edique, atque pareri legibus iis imperavit. Hunc librum ad Commendonum in Poloniam misit, ac dare operam iussit, ut publicè acciperetur, ex ejusque præscripto res Ecclesiastica administraretur. Ea res magnam Commendono curam incussit, magnæque illi difficultates proponebantur, quâ ab hæreticorum factione prævalida, & Regi ipsi formidolosa, quâ ab Ucangio causas publici diffidii, atque alienationis quærente. Agere cum Rege, & ei solùm librum tradere, ut tutius, ita neque ex dignitate rei esse, neque satis firmè receptum à Regno videri poterat, quod vnus non de suorum sen-

tentia Rex accepisset. Reddere porro in Senatu, ne res in disceptationem veniret, atque etiam ne contententibus hæreticis dubio aliquo, atque incommodo responso vulneraretur, timebat. Helspergæ in Prussia erat, cum id Pontificis mandatum accepit, profectus eò ad visendum Stanislaum Hosium Cardinalem Varmiensem, tum maximè Tridento reversum: is enim ob excellentes innocentia laudes, atque doctrinæ in amplissimum Collegium lectus Concilio ipsi Pontificis Maximi nomine cum quatuor ex eodem ordine Collegis præfederat, quo dimisso Varmiam, ubi Episcopus erat, ad muneris sui functionem redierat. Ei Commendonus erat omnibus officiis, omnibus amicitia, atque benevolentia necessitudinibus conjunctissimus, ut faciliè hominum voluntates ex morum, studiorumque similitudine conglutinantur. Cum igitur aut conandum id sibi, ut à Rege, Senatùque acciperetur, aut aliter non reddendum eum librum statuisset, particeps consilii sui vno Varmiense habito profectus ab eo magnis itineribus ad Regem contendit: qui longè inde in Lithuania finibus Parzovia conventum Regni habebat. Eò Commendonus cum venisset, priusquam aliud inciperet, aut rem cum vlllo communicaret (nolebat enim spatium Ucangio, hæreticisque adversandi, seque contrà instruendi, esse) Regem convenit, atque cum eo de tota re diligentissimè egit, quo sibi ex sententia præparato, cum placuisset Regi

eâdem die verba Legati audiri, Commendono
 in cubiculo suo relicto, seque ibi opperiri iussu,
 Senatum ipsum ipse ingreditur, nec diu moratus
 ad accersendum eum duos Senatores misit, à
 quibus in Senatum, qui frequentissimè jam con-
 venerat, est introductus, auditusque magno silen-
 tio. Ille à causis convocandi, habendique Con-
 cillii exorsus, celebritatem, progressionem, ex-
 itum denique ejus exposuit. Nihil ibi actum, ni-
 si rite ex veterum consuetudine, & tradito à
 conditoribus ipsis Christianæ disciplinæ more :
 nihil prætermisum, quod ad explicandam divi-
 narum rerum rationem, atque omnia sacrorum
 jura constituenda res pascere visa sit, quod liben-
 tius fecisse Pontificem Maximum, ut Patrum
 consulta rata approbatione suâ faceret, & aucto-
 ritate additâ promulgari, edique, atque iis stari,
 ac pareri ab omnibus juberet. Horum igitur de-
 cretorum volumen ab se Regi reddendum misit
 se, ut qui eo in Concilio Oratorem suum testem,
 auditoremque omnium consiliorum habuisset,
 ejus quoque scita Poloniæ populis ediceret : esse
 verò eum cælestibus præceptis, legibusque refer-
 tum librum, & cum vniuersæ Christianæ Reipu-
 blicæ utilem, tum ægris, & ab hac novarum
 opinionum pravitate laborantibus provinciis sa-
 lutarem, ut quibus ad eum fortè diem fluctuanti-
 bus mens in ambiguo fuisset, eorum jam in ex-
 plicatâ, constitutâque sententiâ animi conquie-
 scerent. Cum enim ab trecentis ferme Episcopis,

» & quicquid hominum doctorum totâ Europâ fuit
» singulis accuratissimè perpensis, examinatisque
» ea condita, atque sancita decreta essent, quem
» tandem tantæ arrogantia, & contumaciæ fore,
» qui non sedulò iis obtemperet? & legitimo, at-
» que œcumenico Concilio, quod cælesti numine
» regi dubitare nemo possit, qui Christi nomine
» contineri velit, ipso auctore Deo, atque ex ipsius
» doctrinâ Christi hausta vitæ, & pietatis præce-
» pta tradenti suam gravatè sententiam subiciat?
Atque hîc quanta in Ecclesia fuerit semper, &
quàm necessaria sacrorum Conciliorum auctori-
tas ad tenendam, tuendamque pietatis, & fidei
regulam, ne imbecillitate humanæ intelligentiæ
à vero, atque recto vllam in partem inflecti, aut
detorqueri vnquam posset, differuit: refutavit-
que amentes eorum errores, qui ab Ecclesia de-
sciverunt, & sese veluti à salutis navi in mare
dejicientes, nullo inde animi portu incertis affi-
duè fluctibus agitantur. Quid enim tam absur-
dum, & ab omni ratione abhorrens, quàm ex
suo quemque sensu fidem sibi, ac religionem fin-
gere? Judicem vnumquemque, atque arbitrum
cælestium rerum, & opinionis, & cultus, & ce-
remoniarum, quæis adorari, quæis placare divi-
num numen debeat, fieri: & quæ ab ipso Deo
tradita sunt veræ pietatis præcepta, quæque di-
vini homines servanda nobis litteris mandavêre,
ex vniuscujusque libidine statui, distrahi, detor-
queri? Id verò incommodum ne ipsos quidem

desertores Catholicæ religionis non intellexisse, «
 quamquam id quidem illi re magis fateri cogun- «
 tur, quàm verbis concedere velint: quippe eos «
 justum, ac legitimum Apostolicæ Sedis Magistra- «
 tum Christo Deo auctore institutum, pro cuius «
 fide rogavit ipse, ne vnquam deficeret, & quem «
 conuersum confirmare aliquando fratres suos ius- «
 sit, respuentes, post concitas passim multitudi- «
 nes, post omnes sollicitatos ad defectionem po- «
 pulos, omniâque tumultibus, seditionibus, ar- «
 mis denique, ac bello confusa, ac perturbata, «
 novos sibi Magistratus, novos Pontificatus, aut «
 Genevæ, aut Vittembergæ, aut aliis nescio qui- «
 bus in angulis condere necesse habuisse; & quam «
 in Ecclesia Catholica non ferunt potestatem, «
 eam in cœtibus, & conciliabulis suis nullo jure, «
 aut more coactis quærere, & Calvinos, & Lu- «
 theros, & huiusmodi hominum quisquilias sacro- «
 rum Principes, & religionum interpretes pati. «
 At Tridentum ad Concilium veniendi factam «
 omnibus potestatem, nec vniversos modò, sed «
 singulos quoque benignè invitatos; datam pu- «
 blicè fidem, seu disceptare quis, seu petere, seu «
 monere, siue etiam exoptulare aliquid voluissent, «
 nemini noxæ, aut fraudi futurum. Adversus id «
 quàm absurdè, quàm intoleranter multa hæreti- «
 cos? vt cætera fileantur, quàm illud indignum, «
 quòd non Pontificis Maximi, non Patrum, non «
 mortalium cuiusquam iudicium, aut disceptatio- «
 nem admittunt? Ipsam quoque veterem sanctissi-

» morum virorum testatam litterarum monumentis
» de Christianæ religionis fide consensionem reji-
» ciunt, & qui id agere, id spectare videantur, vt ex-
» leges, & cupiditatibus suis parentes vivant, impo-
» tentiæ suæ, atque expetiti rerum omnium licentiæ
» divinarum litterarum nomen, & Dei verbum præ-
» tendunt: hoc se tegunt, in hoc delitescunt, hoc
» mutuo disceptatore differi de sacrorum jure de-
» bere contendunt: hominum iudicium fluxum,
» infirmum, quod labi, errare, decipi potest, sci-
» licet aspernantur; tamquam si aut homines ipsi
» non essent, aut errore capi, fallique mortalium
» vni non possent, & id modò pro vero, sanctoque
» habendum omnibus esset, quod opinati illi fue-
» rint; ea sacrorum librorum interpretatio, senten-
» tiæque accipienda, quam ipsi probarint, aptam-
» que rationibus suis duxerint. Religionis, & fidei
» jura ex sacris hauriri, atque constitui litteris nega-
» re neminem posse, sed ne illud quidem dubium
» esse sacrarum litterarum dicta aliter ab aliis intel-
» ligi, extollique. Quot enim ea de re omnibus
» temporibus Ecclesiæ cum hæreticis controversiæ?
» quot nunc & nobis cum illis, & illis inter se de
» cælestium dictorum vi, atque intelligentia con-
» tentiones? Cùm verò obscura multa, & quæstio-
» nem, & dubitationem habentia sint in divinis
» litteris, quæ veteres illi sanctissimi, atque doctis-
» simi viri Augustini, Hieronymi, Bernardi, Ba-
» filii, Chrysostomi, Gregorii vt intelligerent, a-
» liisque explicarent, tantum studii, laborisque ex-
» hauerunt,

hauserunt, ea nos perspicua, illustria, intellectu
facilia esse dicemus? Verius, dilucidius, ac mi-
nori negotio, quàm illi, nos perspicere, interpre-
tarique poterimus? qui neque vitæ, neque inge-
nii laudibus conferendi sumus cum illis clarissi-
mis sapientiæ, atque innocentia luminibus: &
quam Ecclesiæ tribuere auctoritatem gravamur,
eam aut nobis ipsis nostræque auctoritati arroga-
bimus, aut ad Calvinum, ad Lutherum turbu-
lentos, ac pestiferos homines deferemus: qui, ut
perpetuus hæreticis mos, verba Dei interverten-
tes, ac per summam arrogantiam ad sensus, cu-
piditatēque suas accommodantes, omnem dissol-
vunt Christianæ pietatis disciplinam: & cum om-
nis semper Ecclesiæ Catholicæ cum omnibus hæ-
reticis lis, & controversia de sacrorum librorum
sententia fuerit, sitque maximè cum iis, qui ne-
fariâ impudentiâ Dei verba semper in ore ha-
bent, ab iis discedi non oportere vociferantur,
quasi ea, aut repudientur à nobis, aut vlla lex,
vllum in Ecclesia colendæ religionis institutum
sit, quod non in divinis litteris habeat funda-
mentum: tamen illi cum vrgentur, vsque recur-
runt eò, in eamque se arcem recipiunt, ut dicta
Dei, sicut ipsi aut intellexerunt, aut malitiosè in-
terpretati fuerint, objiciant: denique nullam,
nisi quam ipsi invenerint, aut probaverint sen-
tentiam recipiant. Solos-ne igitur Calvinos, &
Lutheros, aut alios ab his pestibus ortos verita-
tem invenisse? Solos divinæ mentis internuncios,

T

„ atque interpretes nobis diuinarum legum è cælo
„ demissos esse? nisi hæc edita in lucem monstra,
„ atque portenta forent, genus humanummersum
„ æternis errorum tenebris futurum fuisse? quam
„ malum amentiam, quem huic sæculo furorem
„ objectum, vt salutem perditorum hominum som-
„ niis addictam habere, & de re omnium maxima
„ ex paucorum aut inscitia, aut scelere statuere non
„ pudeat? Ergo Catholicæ Ecclesiæ contemnetur
„ auctoritas, cum qua Deus ipse futurum se vsque
„ ad consummationem sæculi, nec portas inferi
„ prævalituras adversus eam est pollicitus? Usurpa-
„ tores isti verbi Dei, & nominis ejus dignitate ad
„ fallendos imperitorum animos abutentes audien-
„ tur? Qui & ipsi arripiunt, & aliis faciunt potesta-
„ tem sacrorum librorum dicta flectendi, torquen-
„ dique, quò cujusque animi aut error, aut libido
„ tulerit? Hi non eo, quod plures de Deo, deque
„ Dei verbis, ac ne, quod omnes quidem censue-
„ rint, consenserintque, teneri se velint, verbum
„ Dei ipsi opponant, assidueque jactent, quod in-
„ de in quam placitum fuerit sententiam detor-
„ queant, eoque stari oportere, vnúmque habere
„ disceptatorem pugnent; justos ejus rei judices re-
„ fugiant, ac detrectent, atque insuper iniquitatis
„ infimulent? Quod perinde esse, ac si non Regem,
„ non Senatum, non Judices audiendos, sed jussa
„ legum spectanda, atque iis parendum esse con-
„ tendatur, quæ inde quisque ad voluntatem fin-
„ gat, & quocumque cupido tulerit, detorqueat;

quid verò id esse aliud, quàm omnes leges, om- «
 ne discrimen, omnia jura confundere, omnem «
 tollere hominum societatem? Nec finem vllum «
 his malis, diffidiisq[ue] imponi velle: id adeò no- «
 vorum Magistrorum scelere, atque fraude fieri, «
 qui quò vulgi studia retineant, ab omni pacis, & «
 concordia[m] mentione, vt à peste abhorrent: quip- «
 pe quibus in eodem versari, mergique errore «
 multitudinem expedit, & reconciliatâ populo- «
 rum cum Catholica Ecclesia gratiâ, pace, & tran- «
 quillitate constitutâ, sedatâ, atque compositâ «
 Republicâ, nullos se fore intelligant. Ergo has «
 lites, & controversias serunt, aluntque, atque eò «
 maledicendi, atque evertendi omnia libidine «
 provehuntur, vt nullum inter homines relictum «
 Ecclesiæ suæ Caput, ac Rectorem, nullum cer- «
 tum Magistratum, ac Judicem, ad quem dubiis, «
 difficilibusq[ue] de rebus referatur, datum esse con- «
 tendant, pugnaciterque defendant: & quod vitii «
 ne humanarum quidem legum latores, aut vllius «
 quantumvis barbaræ Reipublicæ conditores, si «
 habeant, ferendi sint, id cælesti Numini, divi- «
 næque rationi objicere execrandi homines non «
 verentur: Ecclesiâque morte, ac sanguine JESV «
 CHRISTI Dei ad salutis spem revocatam, nec «
 hominum consiliis, sed ejusdem Dei sapientiâ «
 constitutam, veluti navem sine gubernatore, cœ- «
 tum sine rectore, corpus denique sine mente re- «
 lictum aiunt: quod haud satis sciri, vtrum contu- «
 meliosius dicatur in Deum, an hominibus exitio- «

fius futurum fuerit. Commemoravit inde clades multorum Regnorum, Provinciarumque Christiani nominis, quas obiens ipse proximis annis oculis aspexisset suis, & quot intestinas seditio- nes, quot motus armorum, quot bella, quot cæ- des, direptiones, vastationes, quot sacrilegia, quot sacerdotum à templis, sedibusque suis ex- pulsiones, quot denique conversiones, atque adeò everfiones Regnorum, ac Rerumpublica- rum hæc pravitates opinionum peperissent, multis verbis luculenter, atque accuratè disseruit; ipsius quoque Poloniæ vulnera aperuit, ab hac eadem peste imposita, pristinam ejus gentis tranquilli- tatem, religionem, consensionem, atque ex eo vim, & robur, florentemque eorum omnium sta- tum cum præsentibus incommodis, ac perturba- tione comparavit: Hortatusque inde est ad reti- nendam patriæ dignitatem, geminamque glo- riam iis à majoribus relictam Catholicæ pietatis, & bellicæ virtutis incumberent; quæ ad id vnica esse ratio, viæque videatur, œcumenici Concilii scita, decretaque susciperent; ex iis remedia san- nandis eorum animis, atque tot Reipublicæ in- commodis haurirent: atque hæc tam varia, tam multiplicia sacra, tot, ac tam dissimiles, ac pu- gnantes opiniones, quas paucorum improbitas invexit, plurimum aut error, aut levitas, aut li- centia aluit, propagavit, & ut malorum omnium fegetem, ut morum pestem, & omnis bene con- stitutæ Reipublicæ tollerent. Postremò contesta-

tus Deum est, se, quæ salutem eorum utilia essent, & privatim sæpè, & tum publicè monuisse Pontificis Maximi verbis, eadem supremo illo vniversitatis casu, atque vltimi iudicii die, cum omnes homines ad Tribunal Dei aperti, nudique, ac nullis tecti involucris constiterint, obiecturum iis, atque testaturum, atque hæc dicens reddidit Regi librum. Quæ quidem omnia tantâ vi, tantâ gravitate, atque contentione peroravit, vt non commoverit modò Senatum, & maximè seniores, qui & pristinam Regni valetudinem, & ejus initia morbi recordabantur, sed ipsos quoque hæreticos obstupescerit. Ego quidem, qui præsens pone ipsum aderam, librum manu ferens, affirmare possum, plerisque lacrymantes me animadvertisse. Cum finem dicendi Commendonus fecisset, vellètque Senatu abire, manere eum Rex iussit. Haud enim, inquit subridens, minùs liberè apud linguæ nostræ ignarum, quàm si abesses, sententiæ à nobis dicentur; ac statim exquiri cœptæ sententiæ. Ucangius Archiepiscopus Gnesnensis, qui primus rogatur, ab ingenio suo non discedens, cum magno honore verborum, & Pontificis Maximi studium, & Patrum Tridentinorum sapientiam extulisset, accipiendum quidem in præsentia librum, sed Commendono respondendum censuit, Regem posteaquam illa decreta cum suis legerit, quid sententiæ habeat indicaturum: Cum Episcoporum, & Catholicorum omnium fremitu aspernantium orationem ejus

T iij

est auditus, quâ sub arbitrium Regis, Senatûsque revocari scita Concilii videbantur. Tum Rex non expectatis aliorum sententiis, quas ex murmure perspexerat, satis scire se dixit eam à Commendono orationem ex tempore habitam, cum accersitu suo eâ die in Senatum venisset, neque ita futurum divinare potuisset, ut quæ tantâ vi, atque ordine pronunciaisset, ea divini numinis instinctu magis, quàm præmeditatione, aut facultate suâ dixisse, ac monuisse eum existimari posset. Itaque sibi placere, ut Concilii œcumenici iussa accipiantur, iisque, ut convenit, & decet, obtemperetur. Atque in hanc sententiam per Vicecancellarium, ut mos Regi, responsum Commendono est redditum, deque eo Rex, Senatûsque multis inde, & gravibus verbis est ab ipso collaudatus.

De ejus studio peragrandi Poloniam.

CAPUT XII.

INDE ab dimisso Varsaviensi conventu Commendonus consilium ceperat Poloniam omnem perlustrandi, præter insitum ingenio ejus videndi, ac peragrandi studium haud rebus ipsis inutile ratus, singulas obire Provincias, cum Ecclesiarum Præsidibus colloqui, & singularum noscere incommoda, quo iis, quantum posset, mederetur, & ultimis quoque gentibus, queis nun-

COMMENDONI CARD. 151

quam antea visus Apostolicæ Sedis Nuncius esset, specimen sui ostendere. Vistulâ nobili Sarmatiæ flumine Dantiscum ad Balticum mare descendit, & ex itinere ad Plotiam, & Uladislaviam, & Culmam Episcopales omnes vrbes ad ripam fluminis fitas appulit. Dantiscum frequens est, ac celebre oppidum ad Vistulæ ostium, ac nobile Septentrionalis plagæ emporium portu maximè inclutum, quem Vistula lato se ore in mare effundens efficit, vbi sæpe sexcentæ naves majoris formæ ex Livonia, Suecia, Dania, Germania, Belgia, Britannia, Gallia, atque Hispania varias ferentes, petentisque merces videri dicuntur. Præter hunc duo sunt in Prussia portus ad Albingam, & Chinispergam, sed nullus celebritate cum Dantiscano conferendus, quamquam Albingensis magnas habere opportunitates dicitur. Iis ex Regnis vinum, oleum, saccarum, atque aromata, & lanci panni, & serici advehuntur, exportantur frumenta, vinum, oleum, mella, cera. Hanc urbem loci opportunitate ducti Teuthonici sodales condidere paulò postquàm in ea loca ad res contra Prussos gerendas à Pontifice Maximo missi venere, quæ cùm postea injuriis coacta se in Polonorum potestatem tradidisset, ab iis mutata fidei præmium libertatem cum legibus suis vivendi accepit, quam miscendo se inde alienis discordiis sæpe auxit, interdum etiam omnem amisit, sed pecuniâ, atque auro omnia damna sarcivit; quo quàm armis validior civitas, tectiorque

semper fuit, frumenta enim, aliâque quæ Poloni ad eorum urbem deportant externis mercatoribus, aut omnino alteri, quàm Dantiscano civi vendere per leges eorum non licet, quo fit, ut iis parvo veneant, quæ inde ipsi quamplurimo vendunt. Hinc magnæ illis, & privatim, & in commune divitiæ, quibus adhuc suam retinent, ac tuentur libertatem, atque urbem publicis, & privatis ædificiis egregiè nobilem incolunt. Et est Prussia ferme omnis, quàm Polonia ædificata elegantius: nam raræ apud Polonos è lapidibus domus, è ligno, suppetentibus facilè materiam vastis, & frequentibus sylvis, extruunt, nec id genti studium laxè, aut ornatè habitandi. Prussia Germanis ferè incolitur, vnde cuncta illic Germanico more, quamquam pastores, cultorésque agrorum nec Germani sunt, nec Germanicè sciunt: reliquæ antiquorum Prussorum esse putantur, nec hos Lutherana hæresis omnes, ut urbanos, traxit cum linguæ commercio discretos, tum quâ semel imbuti erant, religionem constantius retinentes. Ne autem omnis à prisca pietatis cultu, in novas, diversâsque sectas Prussia abierit, maxime virtus obstitit, ac vigilantia vnius Hosii Cardinalis. Is & suam ditionem (nam pluribus oppidis Varmiensis Episcopus imperitat) à contagione ejus labis prohibuit, & inductum in Prussiam Jesuitarum Collegium Brumspergæ, veluti in statione adversus hæreticos collocavit, & multos sanctitas viri, innocentiaque continuit, ut quam-

quamquam latè in omnes fufum id malum fit, tamen inter ipfam nobilitatem nonnullæ in Ecclefia fide familiae permaneant. Pruffi vt dicti à veteribus fint haud fatis ne inter ipfos quidem conftat: partim Germanis adfcripti, partim Sarmatis videntur, & hodie utrâque mifti sunt gente: fed tum nulla cum his populis commercia, ideo ne cogniti quidem fatis; fub Nerone profectum Pannoniâ Equitem Romanum ad emenda fuccina in ea loca penetrafle vt miraculum referunt. Prufforum nomen à Boruffis accepere, qui è Scythia, vltimisq; Europæ terminis, quâ ortum Tanais habet, profecti eam regionem vastatam, defertamque à Gothis infedère: ibi diu patrio ritu, nullis ædificiis, nullo agrorum fructu, nifi quem terra fponde ferret, nullo aut in Deos, aut in homines cultu, denique nullo imperio, aut lege egere, melle quod paffim per fylvas apes fundebant, & lacte, & fanguine equorum, & ferarum carnibus vefcentes; tanta barbaries inerat, vt fine vlllo conjugii nomine, aut difcrimine fœminas in quafcumque, aut fors, aut libido impuliffet, brutorum ritu inirent. Ex tam prompta, & promifcua venere ingens brevî propagata multitudo, quâ prægravante, ne anguftiæ inde finium vrgerentur, infantibus, quæ fœminæ ederentur, necatis, mares tantum fufcipi, nutririque inftituerunt, nec vlla toto biennio muliebris ftirps fervata. Graves accolæ finitimis jam erant, nihil circâ non infefum latrociniis, ac rapinis

juventute eorum relincente, nec ipsis moderari
facilius erat nullo rectore, aut lege agentibus.
Ob id cum de Republica aliquando coivissent,
vnus Barbarorum haud sanè stolidi ingenii, no-
mine Viduutus, qui piraticam faciens nonnihil
» etiam opibus eminere inter eos cœperat, Quin,
» inquit, ab iis apibus, quarum quotidie pascimur
» fructu, vivendi quoque exemplum capimus? An
» videtis, vt illæ vni parere didicerunt, vt ab eo
» æquo jure habeantur, vt inertes ad laborem co-
» guntur, strenuis, atque industriis optimæ in suis
» cavis sedes dantur? Dictis assensere omnes, atque
ipsum Broterum suum esse Regem apum, ipsi
suâ linguâ sic vocabant, jusserunt. Non defuit
illi animus, atque indoles Regis, ab illa promi-
sua cum qualibet se miscendi consuetudine revo-
cavit, conjugiaque, & discrimina liberorum in-
stituit, & aliquod quoque legum frænum Barba-
ris iniecit; sed ante omnia Deorum metum, opi-
nionemque incussit, quâ plusquam vllis legibus
multitudo continetur, sumpto à finitimis Samo-
gitis, atque Lithuanis more, serpentes, rarum
in frigida regione animal, vt Deos vereri docuit:
deinde feras quoque, quas in victum antè assi-
duè venabantur, quò iis parceretur, sylvarum nu-
mina esse dixit: postremò sylvas ipsas quasdam
consecravit, & divisos inter omnes agros colere
jussit. Sed vicinis populis eò terribiliores Barba-
ri erant, quòd sub Regibus disciplinam viribus
addiderant, cum Massovios (Poloniæ populi sunt)

populationibus, cladibusque fatigatos in magnum metum suarum rerum coniecissent. Conradus eorum Rex ad Pontificem Maximum Romam confugit, adhibitis Germanorum quoque, & maxime Saxonum precibus, qui & ipsi aegre Barbaros à finibus suis submovebant. Ab eo, quia Christiani à contemptoribus Dei oppugnabantur, missi in Prussiam sunt Teutonici sodales, qui tum maxime Syrià à Saracenis pulsi, novam sedem militiæ à Pontifice Maximo expectabant. Ii ad xxx. millia hominum fuisse dicuntur, Germani omnes genere; ceteræ enim omnes nationes eâ societate excluderentur, quæ paucis orta initiis, aucta, confirmatæque Pontificum Maximorum auctoritate ad magnam dignitatem, opesque pervenerat. In Prussiam profecti sedes accepere citeriorem Vistulæ ripam, Culmensēque omnem tractum, multosque annos vario Marte cum Prussis bellarunt. Postremò secundis aliquot præliis attritis Barbarorum rebus, & magnâ multitudine eorum interfectâ, omni Prussiâ potiti sunt. Gens Christiana sacra accipere coacta, missis à Pontifice Maximo, qui eos in Christianæ disciplinæ ratione erudirent, quam adeò Barbari aspernati initio sunt, ut Aldebertum Balemum Archiepiscopum, virum, quem sanctitas morum, & miraculis affirmata religio in Divorum retulit numerum, ad eos à fædo cultu bestiarum avertendos Româ profectum, sacra facientem aggressi obtruncarint; & sæpè, quam metu, & simulatio-

ne susceperant, Christianam religionem exuerint. Sed Pontifices Maximi Provinciam omnem in Episcopatus diviserunt, datis Episcopis, qui eos regerent. Horum operâ paulatim mollitâ Barbarorum mentes, & ad pietatis studium traductæ sunt, violatis eorum lucis, serpentibusque, & aliis diis interfectis, atque abolitis. Mansit ergo Prussia in Teutonicorum sodalium dirione, & Romanæ Ecclesiæ fide usque ad memoriam nostram, & vires, atque imperium in eam amplitudinem propagarunt, ut aliquando cum sexaginta millibus equitum in aciem descendisse dicantur, ad eorum præfecturam viri Principes Regio quoque orti sanguine summis studiis aspirarent, magnûmque decus, ac titulum in familiam se intulisse putaret, qui iis præpositus cum imperio fuisset; ipsi Magistrum appellabant, & Regiâ præditum potestate Regio quoque cultu habebant. Quamdiu ille ferus, & internecinus hostis exercuit, mansit ei integra disciplina, cujus vnus est custos optimus timor, qui vbi domitis, ac debellatis Prussis decessit, in omnem præcipites licentiam, luxuriâque decidere, elatiquæ successibus, nec jam Prussiæ dominatu contenti, animo ad vasta, atque immodica adjecto, sæpè Samogitios, atque Lithuanos armis tentarunt. Sed longè atrocissimum, maximèque diuturnum cum Polonis bellum gesserunt, quorum in primis rogatu in ea loca missi fuere. Cum iis per centum & quinquaginta annos vario eventu de potentatu

contenderunt. Postremò à religione, sacrisque Romanis desciscentes, cum Catholica fide etiam imperium amisere. Pervasis enim velut continens incendium omne Germanicum nomen exitialis Lutheri doctrina, atque hos Prussia, & Livonia sodales (nam in ea quoque gente objecti Barbaris erant) tantus furor incessit super novitatis studium insitum mortalium mentibus, stimulante animos cupiditate occupandi, & hereditarias sibi, suisque faciendi praefecturas, quas à societate habebant, ut non abjecerint modo cruces, quas in signum institutae adversus Catholicam religionis hostes militiae collo suspensas, ex lege societatis assidue gestare antea consueverant, sed eas per summam Christianae pietatis contumeliam, atque ludibrium, figerent pro signo, telisque incesserent, & sclopiis collimantes trajicerent, ac perfringerent. Iusta igitur laesi Dei ira factum est, ut ea nobilitatis subsidia, atque industriae praemia Germanico sanguini, ac nomini erepta interierint. Nam Albertus Brandenburgius societatis Magister per speciem finiendi diutinum cum Polonis bellum, quod aegre jam sustinebat, sublato omni societatis jure, ac nomine, cujus ipse suffragiis ad eum honorem pervenerat, publicas opes ad privatam potentiam vertit, & Romani Pontificis, & Germani Caesaris spreta auctoritate, partim cum Polonis Prussia, se in fidem, ac ditionem eorum dedit, cum eo, ut Dux Prussiae appellaretur, atque concessi sibi imperii

jus filios quoque, posterósque ejus sequeretur. Ipse immemor religionis, votique, quo se Deo obstrinxerat, per licentiæ magistræ disciplinam Lutheri, ad quam transierat, uxorem duxit, filiúmque propè septuagenarius suscepit. Hunc ipsum Albertum ego, cum obirem Prussiæ partem eam, quæ Regni illius est, apud Chinisbergam vidi, & vt externus, & qui cum Romano Legato in ea loca venissem, (nam Commendonus apud Cardinalem Varmiensẽ Hedspergi substiterat) benignè, atque hospitaliter sum invitatus, & cœnæ adhibitus, in qua ipse medius inter duas matronas, quæ illi cibum ministrabant, interdum etiam ori admovebant, discubuit; erat enim confectus ætate nonagesimum annum agens. Sermo ejus comis, & vt fermè senum, multum de temporum suorum rebus, quæ mecum, aut à me intelligi volebat, Latinè loquebatur, sed adeò inconditè, ac barbarè, vt pleraque me fugerent, præterquam quòd lenta ob senium, ac parum explicata oratio ejus erat.

De Prussiæ feris.

CAPUT XIII.

AB E U N T E M, datis qui ad septa ferarum visenda (hac enim potissimùm causâ veneram) deducerent, quæ quinque inde millia passuum apud novam domum ille habet, multa

cum humanitate verborum dimisit. Ferarum, quas Prussia habet, paucas narrasse sat fuerit: cum id mihi susceptum non sit, nec desint scriptores, quibus id solum propositum. Ex omnibus maximè differunt à nostris Uri, ac Biffontes, sylvester vterque bos, vtrique natura ferè eadem, sed species diversa, etsi plerique auctores nullo discrimine eos tradidère. Vis, velocitas, feritas, magnitudo vtrique pæne paria, sed forma in nulla re à domesticis bobus, præterquam pilo differt, qui horridior belluæ, & subniger nonnihil, & mole corporis bovis magnitudinem excedit. Julius Cæsar paulò infra Elephantès posuit. In Mazoviæ sylvis circa Ravam armenta eorum esse feruntur, nec ferè alibi in Polonia Uros capi, seu natura loci gignit, sive alibi venatu agitati, pulsique eò congregantur, vbi capitale fuerit præterquam ex auctoritate Regis eos violasse, aut omnino in ea loca venatum isse. In Prussia vitulos vidi, quos stabulo emissos celerè sanè motu concursantes, & lascivientes spectavi. Horum carnibus vescuntur Poloni, & Principum convivii adhibent, paulum frigoribus antè maceratas; & ipsi edimus, nec mihi à veri bovis carne magnopere distare sunt visæ. Fertur sylvestris, ac fera bellua agrestes vaccas inire interdum: verum nec genitum ex his vivere, & pelli armento, qui se alienis miscuerunt: cingula quoque dissecto ferè corio fiunt, quæ juvare mulierum partus dicuntur. Biffontibus & vis, &

figura atrocior, pandâ, atque latâ cervice, deducta cornua, ac majora, quàm Uris torta, ut Taurorum, erectâque ad ictum, & acuta, colore nigro, tactu lenia, intus cava, aures parvæ, ut juvenis, grandes oculi, rubentes, atque ignei, torvo intuitu, ac truci, cum irascitur, flat minaciter naribus, mento ut barba pendet juba, eadem collum omne, armosque vestit, & anteriora crura hirsutis villis, & nigris: à collo super humeros declive tergum, graciles clunes, posterior omnis pars strigosior. Cauda ut Tauri, quam per iram in cursu erigit, vibratque. Rariùs hunc, quàm Urum conspiciunt. Biffontem ego in Alberti septis vidi juvenem, cui cum sepimentum ingressus, in quo ille claudebatur, temerè contemplandi cupidus appropinquarem, admonitus ab eo sum, à quo ducebar, pedem ut referrem; si fera impetum fecisset, spatium ad recipiendum me in tutum extra septa non habiturum, quamvis passus non ampliùs viginti progressum, & bellua pæne ad lapidis ictum abesset, tantum ei inesse aiebat pernicitatis. Pascebatur vnà agrestium boum armentum, à quo ille non abscessit, sed in nos versus intentus, & ferox respiciebat. Neutra ferarum faciliè aut conficitur, aut capitur; Biffonti eam vim esse ferunt, ut vnà equum, fessorumque ictu cornuum sublimes tollat, & celeritatem, ut si porro concitus insequatur, nullius equi quantumvis pernicis ope effugias. Qui capere vivos volunt, quod raro accidit, foveis infidiantur,

fidiantur, sed non facile quò velis impellas, vltro in hostem irruentem duplex aggrediendi ratio. Sagittandi periti in equis disponuntur, qui etiam averfi, & fugientes tendere arcum Scytharum ritu, ac mittere jacula norunt, in quem primum fera canibus excita impetum dederit, is coniectis telis capeffit fugam: insequentem magnâ vi excipit alius, in hunc priori relicto avertitur, ita subinde pluribus subeuntibus, ac repetentibus pugnam, atque illo in eum ferente semper imperum, qui se ei novissimus obtulerit, fatigata, ac sagittis confixa concidit. Est & alia adoriendi via. Venatores deligunt arbores non magnitudine, ne circumeundæ cursu sint, sed aptas corporibus ab ictu belluæ tegendis, & quas levi motu corporis ambiant. Ad has consistunt crebris circa stationibus, fera canibus, & missilibus irritata, in quem primum conspexit accensa fertur: ille arbore tectus declinat ictus, & inferentem se venabulo appetit, bellua in arborem, velut in hostem sævit, & percita rabie, & evulsura radicibus submittit cornua, tantòque atrociùs fuit, quanto interea graviùs à venatore foditur: in eo certamine haud minùs quàm cornu bestię, linguam, caudamque timendam esse venatores aiunt, quam exertam injicit, & quā est asperitate abripit, vel si summam modò vestem apprehenderit, qui amovere ab arbore, seque, ac feram, & quietem capere voluerit, rubrum è capite projicit pileum, in quem illa vesano impetu ruit,

vel à tergo vlulans, telúmque conjiciens alter in se avertit, ac pari ratione ex arbore pugnam ciet, donec lassitudine, ac vulneribus confecta cadit. Capitur item iisdem sylvis animal, cujus consimilis cervo figura, nisi quòd paulum magnitudine antecedit, cornua vt cervis magna, & ramosa, eo tantum differunt, quòd non erecta confurgunt, sed flexa reclinantur in dorsum, nec teretes eorum rami, sed lati, ferme vt pedum anserum palmæ junguntur; data ad pugnam non videntur: nec fera ipsa invadentes canes cornibus, sed calce petit, interdum lethali ictu; capitur ferè validis circumdatis plagis, in quas à tergo clamoribus, aut canibus acta præceps cursu se induit: si catulos suscipias, alæque vti cervæ mansuescunt, atque ad homines assuescunt, vngulæ eorum curari comitalem morbum constans est ferè apud omnes opinio. Quidam omnibus vngulis eandem esse vim, quocumque tempore, aut modo cæsis contendunt, quidam dextera posteriori crure viventi abscissum oportere esse tempore, quo maximè ardore libidinis sævit. Correptos morbo comitali, cum visu, sensuque ablato affligantur, vngulæ parte, quantumvis parvâ tactos excitari credunt; anuli ferme ex ea fiunt, quos item qui in digito habent, corripit eo morbo negant, & vulgò feruntur. Itali Bestiam magnam ab corporis mole vocant. Poloni Onagrum, recentes scriptores Alcem indidère nomen. Onagri sylvestres sunt

Afini, quos Asia, & Africa, & præcipuos Phrygia, & Licaonia ferunt; nec huic simile quidquam. Alcibus Julius Cæsar Caprarum maximè formam, & varietatem tribuit, & mutilas cornibus esse, & crura sine nodis, articulisque habere scribit, & ne quietis quidem causâ procumbere, sed applicare se arboribus, quas subruì à venatoribus solere, ut cum se fera in eas reclinaverit afflictiis pondere arboribus vnà concidat. Quorum rerum huic visâ à nobis Alci nihil convenit. Plinius Alcem in Septentrionalibus oris gigni jumento similem, nisi proceritas aurium, & cervicis distingueret, tradit. Et feros equos in Alberti septis vidi, qui in vastis Prussiæ, & Samogitiæ nemoribus capiuntur nullum ad usum: nam præterquàm quòd parvi sunt, ac deformes, & domari, & sessorem pati ob infirmitatem curium posse, & omnino mansuescere negant; ab hominis certè conspectu statim refugiunt; carnibus eorum, ut reliquarum ferarum incolæ vescuntur.

De Succino.

CAPUT XIV.

IN Prussici maris littorè Succinum legitur inter reliqua maris purgamenta rejectum, & quibus ea cupiditas est, etiam inter fluctus scrutantur, & vel arenâ obrutum, limòve eruunt. Captura

X ij

eius publicè præconi subjicitur, & cupidè, & sæpe magno redimi pluribus licentibus solet, nec levis quæstus ex eo, quamquam non quantus antea fuit, & Romanis olim tanto fuisse in prærio, luxûque videtur, ut petitos bello hos populos Domitiano Cæsare ob Succinum memoriæ proditum sit, & Barbaros mirantes rem nullius usus tanti à Romanis æstimari, non insulsè tradito, quod vilissimum apud eos, & belli causa erat, pacem recepisse; & Plinius tradit, quantumvis parvam hominis è Succino effigiem vivorum, & valentium hominum pretia excessisse. Minuit, & minuta majestas religionis hoc sæculo illi pretium, cum antea in Dei, Divorûmque imagunculas formatum à piis hominibus magnâ mercede pararetur, fingereturque vis ingens in parvos globos, quibus filo trajectis preces numerantur, quæ ad Virginem Genitricem propitiandam tradito à majoribus ritu fiunt, crebròque ad certum numerum repetuntur, quas ab quadam similitudine coronas appellamus, iisque haud minùs nostræ fœminæ, quàm cætero ornatu, quo nitere, ac splendere student, lætantur. Nunc capta ea gens novis erroribus, hæresibusque ab religioso usu vertit in ludicra, latrunculos, coclearia, vasculòsque fingens, caveas quoque, quibus concinentes aviculæ includuntur, vidimus affabrè factas, sed nullo usu ob fragilitatem: hoc fit, ut nec appetatur, ut antea, nec tanti vaneat. Quæ illi natura, aut ex quo gignatur nondum

satis compertum, quamquam non incuriosè qua-
situm à multis, variantque de eo auctores, non
vereres solùm, sed etiam nostri. Credibile est
in Septemtrionis insulis, sive scopulis, sive arbo-
ribus manare liquorem, vt cerasis gummi, &
mox concrefcere gelu, ac in mare delapsum du-
rari aquis, expuìque inde fluctibus in contrarium
littus. Hoc gigni modo argumento sunt quis-
quilix, aliàque quæ in pellucidis cernuntur: nam
culices, apes, muscas, araneos ipsi vidimus, quas
liquenti adhæsisse humori, inque durefciente
inclusas existimare licet, nullâ parte sui corru-
ptâ, læsâve. Martialis ludere in omnia versicu-
lis solitus non apem modò, & formicam, sed vi-
peram quoque Succino interceptam: ipsos ver-
iculos subijcere non pigebit.

A P I S.

Et latet, & lucet Phaëthontis condita gutta,

Ut videatur apis nectare clausa suo.

Dignum tantorum pretium tulit illa laborum,

Credibile est ipsam sic voluisse mori.

F O R M I C A.

Dum Phaëthontea Formica vagatur in umbra,

Implicuit tenuem succina gutta feram.

Sic modò quæ fuerat vitâ contempta manente,

Funeribus facta est nunc pretiosa suis.

X iij

VIPERA.

*Flentibus Heliadum ramis dum vipera serpit,
 Fluxit in obstantem succina gutta feram.
 Quæ dum miratur pingui se rore teneri,
 Concreto riguit vincta repente gelu.
 Ne tibi Regali placeas, Cleopatra, sepulcro,
 Vipera si tumulo nobiliore jacet.*

De Russia.

CAPUT XV.

DANTISCO Commendonus Elbingam,
 atque inde Varmiam petiit, fuitque plures
 cum Stanislao Hosio Cardinali Varmiensem Episcopo dies, ut supra diximus. Visâ Prussiâ regressus in contrarium latissimè patentis Regni latus, quâ maximè in meridiem vergit, multis peragratis populis, Roxolaniâ, hodie Russiam vocant, transit, adito, ut docuimus, ad Parzoviam Rege: à quo dimissus Lublinum, atque inde per Chelmiam, & Belzam Leopolum venit. Caput hæc Russiæ est ejus, quæ Polonorum imperio paret, Archiepiscopali honore nobilis, quin quod rarò ulli civitati accidit, duo sunt Archiepiscopi; nam præter Catholicum, & Romanæ Ecclesiæ cultorem, cui civitatis, & sacrorum cura mandata est, Armeniorum natio suum in ea

iii X

civitate Archiepiscopum habet. Ea Turcarum pressa servitio sedibus suis relictis, cum Euxinum transmisisset ab hostio Danubii per Valachiam in Russiam transgressa permissu Regum ibi confedit, vsuque sunt Armeni Russis, quod dediti mercaturæ cum Turcis, Persis, & aliis Euxini accolis negotiantur, externaque multa in Poloniam inferunt, & immunitatem vectigalium inter Barbaros habere dicuntur datam iis à Mahomete, quem Turcæ, multaque Orientis nationes relatum inter cælestes pro Deo colunt. Hunc educatum in Armenia, & ab iis benigne habitum, postquam ad magnum imperium pervenit, verasse ferunt vllum ab Armenis portorium exigi. His Leopoli, sacrisque eorum Archiepiscopus præest, magnusque ei cultus, honorque ab illis habetur. Is advenientem Commendonium extra urbem obviam egressus, præcipuâ gratulatione accepit, eumque demissè admodum, & humiliter est veneratus. Armeni in Romanæ Ecclesiæ fide se esse prædicant, & Pontificem Romanum in jus Divi Petri Apostolorum Principis successisse, ac divinæ potestatis inter homines vicarium esse confitentur, sacra tamen ab Armeniorum Patriarcha petunt, & Patriarcham ipsum à Romano Pontifice ex eo aiunt non petere, quod remissum id illi à Pontificibus Maximis, irrogatumque hoc genti Armeniorum privilegium sit, tum ob longinquitatem itinerum, tum ne eâ re Turcas offenderent, magisque in se irritarent.

Hæc differentes ipse audiui, & graviter ferentes, si quis secretos ab Ecclesia Romana eos diceret, cujus se in fide, ac ditione esse contendunt. Sed credibile est, ut in externos ritus degenerarunt, ita errores quoque in mentes eorum multos irrepsissent. Matrimonia ipsa magnâ religione habent, rem divinam facientem ego Archiepiscopum eorum spectavi eodem ferme cultu, quo nos, ac pari collucens circum luminum, ac vestimentorum apparatu, quæ ne formâ quidem magnopere à nostris differunt. Azimum panem, ut nos, immolant, sublatamque manibus sacratam hostiam populo adorandam nostro more præbent, sacrum omne magnâ religione conficiunt: leges, carminaque divinarum rerum Armenicis scripta litteris, ac linguâ habent, sed ea præter sacerdotes pauci intelligunt, vulgò ipsi Scythicâ, & Turcicâ linguâ loquuntur, Latine nesciunt, sed Latinos scriptores divinarum litterarum interpretes aliquot in Armenicum versos habent, plurimumque auctoritatis iis tribuunt. Ephrem Armenium inter Divos relatum colunt, scriptisque ejus maximam fidem habent. Præter Armenios, qui ferè Leopoli, & Carmenesii habitant, fusus totâ Russiâ est ingens hominum numerus in sacrorum disciplina Græcorum rationem, atque instituta sequentium, Rutheni vocantur, & Chioviæ (quæ civitas est ad Boristhenem in citeriori ripa sita, & latè caput earum gentium olim fuit) Antislitem, atque Principem sacrorum habent, quem

quem ipsi Metropolitanum Græco vocabulo appellant, dictoque ejus audientes per Russiam, Vallachiam, Lithuaniam multi Episcopi sunt, & aliquot etiam trans Boristhem in Moscorum Regno. Ipsi Constantinopolitani Patriarchæ imperio, ut reliqui omnes in eadem secta sunt, continentur. Chioviæ Metropolitanus fuit Isidorus, qui cum splendido comitatu centum equitum è Russia Florentiam vocatu Eugenii IV. Pontificis Maximi ad clarum illud orbis terrarum Concilium venit, ad quod non Græci tantum, atque Armenii cum Patriarchis, & Præsulibus suis convenere, sed cum Pontifice Maximo Imperator ipse Græcorum à Constantinopoli classe advectus interfuit, in quo cum diu de veteribus inter nostros, & Græcam nationem controversiis disceptatum esset, postremò causâ, & rationibus victi Orientales in Catholicæ Ecclesiæ sententiam omnes concessere: honorique gentis datum ab Eugenio est, ut duo eorum doctrinâ, & dignitate præstantes in Cardinalium Collegium legerentur, quorum alter Bessario Nicænus ætatis suæ vir religione, & virtute longè clarissimus. Alter Isidorus Chiovensis Antistes fuit. Sed Græci assensu magis sunt in præsentia Concilii auctoritati, quàm inde decretis paruerint. Et Isidorum apud Moscos Catholicæ pietatis disciplinam, vniuersæque Ecclesiæ consensionem prædicantem Barbari spoliatum omnibus fortunis, injuriis abire provinciâ, ac redire Romam coegerunt, vbi

Pontificum Maximorum liberalitate sustentatus, reliquam vitam suam egit. Rutheni præter ea, quæ sacerdos rem divinam faciens ex ipso sacrificii loco de sacris recitat libris, nullas de religione, & cælestium rebus conciones ad populum habent; scilicet multitudinem piè colere acceptam de Deo fidem, non difficultatibus, & captum ejus excedentibus quæstionibus agitare, impellique eorum mentes volunt. Hinc retinentissimi suorum sacrorum, & depravatis variâ hæresi tot circà populis, cum quibus ipsi & linguæ, & rerum omnium commercia habent, incorrupti manent, nec ullis se novis opinionibus infici patiuntur. Judæorum quoque hæ gentes admixtam multitudinem habent, non ut in plerisque locis inopem vitam fœnore, & servilibus operibus tolerantium, quamquam ne hoc quidem genere quæstus abstineant, sed qui & agros possideant, & mercaturam faciant, & litterarum quoque studiis, maximè Astrorum, & Medicinæ se excolant, & ferè vectigalibus publicis præsent, ac ad honestam fortunam perveniant, ut non æquentur modò ingenuis, sed interdum etiam imperent: nec tegumento capitis, ut apud alios, aut ullâ omnino insigni re à Christianis distinguuntur, quin arma ferunt, & cum telis incedunt, & planè æquo cum aliis jure vivere videntur. Commendonus ab Leopoli Camenetiam progressus Cotthinum Vallachorum oppidum in ulteriore ripa Tyræ aspexit: atque deflectens inde ad or-

tum per ultimos Polonorum fines, & loca paucis antè diebus Scytharum incurfione vastata ad Boriftenem circumiit, & relictâ ad dexteram Chioviâ, vbi vetustæ, ac nobilis vrbs vestigia, ruinæque visuntur, per Ostrorogum, & Luxicum Leopolim rediit ab Alberto Lescio Polonicæ iuventutis tum faciliè principe cum egregia equitum manu deductus: inde Jeroslaviâ, Prismiliâ, Tasnaviâ aditis, vbique summis studiis, atque officiis, & publicè, & privatim à Regulis, & Principibus cultus in Poloniam, atque Petricoviam contendit: quò Rex Concilium gentis indixerat, frequentèsque adesse Principes jusserat.

*De Podolia, deque ejus frequentanda consilio
Regi allato.*

CAPUT XVI.

ADVENIENTEM Rex benignè, amantèrque accepit, multa super populis Regni sui, quos obivisset, ab eo sciscitans, qui Podoliam (pars hæc est Russiæ) locaque incolunt inter Tyram, & Boriftenem, quæ flumina Nieper, & Niefter Polonis vocantur, atque altero à Vallachis, altero à Moscis, Scythiisque dividuntur, latissimos agros, & summæ fertilitatis habent; versâ leniter terrâ semen jaciunt, nec deinde amplius fementem, nisi cum falce secandam reviv-

Y ij

sunt, adeò nullam culturam bonitas soli desiderat, & quidem acceptum tanto cum fœnore reddit, ut ex vno frumenti sextario quinquaginta atque ampliùs gignat; quin fama est, si paulùm modò in merendo spicas decusseris, ex granis, quæ deciderint, sequenti, atque item tertio anno ibidem messem habiturum, nihil arato agro, nihil culto. In vasta planitie, vbi terra intacta omni culturâ suo ingenio parit, tantâ fœcunditate luxuriant herbæ, ut maximæ superare altitudine hominem dicantur: latèque odorem fundere, & pecora, quibus illi magis, quàm arvo student, abigi pascuis, ne pabulo nimio intereant. Haud minùs totâ illâ regione copiam mellis mirere, ne id quidem vllo incolarum labore, aut industriâ quæsitum: sponte suâ per omnes sylvas fusa apum examina arboribus insident, & sicubi cavi aliquid repperint, spargunt mella, quin rimis quoque terræ, hiatibûsque se condunt, passimque vim ceræ, mellisque fundunt. Advenientia examina (nam mos apibus se invicem pellere, acribûsque præliis, veluti justis aciebus inter se concurrere, agrestes prohibent, quò veteribus, veluti hæreditariæ suæ sedes maneant: hic vnus cultus illis habetur; plurimùm mellis irreperit, neglectumque perit, incolæ ex eo multum efficiunt radicis succo acri admixto, quo nimiam dulcedinem coërceant, atque hoc potu Podolii, Russique, & vndique accolæ gaudent, eoque magnâ intemperantiâ se ingurgitant. Ver-

num longè optimum putant, Lipiezum ipsi appellant, nec alius mellis vsus ferme apud eos, sed & frumenti non plusquam quantum abundantia eorum satis sit, serunt: sunt & crebri per Russiam, Podoliàmque lacus, quidam etiam de industria, opere, & manu facti, magnique proventus ex iis: certare fecunditate cum terra aqua videntur, tanta vis editur piscium. Optimi omnium Lucii, & magnitudine reliquos excellent. Sale condiunt, vicinisque populis imperiunt, nec aliud ferè vberius illis vectigal. Quibus propinqua, ac plures piscina, secernunt genera, nec promiscue habent: fortasse ne mutuâ consecratione, aut metu minùs subolescant. Piscantur maximè hyeme, cum frigor vi rigent omnia, & flumina, & lacus haud secùs, quàm marmora sic duruerunt, ut non homines modò, equosque, sed ingentia quoque plaustra onusta ferant; tunc crebras veluti fenestras dextrâ, sinistraque perforatâ glacie aperiunt, paribusque spatiis ad perticarum modum, quas in introitu laeas sub glaciem vtrinque immittunt; has ab sua quisque parte per proximum foramen exceptas furcis transmittunt ad aliud, atque deinceps aliud, donec ad vltimum, quod opportunè perfossum in diversa parte est, coeant. Perticis suspensa retia toto lacu, aut per quantum ipsi spatii complexi foraminibus fuerint, explicantur, pandunturque, & cuncta subtrus converrendo, quantum est piscium trahunt, idque fit siccis pedibus, &

nullo labore. Hoc loco rem vix fidem habituram pigeret referre, nisi gravissimos viros permultos, & ipsum quoque Regem auctorem haberem, qui omnes vidisse se sanctè affirmarunt. Accidit aliquando hiberno tempore, cum ita piscatur, ut ab imis lacubus involutum retibus extrahatur in littus globosum quid molle, & informe, quod videatur madidis, diuque maceratis plumis compactum, sed ne id quidem satis dispici possit, uti esse caro recenti visæ fœtus dicitur, nisi quòd hoc nigrum, & majus; si moveas, projiciasque inanime dicas: at idem si in hypocaustra, in quibus ferè Poloni ob magnitudinem frigorum agunt, calidàque admodum habent, intuleris; paulatim calore recreatas, excitatasque reviviscentes, & mox etiam avolantes hirundines cernas. Hæ aves adventante hyeme magno numero coire, unàque vnguibus rostro inter se complicatæ mergi aquis dicuntur, atque in fundum delatæ terræ tepescantis vapore foveri, atque intolerabili rigentis cæli frigore defendi, totamque hyemem, aut humore, aut ipso veterano nutriri: vere novo emergere, avolaréque; an spirent sub aquis volucres, & ademptâ spiritus mittendi, recipiendique facultate, ut vivant, quærant, quibus cordi est scrutari abdita naturæ: nos rem apud eos minimè dubiam retulimus. Lacum quoque esse in ultimis Podoliæ finibus haud longè Ciazovia ferunt nomine *Cozbeiu*, cujus aquæ æstivis siccata solibus in salem omnes ab-

eunt, asportarique eum à Russis quotannis co-
 cto magno plaustrorum numero. Sed sæpè acci-
 dere, vt occurſu Scytharum, qui prædæ simul
 hominum, simul jumentorum infidiantur armis,
 ac prælio cum iis contendunt, nec rarò Scythas,
 coniectis in fugam custodibus prædâ potiri. Id
 quoque è Scythiæ miraculis non omiserim, quod
 tamen ego à nullo, qui se vidisse diceret, accepi;
 scriptores prodidère, multique fidem iis affir-
 mant. In fluminibus, maximè Boristene, & Boc-
 cho per æstatem noctu gigni vim magnam ver-
 mium: hos manè aquis supernare, meridiè in-
 natis pennis circum ipsas volitare, cadente sole
 omnes occidere, & circa Belzam, & Chelmiam
 sylvestres pinus, quas ferè Polonia sylvæ habent
 cæſas, aut sponte ad terram delapsas in humum
 putrescentes, intra biennium lapides fieri. Sed
 hæc nos paulò ab instituto abduxerunt. Uberri-
 mi Podoliæ agri partem maximam, quæ Pontum
 Euxinum aspicit, deserta, atque vasta solitudo te-
 net; quòd & infesta loca sunt Barbarorum excur-
 sionibus, & suas fruges quò asportent, habita-
 tores non habent: neque enim ipsi vt reliqui Po-
 loniæ populi, aut Vistulâ, aut in Vistulam in-
 fluentibus amnibus frumenta, & reliquos terræ
 fructus devehere Dantiscum, atque inde per Bal-
 ticum mare in externas mittere terras possunt:
 quorum flumina ab Russiæ finibus ad meridiem
 versâ omnia in Euxinum ferunt. Commendonus
 igitur satis exploratis inquirendo rebus Augusto

ostendit posse fertilissimam Regni sui partem non
coli tantum, & frequentari, sed ad magnam
quoque opulentiam pervenire, auctorque conan-
di fuit. Venetorum urbem amplam, & maris la-
te potentem, maritimarumque rerum scientiam,
usuque longè exteris præstantem in medio stare
mari, ducentisque amplius millibus hominum
habitari, celebrarique nullo circà proprio agro,
quem colat, neque ad tantam multitudinem a-
lendam sæpe sufficere, quod à vicinis populis con-
vehitur: posse Venetias frumenta è Russia depor-
tari, nec longinquitate itineris, nec aliis, quæ
se primò ostendunt, difficultatibus deterri de-
bere: nihil enim Regi, si adsit industria, stu-
diumque, insuperabile fore. Ante omnia agen-
dum cum Turcis esse, ut metu, atque auctorita-
te imperii sui Vallachos, & maximè Scythas à
latrociniis contineant, quod Turcas credi liben-
ter esse facturos, quippe ex crebro illo navium
commeatu, & eorum portus celebrari, & vecti-
galia augeri, & pacem iis cum Polonis pariter,
& cum Venetis esse: tum ad ripam Tyræ loco, qui
visus maximè opportunus fuerit, deligeret op-
pidum, atque novam urbem conderet, ubi tutam
mercatoribus stationem præstaret, ne subitis in-
cursionibus finitimorum pateret, vel levi muni-
mento, ac ligneis mœnibus, ut est mos iis in
terris oppidum firmasse, sat fore adversus Barba-
ros inermes, & nullis belli instrumentis, quæ
septa modò loca tentare audeant, instructos, &
infcios

infcios ejus rei, affuetosque tantum in latissimis «
 campis excurrere, brevique certamine, aut in fu- «
 gam vertere, aut fugere hostem, venturas Vene- «
 tiis naves, portumque ad Bialogradum in ostio «
 Tyræ, aut alibi, ut commodum fuerit, capturas, «
 frumentaque secundo flumine devecta ad mare «
 Ægeum in Adriaticum invectas sinum Venetias «
 redituras; nec Venetis hominibus novum id «
 iter, aut mare futurum, fuetis paucis antè annis «
 longiorem illam navigationem ad Tanam urbem «
 Tanais amnis ostio sitam suscipere mutandarum «
 causâ mercium, & ex iis ipsis Podoliæ campis ad «
 inficiendas lanas semina quædam exportare, quo- «
 rum fructus, qui cum eo commercio desierunt, «
 repeti possent. Vinci omnia superarique spe, & «
 cupidine lucri, multaque diem, atque usum in- «
 venturum, queis quotidie negotium proclivius, «
 expeditiusque reddatur: nec frumenta solum, «
 sed ubi procedere res cœperit, vim magnam «
 mellis, ceræ, piscis, cinerum, pellium, quæ nunc «
 neglecta sine emolumento habentur, Venetis mer- «
 catoribus vendituros: eosque ipsos varias, vari- «
 que usus, quas Venetiæ ferunt merces, quarum «
 que indiga Polonia est, ultro advecturos, nec «
 dubium frequentem novam urbem brevi ipsum «
 quæstum, utilitatemque effecturam, mollituram «
 que, & mansuefacturam feros quoque Barbaro- «
 rum animos, qui & ipsi mercari, quæ externa navi- «
 bus subvehuntur, & sua exhibere, & denique «
 commercio, & fructu advenarum lætabuntur. «

» Ita coalescere rem, & coli, habitarique regio-
» nem salubrem cælo, vberem solo, ac situ oppor-
» tunam posse, ex quo ingens, & publicè, & pri-
» vatim emolumentum Polonia esset captura. Cùm
» magnopere probata Regi res esset, relatæque
» ad Concilium suorum approbatione omnium ac-
» ciperetur, magnæ ob id Commendono gratiæ
» actæ, vehementerque ex eo incitata sunt homi-
» num in illum studia, quem & amantem gentis
» suæ, & de commodis eorum Reipublicæ cogitan-
» tem omnes prædicabant. Ipsi quoque hæretici
» diligebant, ac reverebantur eum, nec palam mi-
» nori, quàm Catholici cultu, & honore digna-
» bantur; ventitabant etiam domum, & consuetu-
» dine, & sermonibus ejus commoti quidam sese
» collegere, & resipuere, minúsque jam eorum a-
» cres in Ecclesiam impetus erant. Cæterùm de
» Podolica re cùm appellasset Turcarum Regem
» per Legatos Augustus, nec ille abnuït, & Vene-
» ti ultro gratias ei, Commendonóque egerunt.
» Sed Palatinus Russiæ, aliique quibus datum ne-
» gotium circumeundi, lustrandique eam omnem
» oram, & maximè Tyram amnem inspiciendi erat,
» retulere à Camenetia aliquot dierum iter secun-
» do flumine provectis occurrissè vada saxis ingen-
» tibus impedita, nec vltra pervium navigiis am-
» nem fore, nisi iis aut amotis saxis, aut cæsis lo-
» cus aperiretur; nec opus esse parvi laboris: ve-
» rùm, etsi Commendonus ostenderet posse, quod
» difficile, atque impeditum naturâ videretur, con-

filio, atque arte superari, nec omnino magnâ mole illa confringi, aut amoliri saxa; tamen huic præter spem objecto scopulo negotium hæsit, ac tum dilatum, pòst etiam totum omissum est.

*De Rege cupiente divortium cum uxore facere,
per Commendonum ab tali consilio
abducto.*

CAPUT XVII.

AD cætera intestina mala, quibus vrgeri Polonia videbatur, accessit aliud gravius multò, ac periculosius, vnde tragici illi Angliæ motus, & ex pari causâ par quoque exitium haud dubiè iminebat, si in Commendono, aut minùs fidei, aut minùs industriæ, animique inventum fuisset. Regem pugnacem in vitiis suis ingens cupido incefferat vxoris repudiandæ, cuius in matrimonio decimum jam annum agebat. Primum huic cum Isabella Ferdinandi Cæsaris filia conjugium fuerat, ne id quidem ipsum satis concors, aut diuturnum, quæ cùm sine liberis decessisset, Barbaram, de qua suprà mentionem fecimus, amore ejus, atque illecebris irretitus, ipsâ maximè adversante matre, sibi copulavit, brevique amisit, quòd mulier meretriciis imbutâ artibus, dum assiduis medicamentis, sibi conciliare partum studet, pro fœtu morbum concepit, eoque absum-

Z ij

pta interiit. Hujus desiderio Rex diù in mœrore, luctuque fuit, ac ne perseveraret in cælibatu, magis suorum hortatu, & aliquâ cupiditate liberorum, quàm sponte sua fecit, quo indignitas proximi cum privata, ac famosa connubii levaretur, & simul inopia non dispari se jungendi, Legatos ad Ferdinandum Cæsarem vnam ex sororibus Isabellæ prioris vxoris petitum misit: nam Ferdinando fecunda proles vndecim filiarum erat; ac ne ipsi quidem facile singulis ob multitudinem invenire viros Majestati suæ non indecoros. Sed quia matrimonia in tam arcta affinitate scitis, & jussis Ecclesiæ prohibentur, postulatum à Julio III. Pontifice Maximo est, vt lege solverentur, quod cùm difficulter impetrarent, tergiversante Pontifice rari, & parum fausti rem exempli inducere, tandem summis ab vtroque Rege adhibitis precibus, summè conducere vtriusque Regni rationibus eam renovari affinitatem contendentibus, annuit Pontifex, atque legis veniam dedit. Ita Catherina vidua, quæ antea Federico Mantuanorum Duci nupta fuerat, ad Augustum in Poloniam, atque in sororis thorum deducitur. Omnino communi errore in matrimoniis jungendis laboratur, vt non mores, non ingenia pensentur eorum, quibuscum agenda omnis vita sit; sed vna commodorum, aut inconsulti, & citò desituri amoris ratio habeatur: Hinc plenæ discordiarum domus. Id cùm privatis adversum, tum ferè Regibus vsu venit, quibus non solum

cognitæ, aut visæ nunquam sunt, quas in lecti,
in liberorum, in vitæ, & fortunarum, & rerum om-
nium societatem asciscunt: sed plerumque lon-
ginquis in terris natæ, sermone, ritu, institutio-
ne diversæ ad eos adducuntur, vt mirum videri
non possit, si qui more, ac pæne naturâ inter se
dissimiles sunt, non faciliè inde sensibus, & volunta-
te jungantur: atque adeò evenit sæpe, vt vn-
de necessitudo, atque amicitia quæritur, inde o-
dia, inimicitia, ac interdum sæva etiam bella o-
riantur. Augustus recentibus novæ nuptæ ample-
xibus, obsequiisque delinitus primò lætari novo
conjugio est visus. Mox vbi satietas ex multa co-
pia orta, & suo vterque vivere, & nosci ingenio
cœpère, paulatim digredi, ac secumbere, nec illa
mariti amores, ac incontinentiam tacita ferre,
& ipse eo in dies magis alienari, donec non Regni,
non fortunæ consors, non itinerum comes, de-
serta, spretâque Radonii seponitur: tertium-
que jam annum separati agebant, quotidieque
dissidium, quâ Reginæ questibus, quâ pervica-
ciâ Augusti augebatur. Et Ferdinandi Cæsaris in-
juriam filiæ querentis, & interdum minarum a-
culeos in generum jacentis crebræ litteræ, lega-
tionésque non remedium, sed irritamentum ad
Augusti animum cupiditatibus suis mirè cedentem
fuère. Causæ tam alienati ab ea animi Regis variæ
traduntur. Vulgò ferebatur Augustum muliebrem
mundum atque omnem vestium apparatus, qui
Barbaræ fuerat, cujus desiderium in animo ejus

novæ non extraxerant nuptiæ, Catherinæ munus danti, quàm accipienti gratius obtulisse : ab illa negante turpis, atque impudicæ ornatum, cultumque veram decere Reginam, mariti donum, quamquam magni pretii rejectum, altiùsque id in Augusti animum penetrasse, atque inde ortum initium dissidii. Plerique alii aiebant non convenisse mores, & Polonos, Germanosque pæne naturâ dissidere : ac Polonos quidem, quemadmodum in aliena terra, alieni ritus, linguæ, vestitus, totiùsque vitæ consuetudinis mirus est imitator, statimque se ad eorum format, atque fingit arbitrium, vsumque, apud quos vivit, ita in sua peregrinum non facile admittit, aut patitur, morem, & tam ipse apud externos, ne rideatur, moribus patriis abstinet, quàm inter suos ridet, atque aspernatur alienos. Rex præter hanc ingeniorum dissimilitudinem, quam utique se toleraturum fuisse aiebat, comitali morbo visu, oréque fædo, ac deformi eam corripere solere affirmabat, ejus morbi se non aspectum solum, sed cogitationem quoque ipsam horrere. Præter hæc fides quoque ejus in gravi suspicionem, atque culpa ponebatur, quasi ementiri partum, suppositumque alienum filium alere pro suo tentasset. Alii medicamentis partum abegisse sibi mariti, atque gentis odio insimulabant : quamquam id quidem nec Rex ipse pro comperto affirmavit unquam, & spectata probitas, & innocentia Reginæ satis refellere videbatur : de co-

COMMENDONI CARD. 183

initiali morbo constantior fama erat : cæterum
 probri vllius infimulare eam adeò nemo vnquam
 est ausus, vt veram pudicitia laudem præconiũ-
 que & Rex, & cæteri omnes illi semper tribue-
 rint : sed siue ab iis causis, siue fato aliquo, seu
 iusto numine peccata eorum vlcifcente, à consue-
 tudine ejus, suprà quàm existimari, aut credi po-
 test, Augustus abhorrebat. Adeò vt de via, &
 ratione, si qua inveniri posset, amoliendi illam
 matrimonio suo occulta consilia habere cœperit.
 Non desunt vnquam, qui Regum quantumvis
 pravas cupiditates acuant, incitentque, ignavi
 assentatione pessimâ, & vitiorum altrice, & gra-
 tia parente, alii quò difficilem, & præcipitem in
 locum deductos obstringant sibi, atque obnoxios
 habeant. Augustus & cum intimis rem coquebat,
 & hortatu eorum cum Ucangio Archiepiscopo
 Gnesgnensi, & Painevio Cracoviensi Episcopo
 communicaverat ; vtriusque consiliis implicito
 ancipiti curâ, negotiòque Rege opus erat. Sed
 Ucangius etiam novis, ac turbidis rebus lataba-
 tur ; atque ab hoc maximè foras Regis spes ad-
 ditusque ad audendum est animus. Ratio agen-
 dæ rei composita, vt Rex idoneos præpararet
 homines, qui Equitum nomine, in cujus ordinis
 manu Respublica Polonorum est, palam in senatu
 ab se postularer, quando maximè interesset Rei-
 publicæ Regem filios procreare, vt aut cum Re-
 gina habitaret, liberisque operam daret, aut pro-
 meret causam cur ab ea tam diu sejunctus age-

ret. Cùm Rex impediri religione se respondisset, quòd iustum sibi conjugium cum vxoris suæ sore non esse intellexisset, tum ex auctoritate gentis Legati ad Pontificem maximum dirimendo matrimonio mitterentur. Hæc quamquam studiosè occultabantur, ne quid antea emanaret, quàm omnia, vt res poscere videbatur, instructa essent, tamen & comperta Reginae erant, & Commendonum ipsum nihil fugiebat, qui Anglicam tempestatem animo prospiciens, tantàmque sibi molem negotii imminere, intentissimâ in id curâ excubabat. In eo verti negotium omne rebatur, si res in apertum non erumperet, & illa ad Pontificem Legatio non decerneretur. Nam si palam Rex in causam descendisset, publicam suorum auctoritatem, postulatúmque ferens, tanto præterea studio hæreticorum adiutus, qui se locum aut gratiâ, & opibus apud Regem crescendi, aut eum à Pontificis maximi amicitia, fidéque avertendi nactos rebantur, quomodo fisti res posset, non cernebat. Rex ipse hunc maxime suis inceptis adversarium timebat, in multis aliis expertus quàm cum acri, & intento res sibi esset futura. Tentare fidem, quòd omnia summâ religione, atque constantiâ septa, obfirmatâque antea senserat, non ausus, tantam viri vim lenire, omnique cum humanitatis, atque officii genere sibi devincire contendebat, beneficiis quoque ac liberalitate demereri : sed nullus apud Commendonum largitioni locus fuit : profusus

fessus enim gratiam recipere, rem constantissi-
 mè semper remisit. Rex inde studio ejus magis
 incitatus per Petrum Miscovium Plocensium Epi-
 scopum designatum, quo intimo consiliorum
 ministro utebatur, Commendono institit suam ad
 Cardinalatum commendationem offerre diligen-
 tem, accuratamque, & addebat ad persuadendum
 Miscovius, cum aliorum Regum rogatu externos,
 & Romanæ civitati ignotos in illum ordinem
 Pontifices Maximi sæpe cooptassent, haud du-
 bium videri, quin Regi Poloniæ hominem ma-
 gnis in Rempublicam meritis commendanti
 gratificaturus Pontifex foret, præsertim quòd ex
 quo regnare Augustus cœpisset, nemini eum
 honorem petiisse constaret. Quin & missurum de-
 ditâ operâ Romam, qui hoc summis precibus
 à Pontifice contenderet, Regem pollicebatur.
 Ille haud magis cupidine honorum, quàm antea
 munerum suam labefactari constantiam est pas-
 sus, & qui in ipsa Urbe suffragatores nunquam
 quæsisisset, ne Regis quidem vsurum commen-
 datione respondit ad eum honorem, cui se pa-
 rem non duceret. Et cum vni Pontifici Maximo
 operam, & fidem obligasset suam, non alterius
 quàm Pontificis judicio sua merita, seque existi-
 mari debere; vetuitque verbum vllum ea de re
 Romam scribi, in eoque ita perstitit, vt Miscovius,
 qui eum præcipuâ benevolentia colebat,
 mecum sæpe questus sit, eum dignitati suæ in-
 eptè deesse, qui vltro sese offerentem fortunam

A a

contumaciter repelleret: non sanè parvo moderationis, & abstinentiæ documento, cum neque dubia spes ostendi, neque adversari mos videretur, & plura, & recentia exempla extarent eorum, qui Regum gratiâ in eum dignitatis gradum ascendissent, & tum quoque niti quidam dicerentur. Sed is mos tantum abest, ut probandus, imitandusque Commendono videretur, ut dicere soleret non aliunde graviora, aut plura detrimenta Romanæ rei esse importata. Dum enim quidam ejus, ad quem venerint, non à quo missi fuerint, gratiæ serviunt, & in rem missi publicam, suam agunt privatam, eos non solum liberè, ac fortiter mandatum munus non obire, sæpe de fide, atque officio decedere, sed semel cupiditate, atque ambitione prolapsos, ipsam quoque Rempublicam prodere, per cujus opes crescere animo destinarunt. Quod Pius Quartus Pontifex Maximus serò quidem post lectos ab se in Senatum quosdam suspicionis ejus maculâ aspersos, sed aliquando sensit, decretoque scivit, ne cui Regis, aut Principis, ad quem Legatus fuisset, ejus ad honores commendatione vti liceret; qui fecisset, ei noxæ esset. Augusto quanto admirabilior hæc integritas, invictusque adversus omnem cupiditatem, & gratiam animus erat, eò acrius objecturum se conatibus suis eum suspicabatur. Laudibus igitur eum ferre, industriam, prudentiam, fidem, pietatem omni sermone prædicare; traditos; commendatosque ab

eo augere, ornareque, hæreticos edictis coërcere; denique ut cum Senatore Regni sui de Republica conferre, consilium exquirere, & plerumque uti. Hæc incusserant metum Regina, ne Commendonus ad juvandum inceptum Regis suscepisset, quam illi suspicionem malevoli quidam inculcaverant; cuius ignarus Commendonus rediens à Russia Radomiam, ad visendam eam, etsi suspectum id Regi intelligebat, diverstit. Benignè admodum hospitio acceptus, post epulas remotis arbitris Regina omnia, quæ machinari Regem senserat, Commendonum edocuit, quæque sibi objicerentur refutavit: inde quantâ injuriâ, & quàm indignè afficeretur, multis cum lachrymis exposuit: Regis nomen nunquam aliter quàm summo cum honore usurpans, omnemque ab eo culpam in quosdam, qui plurimum gratiâ malis artibus quæsitâ apud eum valerent, avertens. Commendonus bonum animum habere eam, & causæ, & innocentie suæ fidere jussit, sibi & ante omnia explorata, & præparatos è Catholicis probos, & recti amantes, qui si moliti aliquid adversus eam hæretici fuerint, se eis audacter opponant, nec vlla in re officio suo se defuturum. Hac mota oratione Regina simpliciter aperuit quæ delata ad se de illo essent. Per eum cum Pontifice Maximo de suo dirimendo matrimonio agi jam cceptum, atque ipsum, quo Regi gratificetur, huic rei favere, neque si adversaretur tanto in honore, at-

A a ij

que dignitate apud impotentem cupiditatis huius futurum, quæ tamen nec credita ab se esse, cum contraria famæ sint, quæ de ejus integritate, ac religione circumferretur, nec celare eum voluisse. Pauca adversus hæc Commendonus: atque illud primum sanctè affirmat, se cum Rege ea de re verbum nullum unquam esse locutum; cæterum ad se quod attinet, sic vitam instituisse, ut non opinantium, aut obtrectantium sermonibus, sed rectæ mentis conscientia staret, & in omni negotio fidem suam rebus quam verbis purgatam, probatamque mallet: Quæ Cæsari fratri, quæ familiæ universæ cum Pontifice Maximo gratia, & benevolentia intercederet, & cum parente suo viro optimo, & sanctissimo intercessisset, satis quidem ab hoc metu securam eam reddere debuisse. Sed Pontificis ipsius fide multò securiorem esse eam debere, qui quod divinam vim, atque sanctitatem habet, id ut rescinderet, nullius mortalis gratiæ, aut dignitati daturus unquam esset. Tum verò Regina dextram ejus amplexa effuso fletu, per sacerdotium, quo præditus esset, per virtutem ejus, nomenque, & existimationem, quam partam apud omnes bonos haberet, per parentis sui memoriam, cui charus ipse in primis fuisset, orare eum, atque obsecrare instituit, ut sollicitudini suæ subveniret, seque indignè proditam, desertam, abjectamque ab omnibus unus pro officio, & fide sua tuendam susciperet, atque hæc adeò demissè: & tam

crebris inter fletum, lacrymasque singultibus e-
git, ut Commendonum tam clarae, tantique
fastigii feminae miseratio confunderet. Consola-
tus eam, suamque illi fidem, studium, diligen-
tiam non defuturum pollicitus discessit. Petrico-
viae Rex cum frequens Concilium convenisset
per eos, quibus data provincia erat, quod ante
diu concoxerat, occulteque habuerat, consi-
lium proferre institit. Bifariam Poloni de Repu-
blica coeunt. Rex cum Senatu, in quem Episco-
pis, Palatinis, Castellanis (haec sunt honorum,
& magistratuum vocabula apud eos) jus est ve-
niendi, centum & quinquaginta ferme homini-
bus, cum omnes adsunt, quod haud scio an
unquam accidat, consultat. Equites, quo ex or-
dine Senatores leguntur e singulis regionibus (in
plures autem Poloniae Regnum dividitur) binos,
ternosque, aut plures etiam Legatos ad Conci-
lium mittunt, qui de Republica in medium con-
sultant (terrestres Nuncios ipsi appellant) ii separa-
tim conveniunt, & quae visa fuerint ad Regem,
& Senatum referunt. Hi nuncii initio ad id mo-
do mittebantur ad Concilia, ut decreta Senatus
domum ad suos renunciarent: sed sub Augusto
novam, & veluti Tribunitiam potestatem inva-
serant, cum ex licentia sacrorum audaciores ad
omnia facti fuerint, ipso fovente eos Augusto,
minuere dignitatem Senatus optante, & ipse cu-
piditatibus suis licentius indulgere. Hinc citius,
quam ipsi sperassent, omnis ferme Respublica

sub arbitrium Equitum iit : non tributa decerni, nisi accepissent, non leges fieri, quas ipsi non probassent, nihil denique pati in Republica, nisi ex auctoritate, & libidine eorum agi, omnibus aliis intercedere; nec dicto audientem fore nobilitatem denunciare. Ipse interdum Senatus, penes quem publici Consilii majestas, correptus, atque acribus verbis objurgatus ab iis est. Quin Senatorum quidam omisso amplissimo ordine transire ad Equites, crearique Nuncii malebant, quò populares haberentur, plúsque in Republica pollerent, & vnus, qui cohibere vim eorum poterat, Rex, incitabat. Inter hos Commendonus è Catholicis acerrimum, atque optimum quemque familiaritate, & benevolentia conjunctum habebat, à quibus & de rebus, quæ religionis causam attingerent, edocebatur, & ipsi consilia cum eo conferebant. Itaque cum referente Ostorogio quodam disertio homine, ac nobili in primis viro, & summo hæretico, de Regina agi cœptum esset, quâ sterili, ac filios non gignente Reipublicæ opus non esse injecerat; adversantibus, qui à Commendono instructi erant, magnis contentionibus est certatum. Ad extremum & hæretici tenuère vt rogaretur Rex, vt in gratiam cum Regina rediret, cumque ea conjunctè, & amanter viveret, neque liberorum spem suis præcideret; & Catholici, vt omnis repudii, dirimendique matrimonii mentio omitteretur. Ut ventum in Senatum est (in quo Rex

de industria adesse noluit, seu pudore absteritus, five ex dictis Nunciorum, quæ respondenda sibi essent, meditaturus) idem Ostrorogius summam Republicæ agi præfatus, copiosâ oratione Senatū est adhortatus, Ut non præsentibus modò rebus consulerent, sed longè in posterum, quod sapientiam eorum deceret, prospicerent. Vivo Rege non alium rectorem desiderare Rempublicam, sed hominem eum, & progressum ætate, & morti etiam obnoxium: Rempublicam æternam esse oportere, quam, si quid Regi humanitus accideret, in cuius manus venturam? Sic eum de se, sic majores ejus meritos, vt non ipsum modò regnare, sed in ipsius manere domo Regnum velint, quod quî fieri ipso filios non suscipiente posse? Filios porro qui suscipiat tertium jam annum sepositâ, & procul habitâ vxore? ipsorum esse partes, qui parentum sanctitatem apud Regem meritò obtinerent, eum in gratiam cum Regina reducere: eodem tempore & Poloniæ populis spem propagandæ Regiæ stirpis ostendere, & exemplum parum integrè culti conjugii ab hominum oculis amovere; ne spretum inde in malum publicum erumperet. Et paucos hæc quò spectaret oratio, fallebat, quòd gravis jam esse hujus rei fama cœperat, & vt assentatio, & negligentia publicè ferè prævalent, etiam qui Reginæ injuriâ movebantur, respectu Regis ulebant. Ucangius, qui Senatus ob Archiepiscopalem dignitatem erat princeps, sequenti die in Senatu,

quæ Equites movissent, exposuit Regi, adjecit-
 que Senatus verbis, quæ apta rei sunt visa. Rex
 ad mœstitiâ composuit posse ab se & Reipub-
 licæ occupationes opponi, quibus curis disten-
 tus per hoc omne tempus fuit, & morem majo-
 rum, quibus placuisset Reginas à publicis con-
 siliis abesse, questôsque sæpe multos matrem
 suam, dum vixit, nimis se publicis rebus im-
 miscere solitam, quòd ferè secuta virum, fi-
 liumque Concilia Regni habentes sit, sed prom-
 pturum se apud eos simpliciter, quæ animum
 » obturbant suum. A probis, & in scientia divina-
 » rum rerum apprimè versatis hominibus injectam
 » sibi religionem esse, negantibus justî conjugii
 » jus sibi esse cum Regina, cujus sororem antea in
 » matrimonio habuisset. Hinc se vehementi con-
 » flicari curâ, ne incestis implicitus, & pollutus
 » nuptiis, Dei iram in se quotidie magis incitaret,
 » petere ab iis, ut se consilio juvarent. Respon-
 sum ab Ucangio rem non esse hujusmodi, de
 qua statim dicendæ sententiæ viderentur. Ita
 spatium ad cogitandum, componendumque con-
 siliū est sumptum. Ucangius Episcopos omnes,
 qui tum præsentés erant, & præterea ex sa-
 cerdotum ordine quicumque aliquam doctrinæ
 opinionem in sacrarum litterarum studiis habe-
 rent, convocavit in Templum, & ad Commen-
 donum misit simul significatum, de qua re id
 Concilium esset habiturus, simul quæsitum, an
 ipse adesse veller, qui cū maximè velle respon-
 disse,

disset, sequenti die manè summo in Templum perrexit: Ventum ad certamen, idque vni sibi excipiendum, sustinendumque esse existimans, quando Episcoporum in aliis animus, & audacia, in aliis fides desideraretur. Confedit medius inter Episcopos Commendonus, in eum omnium oculis, auribusque intentis. Tum Ucangius Regem cum se solvi non potuisse existimet, divinâ lege, quæ est de matrimoniis inter conjunctos affinitate, quanta illi cum Regina esset, non ineundis, statuisse cum ea sibi divortium faciendum esse. Hæc dicentem Nicolaus Volcius Uladislaviensium Episcopus interpellavit, negans Regem ita esse locutum. Tum Padnevius Cracoviensium Episcopus Regem ait admonitum à suis, oratumque, ut cum Regina pro conjugii sanctitate, quo obstricti inter se essent, viveret, obesse religionem, quâ se diceret deterreri, propterea quòd vereretur, ne lege, quæ matrimonio inter se tam propinquos jungi verat, ita tenerentur mortales, ut eâ exsolvi vlllo modo ipse potuerit; proinde Episcoporum de eo sententiam rogasse, ut eorum potissimum consilio vteretur, qui divinarum rerum, & sacrorum interpretes sunt constituti. Id excipiens Ucangius Commendonum oravit, ut ipse eos doceret, quid consilii ad Regem super tanta re afferrent. Ille nihil cunctatus, ac si rem in tam celebri, ac frequenti cœtu explicuisset, seque palam indicasset, fissi vel ruentem jam posse sperans. Et rem Rex,

Bb

» inquit, rite, & sapienter fecit, qui de quo illi
» incussa religio fuit, haud alios, quam Episcopos
» consulere elegit; & ego à vobis statim ei occur-
» sum, omnemque ex animo ejus scrupulum con-
» tinuò erutum mallem, quàm de re minimè du-
» bia deliberando speciem dubitantium præbere,
» & Regis augere hæitationem: Matrimonium
» rem inter mortales sanctissimam esse, & JESU
» CHRISTI voce sancitum, & præceptum, ut
» quos Deus conjunxit, homo non separet. Pau-
» lum hîc orationem interpellans Ucangius: Re-
» ctè, inquit, sed, ut ego audiui, est apud Juris-
» consultos, quod initio constare non potuit, id
» ne tempore quidem perfici, aut invalescere. At-
» qui, inquit Commendonus, hæc inter propin-
» quos conjugia maximè constare, & jungi initio
» poterant, nullo enim vel Dei jussu, vel naturæ
» lege, sed tantum instituto, ac decreto Ecclesiæ
» prohibentur, cui cum in honorem duorum Re-
» gum Pontifex Maximus jam derogavit, tum
» ipsos illo decreto amplius non teneri: nam quod
» Levitico præcepit Deus, Sororem vxoris tuæ in-
» pellicatum non accipies, ad hanc rem non per-
» tinere; subjecisse enim illico Deum, Non rele-
» vabis turpitudinem ejus adhuc illâ vivente: & il-
» lud in Evangelio, Non licet tibi habere vxorem
» fratris tui, eandem rationem habere vetantis vi-
» væ conjugis sorori corpus miscere, aut detractam
» fraterno lecto vxorem sibi incestis nuptiis con-
» jungere. Ergo, inquit Ucangius, ad eundem

Pontificem Maximum est Regi confugiendum ,
 qui quos lege solvere potuit , quâ jus ineundi ta-
 le conjugium adimitur , profectò dirimendi quo-
 que ex auctoritate sua conjunctos potestatem ha-
 bebit. Longè verò aliter se res habet , inquit
 Commendonus , nam postquam legis , ex qua
 jus connubii non erat , sublatâ vi , maritali se fœ-
 dere junxerunt , tum verum , & justum inter-
 cedit matrimonium , quod dirimi , aut solvi nul-
 lius mortalis ope jam possit , tantâ est religione ,
 ac sanctitate ab ipso Deo munitum , & confirma-
 tum ; & potestatis quidem Pontificis fuit iis ve-
 niam legis dare , sed devinctos jam matrimonii
 vinculis dissolvere , nec Pontifex Maximus , nec
 mortalium quisquam potest , quemadmodum o-
 leum si in ignem non injicias , non incenditur ,
 at idem si in ignem effuderis , continuò concipit
 flammam , nec jam voluntate , & permissu a-
 lieno , sed sponte , ac naturâ suâ ardet , sic ut ex-
 imi , aut vindicari ab incendio nullo modo pos-
 sit , nisi aut ipsum absumptum , aut ignis extin-
 ctus fuerit. Pari ratione matrimonia inter con-
 junctos iniri non posse Ecclesiæ lege interpositâ ,
 sed legem si sustuleris , oleum in ignem injeceris :
 tum rectè conjunctum conjugii fœdus naturam ,
 aut vim suam assequitur , quæ est hujusmodi , ut
 abrogari , aut rescindi nullâ re , nisi morte pos-
 sit. Mulier alligata est legi , quanto tempore vir
 ejus vivit ; quòd si dormierit vir ejus , liberata
 est à lege , cui vult nubat. Iis qui matrimonio

Bb ij

» juncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus;
» Qui uxorem suam dimittit, & aliam duxerit, a-
» dulterium committit super eam; & si vxor dimi-
» serit virum suum, & alteri nupserit, mœchatur:
» quod quî fieret, si per remissum vxori nuncium
» matrimonii vis solveretur? Propter hoc dimittet
» homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori
» suæ, & erunt duo in carne vna. An hac potest
» necessitudine obstringi quidquam arctius? Atque
» hæc divino sunt consilio, atque voce sancitæ ma-
» trimonii leges: quibus nemo mortalium manus
» attulerit. Secundum hæc Anglicas tragœdias,
» ferôsque illos casus, atque eventus Angliæ, quos
» ipse cognitos habebat, recensendo ordine mul-
» tis verbis copiosè, vehementer, & propè tragi-
» cè exposuit, sic vt qui aderant magnopere ani-
» mis commoveri, atque exhorrescere viderentur.
» Adjecit, atrocia quidem hæc, & auditu gravia ef-
» fe, sed eo magis deslenda, quòd Ecclesiasticis ho-
» minibus, & Insulæ Archiepiscopo auctore Hen-
» ricus maximè ad cupiditatem dimittendæ vxoris
» esset incitatus, qui dum Regis studiis obliti mu-
» neris sui blandiuntur, & ad ejus voluntatem lo-
» quendo gratiam aucupantur, nolle se commemo-
» rare quas pœnas singuli Deo persolverint. Id tan-
» tum dicturum, non ipsos solum dignitate, atque
» fortune, spoliatos, sed omnem inde Ecclesiasti-
» cum ordinem strage ingenti afflictum, fundituf-
» que eversum in Anglia fuisse. Adjecit inde duos
» Henricos ætatem nostram Reges, alterum Angliæ,

alterum Gallia tulisse: hos dispares animis par ad
 imitandum, cavendumque exemplum homini-
 bus præbuisse, insigni vtrumque iudicio Dei no-
 bilitatum. Gallum quidem fidei in matrimonii
 sanctitate non violanda, quam adeò constanter
 coluit, ut cum uxorem familiâ longè infra ma-
 gnitudinem suam positâ duxisset, eaque quintum
 jam annum nullum enixa partum, haud dubia
 signa sterilitatis dedisset, nec fratres Regi essent,
 quorum liberi exciperent, & intra domum con-
 tinerent Regnum, & Gallia omnis charitate
 Henrici stirpem ex eo precibus, votisque expo-
 scere vehementer sollicitaretur, & ipsa vxor non
 gravatè cessura thoro, seque in septa sacrarum
 virginum abditura fuerit, ne spem, optatâque
 tot populorum vna diutius moraretur; tamen
 omnibus rebus antiquiorem religionis, & con-
 jugii fidem habuit, nec admittens quidem auri-
 bus cohortationes eorum, qui aliter consulebant.
 At Henricum Anglum, quem ex summo, & vir-
 tutum ingentium gloria, & fama rerum gestarum
 viro in sævum, atque importunum tyrannum, at-
 que adeò in teterrimam belluam vnus sceleris fu-
 ror commutavit, satietate vxoris, in cuius consue-
 tudine, & convictu duodetriginta annos, liberis
 quoque susceptis, egerat, ortam clarissimo æta-
 tis ejus Rege matrimonio suo expulisse, agita-
 tumque libidinum furiis, brevi aliis necatis, a-
 liis repudiatis vxoribus sextis vsque nuptiis jura
 conjugii violasse. Quid ergo evenit? huic ex tot

B b iij

» conjugii nullam superesse prolem; illi vnicam, &
» diu sterilem egregiam septem liberorum sobolem
» peperisse, quos ille moriens superstites omnes re-
» liquisset; non enim effrænata libidine liberos, sed
» iusti, castæque culti matrimonii conjunctione
» procreari, quam Deus non ad propagandum mo-
» dō genus instituit, sed illius societatis, quā ille
» Ecclesiæ suæ arctissimè copulatur, & conjungi-
» tur, signum, atque indicium, id est, sacramen-
» tum esse voluit; in quo suscepti filii veri numinis,
» veræ fidei, & pietatis cultores educantur. Proin-
» de mitterent ipsi has consultationes de re, quæ
» dubitandi, aut deliberandi causam non habet,
» quibus alitur id malum, non discutitur; & ab
» initio præciderent hanc in Regis animo cogita-
» tionem, & radicitus evellerent, ne stirpes rena-
» sci vnquam possent, quas qui ferere conantur,
» eos improbos, & Regis, & Reipublicæ, & bo-
» norum omnium hostes ducerent: dum enim per
» speciem religionis fallaces, & importuni homi-
» nes revocari student à falsi flagitii, peccati que
» conscientia Regem, efficiunt, ut verè, & publico
» periculo peccet, piaculōque gravissimo se, Re-
» gnūmque obstringat. Regum cupiditates frāna-
» ri, non incitari oportere; tanto enim majore vi
» ferri, quanto ex altiori dignitatis fastigio erum-
» punt, nisi amicorum occurrat fides, quæ eos ve-
» luti frāno contineat, regātque; quòd si pestifer
» aliquis assentator præcipientes porro impulerit,
» haud secus quàm saxum ex edito monte per de-

clive evolutum nullâ vi, aut conatu sistas, donec ad
 imum vallis cum magna rerum strage pervenerit. Quo
 magis iis cavendum, providendumque esse
 id moliri, ac impellere saxum improbi assentato-
 res ne possint; docerent ipsi Regem nihil esse, cur
 animum variâ religione sollicitum habeat, quan-
 do in ejus, & Reginae conjugio vitii nihil sit (quæ
 æquitas, & pietas ipsius est) cùm quanta sancti-
 tas, & quàm indissolubile vinculum ejus, intel-
 lexit, absistet molestis se afflictere curis, & in
 Dei voluntate, & Ecclesiæ placitis acquiescet. Hoc
 quo Regis animus stimuletur scrupulo erepto,
 omnique dubitatione ejus sedatâ, futurum ut in
 pristinam cum Regina gratiam rediret, vnâque
 concorditer, & conjunctè, ut eorum necessitudo
 postulat, viverent. Verùm si ab recenti hoc dissi-
 dio in convictum, & consuetudinem ejus reduci se
 continuò Rex non patietur, vim illi afferendam
 non videri: Tempus, Deumque; rationem, ac
 viam reconciliationi eorum aperiturum: ipsi piis
 utrumque precibus Deo commendarent, atque in-
 terea darent operam, ut si qua incommoda opinio,
 si qua offensio hæsit in Regum animis, ea stu-
 dio, ac sedulitate eorum tolleretur, atque sanare-
 tur. Adjecit postremò, ut cogitarent, quàm a-
 lieno tempore tam periculosas, & inutiles res
 moverent, cùm & gravi bello à Moscis pre-
 merentur, nec vlla circa satis fideli à finitimis
 populis pace niti possent, & multis præterea in-
 testinis incommodis ægra, atque afflicta eorum

» Respublica esset. Hæc cùm Commendonus compositè, copiosèque, & summa cum gravitate, quæ propria omnis sermonis, actionisque ejus semper fuit, disseruisset, omnium non approbatione solùm, sed admiratione constantiæ, integritatis, & prudentiæ accepta oratio est; qua & rem ipsam perspicuè, & distinctè enodatam expeditivisse est visus, & perstrictos qui Regi suasores, adjutoresque exitiosi consilii putabantur, egregiè deterruisse, atque caput ipsum hujusce mali recidisse. Nullius præterea rogata sententia est, & tergiversante, & nutu magis, & motu corporis, quàm dictis assentiente Ucangio, Padnevi gratias Commendono, suo, & aliorum nomine amplissimis verbis egit, atque ita prorsus facturos, quemadmodum ipse censuisset, dixit. Sequentibus diebus separatim optimus quisque, qui illi concilio interfuerunt, domum ad eum venire, gratias, laudesque habentes, ejusque virtute liberatam eorum Rempublicam, discussumque ingens periculum prædicantes. Miserat Rex accitum eum ad se postquam à Nunciis res in Senatum adducta prodierat, & antè quoque sæpe injecerat, habere se, de quo magnopere colloqui cum eo vellent. Eo plus negotii Commendono in mitiganda, sedandaque Regis perturbatione fuit, quòd rationem omnem aspernabatur ægritudo
» animi sui non potentis. Præfatus id illud esse,
» de quo multo antè agere cum eo statuisset, cujus
» & prudentiæ tribueret meritò plurimum, & pietatem

COMMENDONI CARD. 201

ratem in Rempubicam, & in se studium, ac be-
nevolentiam, & omni re fidem, ac religionem
spectatam, cognitamque haberet, à cruciatu,
quo se dies noctesque aiebat torqueri, à lachry-
mis, à desperatione exorsus omnia perpeti sup-
plicia, omnia adversa paratum subire, famam,
vitam, Regnum amittere facilius posse, quàm
cum illa vivere. Præterquam quòd ingenia, quòd
mores non congruerent, ab illa se fœditate co-
mitialis morbi, vt à peste, & morte abhorrere,
& quo haud minùs terreretur, non ab vno sibi,
sed à pluribus spectata fidei, atque doctrinæ vi-
ris affirmatum, verum inter eos matrimonium non
constare. His animum confici, ac lacerari assiduè
suum. Ab ipso pro amore, quo complexus eum in-
de ab initio adventûs ejus in Poloniam esset, pro
fide, quam ei rerum suarum omnium quantam
vix vlli ex intimis amicorum habuisset, perere,
orare, obtestari, vt viam, & rationem, quæcum-
que esset, eripiendi se huic miseræ aliquam in-
veniret: iterum sibi vitam, iterum datum Re-
gnum existimaturum: aut ab ipso liberari se, aut
à nemine posse. Nihil verò postulatum à se, ni-
hil factum, nihil obtentum, nisi ritè, ac de Pon-
tificis maximi voluntate, & concessu velle. Quæ
cùm diceret, non in vultu modò dolor animi in-
gens eminebat, sed crebræ etiam oculis emana-
bant lacrimæ. Animadvertere hîc libet, quan-
tam fortuna facultatem Commendono in manus
tradidit, Regem sibi immortalî beneficio devin-

Cc

» ciendi, si modò blandiri paulùm cupidini ejus,
» fovere spem, & offerre operam, & studium pol-
» liceri sustinuisset: sed ejus non tam abstinẽtia,
» constantiãque tentata est, quàm ipse simul dolo-
» re, simul difficultate hæc audiens afficiebatur.
» Tam amanter animum profundenti in se Regi
» adversari durum, atque inhumanum, adeò impo-
» tentem, inflammatumque, ac propè affectu ni-
» mio amentem mitigare, ad rationem, ad consi-
» lium revocare maximè arduum, & spissum vide-
» batur. In re tam ancipiti ab integritate, atque
» fide sua subsidium petiit; & summis humanita-
» tis meritis Regis in se prædicatis, nec ulli se, qui
» majorem ex casu ejus dolorem caperet, professus
» concedere locum, qui sibi vnicus daretur, gra-
» tiam ei aliquam referendi, & suam in eum fidem
» & pietatem testandi, prætermitti à se non debe-
» re, Reges quò majore potestate, & copiâ rerum
» omnium cæteris hominibus præstent, eò ferè ma-
» gis ab amicis, à quibus vera audiant, inopes es-
» se. Nam probos quoque, & constantes viros su-
» bigi cupidine, aliisque auctoritate, & opibus,
» quæ Regum gratiâ parantur, excellendi, & nul-
» lã re facilius, quàm ad alterius voluntatem lo-
» quendo, assequi. Hinc omnia auribus dari, ni-
» hil veritati: Hinc sæpe magnos Reges in summa
» veri ignorance versari, atque ex eo innumera-
» bilia peccata oriri, validissimãque Regna sapius
» perniciosis adulantium illecebris, quàm hostium
» armis esse subversa. At sibi stare cum Regem,

cuius tanta haberet benignitatis & amoris offi-
 cia, blandâ, & ad gratiam compositâ oratione
 non fallere. Si res facultatem haberet, cuius ille
 studio tam vehementi teneretur, nullius operam
 illi promptiorem fore, cûm verò ejus ne fingi
 quidem spes vlla possit, cur eam alat cogitatio-
 nem, quæ Regi & curam, ægritudinẽque augeat,
 & periculum creet? cur vt placitura loquatur, ve-
 ra, atque vtilia fileat, in quo & ipse à fide, at-
 que officio discederet, & Regem humanissimè
 de se meritum non turpi solùm, sed pestifera as-
 sentatione decipiat? In ipsos inde Nuncios acri-
 ter est invectus, negans eos aut Regis, aut Rei-
 publicæ studio hæc movere, sed locum turban-
 di præsentem rerum statum quærere: Nuncios
 eos appellari, quia legati à sua quisque civitate
 ad Concilium sint, cûm certis præfinitis, atque
 etiam scripto comprehensis mandatis, quæ mu-
 tare, à quibus discedere illis jus non esse. Jube-
 ret eorum sibi mandatorum ab singulis com-
 mentaria exhiberi, facilè deprehensurum nihil
 illis publicè à suis ea de re imperatum. Labem
 perfidiæ proximam non solùm de eo, quòd jus-
 si non sint contra civitatum voluntatem re-
 ferre ad Senatum ausos, sed ex sua libidine Re-
 gem ipsum arguere, ei vivendi leges ferre, atque
 ejus intima domûs, & lectum ipsum genialem
 scrutari, & si quid rixæ sibi cum vxore sit, inquit
 rere, denique rem periculi, atque offensionis
 plenam ciere non veritos, qui si Regina vicem

Cc ij

» dolebant, aut Regem cupiebant ab inclementi in
» illam animo, aut etiam ab errore aliquo revocare,
» an non prius, quod nos divinæ docent litteræ,
» ipsum solum admonitum, & precibus cum eo
» actum oportuit? statim nullâ modestiâ, nullo
» more, nullo majestatis ejus respectu penè accu-
» satoriè palam in Senatu Regem perstrinxisse; ni-
» mirum eos aliud spectare, turbas quærere, &
» quâ audaciâ religionem, & omnium sacrorum
» jura violarunt, eâdem occasionem novandi in Re-
» publica res captare, & moturos aliquid, quod
» deinde fisti sine magno negotio non possit, nisi
» ipse effrenatæ eorum licentiæ obviam ierit, & in-
» tra muneris sui fines manere coëgerit. His in-
» cusatis eadem illa reperit, quæ nuper apud Epi-
» scopos disseruerat de vi, ac sanctitate matrimo-
» nii, quod semel ritè initum infringi, aut dirimi,
» nisi morte, non potest, iis ab eo vinculis, eâ im-
» mutabili lege esse constrictum: nec ipsum affini-
» tate, quæ illi cum Regina erat, à conjugio ejus
» prohiberi, quando ex auctoritat e Pontificis Ma-
» ximi antè de jure Ecclesiastico derogatum fuerit.
» Quod non datum à Deo (nam sic quidem attin-
» gere, aut solvere scelus inextinguibile foret) sed ab
» Ecclesia scitum, quo periculis, quæ maximè in
» convictu, & domestica propin quarum consuetu-
» dine esse videbantur, occurreretur, & peccandi
» licentiam hominibus reprimeret, & cohiberet.
» Aut ergo imperitissimos divinarum litterarum,
» aut improbissimos mortalium esse, quicumque

animum ejus turbare vanâ religione his injectis
 dubitationibus conati essent; nimirum callidos
 homines rimatos esse Regis sensum alienatum,
 abhorrentemque ejus à Regina animum intelle-
 xisse, atque hunc ineundæ gratiæ locum nactos
 protinus invasisse. His falsis ægri animi medicis
 haud aliam mercedem deberi, quàm si Regi æstu,
 ac febri ardenti gelidam aquam obtulissent, eam
 depellendo morbo, & recreando corpori esse af-
 firmantes: quâ avidè epotâ multò inde graviùs,
 vehementiùsque, quod ferè fit, affligeretur, at-
 que etiam in magnum salutis, & vitæ discrimen
 adduceretur. Quæ pœna sive temeritati, sive ma-
 litia negetur deberi? an ut gratiam levatæ pau-
 lum in præsentia sitis capter, aliquis Regem suum,
 & in Rege Rempublicam prodat, atque in ex-
 tremum periculum adducat? an quis mihi pu-
 blico periculo ludat? Næ hos non amicos, non
 salutis, non tranquillitatis suæ studiosos duxerit,
 vanum incutientes timorem, ubi non est timor.
 Angliæ deinde recensuit ruinas, atque Henri-
 cum pari assentatorum peste corruptum, & cum
 nobilissimo Regno perditum, ad ultimumque e-
 xitium præcipitatum fuisse; idque ipsum postea
 eum inter suos aliquando questum constare, &
 quanta commutatio morum ejus secuta esset,
 quem inter omnes ætatis suæ Reges clarissimis
 virtutum laudibus longè præstantem, & ab tali-
 bus corruptoribus depravatum, atque inductum
 in tam ferum evasisse monstrum, ut truculentio-

» rem Tyrannum ne veteres quidem scriptores me-
» moriæ prodiderint, & quæ natura Tyrannorum
» est, cum cædibus suorum, rapinisque grassaretur,
» haud secus, quàm si expilandum, vastandumque
» suum ipse Regnum suscepisset, adeò suspectam
» omnium fidem habuisse, ut ne vxoribus quidem
» suis, quas singulis propè annis pari incontinen-
» tiâ dilexit, & inconstantia abjecit, fideret; ac ne
» ipse quidem minùs se suspectum omnibus, atque
» execrandum esse sentiret. Quin Gallorum ipso-
» rum, & quorundam Germanorum, quorum amici-
» tiâ se, ac fœdere junxerat, insidias timere soli-
» tum, & cavere omnia, & circumspicere, tam-
» quam si terrarum orbis ad eripiendum ei Re-
» gnum, & immania scœlera, queis se contamina-
» verat, vindicanda, conspirasset, ad omnia pave-
» re, & in mediis voluptatibus, in quibus assiduè
» volutabatur; interdum subitis terroribus corripe-
» retur, tantisque curis, angoribus, sollicitudini-
» bus, suspicionibus diuturnis, nocturnisque adeò
» fatigaretur, interdum ut professus inter amicos
» sit, nihil sibi accidere posse mortè optabilius.
» Audivit hæc attentè Augustus magno silentio,
» nec dicentem interpellavit vnquam, sed gemitus
» crebros, & suspiria ab imo pectoris subinde mit-
» tebat, ut faciliè appareret vinci magis veritate
» eum, quàm suam ab ipso cupiditatem vinci pos-
» se. Postremò, Et mihi, inquit, mori satius est,
» quàm cum illa vivere: cui malo privato vnquam
» nuptiæ infeliciores contingere? Conjugem non

habeo, & conjugii vinculis adstrictus teneor, & cum præter me nulla tot Regum in Polonia stirps reliqua sit, mihi ætate, & valetudine integrâ præcisam spem liberorum cerno, quod vnicum, & domus, & vitæ solatium, & Reipublicæ stabilimentum erat, & vnâ mecum Regum stirps, nomen familiæ est interiturum; vnus infinitæ, atque intolerandæ miseriæ, nec remedium, nec modum, nec finem inuenio, cum vxore cælebs, & maritus sine vxore, prodigium, atque ostentum matrimonii futurus perpetuò sum. Hæc ingenti motu animi cum dixisset, iterum orare, atque obsecrare Commendonum institit, vt si qua ratio iniri posset, sibi & Regno consuleretur; nam ad cæteram infelicitatem suam accedere studium popularium suorum, vt ipse suscipiat liberos, iisque operam det, deque eo sæpe molestas voces auribus suis accidere. Commendonus cum adeò impotentem cerneret, vt quas refellere rationes nequiret, eas tamen per mollitiem, atque infirmitatem respueret, iterum hortatus est eum, Ut animum ad constantiam, firmitatēque revocaret, neque huic ægritudini ita succumberet, vt se de rationis, & prudentiæ statu dejici pateretur, reputaret omnino quanta, & quàm ad multa pertinens res moveretur, & quæ nunc fortuna, quæ conditio Regni sui esset: quanto intestino morbo laboraret turbata, & pravis opinionibus, erroribusque omni sacrorum disciplina, & audaciâ, atque licentiâ Magistratum, atque legum ma-

» jestate convulsâ, & multis Principum alienatis de
» eo decreto, quo publicis vectigalibus, bonisque
» cedere eos coëgisset. Ad id tot propè hostes cir-
» cumstare Poloniam, quot circa essent finitimi
» populi. Imminere Russiæ Vallachos, Tartaros
» populari Podoliam, Lithuaniam gravi Moscorum
» bello vrgeri: Regibus Suetiæ, Daniæque, Litua-
» niam carpi, Germanos naturâ infensos creptam
» Prussiam fremere. Cæsarem ipsâ illâ suspicione
» sollicitari, quòd armis se à Transilvaniæ Regulo
» petrum Rege auctore opinetur, questumque de
» eo apud suos ipsum non ignorare. Quid si hæc
» insuper ignominia non illi solùm, sororique,
» sed vniversæ Austriæ familiæ imponeretur? Ab-
» sisteret iis consiliis, queis se gravi curâ, & Re-
» gnum ancipiti discrimine implicaturus esset, &
» desineret ea sperare, quæ humanas vires exce-
» dunt, in quo gravius ipse, quàm Anglus Henricus
» esset peccaturus, quòd de eo perfectum iudicium,
» sancitæque lex fuerit, ejusque tam recenti, tam
» insigni, atque exitus tam funesti exemplo deterri
» omnes possint. Hæc se ei tam liberè nunquam fuisse
» dicturum, quæ insolentia, graviæque auribus ejus
» fore meritò suspicari posset, nisi pari & officii fi-
» de, & pietatis studio erga ipsum afficeretur. Gra-
» tiam se quidem ejus maximi facere, sed pluris
» salutem, atque incolumitatem æstimare. Po-
» stemò Augustus, quamquam perturbatione, ac
» dolore disrumpi videretur, tamen vim, inquit,
» afferre insuperabilibus equidem, Commendone,
nolo:

nolo : meo infelici fato, quando ita necesse est, «
parebo. Tu autem cave putes tuâ me oratione, aut «
libertate offendi : nam vt mihi gravis, atque a- «
cerba res sit, de qua differuisti ; tuus tamen in «
me animus, & hæc fides, & religio non iucunda «
esse non possunt. His sermonibus sedatus non- «
nihil est Regis animus, atque in præsentia om- «
nis ejus rei mentio omissa ; neque datum Nunciis
responsum, neque ab iis petitum ; ita compressum
est oriens illud incendium, quod si vires cepisset,
si Commendonus paulum modò cupidinem Re-
gis fovisset, aut loci aliquid spei ei reliquisset,
haud dubium erat, quin conflagraturum validum,
ac nobile Regnum, interiturumque fuerit. A Cæ-
sare paulò post hac ipsâ de re Legati venêre im-
buti eâdem de Commendono suspicione, quam
ei facta de se Regina fuerat, eorundem malevo-
lorum, atque obrectatorum artificiis. Cæsaris au-
ribus inculcatâ. Sed brevi ab Legatis ipsis non
deprehensa solùm calumnia est, sed omnem e-
rumpentis ejus flammæ impetum vnum excepisse,
se, vnum restinxisse compertum : & magnæ ea
de re actæ à Cæsare, Legatisque gratiæ ; nec ab
iis cœptum inde quidquam, aut actum in ea re,
nisi de consilio ejus est : qui cùm antea pertinen-
tasset Regis animum, excusato comitali Regi-
næ morbo, nec perpetuum eum, nec incurabilem
esse ostendens, adeo à consuetudine ejus aversum
animadvertit, vt auctor Legatis fuerit non solùm
vt de concubitu, sed ne de convictu quidem

Dd

mentionem ullam facerent, ne Rex si se vrgeri ad id sentiret, quod mortis instar exhorreret, præceps inde ad divortii consilia revolveretur, omnique abjecto pudore, omni spreto periculo ruere iterum inciperet. Ab Regina obsequiis, & officiis deliniendum, permulcendumque esse, donec tempore quoque ipse animus ejus molliretur, ac mitigaretur. Et parvè quidem consilio ejus Legati. Cæterum Regina impatiens contumeliæ non multò post per speciem visendi suos, egressa Regno Viennam se ad fratrem contulit, quod à nobis inferius suo loco tradetur.

FINIS LIBRI SECUNDI.

ANTONII MARIÆ
GRATIANI
DE VITA
JOANNIS FRANCISCI
COMMENDONI
CARDINALIS
LIBER III.

De eo in Cardinalium Collegium cooptato.
CAPUT PRIMUM.

B his rebus magnum Commendo-
ni in Polonia nomen, magna om-
nes ceperat admiratio, cum viri fi-
des, religio, & constantia morum
in ore erat, tum verò virtutem, in-
dustriam laudibus ferebant. Ante
omnia miraculo erat eum, & Regem ab tam ef-
Dd ij

frænata, atque impotenti cupiditate cohibere potuisse, & eundem ei aditum, eundem amicitiae locum manere, adeò quidem integrâ gratiâ, ut etiam aucta existimatio ejus apud Augustum, majoréque in honore, ac dignatione haberi videretur, & cum hæc, tum præterea impetus hæreticorum in religionem egregiè repressi ab eo, Sacerdotes, qui perculsi, abjectique videbantur, erecti, protectique. Ad hæc multas ab illo ordine studio, ac sedulitate ejus prohibitas, ac propulsatas injurias esse; nunc ipsos excitando, animandoque Episcopos, eorumque causâ Catholicos adjungendo; nunc Regem variâ arte tractando, continendoque ne ab officio discederet; nec parum exemplo innocentiae, religionisque ex crebris cohortationibus ejus ad Ecclesiasticæ disciplinæ cultum, quæ pæne jam omnis interciderat, obsoleveratque, profectum esse passim homines sermonibus celebrabant. Haud Romæ minor fama de præclaris hisce actionibus percrebuerat, cum ipsorum prædicatione, ac litteris Polonorum, qui ad suos hæc perscribebant (est enim genus omne perquam curiosum, & loquax, miræque omnia observitant, nec segniùs cujusque seu bene, seu malè facta sermonibus disserunt) tum etiam ipsis Pontificis Maximi testimoniis, qui cum de susceptis à Rege, gentéque, ut supra docuimus, Tridentini Concilii decretis litteras à Commendono accepisset, recitare in Senatu apud Patres jussit; atque eas ipse verbis am-

plissimis est prosecutus; eo quippe gravior, celebriorque res erat, quo plus habituram difficultatis rati erant in Regno, ubi nec vni omnia parent, nec vniuersis eadem mens, idem de sacrorum jure sensus, ac plerisque etiam averfus ab Ecclesiâ, veróque animus esset. Necdum quid cæteræ Provinciæ fecissent, allatum erat, ut inde initium probandi, accipiendique Concilii leges ortum, unde minùs tam promptum obsequium sperari poterat, læti, & Pontifex, & Romani Patres acceperint. Subsecuta & reliquarum fama actionum, & metus, quousque Rex tantâ libidine dimittendæ vxoris incensus processurus esset: & mox idem ipse metus vnius virtute, constantique prudentiâ, ac sedulitate sublatus; quâ vnâ re fatebantur omnes magno non negotio solum, sed etiam periculo Rempublicam fuisse liberatam: & actæ ob id Pontifici Maximo à Cæsare gratiæ, qui repulsam, prohibitamque ab seque, ac sorore, & Austria familia iniquissimæ contumeliæ injuriam vnius se fidei, industriæque debere testabatur. Itaque Commendoni virtus, atque excellens in difficillimis rebus administrandis, explicandisque consilium, solertiâque in magna laude, & prædicatione erant. Sed ex præclaris hisce, & maximis pro Republica laboribus ad eum plurimum gloriæ, nihil fructus redibat, ut ferè virtus laudatur, & alget. Quod ferentes ægrius amicos, & industriæ præmia ambitiosis, divitibusque intercipi querentes sæpe ri-

Dd iij

debat Commendonus, ipsa rectè facta, eorūque conscientiam probis, ac modestis viris satis magna esse operæpretia differens, & mereri honores, quàm eorum assequi ornamenta pulchrius esse. Ut initio ostendimus, eam ipse secutus viam, rationemque in Republica fuerat, ut in nullius se clientelam, aut fidem traderet, probatissimi cujusque Patrum amicitias appeteret, studens eorum sibi gratiam, & benevolentiam decori, atque ornamento esse, adjiceret tamen se nemini. Eo fiebat, ut qui probarent, laudarent, diligenter etiam, atque ornatum cuperent multi: qui susciperet, proferret, enixèque commendatione, ac studiis contenderet (quod sæpè pro iis fit, qui fortunam suam alterius opibus applicarunt) esset prorsus nemo, ut in Principum amicitias plus splendoris illi, quàm opis esse videretur; sed qui verâ virtute, ac religione nituntur, & nullas sui secuti spes charitate Reipublicæ communi salutis cum fide consulunt, ii nimirum in Dei tutela sunt, qui quamquam vera merces maximis meritis ipse sit, ne tamen hoc quidem carere splendore dignitatis, atque præstantiæ eos patitur: atque hinc Commendonus, & absens, & nihil petens, quem nec opinari poterat laudum, & honoris sui fautorem est nactus. Pio I V. Pontifici Maximo fratris prius fortunâ, deinde suâ ex obscuro, atque infimo loco ad altissimum, atque summum mortalibus gradum dignitatis evecto, in tanta felicitate, proventuque

rerum nihil felicius contigisse existimare licet, quàm quòd Carolum Borromeum sororis filium habuerit, quo rerum, atque consiliorum interprete, ac ministro vteretur. Hunc ipse adolescentem claro genere, honoratâque, ac principe familiâ Mediolani ortum ab simplicitate ingenii, probitatêque tantâ charitate, atque benevolentia complexus est, vt primis Pontificatus sui diebus lectum in amplissimum ordinem, vnum rerum summæ præposuerit: qui quidem in maximâ potestate tantâ modestiâ, ac religione egit, vt avunculi studium in eo ornando, augendôque, ingentibusque instruendo opibus nimium ipse magna ex parte cohibuerit. Idem Federico fratre, quem Pontifex ad immodicam potentiam effusâ indulgentiâ efferre videbatur, defuncto, cum se sermonibus hominum successorem fratris fortunæ, regisque inde nuptiis commutatâ vitæ ratione destinari sensisset, nec ab tali consilio alienum Pontificis animum suspicaretur, statim facris initiari, obstringique antevertit, atque ex eo tempore cum totum se pietatis studiis dedisset, ad perfectam illam Christianæ disciplinæ laudem pervenit, quam admirati magis homines sunt, quàm imitari potuerunt: Nam & vivo avunculo cum in summa gratia, & auctoritate, quâ longè omnes anteibat, summâque copia, atque affluentia rerum omnium tot eum circumstarent illecebræ voluptatum, quæ vel progressam, & confirmatam ætatem pellicere, ac labefactare potuif-

sent, adolescenti ad edenda virtutum specimina incitamenta fuere, qui se adeò ab omni luxuriâ, & avaritiâ omnique intemperantiâ contagione integrum præstitit, ut in moribus ejus clarum innocentia, modestia, ac religionis exemplum eluceret. Et mortuo deinde Pontifice ad suum munus Mediolanum profectus (erat enim civitatis ejus Archiepiscopus) omnes quibus eum largè, ac munificè avunculus cumulaverat, aut egentibus elargitus est opes, aut sacrarum rerum cultui erogavit: ipsa etiam beneficia, quæ per multa, atque vberimorum vectigalium habebat, novo Pontifici remisit, quo liberior vni Episcopalis officii, & sacrarum curæ vacaret: neque hæc, ut quidam per ambitionem, & gloriam; sed constanti decreto, & prorsus quomodo fieri nisi ex animo non potest, quippe huic humanarum rerum contemptioni consonam, & æqualem vitam egit, ne cum divitiis honorum quoque insignia abjiceret, haud vllâ re deterritus, quàm quod ea sibi ad exequenda Episcopalis officii munia adjumento fore putavit: quo vel maxime declarasse est visus, non famæ, atque gloriæ servitum, sed populi, quem curæ, atque fidei suæ traditum regendum suscipiebat, commoda tantum ab eo esse spectata. Atqui hujus Episcopalis officii, quod est longè omnium inter homines gravissimum, atque maximum, adeò inde omnes partes implevit, non solum sanctitate morum, ac vitæ disciplinâ, & sacrarum cultu, quibus pu-
rè,

rè, castèque, & summa cum religione quotidie operabatur, sed templis restituendis, ornandis, excolendis, novis ædificandis, & populorum corruptis moribus, pravisque consuetudinibus, quas temporum superiorum perversitas induxerat, & aluerat indulgentia Episcoporum, abolendis, & ad veterum institutorum rationem, normamque revocandis, ut in civitate vasta, & corruptelis referta, & diuturno peccandi usu à prisca tum vivendi, tum sacra colendi religione desuetacta, non modò libidini, luxui, ingentibusque ex omni genere vitiis, quibus præcepta illa ferebatur, fræna injecerit, sed tantos exemplo virtutis, & sanctitatis suæ amores pietatis excitavit, ut nusquam plures invenias ex omni ætate, sexu, ordine, qui piis, & Christianis officiis se, operamque suam devoverint; nusquam templa frequentiori populo celebrentur, aut divinus cultus, aut sacrarum ædium administratio majore religione, sanctioribusque ceremoniis habeantur, nusquam denique Ecclesiastica disciplina sit intentior. Sed ne singula (quod longum esset) percenseam, tantus vir cum in suo persequendo, atque explendo munere, tum in omni laude, & officio Christianæ religionis colendo evasit, ac tanto in iis studio, cura, labore, diligentia, assiduitate, tantoque omnis gratiæ, invidiæ, offensionis contemptu est versatus, ut illorum virorum imaginem temporibus nostris retulerit, quos propagatæ Christianæ fidei gloria, & veræ virtutis, atque in-

Ee

nocentiae opinio divino numine contestata in
caelestium Concilium sublatos consecravit. Huic
igitur dum sub avunculo rerum potiretur, cum
Commendono non plus benevolentiae interces-
sit, quam quantum fama, atque opinio, quae in
civitate de illo erat, adjungere illi potuit; usus,
& familiaritas certe nulla, nam praeterquamquod
Commendoni animus ambitiosam illam ratio-
nem per assentationem insinuandi se in gratioso-
rum, & potentium amicitiam respuebat, iis, quas
commemoravimus, legationibus obeundis, to-
tum ferme tempus Pii Pontificatus ab Urbe, at-
que Italia abfuerat. Sed Borromeo inerat recti,
honestique amor, cujus laudem vel in eo cole-
bat, mirabaturque cum quo sibi nullum necessi-
tudinis jus esset: virtutis quippe ea vis est, ut
ignotis quoque studia, ac benevolentiam concil-
liet: Itaque apud eum ratio dignitatis, quam am-
bitiosa in se observantia major ducebatur, & spe-
ctata arduis rebus, probataque fides, atque con-
siliium Commendoni, quamvis absentis, pluris
erant, quam multorum fucata studia, à quibus
quotidianis deducendi, salutandi, affectandique
officiis colebatur. Ad hunc Borromeum pro mune-
re, cui praepositus ab avunculo erat, referebant
omnes, quicumque aliquid publicae rei gerendum
accepissent. Ad eundem cum litterae quoque à
Legatis, Praesidibusque Provinciarum publice mit-
terentur, summum huic rei studium, curamque
Commendonus est impartitus, ut quantum reli-

gionis in rebus verè, & ex fide præscribendis, tantum in explicandis diligentia adhiberet, eo quidem magis accuratè, cogitatèque, quòd eo studio teneri, delectarique magnopere Borromæum à suis erat certior factus. Genus orationis secutus est (vt id quoque hoc loco attingamus) quod rebus congrueret, grave, ac ferium, ab omni fūco, pigmentisque, & inani ornatu verborum longè abhorrens, quibus vsitatis, ac de medio sumptis non exquisitè delectis utebatur: In ordine, & collatione rerum, & sententiarum, vt nexæ inter se, aptæque aliæ ex aliis essent, elaborator, quàm in ipsa expolienda, exornandaque oratione fuit. Nulla verò in iis prædicatio sui, nulla operæ, aut industriæ venditatio, in quo sæpe intemperanter, ac molestè jactare se quidam solent: quæ bene, atque vtiliter gesta mandatis responderent, ea ad Pontificis ipsius consilium, gloriàmque vt minister referebat, studium in agendo, in renunciando verecundiam retinens, quod cæteris additum ejus laudibus fidei, integritatis, abstinentiæ, religionisque omnium sermonibus commendabatur, incredibiliter Borromæi animum in Commendonum accendit, qui pariter & in administrandis rebus, & in enarrandis prudentiam, atque ingenium ejus enitere prædicabat; nec id quidem præterire juvenis consilium volumus, qui iis rebus, virtutibusque incitatus, cùm ad eam voluntatem incubuisset, vt Commendonus Cardinalis crearetur,

E e ij

idque pro gratiâ, quâ apud avunculum pollebat, haud difficile fore sibi existimare posset, tamen sive à quibusdam magnæ potentix, atque auctoritatis viris Commendoni laudibus senserat invideri, quos conatui suo adversari nolebat, seu tantum ei Reipublicæ spectata utilitas sit, nullâ sibi propriâ quæsitâ gratiâ, cogitationem hanc suam tam altè compressit, ut animadverti à nemine potuerit, ac ne ad ipsum quidem Commendonum suspicio, aut indicium ejus rei ullum permanere; cujus ne habita quidem vlla ratio fuerat in quotidiana beneficiorum largitione, cum in tenui fortuna ægrè dignitatem suam tueretur; præmia, & beneficia sæpè cupidis quibusdam, atque ambitiosis auferentibus, qui omnibus occasionibus, temporibusque imminentes, omnia tendiculis circumdata egregii aucupes habent, nihil ut effugere avidas eorum manus possit. Quin Commendono rot itineribus, sumptibusque exhausto non modò pecuniæ nullum supplementum est missum, sed illa ipsa menstrua pensio ducentorum aureorum, quæ in victum est Nunciis constituta, sæpè dilata, interdum etiam nonnisi magnâ suorum diligentia à quæstoribus exacta est: adeò nihil illi ad spem ejus honoris, quo mox est affectus, ostendebatur. Sed eum haud dubiè occultâ vi divinum Numen provehebat: sub illo enim Pontifice ad amplissimum gradum pervenit, qui nec ante Pontificatum vllis sibi officiis propriè cultus, unde jus aliquod, aut

aditum ad eam spem præsumendam habere posset, nec in Pontificatu ipso aliter illi, quàm absens per ministeria esset cognitus; scilicet, ut honor nec petenti, nec præsentì, neque ad eum ullis amicitiiis, aut ullis suffragatoribus nitenti ultro delatus insigniori gloriâ decoraretur, & dignitati habitum honorem, non gratiæ aut opibus tributum omnes faterentur. Pridie ejus diei, quo habita Cardinalium comitia sunt, commendanti hunc Borromeo perquàm accuratè, illustriæque ejus merita in Rempublicam permulta memoranti, haud aliud respondisse Pontifex dicitur, Quàm tu verò mactè virtute es fili, qui talium virorum dignitati, atque honori favens, ipsum te omni honore, ac dignitate dignissimum præstas; statimque assensus describi referrique in eorum jussit numerum, quos ex ingenio suo delegerat cooprandos, & falsus pudore affici se, qui alieno admonitu ad eum ornandum indignisset: eo libentiùs sibi suscipi illum dixit, quòd cùm quosdam minùs probatos sibi invitùs, coactùsque summis Regum precibus, studiisque esset renunciaturus, eo minùs apparitura indignitas foret, hujus velata tectaque dignitate. Nec ullius nomen majori Collegii totius approbatione est acceptum, aut pluribus laudibus ab optimo quoque Patrum cumulatam, quorum vna propè omnium vox, sententiæque fuit non plus Commendoni ex eo honore accepisse decoris, quàm ex virtute ejus excellentibusque animi, atque inge-

E e iij

nii ornamentis ad ipsos, qui dedissent, redundare. Unus omnino Patrum fuit (cujus nomini, quando jampridem fato est sanctus suo, parcere placet, dum astutissimum, & pessimum genus obrectandi bonis, eosque ipsorum laudibus oppugnandi prodere non pigeat) is lividi animi vitio Commendoni honori acriter invidens, nec palam ausus tanta universi ordinis consensione, studioque obviam ire, propius ad Pontificis folium accedens, (ut est callida sui occultatrix malitia) Commendonum quidem, ait, habere eas
 „ ingenii, doctrinae, integritatis laudes, ut nullus
 „ honor tantus sit, qui habitus ei ante tempus vi-
 „ deri possit; sed tamen gravissimo tempore Rei-
 „ publicae in tanta eorum inopia, qui spectata fi-
 „ de, atque industria mitti publice extra Italiam
 „ quod, & ad quos posceret usus, possent, virum,
 „ & tractandi Regum animos, & exterarum rerum
 „ longè peritissimum flore aetatis, & robore vale-
 „ tudinis quantivis laboribus, aut negotiis parem
 „ praematurum studio honestandi egregia ejus meri-
 „ ta non revocandum à praclaro, & multis mor-
 „ talibus salutari industria, atque gloriae cursu, ma-
 „ joresque ex tam insigni virtute, ac pleniores fru-
 „ ctus esse praecipiendos, & aliis interim remune-
 „ rato ornatoque premiis honorem purpurae, ut
 „ non negandum viro tali, ita Reipublicae causae
 „ nonnihil differendum esse videri. Ne lecturum
 „ quidem tam impudens nocendi argumentum si-
 „ ne risu, ac stomacho arbitror quemquam. Pon-

tificem certè & ingenii hominis, & harum artium
 haud ignarum veterator non fefellit, qui eo per
 risum sine responso dimisso de Commendoni Car-
 dinalatu retulit adeò magnificis verbis, vt non
 ornatorem modò ipsum ordinem amplissimum
 illius viri dignitate, & decoribus futurum, sed
 munitiorem etiam, ac firmiorem tantæ virtutis
 fultum præsidio diceret: atque hac ille viâ, hoc
 maximè modo Cardinalis est factus IV. Idus Mar-
 tii M. D. Lxv. ætatis suæ altero & quadagesimo.
 Ipse apud Polonos ignarus fortunæ muneri suo
 intentus agebat: nihil minùs quàm honores, &
 purpuram meditans, qui debitam sibi in necessa-
 rias impensas menstruam pecuniam vix atque
 ægrè exprimere esset solitus, ac sæpè domesticæ
 difficultatis curis, tædiòque angeretur, jamque
 & rebus, & sumptibus fessus de reditu in Italiam
 cogitabat, oraverátque per litteras Borromeum,
 vt sibi successorem impetraret, & secessum sibi,
 & Patavium, & otium spe, ac animo fingeat, &
 reditum in gratiam cum litteris, & studiis suis,
 quorum consuetudine aliquot jam annos publi-
 cis rebus, curisque distentus perinuitus caruerat:
 flagrabátque otio, ac studiis obsequendi deside-
 rio, & fortè sermonem mecum ipsis de rebus in-
 stitutum iucundè (vt optata memorantur) habe-
 bat, cùm ei nunciatur adesse Viennâ à Zaccha-
 ria Delphino Episcopo Pharenfi missum cum lit-
 teris, qui festinans adire ad ipsum posceret. Del-
 phinus tum pari Nuncii munere apud Maximi-

lianum Cæsarem fungebatur, fuerátque iisdem comitiis Cæsaris ipsius commendatione Cardinalis renunciatus. Introductus ille Commendonigenua amplexus Cardinalem eum salutat, litterasque cum eadem appellatione ipsi à Delphino tradit. In iis erat, tabellarium ad se ab Urbe magnâ celeritate venisse, qui se, & Commendonum in Cardinalium Collegium xv. Idus Martii fuisse coopertos nunciavit, idque illi Delphinus multis verbis honorificè, atque amicè, ut mos, gratulabatur. Commendonus lectâ epistolâ paulum cogitabundus constitit: deinde latari quidem se pro amicitia Delphini honorem magnopere dixit: cæterum de se, quando non solum litteræ sibi nullæ ab Urbe; sed ne suspicio quidem ejus rei antè allata vlla esset, efferri eam priusquam tabellarii sibi à Pontifice Maximo, aut Borromeo Cardinali venirent, nolle: nunciûmque comiter acceptum, & filere jussu ad curandum corpus dimisit, prorsus vultu eodem, ac nihil quod notari posset animo motus; quin me tam latè, tam improvisi, atque inopinati nuncii miraculo defixum, ac propè attonitum cernens primò irrisit, mox perfusum voluptate, & gaudio juveniliter gestientem corripuit, abiréque, & monere illum, qui venerat, ut planè rem tegeter silentio jussit. Posterâ die, ne si quid aliunde emanasset celare ipsum Regem videretur, ire me, ac nunciare illi jussit omnia ut allata sibi Viennâ essent, & ut tacitè haberet, donec ex Italia tabellarii

larii venirent, orare: adeò lætus audivit ea Rex, ut quamquam maximis Commendoni meritis multò antea debitum eum esse honorem intelligeret, lætari se tamen diceret delatum ei fuisse, ut potissimum in suo Regno acciperet. Supprimendi autem rem, ne efferretur Commendonus, ut erat ad omnia cautus, hanc habuit causam; quòd nec auctori Delphino satis fideret, quem sæpè æmulatione, atque invidiâ obtrectasse sibi compererat, nec erroris suspiciò abesset, aut rei, aut nominis, quando nullum indicium ad se talis rei perlatum antea foret. Quintus ab adventu Viennensis Nuncii dies præterierat, mèque ejus moræ sollicitudine anxio vehementer, & propè jam spe dejecto, ipse haud aliud, quàm suo consilio silendæ rei lætabatur. Tandem adventu tabellariorum, & Fulvii Rogerii Bononiensis à Pontifice missi cum purpureo capitis indumento, primòque Cardinalatûs insigni, quod biretum vocant, res pervulgatur, ad eumque concurritur, cui à sacris, quibus operatus erat, Pontificis Maximi, & Borromei litteræ redduntur, honorificentissimis in se scriptæ verbis, quas tristitiæ propior, quàm gaudio legisse observantibus vultum ejus est visus. Inde gratulantium studiis benignè susceptis, cùm se domum, atque in conclave recepisset, me quidem, qui solus cum eo remanseram, & amplecti dexteram, & effundere gaudium, quod animo capere vix poteram, ardebam, severitate, & constantia vultûs deterruit,

nec aliter ipse stantem, tacitumque est affatus;
» quàm, Nobis verò, inquit, oprati Patavini orii
» spem præcisam vides, & jam agimur, vbi alieno
» arbitrio vivendum, & longè à portu danda ven-
» tis in altum vela sunt. Deum precare, vt cursum
» tenere possimus, & fluctibus, tempestatibusque
» ne obruamur. Tum Senatores duo à Rege missi
adfuere, qui Regem, si fratri suo is habitus honor
esset, non plus lætitiæ capturum fuisse, quàm ex
amplificatione illa dignitatis ejus cepisset, dixe-
runt. Secuti inde Episcopi, reliquique Principes
gentis, etiam ex hæreticis plerique, nec ferme
quisquam fuit ex omni nobilitate, quæ in illo
conventu frequentissima aderat, quin gratulatum
domum ejus veniret, tanta omnes studia in il-
lum profitentes, vt plura nec à civibus quidem,
aut propinquis suis expectanda ei fuisse videren-
tur. Ipse gratias quidem omnibus egit, sed oris
» habitum minimè lætantis ferens, tranquillis quo-
» que, & quietis Ecclesiæ temporibus gravem, diffi-
» cilémque muneris ejus functionem esse aiebat, per-
» turbatis verò, ac turbidis, qualia tunc essent, longè
» gravissimam: itaque Deum orandum, oneri feren-
» do impar ipse ne esset. Atque in hanc sententiam
gratulantium quoque litteris respondit; vt nihil
ab gaudio dissolutum, nihil elatum, aut ab cæ-
tera gravitate ejus, modestiæque alienum in di-
ctis, factisve ejus existeret, prorsusque rem ita
acciperet, vt eam suâ vi, ac religione, non tan-
tùm specie, ac splendore honoris metiri videre-

tur. Facta autem illi singularis gratulatio non ab Collegis suis modò summis viris, sed ab omnibus Regulis, & Principibus Italiæ; & ab ipso etiam Cæsare perhonorificè, amantèrque scriptæ litteræ sunt allatæ, qui quidem Cæsar non contentus eâ significatione litterarum, vocato ad se Venetorum Legato, gratulari se civitati ejus dixit, ad quàm non parvæ pars laudis ex Commendoni Cardinalatu rediret, cui vni confessione omnium præter virtutem ad eum consequendum honorem nihil suffragatum esset: quod cùm Legatus publicè ad Senatum scripsisset, magno ea res Commendono apud cives suos decori, ac dignitati fuit. Regis Poloniæ verba ipsa huc transferam excerpta ex ejus ad Pontificem Maximum epistola. In hoc, inquit, Joanne Francisco Com-
 mendono, quem nuper in amplissimum Ordinem legisti, incredibiliter sum lætatus respondisse opinioni, & cupiditati meæ judicium tuum: Nam ego maximis ejus virtutibus addictus, fueram eum tibi quàm diligentissimè commendaturus, & pro summo beneficio à te petiturus, yti eum hoc ipso honore, qui mihi præstantibus ejus meritis videbatur deberi, rogatu quoque meo honestare velles, sperans tuâ fretus benignitate te hoc mihi non negaturum, nisi huic voluntati, ac studio meo moderatio ipsius, & in recusando perseverantia obstitisset. Quo mihi jucundius accidit, sapientiam tuam simul & dignitati ejus, & desiderio meo occurriffe. Ego verò non tibi solùm,

F f ij

» sed ipsi Ecclesiæ, ac Reipublicæ gratulor, ad
 » quam non parum præsidii, atque ornamenti ex
 » viri tantis ingenii, atque animi bonis excellen-
 » tis, ac tot jam veræ virtutis experimentis specta-
 » ti, ac cogniti honore videtur accessisse.

*De discessu ejus ex Polonia, & legatione ad
 Germanos.*

CAPUT II.

Sexto post Cardinalatum mense jussus à Pon-
 tifice Germanorum obire concilium; quod
 Augustæ apud Vindelicos à Cæsare indictum erat,
 è Polonia discessit, Rege, ac Principibus gentis
 certatim officiis, atque honore abeuntem prose-
 quentibus. Pragam (Bohemiæ caput est) adve-
 nienti obviam progressus Archiepiscopus Pragen-
 sium, Pium IV. Pontificem Maximum ad v. Idus
 Decembris diem suum obiisse nunciavit, & mox
 tabellarius ab Urbe magnâ celeritate missus à
 Carolo Borromeo, & Marco Altempsio Cardi-
 nalibus, Pontificis sororum filiis cum litteris af-
 fuit, quibus magnopere illi à Commendono pe-
 tebant, ut omnibus rebus posthabitis, Romam
 ad comitia adcurreret. Censentibus omnibus eun-
 dum, protinusque eâdem nocte iter cum paucis
 expeditis arripiendum; ipse quidem utrumque
 cupivisset, & interesse comitiis, & perstudiosè

vocanti parere Borromeo : sed & Germanos ex
 occasione molituros adversus jura sacrorum ali-
 quid in eo conventu rebatur, & Cæsarem, nisi
 custos ei aliquis, ac monitor esset appositus,
 haud satis per se impetum eorum propulsatu-
 rum existimabat, & antea dissimulationis, &
 negligentia in ea re suspectum, & tum etiam ob-
 noxium Germanis, quorum opem implorabat
 ad arcendam Turcarum vim, à quibus sævo bello
 ab Ungaria petebatur. Deliberanti privatis ra-
 tionibus, officioque Respublica antiquior, po-
 tiórque fuit, statuitque non antè redire in Italiam,
 quàm Cæsarem convenisset, & privatim, quando
 Legati auctoritas Pontificis morte interciderat,
 eum & muneris sui defendendæ religionis, &
 consiliorum, quæ hæretici haberent, admonere.
 Triduum Pragæ agendi, colendique causâ diem
 natalem Christi commoratur; inde profe-
 ctus, superatis Hirciniæ saltibus, quibus Bohe-
 mia omnis ambitur, & nivibus, quibus oppletæ,
 impeditæque per sylvam viæ erant, agrestium ope-
 râ amotis, in Germaniam ingreditur, Baviarum-
 que petit, sperans ibi occursum se Cæsari iter
 Viennâ Augustam ad conventum habenti; at-
 que ita accidit, ut eò paulò ante Cæsarem veni-
 ret. Regnum in Bavaria tenebat Albertus, vir
 dignitate, opibusque, & affinitate Cæsaris, cu-
 jus sororem in matrimonio habebat, & Cæsareæ
 familiæ honore inter reliquos Germaniæ proce-
 res eminens, & studio avitæ pietatis, & fidei in
 F f iij

Romanam Ecclesiam ; & Catholicam religionem
longè eminentior. Cum hoc Commendonus
inde ab superiori legatione , quâ Germanorum
gentem obivit , institutam benevolentiam habe-
bat , quam & coluerat absens omnibus officiis ,
& Albertus ipse huic amicitia plurimum semper
tribuerat , & tum novâ dignitate ob virtutem
auctum ad se venientem quàm potuit comiter ,
atque splendide hospitio accepit ; ipsâ quoque
opportunitate adventûs ejus lætatus , cum domum
suam initurus Cæsar adventaret. Cum igitur
Commendonus cum Alberto de Republica con-
silia contulisset , & ab eò vehementer collauda-
retur , quòd non statim neglectâ , ac posthabitâ
religionis causâ , cupidè Romam ad comitia pro-
perasset , Cæsar advenit magnificentissimo hospi-
tio ab Alberto acceptus , qui quidem equo dis-
cedens , cum opperientem se in vestibulo Regiæ
Commendonum aspexisset , ultro ad amplecten-
dum eum accurrens , & perquàm familiariter ap-
pellans , Tu verò , inquit , hîc frigido in cælo
» nobiscum moraris , at Romæ interea magno æstu
» comitia calent ; apprehensâque ejus dexterâ per
gradus unâ in ædes , atque in cubiculum ascen-
dit , nec destitit eum , quamdiu ibi mansit , pa-
lâm magno in honore habere , cum eodem
recto uterque , iisdem quoque epulis , mensâque
quotidiè utebantur , cui præter ipsum , & hospi-
tem Albertum nemo adhibebatur : cum unâ &
uxor Cæsaris , & soror , & filia duæ nobiles ac-

cumberent, quarum paulò post altera Philippo, altera Carolo Hispaniarum, & Galliarum Regibus nupsere. Peracto convivio, & amotis arbitris in conclave idem Cæsar, Commendonus, & Albertus ad colloquium secedebant, multasque horas unà quotidie erant, cum multa de Polonicis rebus, de sororis suæ cum Rege dissidio quæreretur Cæsar, deque eo quod ipse debere se Commendono profitebatur, memoraret, cuius studio, curaque effectum esset, ne quò impotenti cupiditate rapi videbatur, præceperet. Multa quoque de Turcico instanti bello communicavit, rationemque cum eo iniit, quâ salvis fœderibus, quæ Regi Poloniae essent cum Turca, aliquot ex ea gente turmae equitum ad id bellum conduci possent. Ante omnia illum Commendonus de consiliis hæreticorum, quæ compererat, docuit, & commodâ oratione muneris eum sui admonuit, tantò tum intentius suscipiendum avitæ religionis patrocinium, tuendamque sacerdotum jura illi esse differens, quantò incommodiori tempore aggressuri ea adversarii essent, cum Pontificis Maximi morte, præfide suo, ac rectore Ecclesia, & Christiana Respublica careret, atque in eo maximè Concilio, quod ipse primum post adeptum Imperium haberet, dandum sui specimen, ac documentum, quantumque in illo spei bonis esset ponendum, indicandum. Per hæc confirmato Cæsare, eoque non passurum ab se desiderari officium suum prolixè

ЭПОИ

pollicente, quartâ post adventum ejus die, cum eâ die Commendonus esset post convivium discessurus, lavantibus manus, ut accumberent, celeritatis plenus tabellarius Cæsarem adiit, litterasque à Cosmo Medice Florentinorum Duce reddidit, quibus Michaëlem Ghislerium Alexandrinum Cardinalem Pontificem Maximum ad VIII. Idus Januarias esse renunciatum, & Pium V. appellatum scribebatur. Cæsar lectâ epistolâ, quamquam ipse & alium ex iis, quibus studiosè favebat, & quamvis alium, quàm Alexandrinum fieri Pontificem maluisset, cujus acres spiritus in sua dignitate tuenda, vindicandâque religionis majestate antea rumore, atque famâ acceptos, minimè opportunos consiliis, & cogitatis suis existimabat, quem quæstionibus adversus hæreticos præpositum, eas severè, atque integrè exercuisse cognoverat, tamen dissimulato animi sensu, Commendono creationem Pontificis læto vultu enunciat, litterasque legendas tradit. Cum discubissent, sermôque de novo Pontifice esset institutus, Commendonus (senserat enim ictum eo nuncio Cæsarem) à primordiis ejus vitæ exorsus, de maximis ejus sanctitatis, atque innocentie laudibus, quibus nullo ipsius non solum ambitu, sed ne studio quidem, per omnes honores ad summum rerum humanarum fastigium provectus esset, ita copiosè, aptèque disseruit, ut omnes in admirationem, & venerationem ejus adduceret, omniumque animos magnâ ejus spe, ac expecta-
tione

tione repleret; quo facto ipse statim è convivio
 equos ascendit, Romam magnis itineribus, ut Pii
 initiis adesset, contendens. Cæterum vix tridui
 iter progresso ad Oenipontem Nuncius à no-
 vo Pontifice missus cum litteris occurrit Ger-
 manicam ei legationem decernentibus; nam
 Pius antequam è comitiorum conclavibus e-
 grederetur, cum omnia strepitu, concursatio-
 ne, turbâque miscerentur, nihil illo supremæ
 potestatis honore ullam in partem animo excus-
 sus, (tantum illi inerat roboris) jam tum curam
 in Rempublicam intendit, litterasque extemplo
 ad Commendonum dari jussit, quibus ostendit
 sibi placere, ut Germanorum conventui interes-
 set Legatus. Quinquaginta Cardinales ea comi-
 tia habuerunt, in quibus erant summæ dignita-
 tis, & omnium virtutum excellentes viri, quo-
 rum nemo non eum honorem legationis, munus-
 que mandari sibi cupivisset, singulorumque tan-
 tum, ac tam recens in Pium extabat meritum;
 tamen consensu, & approbatione omnium ad
 Commendonum ea delata provincia est, tum o-
 pinione industriæ, prudentiæque, quæ summa de
 illo erat, tum quod vnus maximum gentis ejus
 habere usum existimabatur. Reversus igitur Au-
 gustam Commendonus, ibi cum novæ legationis;
 Cardinalatus quoque sui insignia, purpureum gale-
 rum à Pio missum de Othonis Truxii, qui idem Au-
 gustæ Episcopus erat, manibus solemniter inter sa-
 cra de more suscepit, Alberto Bavaro cum vxo.

re, ac liberis, multisque præterea principibus viris adstantibus, qui honestandi Commendoni, & celebrandæ rei causâ convenerant. Indixerat eum conventum Maximilianus, cum aliis de causis, tum maximè ut auxilia à Germanis impetraret adversus Solimanum Turcarum Regem, qui Ungarici Regni reliquias persequens, & Austriæ ipsi jam, Viennæque magnopere imminens, ingentes peditum, atque equitum copias, quibus à Constantinopoli in Maximilianum ferretur, parabat; quo majus religioni periculum impendere ab solitis licentiæ jura pretio mercari videbatur. Præter id ingravescentibus multis Germaniæ morbis, ut remedio occurreretur, id erat coactum concilium; quorum tamen ea vis, ea desperatio erat, ut ne remedia quidem ferre posse viderentur. Cum publicè in eo conventu de religione agere propter nimias hæreticorum opes, & pertinaciam tutum non videretur, Commendonus domi suæ Catholicorum concionem habuit, missis, qui singulos Principes convocarent; nec illi gravatè parvere, quod erat ejus apud Germanos magnum nomen, magna ab superiori legatione integritatis, religionis, eloquentiæ fama. Primæ dignitatis in iis fuere Cardinales duo Otho Truxes, & Marcus Altempfius, alter Augustæ, alter Constantiæ Episcopus; & tres sepremvirali honore præfulgentes, quos ipsi Electores appellant, Moguntinorum, Colonienfium, & Trevirorum Archiepiscopi; & præter hos ma-

gnæ nobilitatis, & potentia viri Albertus Bava-
 rorum, & Gulielmus Clivensium, & Henricus
 Brunsvicensium Reguli, multique præterea libe-
 rarum civitatum, & absentium Episcoporum, ac
 Principum Legati. Ad hos orationem habuit,
 quâ primùm eos ad tutandam prisca religionis
 integritatem, propulsandósque impios hæretico-
 rum conatus magnopere est adhortatus. Id autem
 fore iis haud difficile, si consentientibus studiis,
 constantibusque animis sese adversariis opposuis-
 sent, quos hætenus tam socordia, atque inertia
 nostra, & dissociata consilia, quàm vires eorum fir-
 miores, validioresque adversus nos fecissent.
 Hanc verò voluntatem, animorumque consensio-
 nem, & mutuam de salute, atque incolumitate
 alterius curam cum præsentibus rebus salutarem
 fore: tum esse laudem Christianorum hominum
 propriam, & veram solidamque virtutum omnium
 radicem, ac fontem ignotum cæteris gentibus,
 nobis ab ipso Christo Deo indito, charitatis vo-
 cabulo proditum, cuius vim nec veteres affecu-
 tos esse humanæ sapientiæ doctores, nec nisi ab
 iis intelligi, qui eadem in Deum fide, eodem
 sensu, eodem studio, atque mente conjuncti, ve-
 luti corpus vnum vni præsentī capiti, parentis Ec-
 clesiæ Catholicæ gremio continerentur. Maxi-
 mè autem ejus esse virtutis expertes, hæreticorum
 omnes factiones, qui nomen modò charitatis suis
 immanibus flagitiis prætendentes, rem ipsam ex-
 ploderent, rectè faciendi necessitate sublata, &

Gg ij

» ab illo capite, quod Vicarium suæ potestatis con-
» stituit inter homines Deus, sese præcidentes,
» omnia societatis, & mutæ necessitudinis vincu-
» la refringerent, concordiam, pacemque illam
» abrumperent, quam terras relinquens, in cælum
» abiens Christus tantopere nobis commendavit.
Cùm multa in hanc sententiam, quare magno
» animo, communibûsque consiliis obsistendum,
» atque obviam eundum audaciæ hæreticorum es-
» set, & majestas religionis, & sua ipsorum liber-
» tas, dignitasque piè, fortiterque defendenda, di-
» xisset, orationem ad Concilium Tridentinum
» flexit. In eo cùm sacrorum, & fidei rationem
» egregiè explicatam, atque institutam esse, tum
» morum, ac vitæ disciplinam ad priscae sanctita-
» tis consuetudinem revocatam, acerrimûmque
» telum adversariorum manibus ereptum, atque
» in ipsos per summam omnium flagitiorum, ac
» turpitudinum licentiam degentes retortum, pa-
» ritèrque & impiè dicta in Deum, & improbè ja-
» ctatas in bonos obtrectiones repulsas, ac refuta-
» tas esse. Susciperent ergo salutare leges, & quod
» sanandæ maximè Germanorum genti tot per an-
» nos, tantis sumptibus, tanto ab ultimis quoque
» terris Patrum, doctorûmque virorum concursu
» habitum Concilium esset, ejus decretis Principes
» ipsi parerent, ex eorum jure rem Ecclesiasticam
» regerent, sanciréntque, consensum cum bonis
» ostenderent; impios & hæreticos contumaciæ,
» ac discordiis suis relinquerent, donec aut tædio

diffidendi, in novásque, & contrarias quotidie
 sectas transeundi refipiscerent, aut in illa pravi-
 tate perseverantes justas pervicacis animi pœnas
 Deo penderent. Germani cùm paulò inter se con-
 sultassent, Moguntinus Archiepiscopus, qui di-
 gnitate cæteros anteibat, de reliquorum senten-
 tia gratias Pontifici Maximo, atque ipsi Com-
 mendono egit, quòd de Germaniæ salute, deque
 eorum rebus tantam curam gereret, easque stu-
 dio, operâ, consiliis juvaret: Quæ apud ipsos de
 animis, voluntatibusque jungendis, item quæ de
 Concilii Tridentini legibus graviter, copiosèque
 differuisset, scire vera esse, & se adnixuros, ut
 vulneribus suis ea maximè remedia adhiberent,
 quæ ipse commemorasset. Scita Concilii accipe-
 re ipsos, sanctèque omnes polliceri ejus se jussis
 obtemperaturos in iis, quæ fidem, & sacrorum
 cultum respicerent, sine exceptione vlla, aut du-
 bitatione: in disciplinæ ratione quædam esse ca-
 pita, quibus excipi cuperent; quod in tam de-
 pravatis hominum moribus, tantæque licentia,
 ac perturbatione Germaniæ nec utile foret tum
 revocari, nec tutum; ad id pacatius, magisque
 tranquillum esse tempus opperiendum. Quæ apud
 ipsum eo libentiùs profiterentur, quòd sibi cum
 prudentissimo Germanicarum rerum esse sermo-
 nem scirent, quo etiam ab eo peterent, ut susce-
 ptum erga Germanos studium retineret, postu-
 latisque eorum publicis, privatisque apud Pon-
 tificem Maximum auctoritate suâ, gratiâque ad-

Gg iij

» esset, atque in praesentia, ut cepisset, tegeter;
» tuereturque; tantorum ejus in gentem suam of-
» ficiorum perpetuam apud Germanos mansuram
» esse memoriam. At haeretici in omnem semper
» occasionem intenti more suo multa moliebantur:
» ante omnia Maximilianum ipsum magnis polli-
» citationibus sollicitabant, ut tandem sententiam
» proferret, palamque in partes transiret. Nam pau-
» cis ante annis haeticorum partim spe, partim
» consuetudine corruptus, alienatus a Catholica pie-
» tatis fide animi haud ambigua signa dederat,
» qui & sacris eorum interfuerat, & quemdam pro-
» fligatae doctrinae magistrum domi aluerat, habue-
» ratque in honore, & Viennae in templis de divinis
» rebus concionantem frequenter audierat; nec nisi
» magno studio, atque cura Ferdinandi patris, impri-
» mis pii, & religiosi hominis, denunciantis, eo ab-
» dicato, ad alium se filium inatu minorem Impe-
» rium, atque nomen Caesaris delaturum, a nefa-
» riae opinionis professione est revocatus. Post mor-
» tem inde patris assecutus Imperium ita vixit, ut
» dum spem sui utrique parti facere studet, omni-
» bus aequè suspectus, neutrorum gratiam tenuerit.
» Tum quidem haeretici promissa exigentes vehe-
» menter urgebant, ut jungeret se illis, & mentem
» aliquando nudaret, ac propterea extorquere ab
» eo conabantur, ut foedera concordiae, pacisque
» anno M. D. LV. inter ipsos, & Catholicos Passa-
» vii constituta, violata saepe ab iis, tum penitus
» rescinderentur: eo enim anno quemadmodum a

Ferdinando Cæsare ab simili periculo Turcici belli copiarum, ac pecuniæ indigo expresserant, ut quibus libuisset, sacrorum ceremonias ex Augustana formula colere, atque habere jus esset; ita additum fœderi fuerat, ut qui à prisca sacrorum ratione, & Catholicæ Ecclesiæ sensu deficerent, aut omnino dissentirent, ii ne vectigalia quidem vlla, aut honores Ecclesiasticos obtinerent, aut potiri possent. Id ut antiquaretur, summis studiis hæretici contendebant; item illud, ne qui disciplinæ eorum sectatores Catholicorum imperio, ac ditioni subiecti essent, paterna bona venum exponere, & excedere patriâ, atque exulare cogerentur: cum ne graviori pœnâ in eos animadverterent, ejusdem pacis legibus cautum esset. Quibus hæretici stare jam ab insita animis arrogantia, atque contumacia detrectabant, & impiè pariter, atque impudenter postulabant, ut potestas omnibus foret, quam quisque probaret opinionem habendi, & pro sua cuique religione Deum colendi, vel, si hæc non placerent, concilium (Nationale quod appellant) haberetur, ad quod coactum omne Germanicum nomen de vniverſo jure sacrorum inter se constitueret. Harum rerum vtram tenuissent, amittenda Germania erat, & cuncta prædæ hæreticis futura, cuncta confuso omni humano, ac divino jure pessumitura videbantur. His conatibus, tantoque ad exitium, atque vltimum impietatis gradum ruentium hæreticorum furori vna opposita erat

Commendoni prudentia, atque industria; nec ipse rei gravissima defuit, aut sui dissimilis fuit, admirabili solertiâ indagando, investigandoque omnia, & auctores cujusque consilii, fautoresque, & quod eorum rationes, cogitataque spectarent, ut si eorum cœtibus interesset, exploratum, cognitumque habebat, & summa cum cura, atque studio omnibus eorum machinamentis, nunc hortando, monendoque Catholicos, & adversariorum dolos, fraudesque enudando, nunc deterrendo, continendoque occurrebat: tantumque oratione, atque auctoritate cum apud alios, tum apud Cæsarem ipsum valuit, ut & Catholici nunquam se commodiore, aut causæ æquiore Maximiliano vfos esse prædicarent, & ille negaret unquam antea firmiores, vehementiusque inter se consociatos Catholicos expertum esse. Ita hæreticorum spe, consiliisque frustratis, nullâ novâ re decretâ, conventum æquabiliter habitum dimisit, impetratis quæ petierat ad arcendum Germaniæ finibus Turcam, auxiliis: & Pius Pontifex quinquaginta millia nummorum aureorum tribus pensionibus solvenda Maximiliano ejus belli causâ dono dedit, quam pecuniam Commendonus Augustam ad se missam ad concilii finem, eo dimisso, omnem simul, consulto tamen prius Pontifice, Cæsari representavit.

De

De reditu ejus in Urbem.

CAPUT III.

GERMANIA Venetias Junio mense venit, acceptus, cultusque à civitate cum publicè, tum privatim omnibus honoribus; nam & Princeps cum Collegio, magnaque Senatûs parte domum ad visendum eum venit, & frequentia omnium ordinum, quamdiu Venetiis fuit, est celebratus. Quamquam haud dubiè nobilium plerique livore, atque invidia vrebantur, insueti alibi, quàm apud Patricios decora illa aspicere, & quidem Romæ æmulatione improbâ nitenti per virtutem adversati fuerant. Reliquam inde æstatem vitandis caloribus, atque animo ab assiduis curis, laboribusque recreando, Patavini agri villas obiens egit. Ineunte autumnò Romam vocatu Pontificis proficiscitur: quo concursus, atque officia amicorum falleret, Urbem noctu, nec expectatus ingredi cupivit: sed vetuit Pius non decere ferens tot gentibus tanta cum fama sapientiæ, atque innocentiae peragratis, tam bene gestâ Republicâ redeuntem, novo insuper honore fulgentem, sine solita celebritate, & obviâ itione Urbem inire. Itaque Senatu ad portam occurrente, maximè celebri comitatu in Vaticanum, atque inde ad Pium in Pontificio solio, ut mos, opperientem deducitur: magnaque fit illi ab omnibus gratu-

H h

latio. Prædicabant vetustissimi, Romanæ aulæ neminem vnquam in eum Ordinem paribus, atque ipse, itineribus pervenisse; alios divitiis, alios claritate generis, alios gratiâ, & commendatione Regum, alios potentium studiis provectos: vnum suapte vi, ac virtute omnia adeptum, nullo aliunde præsidio, & quod mirabilius est visum, nullâ cupidine, nullo ambitu, nihil petenti vltro omnia obvenisse medio ætatis, & valetudinis flore: quæ læta maximè bonis erant, patefactum in eo virtuti aditum cernentibus. His sermonibus quantâ ante eum meminerant neminem expectatione, atque opinione virtutis celebratus, Romam est ingressus. Et Pius egregius dignitatis fautor addidit hominum inclinationi magnum momentum, nihil, quo singularem animum, atque benevolentiam testari posset, omittens. Vetus est Pontificibus Maximis mos, vt quæque incidit res, cuius aut consultatio, aut cura deleganda amicis sit, delectis è Cardinalium numero quot, & quos placitum fuerit, negotium mandare; ii, vt res poscit, ad eum, qui ordine inter illos antecedit, ad consultandum conveniunt, atque hi cœtus ab re congregationes appellantur. Post Commendonum adventum, vt expectatus videretur, septem Pius congregationes variis de rebus, vt visum è publicæ rei vsu est, instituit, singulisque Commendonum addidit: adeo vnum ad omnia ingenio validum duxit. Nec minùs frequenter arcanis consiliis summis de re-

bus adhibuit. *Ædes* in *Palatio* *laxas* imprimis ,
 & *menstruam* *pecuniæ* *pensionem* in *necessarios*
rerum *usus* attribuit , donec *peramplis* quoque ,
 ac *ditibus* *sacerdotiis* *adauxit*. Et cum *cateri* fe-
 rē *Patrum* , nisi per *Magistrum* *cubiculi* antē con-
 stituto , ac dicto tempore , ad *Pontificem* non ad-
 irent , ne qui per *ambitionem* *conclavibus* , fo-
 ribusque assisterent ; (quod *majestati* eorum inde-
 corum *Pius* rebatur) vnus est exemptus *Com-*
mendonus , eique haud secus , quā *Alexandri-*
no *Cardinali* *propinquo* suo quoties , & quando
 vellet , nullo in ea re *Cubiculariorum* arbitrio ,
 aditum ad se esse *Pius* iussit. Itaque versa conti-
 nuò in eum omnis *civitas* , frequentari domum ,
 observari egressus , deduci , coli , appeti , vt quis-
 que *industriā* notus aditum ad *amicitiam* quære-
 re , in ejus se fidem conferre ; commendari , pro-
 bari , testimoniis juvari ab vno maximè , vel an-
 te omnes , qui *litterarum* , & *doctrinæ* laudem
 haberent , ad eum confluere , eum *alumnū* bo-
 narum *artium* , veluti *auctorem* *fortunæ* , ac *pa-*
tronum adoptare. At ipse tantis in se hominum
studiis , tam *secundā* *fortunæ* aurā nihil efferri ,
amicis fidem , omnibus *modestiam* præstare ,
 quos *veris* *ingenii* , aut *animi* *laudibus* probasset ,
 iis ultro , atque enixè favere , adeò *navatam* ope-
 ram non ostentans , vt multi studio , & com-
 mendatione ejus aucti , ornatique sint ignari per
 quem crevissent. Nec ille *suarum* *virtutum* *visus*
 constantius vllam amplecti , quā rectè facto-

Hh ij

rum conscientiam, non gloriam petere. Sic officiorum in amicos fructum in beneficentia, non in gratia ponebat, quorum cum plerique hortarentur tempore uti, & quantum se offerret potentia, capeffere, firmare se opibus, devincire, fovere clientelas, & quamplurimos beneficiis amplecti; repulit consilium, præterquam quod moderatio moribus ejus magis congrueret, gnarus nihil tam fluxum, ac lubricum, nihil tam omnium obrectationi, atque invidia propositum, quam magnorum Principum gratiam non modestè, ac temperanter habitam, & qui modicè utitur rebus, hunc fortunam in potestate habere, & incerta casuum consilio subjicere: sin prosperis ferri te finas, sæpè in adversa, atque præcipitia rapiare. Hinc quanto Pii amor intensior in dies, illustriorque, tantò ipse parcius uti, non, nisi res posceret, ac plerumque vocatus adire, ac publicis ferè de rebus munera, beneficiæque aliis pro cujusque dignitate, sibi, quod perpetuum illi fuit, nihil unquam petere. Rarò per Urbem; sæpè curru tectus, hortos, aut in abditis locis templa invisens, coetus salutantium declinabat, aut domi studiis tempus transigebat. Quoties aut in Senatum veniendum, aut ad Pontificia sacra prodeundum esset, turbam deducantium præmaturo egressu antevertens plerumque vitabat, modico, ac domestico comitatu contentus: & quod omnem suspicionem cupiditatis, ambitionisque extinxit, singulis annis per causam valetudinis, vi-

tandique ætate calores vrbanos, Urbe excedebat, magis non negante, quàm non ægrè ferente Pio, qui tamen cuncta illi in modestiam vertens, gratiorem vel ex eo habebat, quòd gratiam minimè affectaret; atque ille per hæc & premere invidiam, & occurrere satietati, quam plerumque assiduitas affert, & gratiam desiderio tueri, & redintegrare videbatur. Æmulationem cum Michaële Bonello Cardinali Alexandrino, quem Pius ob morum, atque ingenii indolem in summum Ordinem cooprauerat, non tam ipsius sponte juvenis, quàm aliorum instinctu motam non lenivit solùm hac moderatione, & prudentiâ; sed ita discussit, vt suis quoque in rebus Alexandrinus consiliis ejus vteretur, ac præcipuum studium erga illum præ se ferret, appeteretque illius auctoritate, ac testimonio laudem sibi, & commendationem apud Pontificem tribui. Caterùm Pius, si qua gravior res incidisset, ad absentem quoque per epistolam referri, & sententiam exquiri jubebat. Nec si causa publicæ legationis, quæ Cardinalis personam posceret, incidisset, alterius operâ est vsus. Ter id munus, quod longè gravissimum, honestissimùmque habetur, illi a Pio nunquam præsentis est mandatum.

Secunda legatio ejus ad Cæsarem.

CAPUT IV.

MAXIMILIANUS Cæsar, five animum Lutheranæ superstitionis labe infectus, eam sectam occultis studiis fovebat, five spe ingentis pecuniæ, quam ei Austriæ populi, usurpato antea exemplo mercandi pretio à Regibus, quam mox Reges in ipsos exercerent, licentiam, pollicebantur, tribuere iis jus ex ritu Augustanæ formulæ sacrorum ceremonias colendi statuerat. Inceptis
» impiis titulum honestum prætendebat: Lacera-
» ri opinionibus rem Christianam, dirisque reli-
» gionibus convelli, infirmarique prisce pietatis
» fidem, eoque impunitatis ventum, ut novis er-
» roribus nullus finis, aut modus fieret, & præstare,
» datâ vnius veniâ, cæteros submovere vi Regum,
ac prohibere, quàm omnibus simul premi. Hæc
vbi nunciata sunt Pio, advocat Senaturn, &
quanta res moveretur edoctis Patribus, flectit ad
Commendoni laudes, vnumque maximis Rei-
publicæ negotiis fide, industriâ, vsu parem edisse-
rens, omnium consensu Legatum deligit, ac primo
quoque tempore transire in Germaniam, & perge-
re ad Cæsarem jubet, & se pestilentibus consiliis
obicere, misso celebri tabellario, qui hæc ad eum
perferret. Commendonus æstatem apud Veronam
egerat, & instante jam autumnno, ex consuetu-

dine redditum in Urbem parabat, cum ei Senatus consultum, & mandata Pontificis redduntur. Paucos dies adsciscendis comitibus, instruendoque itineri absumpsit; inde accepta de manu Augustini Valerii Episcopi Veronensis argentea cruce, quod est legationis insigne, Veronâ proficiscitur. Eâdem die ad Volarmiam duodecimo à Verona lapide festinus à Cæsare Nuncius cum literis occurrit, quibus magnopere petebat ab eo Cæsar, ne longius progrediretur: missurum se ad Pontificem Maximum, qui ostenderet, quàm non opportunum Reipublicæ hoc tempore Cardinalem Legatum ad se mitti: tantisper opperiretur, dum de eo, quæ Pontificis voluntas esset, cognosceret. Erant qui gerendum Cæsari morem, mandatúmque Pii Veronæ expectandum censerent: sed Commendonus negavit sibi mutare quidquam de Pontificis iussis ad alterius, quàm Pontificis ipsius nutum licere, ac misso protinus Romam, qui à Pio sciscitaretur, quid se facere iuberet, ipse viam perrexit, moderans iter, ut qui missus esset, ad Oenipontem se assequeretur: oppidum in Rheticis Alpibus quatrivium iter à Tridento, Italiæque finibus distitum; ita se mandatum munus non deserturum, & Pontificis nihilominus integram de se deliberationem fore. Oeniponti apud Ferdinandum Cæsaris fratrem esse Archiepiscopum Salisburgensem, & Albertum Ducem Baviaræ audierat; cum iis interea collocuturum, acturúmque maximè cum Alberto,

cujus auctoritatem non nihil revereri Cæsar credebatur, ut eum ab inceptis Germaniæ pestem allaturis revocare conaretur. Et dedere quidem illi ex Commendoni voluntate graves ad Maximilianum litteras, & Albertus id quoque incusavit, quod Commendonus questus apud se fuerat, adeo præposteris vivi moribus, ut commodius plerique, ac melius consari religiones à quovis machinatore putent, quam ex Pontificis Maximi auctoritate constitui, qui sacrorum custos, interpretæque ab ipso Deo hominibus sit datus; & Turcarum, & Barbarorum Oratores accipi cum honore, Româ venientes Legatos, amplissimæ viros dignitatis gravatè, & repugnanter admitti. Sed Pius interea, cum pariter Commendoni & firmum adversus gratiam animum, consiliûmque non parendi Cæsaris litteris, neque iter inceptum intermittendi, & in se constans, atque immortum obsequium multis verbis palàm extulisset, factumque id maximè ad voluntatem suam ostendisset, ire porrò eum, & exequi jussum imperavit. Qui inde statim profectus, navigiis ad Halam conscensis Oeno flumine, Danubiôque devectus, octavo die Viennam appulit, omnibus, quâ transiret, perditam spem, & frustra fore quemvis conatum denunciantibus, progressum esse Maximilianum, vnde receptus ad pœnitentiam non esset; siquidem pactione pecuniæ, & promissis devinctâ fide nihil sibi integri fecisset. » Postridie aditus Cæsar, qui prior non ideo optas-

se

se ait, ne Cardinalis Legatus ad se hoc tempo-
 re veniret, quod eam legationem abnueret,
 quam ipse sibi honorificam fateretur; sed ne ea
 in tanto Belgarum tumultu, motuque animo-
 rum, quibus immixti plerique Germaniæ populi
 essent, incommodam aliquam suspicionem affer-
 ret, veritum: id quando Pontifici Maximo non
 probasset, lætari advenisse eum, apud quem ra-
 tionem consilii sui exponeret, quo adductus Au-
 strios in sacrorum ceremoniis Augustanæ formulæ
 ritu, atque jure uti passurus esset. Visum id sibi,
 ut in malis salubre imminentium remedium,
 quod pridem illæ sibi Provinciæ usurpassent juris,
 ac licentiæ vivendi, opinandi, statuendi ex cu-
 jusque arbitrio de fide, & cultu sacrorum, id
 eas permissu suo certis obstrictum legibus habe-
 re, quæ ingruentibus quotidie novis errorum
 monstris aditus aliquando obstrueretur. Etenim
 tantâ tam turbulentorum errorum, ac sectarum
 multitudine elevari omnem auctoritatem religio-
 nis, omniâque divinarum rerum jura perverti.
 Delectam ex cunctis à se Lutheranæ familiæ ra-
 tionem, quod ea minùs à Catholica pietate,
 propiùsque à vero abesse videretur: additurum ri-
 tus, cultumque, & formam ceremoniarum sum-
 ptam maximè à nobis: sic finem impiæ libidini
 novas in singulos dies opiniones comminiscen-
 di, dispergendique impositurum; & faciliùs ad
 sanctitatem revocatum iri, si, ne longiùs à no-
 stro more recederent, provisum foret: quippe

» depulsis aliis pestilentibus , ac mortiferis morbis ,
» expeditam vnus haud vehementissimi curatio-
» nem futuram. Nec se tamen ad id consilium , ni-
» si necessitate descendisse , quòd neque quam in-
» iret , aliam remedii viam inuenisset , neque infinita
» illa licentia tolerari , ac sustineri diutius jam posset.
» Versari enim se assiduè in metu , ac periculo gra-
» vis alicujus seditionis , quæ inde haud dubiè im-
» penderet : nec novum id à se incipi , antè à Ca-
» rolo patruo , & Ferdinando patre , optimis Impe-
» ratoribus , ac Romanæ Ecclesiæ , & Catholicæ fi-
» dei reverentissimis factum ; nec verò , quòd po-
» pulis illis semel concessum adimi non posset , id
» quemquam arbitrari esse , qui satius non duce-
» ret adstrictum legibus , modòque , ac specie ali-
» quâ religionis adhibitâ eos habere , quàm per
» summam impunitatem polluere , inquinare , com-
» mutare , confundere quotidie omnia , & Provin-
» ciam Austriæ portentorum omnium , ac scelerum
» sedem , & receptaculum fieri , tantàmque mate-
» riam discordiarum , tantum intestini belli semen
» inclusum sinu fovere. Postremò testari Deum ,
» non aliud sibi propositum , quàm vt à suorum men-
» tibus superstitio depelleretur , omnesque ad pri-
» scam vitæ pietatis , & Romanæ Ecclesiæ fidem
» redirent. Hæc ferè Cæsar. Commendonus id qui-
» dem laudare , quòd reducendos ad fidem Roma-
» næ Ecclesiæ popularium animos , mentesque per-
» versis erroribus exolvendas suscepisset , idque
» propositum consilium ab se initium haberet , mo-

dò ne falsis remediis , contrariisq̃ue insisteret ,
 quæ augerent , & foverent , non tollerent , aut
 levarent morbum. Cælestium fidem nullam nisi
 incorruptam , perfectamq̃ue esse , & pietatis ratio-
 nem cultu , & sanctitate constare , vt religioni re-
 medium non aliter afferatur , quàm eam intemera-
 tam in sua integritate , nitoreq̃ue habendo ; aut si
 quid alieni moris , opinionisq̃ue irrepsit , purgan-
 do , abolendóque putare ejus sit , qui nequaquam
 res suâ vi , ac pondere metiatur. Dei certè jussis
 violandis , ac multitudinis semper imperitæ , & vbi
 legum venerationem excussit , & à vero , rectóque
 deflexit , pessimo cuique parentis cupidinibus ob-
 sequendo , nihil aliud , quàm affinem te culpæ fe-
 ras , & sceleri eorum , furoriqué alimenta subji-
 cias ; cujus rei non esse longè petenda exempla :
 quid enim hoc malum parvis ortum initiis aluise
 se , & ex tam parvo , & vix animadvertendo igne
 tantum , ac tam latè fusum incendium fecisse ,
 nisi quòd primò neglectum , deinde cùm occur-
 sum , atque obviàm itum oportuit , præbita ma-
 teria est ab iis , qui populorum desideria indul-
 gentiâ lenienda , captandâque esse putaverunt ?
 Carolum , & Ferdinandum cum iis ipsis Luthe-
 ranis de eadem Augustana formula certis pactio-
 nibus concordiæ causâ transegisse spe , vt credibi-
 le est , & ipsi ferebant , cohibendi , sistendique
 flagrantium impetum , & quotidie nascentium
 novarum sectarum contagionem avertendi : sed
 eventu tristi , & calamitoso ; quippe cùm omnes

» omnium disciplinarum , atque opinionum sectæ
» in Augustanæ formulæ nomine , atque auctorita-
» te facillè delitescerent , cuncta ex eo depravata
» brevè , ut nulla gens totius Germaniæ integra , nul-
» lius diligentiam prohiberi , ne illa passim grassare-
» tur pestis , potuerit. Atque hæc quidem sic fieri ,
» divino numine consilia nostra humanis imbuta
» cupiditatibus in pœnam nobis , remedia in per-
» niciem vertente. Neque hos ipsos Imperatores
» tamen cum iis pactiōem ullam fecisse , qui pro-
» priæ ditioni eorum subjicerentur , sed cum va-
» lentissimis Regulis , populisque , quorum consen-
» tientium vim , atque arma etiam timuisse non ex-
» vano videre poterat. At ejus quid simile habere
» consilium , qui Austriis , vni non minimæ Ger-
» maniæ genti , & ejus privatim imperio subjectæ
» id ultro obtulerit ? At enim exclusâ multiplicium
» sectarum multitudine , facilius sub vnam Augusta-
» næ formulæ disciplinam coacti ad fidem inde Ca-
» tholicæ pietatis redigentur. Jam primum om-
» nium ab illa regula divinitus nobis tradita non
» esse discedendum , quâ præcipitur , ne quid ma-
» li quorumvis bonorum spe faciamus ; quam le-
» gem cum ad omnia pertinere , tum maximè re-
» ligionem , & res sacras complecti , quæ cælesti
» vi , non humanâ sapientiâ continentur : deinde
» quod semel inutile foret , atque adeò exitu fœ-
» dum , & perniciosum in aliis expertus sit , cur id
» iterum in se , suisque periclitari velit ? Verum mit-
» tenda exempla , ubi efficacior ratio adsit. Qui ,

inquit, hoc juris, ac licentiæ à te experunt, si
 omnes Lutherani sunt, & placita Augustanæ for-
 mulæ ultro complectantur, quid permissione istâ,
 & sanctione est opus ad eos in illam sententiam
 adducendos, aut cæterarum prohibenda, pellen-
 dâque hæresum inventa, quæ nulla sunt? Sin, quod
 ais, animos diversæ, & aliis aliæ tetriores sectæ
 perturbant, distrahúntque, tum tibi ea consul-
 tatio prima occurrit, jubenti-ne sacrorum leges
 dicto audientes futuri sint, aut, si imperium de-
 trecent, suppetant- ne ad cogendum vires; nam
 si tantum vel nervorum tibi, vel auctoritatis
 apud eos est, ut quò velis flectere, aut repugnan-
 tes vi subigere possis, haud dubium, quin tibi
 ex illis intestabilium opinionum, atque errorum
 tenebris eruti, ad veritatis lucem, id est, Catho-
 licæ Ecclesiæ revocandi sint. Verum si illi con-
 tumaciores sint, quàm ut parere tibi velint, &
 plures, quàm ut tutum adhibere vim videatur;
 tum ne sub vnius quidem Augustanæ formulæ jus
 redigere eos possis. Neque enim illi minùs a-
 cerbè inter se, quàm nobiscum dissident. An
 Calvinianos, confidentissimum, ac pervicax ge-
 nus, qui nunc maximè obsolescente in dies Lu-
 theri auctoritate florent, tuméntque, adduces, ut
 alterius cuiusvis placita suis præferant? aut eos no-
 bis credis infestiores, quàm Lutheranis ipsis, aliis-
 que ab eorum ratione discrepantibus esse? Idem
 de Trinitariis, idem de reliquis licet judicare.
 Sed esto, concedant omnes, consentiántque Lu-

» thero, quod nemo speret, qui hæreticorum inge-
» nia norit, & Augustanæ formulæ nomine cenleri
» velit: quem tu ex eo capias fructum? Ut quid
» ægro, & pluribus morbis graviter affecto ad salu-
» tem profuerit alios depulisse morbos, si remediis
» eorum gliscens reliqui vnus mortifera vis perin-
» de laborantem extinguat? Quemadmodum pro-
» fundo in pelago pereuntem si extrahas quidem
» ad summum, sed mergi tamen, atque obrui aquis
» sinas, nihilo magis vitæ ejus subvenias, quàm si
» absorberi voraginibus, fluctibusque patiari. Si tui
» hæretici, expertesque Christianæ pietatis sunt, ex
» Ecclesiæ navi (quâ vnâ qui vehuntur, salutis tene-
» re cursum, atque intrare portum queunt) aut ex-
» ciderunt, aut se ejecerunt, nec magni refert,
» cujus sectæ vndis involuantur, submerganturque.
» Nec tu aliter saluti eorum consulas, quàm si er-
» rorum æstibus ereptos in navim receperis; nam
» eos cælesti irâ in ultionem sceleris summis de re-
» bus discrepantes in concordiam, quæ non veri-
» tate nitatur, cogere nec vnquam assequare, nec
» tibi fas esse arbitreris. Quod enim manifestius vl-
» lum Dei numen, quàm à quo immissus in istos
» hic est dissidii furor, ut propriis odiis, senten-
» tiisque inter se digladiantur, & conspirati adver-
» sum nos de eo ipsi minimè conveniant, quo nos
» oppugnare contendunt? Æternam hanc hæreti-
» corum dissensionem Ecclesiæ pacem Augustinus
» summus sapientiæ atque sanctitatis auctor appel-
» lavit: & nos reducere eos in gratiam, concor-

diámque conemur, & Dei voluntatem, cujus illi «
vi, atque irâ agitantur, venire contra non vereâ- «
mur, & animis, rebûsque pugnantes, ipsi con- «
ficientium speciem induendo, vltro confirme- «
mus, & veluti armemus adversus nos, Ecclesiâ- «
que, à qua desciverunt, quam vnâ impugnant, «
in quam omnes omnium eorum impetus ferun- «
tur? Quid ergo si à te, tuoque imperio defecif- «
sent hi populi, & alii vi, atque ferro, alii aliâ viâ, «
omnes pariter te oppugnarent, tuæque vitæ, ac «
dominationi insidiatum irent? Utrum tandem iis «
discordantibus inter se, nullo certo duce, cui pa- «
rerent, nullo signo, ad quod coirent, eoque minùs «
tibi validè incumbentibus, vltro impietatis du- «
cem, ac signiferum præbiturus ipse esses, an con- «
scindi, collidique, & confici suâ ipsos discordiâ «
passurus? Tu verò etiam sponte consentientes vt «
arte, atque consilio disjungeres, dissociarésque, «
curam, operâque intenderes, nec quiescere pos- «
ses, donec amotis seditionum auctoribus, multi- «
tudinem sub leges redigeres: adeò nostra nos ma- «
gis movent, & acres nostri vltiores, quæ in Deum «
patrantur, lentè, negligentèrque accipimus. Pa- «
tere, quæso Cæsar, me salutis tuæ imprimis, & tot «
circà gentium causâ nihil reticere eorum, quæ «
palàm homines loquuntur, & apertè, ac liberè «
apud ipsum te omnia effari. Ipsi hæretici hoc jus, «
hanc licentiam ex lege, atque ritu Augustanæ «
formulæ vivendi pretio emptam se habere, pro- «
que ea vigesies centies mille aureorum nummûm «

» in tres proximos annos dare tibi pactos esse, ita
» non obscurè ferunt, vt etiam, quā sunt insolentia,
» tanquam exprobrantes jactent; nec te tuā
» voluntate aut consilio, sed hujus tam grandis pecunia
» spe captum, illectūque esse, auctores hujus corruptelæ,
» & accusatores produnt: necdum
» vlla firmata privilegio tua promissa habent, &
» hos illusores, & criminatores dignitatis tuæ modo
» destè quicquam, aut obediēter acturos, & ab
» insita arrogantia, atque contumacia discessuros
» speras? Hos vt concilies tam perniciosi exempli
» rem induces? cujus vel solam famam quantum
» animorum motum in finitimis Germaniæ populis
» fecisse, facturamque in omnibus putas?
» quantum cupidis irritamentum, quantam bonis
» desperationem allaturam, vt non corruptæ modo,
» & aliquā ejus mali contagione affectæ nationes
» accendi, irritarique, sed integræ quoque,
» atque intactæ ad cupiditatem novarum rerum conciri,
» & sollicitari vno hoc facto posse videantur?
» Quid quod non solum non opportunum huic malo,
» adeoque contrarium, atque exitiosum remedium
» initum abs te est; sed hujusmodi, quod alterius
» propè gravioris facinoris culpam sustineat,
» vsurpationem muneris, atque juris alieni?
» Neque enim, Cæsar, tibi, aut vlli Regum hæc data
» potestas est ordinandi, disponendique, aut omnino
» attingendi res sacras, quarum jus, atque arbitrium,
» quantum capere mortalitas potest, vnum penes esse
» Pontificem Maximum Deus iussit:

fit : aliorum nullæ , nisi parendi sunt partes , & “
 tuæ præterea , Regumque cæterorum tuendi , de- “
 fendendique . Id nos non divinis modò litteris , “
 monitisque docti sumus ; sed magnis , & quæ ter- “
 rere omnes debeant exemplis , à Deo est affirma- “
 tum . Proditum memoriæ est in sacris libris , cum “
 plastro veheretur Arca Dei , & inquietatione “
 boûm , qui trahebant , decussa pænè concide- “
 ret , Ozam vnum è rectoribus currûs , quò casum “
 ejus averteret , manum Arcæ admovisse . Idque “
 crimen , quia ille Sacerdos , & Levita non erat , “
 & alieni muneris officium invaserat , visum est à “
 Deo dignum , quod ille statim morte lueret : adeò “
 divinas res non egentes humanæ opis , nec attre- “
 ctandas prophanis manibus , consiliisque esse te- “
 statum , sancitumque apud posteros Deus voluit . “
 Magnum hoc , & triste abstinendi se contactu sa- “
 crarum rerum , ac vitandæ cælestis iræ documen- “
 tum ; sed haud minùs severum illud , & propriè “
 ad Reges pertinens . Sublatus ex humili loco ad “
 Regni fastigium à Deo fuerat Saül , ita partitis in- “
 ter ipsum , & Samuelem muneribus , ut huic re- “
 ligionis , & sacrorum jura , illi Imperium , & belli , “
 & pacis jus essent : imminente cum innumerabili- “
 bus copiis Philistæo hoste , indictum populis solen- “
 ne sacrificium , sacrificiique dies dictus fuerat , “
 quo divino propitiando Numini certæ hostiæ , ut “
 tum mos , immolarentur ; neque enim religiosa “
 gens sumptura aliter arma , & prælium initura e- “
 rat , nisi antè placato patriâ ceremoniâ Deo . Con- “

„ venerat juxtà omnium multitudo, quæ cùm diu
„ expectasset, nec Samuel ad constitutum adesset,
„ dilabi porrò domum, atque omnes abire cœpe-
„ rant. Tum Saül ne tanto instante ab hoste peri-
„ culo, à suis defereretur, rem divinam ipse pere-
„ git, paratásque victimas aris admovit, & sacri-
„ ficavit. Id ob piaculum, electo paulò antea ad
„ Regnum, clarísque victoriis nobilitato, per eum-
„ dem Samuelem denunciari illico jussit Deus, Re-
„ gnum se illi, liberísque ejus adempturum, aliám-
„ que in domum translaturum: nec multò pòst vi-
„ ctus prælio, occisúsque, excidio domús suæ cæle-
„ stibus minis fidem affirmavit. Regnum ad Da-
„ vid æmulum ejus est delatum, quem ipse pulsum,
„ abjectúmque, & fugâ se, ac latebris à vi, atque
„ injuria ægrè tutantem sæpè interficere conatus
„ erat. Te oro, Cæsar, obtestórque, vt hæc cælestia
„ præscripta, documentáque nobis erudiendis divi-
„ nis tradita monumentis tecum reputes, & ani-
„ mum ab novis, præcipitibúsque consiliis ad salu-
„ brioribus cogitationes, ac tuâ majestate, tuo loco,
„ tuâ familiâ, téque denique ipso dignas recipias.
„ Hoc genere orationum convincebatur quidem Cæ-
„ sar, vt quibus séque, rémque obtegeret, illi ver-
„ ba non suppetarent: sed contrà nummorum cu-
„ pidine, & hæreticorum postulationibus recepta
„ flagitantium, & præterea intimo, quanquam oc-
„ cultâ, ingentíque simulatione involuto in Luthe-
„ ranos studio vehementer animo distrahebatur. Id
„ haud ignotum Commendono eo impensius cùm

ipse instare vrgeréque; tum Legatos Regum, qui aderant, submittere communem causam communibus agendam studiis docens. Et Pius Pontifex, vt erat acer religionis vindex, & vbi ea ageretur, impatiens humanarum artium, litteras ad Commendonum dederat, quibus si cunctaretur Cæsar, neque inceptis desisteret, factâ re divinâ, & eo Evangelii capite recitato: Quicumque non receperint vos, neque audierint sermones vestros, exeuntes foras de domo, vel civitate, excutite pulverem de pedibus vestris, & ipse abscedere Viennâ, atque inde Nuncium abducere, & Maximiliano renunciare amicitiam jubebatur. Nondum præcisâ omnis Commendono spes erat, nec maturum ad tam abrupta consilia tempus videbatur, ex quæis oriturum haud dubiè magnum, & periculosum rerum motum prospiciebat: sed hæc Pii mandata dissimulans ipse, Maximiliano clam enunciari, deferrique per alios curavit, quo & gratiam, opinionemque temperati, & quantum per mandati muneris fidem liceret, refugientis benevolentiam inter Cæsarem, & Pontificem abrumpere, & Cæsari ipsi curam injecit nihil temerè agendi, cernendique rem sibi cum Pontifice haud segni, obnoxiove, sed Deo, causæque fidenti, & facilè contemnenti humanas rationes esse. Et labi jam pertinaciâ cœperat, cum Commendonum omnia molientem, omnèque vndique machinas ad expugnandum admoventem etiam casus iuvit. Adfertur nuncius

K k ij

conjugem Philippi Regis Hispaniarum decessisse, nullâ virilis sexûs prole relictâ. Confestim in Cæsaris Regia ortus differtur in omnes sermo Annam majorem natu filiarum ejus Philippi matrimonio destinantium, avunculo neprem, nam Philippi sorore genita puella erat: vnde jungi illi, ni Pontifex Maximus nuptiis annuisset, per leges non poterant; & Maximilianus, ac numerosa filiorum soboles Hispanicis rebus incumberebat, latissimo regno cupidine, & spe imminens, si Philippus sine liberis fato concessisset: eò & filios in Hispaniam educandos miserat, & Hispanos omnes officiis, Regem obsequio demereri studebat; & ad novam spem ex non opinato exortam sibi filiam in Philippi matrimonio collocandi animum magnoperè erexerat. Arripuit occasionem Commendonus, atque hinc Hispanos, quibus tum maximè grave bellum in Belgis perfidiâ, ac defectione hæreticorum, duce Aurangio excitatum erat, docebat quantum ea Cæsaris in Lutheranos inclinatio, & permissi Augustanæ formulæ ritus addituri ponderis, momentique hæreticorum rebus essent: hinc Cæsarem monebat non alienandum tali tempore à se, domoque sua Philippi animum; quod fieri necesse esset, si, qui minimè deberet, adversarios ejus, eosdèmq; Catholicæ Ecclesiæ hostes fovere, confirmareque indulgendo eorum furori, & panè causam approbando videretur. Et nactus Viennæ Philippi Legatum, hominem Belgam, priva-

tim Aurangio, & factioni illi inimicum, eamque valescere auctu malarum opinionum intelligentem, perpulit denunciare Regis verbis Maximiliano, ne consilia admitteret, quæ vim, atque opes Hispaniarum hostibus adjungerent; ne suum quidem Regem existimaturum fraterno, & mutuo in se Maximilianum esse animo, rebûsque suis, quando ab eo proderetur, quem haberet propinquitate, ac sanguine conjunctissimum, aliter consulturum. Adjecit idem Legatus Commendoni instinctu, si Pontificis Maximi auctoritatem ea in re non quanti deberet, fecisset, nunquam ab eo impetraturum, ut filia nuptias cum Rege approbaret, & quò fieri ritè possent, eos legibus solveret: quod ipsi haud paulò pluris, quam popularium suorum pollicitationes, & quantæcumque pecuniæ conditionem esse debere. Hæc plus ponderis apud Maximilianum, quam religio, atque ratio habebant. Itaque quem jus, quem fas, quem officium nequiebat permovere, ut totum negotium omitteret, cum maximè & hæretici ut in confecta re exultarent, & boni spem omnem abjecissent, vocato ad se Commendono, in auctoritate Pontificis Maximi esse se pronunciavit. Quod quidem Pio adeò accidit optatum, ut in Commendoni extollenda industria, memorandisque apud Senatum laudibus precatus Deum esse dicatur, ut cum ipse naturæ concessisset, aut illum, aut illius similem sibi successorem in Pontificatu daret: ad ipsum litteras

Kk iij

suâ manu amantissimè scriptas misit, in quibus sæpè filium appellans, gratias illi egit, virtutemque ejus quàm potuit amplis, atque honorificis verbis collaudavit.

*De negotio illi dato ordinandi rem
Ecclesiasticam.*

CAPUT V.

POST hæc Pius, qui tum maximè corruptis hominum moribus emendandis, collapsæque Christianæ disciplinæ non Romæ solùm, sed per omnes Provincias ordinandæ animum, curamque intenderat, conandi in eo aliquid apud Germanos negotium Commendono dedit; apud quos omnia prisca moris instituta aut intermissa obsolevisse, aut polluta, perturbatæque hæresum contagione, ac licentiâ esse didicerat. Sed ea maximè aspera, ac difficilis res fore videbatur, cùm imbecillitate hominum malâ, ac diuturnâ consuetudine depravatorum, arctasque apud veteres vivendi leges laudantium magis, quàm re imitantium, tum Principum, atque potentium iniquitate, qui maledictis incessere licentiùs viventes, quàm corrigi malle videntur: seu potentia, ac dominationis munimenta popularem nequitiam esse putant: sive humanis ingeniis par libido inest reprehendendi vitia, atque habendi; certè iidem illi turpes, & flagitio-

fos homines vniverfos assidue increpant, & singulos sæpè pertinaciter tuentur. Horum erat Viennæ magnus numerus, ac multi in ipsius domum Cæsaris irreplerant, fugitivi ex Italia plerique omnes: nam vt quosque in sacerdotum sodalitiis, monasteriisq; legum, institutorumque tæderet, aut ob vitæ probra iudicii metus ageret, haud ferme aliò confugiebant, & suæ disciplina desertores aliorum quoque inquinabant mores, eo liberiùs in omnem se luxuriam, dedecusque demittentes, quo plus licentiæ, atque impunitatis erant nacti, infamiâque, & sordibus eorum etiam boni, atque integri aspergebantur; eratque omnis propterea sacerdotum ordo in odio, & contemptu omnium, neque tam tritum, ac populare quidquam, quàm inveni in eorum nomen. Cùm ea aboleri macula, & vsus priscæ innocentia revocari, nisi civitate improborum illâ, ac perditorum hominum colluvie purgatâ, non posse videretur: incredibile memoratu est, quot ex omni genere reperti fautores eorum sint. Ipsi ante omnes hæretici tuebantur, qui iidem maximè strepere, obrectare, insultare turpitudini eorum, & nobis objectare consueverant. Horum gratiâ, atque instinctu ipse quoque Cæsar excusando alios, aliis testimonium impartiendo omnes tegebat. Præterea & Vienna ipsa, & multæ civitates Episcopis carebant, aut si qua habebat, perinde officium eorum desiderabat; quòd illi aulam, Maximilianumque affectantes,

& ambitioni suæ , aut pecuniæ , aut certè longè aliis procurationibus intenti , negligebant sacrorum curam. Id adeò malum plerisque in Provinciis grassatur , in quibus Episcoporum nominatio est Regibus tributa , concessione dicam , an socordiâ Pontificum Maximorum. Nam antè , aut à Pontificibus dabantur , aut à sacerdotum collegiis , ut quisque innocentia , ac dignitate inter eos excelleret , justis suffragiis legebatur. Ita bonis quisque artibus nitebatur , adeptique honorem etiam munus implere , ac præstare suum studebant. Nunc longè alio ex genere hominum sumuntur ; sæpè bello exercitis , veluti militare præmium , Episcopatus datur ; sæpè gratiosis , aut potentibus ; interdum & fœminis adulantes Episcopi fieri merentur , quibus nullum doctrinæ , nullum pietatis studium , nulla aut scientia , aut usus earum rerum , quarum causâ is est in Christiana Republica Magistratus Deo auctore institutus. Atque ex hoc maximè fonte manasse illa pestis satis creditur , quâ multa hodie Regna deformata hæresibus , vastata civilibus bellis , & quædam etiam everfa , ac propè funditus excisa esse cernimus : quippe Episcopis officii sui aut ignaris , aut negligentibus , continuò & populorum mores prolabantur , & laxatur Ecclesiastica disciplina , & religionis cultus , quo status Rerum publicarum continetur , omnis exolvitur , convellitur , destruitur. Hinc hæresum , ac pravarum opinionum turba in Ecclesiæ claustra veluti incultodita ,

dita, & patentia irrumpit, odio, ac discordiâ,
 & mox cædibus, seditionibus, armis cuncta per-
 miscet. Commendonus cum hæc apud Cæsa-
 rem sæpè disseruisset, Strigoniensibus Archiepi-
 scopis, & Viennensibus, & aliquot Ungariæ
 civitatibus Episcopi ut darentur, obtinuit. Fugi-
 tivos, & maculosos aulâ, atque vrbe ejicere
 multò operosius fuit; aliquod tamen confiden-
 tiæ, & vitæ eorum frænum est inditum, & au-
 dacia nonnihil eo metu repressa. Templâ inde,
 sanctiorâque delubra adiit; cultum, ritumque
 sacrorum, item sacerdotes ipsos, & templorum
 ministros recognovit; vasa, libros, vestem, om-
 ne instrumentum, atque apparatus rei divinæ
 conficiendæ, rationem denique omnem haben-
 di, administrandique res sacras inspexit: in qui-
 bus quàm multa vitiosa fierent reprehendere,
 quàm emendare facilius fuit. Ipse quidem in sin-
 gulis fanis convocatos sacerdotes aptâ oratione
 appellavit, quæque in rem esse visa sunt, monuit,
 multaque exemit, quædam etiam sivit, atque
 ad veteris normæ, ritûsque formam ordinavit.
 Sed omnia, quia exactor inde eorum nemo exti-
 tit, neglectui fuere. Nam Maximilianus vnicum
 remedium esse ægræ, ac perturbatæ Reipublicæ
 emendationem morum, & prisce disciplinæ re-
 stitutionem palàm verbis prædicabat; occultè
 nec corrigi, quæ pravè, ac perperam fierent, nec
 omnino mutari quicquam patiebatur: ut labi, &
 ruere Ecclesiasticam rem velle ab ignavis in-

genii, atque intimi animi ejus crederetur. Profectus Viennâ Commendonus diœceses Passaviensem, & Salisburgensem, per quas illi iter fuit, curâ, ac diligentia eadem, fructu, ac opere pretio majore lustravit, quod in vtraque Episcopi probi, ac religiosi homines præerant, qui Commendoni studio non solum adversari non sunt, sed etiam adjumento fuere; & Salisburgensis quidem Archiepiscopus etiam Concilium Provinciæ suæ, rem diu antè intermissam, illius instinctu, atque hortatu habuit, in quo multa salubriter decreta, & sancita sunt. Ad reliquos Germaniæ Episcopos litteras ex auctoritate Pontificis dedit, quibus ad usum, cultumque antiquæ disciplinæ renovandum multis, atque accuratis verbis eos est adhortatus.

---

*De fœdere per Pontificem adversus Turcas
icto, & opera in id à Commendono impensa.*

CAPUT VI.

REVERSUS inde Urbem sub finem sequentis anni, qui fuit M. D. LXXIX. excepit bellum, quod Selimus Rex Turcarum libidine Cyprum insulam ditioni suæ subjiciendi terrâ, marique Venetis intulit. Cui propulsando bello Pontifex Pius haud secus, quàm si eo ipse peri-

tus esset, animo, conatúque incubuit, non studio erga Venetos, quibus ad id locorum subiratum fuisse constat, sed amore Christianæ rei, quam carpi in dies, atteríque impotentibus prævalidæ gentis armis cernens, ingenti dolore, curâque sollicitabatur. Cúmque eâ tempestate Philippus, debilitatis domestico malo Gallis, vnus omnes Christianos Reges longè opibus anteiret: quippe non vniversæ modò Hispaniæ dominabatur; sed omne Belgarum nomen, quod latè multas, ac bellicosas gentes complectitur, in dirione habebat, & in Italia cùm Neapolitanum, tum Mediolanense Regnum, firmum vtrumque, atque opulentum, obtinebat, & maximè opportuna parandis, alendisque classibus Sicilia, Sardiniaque, & Baleares insulæ imperio ejus parebant, & Corsica etiam, & Ligurici maris ora, civitatque Genuensium auctoritatem ejus sequebatur: Africæ quoque injecerat manus, ædificato haud longè à ruinis antiquæ Carthaginis castello, cui ab freti faucibus, quibus impositum erat, Goltæ nomen fuit, magnóque munito opere, & Tunetum frequentem urbem regionis ejus in fide habebat, & vicinos populos Siciliam, atque Hispaniam contra sitos à maleficio continebat. Sed præter hæc, quæ commemoravimus Regnadia, & viris, armisque potentia, multò maximum Imperium vltra Oceanum in Occidente propagatum habebat, quod patrum nostrorum memoriâ, Christophori Columbi Liguris inge-

nium, & humano captu major audacia aperuit. Ejus Imperii terræ ignoratæ veteribus in tantam magnitudinem patere dicuntur, ut eis novi orbis nomen scriptores nostri indiderint, ex quibus auri vis ingens ad Philippum per immensa vastissimi maris spatia quotannis navibus advehebatur. Hunc igitur Regem tantis subnixum opibus ut sibi, Venetisque ad Turcicum bellum fœdere, ac societate ante omnes adjungeret, Pius initio statim est aggressus: nec ille magnopere abnuit; nam & Pontificis Maximi auctoritatem, quantum Christianum, & pium Regem decebat, reverebatur, & amplitudine suâ indignum, & sibi invidiosum fore intelligebat, si tanto impendente Christiano nomini de Barbaris periculo, ipse Reipublicæ defuisset; & præterea Pium sperabat facturum sibi potestatem ex ditibus Hispaniæ sacerdotiis pecuniam corrogandi: ita bellum gloriæ sibi magis, quàm impendio vlli, aut sumptui futurum. Quòd si Philippo vafra, & dominandi cupida Hispanorum ingenia respondissent, acri, atque huc maximè intento Pontifice, magnâ, nec dubiâ spe victoriæ gesturi cum Turcis id bellum fuisse videbantur: sed illis non tam cordi erant, ut vincerentur, aut procul Venetorum cervicibus submoverentur Turcæ, quàm ut id alerent, ducerentque bellum, cujus morâ, onerêque pressi, attenuatiquè Veneti ipsi opportuni sibi Italiæ Regnum affectantibus fierent. Id cum Venetos Patres non falleret, antea quoque sub Carolo

Philippi patre Hispanorum artes, & ambitiosa, atque callida consilia æquè difficili suæ Reipublicæ tempore experti, inviti, ac reluctantes adducebantur, ut se vlllo fœdere cum Philippo alligarent, pacemque quamvis gravibus conditionibus redemptam Hispanorum societati præfererant. Sed hæc seniorum mens erat. Juventus injuriâ, perfidiâque Barbarorum incitata decertare, ac dignitatem suam armis tueri præoptabat, fœderique favebat, de quo Romæ apud Pium ab utriusque Legatis agebatur; in quo Commendoni singularis industria, prudentiâque enituit, multique difficiles nodi expediti per eum, explicatique sunt. Nam & Veneti Legatis suis imperaverant, ut omnia cum eo communicarent, illiusque consilio maximè uterentur: & Pius neminem magis intimis rebus adhibebat. Consenserant tandem Veneti, Hispanique in certas fœderis leges, & ad eas sancendas ad Pium utrique convenerant, cum Regii Legati præsentem excipere annum cœpere, quo non satis sibi superesse temporis ad paranda, præstandaque, quæ ex pactæ societatis conditionibus deberent, aiebant. Id verò adeò stomachum Venetis Patribus movit, ut à belli cogitationibus ad consilia pacis protinus converterentur, ac per speciem commutandi captivos Constantinopolim mitterent, qui cum Turcis de compositione ageret. Pio eâ re incredibiliter anxio, perturbatoque Commendonus auctor fuit Marcum Antonium Columnam Ve-

netias mittendi, qui & dux à Pontifice classis delectus fuerat, & vir erat non rei militaris peritior, quàm civilibus artibus, naturalique facundiâ ad pertractandos animos hominum instructus. Ipsum verò Columnam à Pio statim proficisci jussum monuit omni ope contenderet, vt de suis postulatis ad Senatum referretur, & belli, pacisque deliberatio à decemvirum collegio, paucisque senibus mentionem omnem belli horrentibus abducta ad Senatû cognitionem traduceretur: plus ibi ardoris, animorumque ad rem armis decernendam, ineundumque fœdus futurum. Nomina quoque Senatorum, per quos id conaretur, edidit, & Columna cùm Venetias venisset, Commendoni præceptis ita obtemperavit, vt re in Senatum deductâ tenuerit, vt abruptâ spe pacis, Veneti strenuè bellum capefferent, ac fœdus summâ Pontificis, ac totius Italiæ latitiâ feriretur. Unde nobilis illa navalis pugna, victoriâque est parta, quæ si quantum gloriæ Christiano nomini, tantundem fructûs, atque emolumentum attulisset, non adeò nunc immanem Barbarorum potentiam timere cogeremur. Quis hujus belli imperator eligeretur multum, diuque est disceptatum. Veneti Philippi gratiam respicientem, ex ejusque pendentem fide ducem antea adversum rebus suis experti, vt Cardinalium aliquis classi præficeretur, postulabant magnâ spe, quia Pontifex Commendono vni ex omnibus Patribus plurimum tribuere videretur, nullamque

rem esse tantam, quæ ejus ingenio, ac prudentiæ non rectè committeretur, prædicaret, fore ut eum potissimum summæ rei præesse juberet; ita bellum è re publica, suæque administratum iri. Sed neque Hispani Venetum imperatorem facile accipiebant: & Commendonus ipse militare imperium planè aspernabatur, Piumque dubitantem, & deliberantem monebat, quàm ea procuratio, tractatióque armorum ab hominibus togatis, & sacrorum ministris aliena, abhorrensque esset. Ita res à Cardinalibus est rejecta, & ad Joannem Austriam Philippi fratrem, si præsens bello interesset, quod Hispani pollicebantur, imperium delatum.

---

*De nova ejus ad Cæsarem, & Polonos
legatione.*

CAPUT VII.

COMMENDONO aliæ impositæ partes gerendæ Reipublicæ, unde illi magnorum laborum, sed magnæ item laudis materia est orta. Post junctum cum Philippo, & Venetis fœdus, cupiens Pius omnes in Barbaros concire, ac sollicitare Reges, & ante alios Maximilianum Cæsarem, & Augustum Regem Poloniæ, qui finitimi Turcarum Imperio, maximè opportuni inferendis à terra armis, atque distinendo hosti habe-

bantur, & Maximilianus à Turcis Ungariæ pulsus Regno imminere vindictæ, si daretur fortuna, videbatur, Legatum ad utrumque Commendonum creavit. Ipse ex superiorum annorum instituto vitandi vrbanos calores, initio æstatis discesserat Româ, nec minùs quicquam, quàm nova itinera, novas legationes meditabatur. Et cum Pius paucis antè diebus sexdecim præstantes viros in Senatum legisset, superiorum Pontificum secutus morem haud aliis, quàm quos ipse amplissimo honore affecisset, mandaturus tam claræ, tam appetitæ legationis munus credebatur. Sed Pio omnibus rebus antiquior Reipublicæ vsus, atque utilitas semper fuit, & præterquam quòd Commendonum haud secus, quàm si ab se Cardinalis factus esset, in suis habebat, nec illi fidei, industriæ, prudentiæque laudibus quemquam anteferebat, ipsum notitiâ illarum gentium, Regumque, ad quos mittebatur, facile omnes antecellere intelligebat. Acceptâ itaque Pontificis Maximi voluntate, comitibus, rebûsque comparatis, Commendonus Veronâ, quò ad æstatem agendam concesserat, transiit in Germaniam, ac Viennam ad Cæsarem contendit. Lætatus impensè moro à Turcis in Venetos bello Maximilianus fuerat, versam aliò eam tempestatem cernens, quæ ne in se, suumque Regnum ingrueret, vehementer timuerat. Et quemadmodum fœdus vt Veneti, & Pontifex cum Philippo jungerent, studiosè operam dederat; ita abstinere se armis, & quietem
agere,

agere, bellumque non tam ope, quam spe sui fovere, atque alere decretum habebat. Nam & ipse imbelli corpore erat, & animus ejus ad magna discrimina fatiscens calliditate, & consiliis certare, quam vi, ac ferro contendere promptior habebatur: & neque eæ vires regni sui erant, quibus tam validum hostem aggrediretur, & Germanorum auxiliis precariis, nec unquam in tempore coeuntibus parum fidebat; quæ gens nec crescere Cæsarum opes creditur velle, & propulsando, quam inferendo bello alacrior habetur. Cum antè de fœdere Veneti eum appellassent, nunc induciarum, quæ sibi cum Turca essent, ut dies elaberetur, expectandum sibi, nunc ut eos spe lactaret, cupidum se belli ferens, petebat, ut quæ auxilia fœderati missuri ad se essent, si bellum susciperet, promerent. Commendonus cum ad sic affectum venisset, adventusque sui expositâ causâ hortatus eum esset, ne occasionem, quæ ei divinitus offerretur, tot graves injurias, tot incommoda, damnâque à Turcarum gente sibi, familiæque suæ illata vlciscendi perderet, aliâque quibus permoveri eum posse arbitratus est, facundè disseruisset, benignè quidem, & cum assensu est auditus. Sed Maximilianus consilio suo insistens, varias proponere difficultates, atque eandem induciarum causam prætere, earum fidem jurejurando firmatam violare homini Christiano nefas esse dicere. Postremò expectandum sibi aiebat, quid Poloni, quid reliqui Christiani Prin-

M m

» cipes statuerent. Id verò vt præposterum argue-
» re Commendonus, vt Cæsarem ducem se, at-
» que auctorem aliis Regibus adversus Christianæ
» Reipublicæ hostes præbere, non eorum expecta-
» re consilia debere, quippe & ejus maximè inter-
» esse retundi, ac reprimi Barbaros, & eundem ti-
» tulo honores reliquos anteire; vt si cessaret eo
» tempore Pontifex Maximus, partes ipsius fuissent
» Christianos populos litteris, legationibúsque ad
» bellum concitare. An Polonos ab se Pii verbis ap-
» pellatos non illico quæsituros, quid Cæsar animi,
» quid apparatus habeat? Quibus si secuturum eum
» aliorum consilia narret, jam nunc existimari pos-
» se, quam ab iis spem esset relaturus. Sed quid,
» inquit, inanes Polonorum, aliarúmve gentium
» spes, si segnis ipse sis, moliamur? Veneti ipsi, ubi
» verba dari sibi, deferique à te accendente nuper
» eos ad arma, & non defuturum communi Rei-
» publicæ causæ pollicente senserint, & Turcas ter-
» restri metu liberos, totâ mole virium in classes,
» ac navale bellum incumbere, magnitudini peri-
» culi succumbent, territíque suis rebus pro tem-
» poris necessitate consulent, & quibus poterunt
» conditionibus cum hoste paciscentur: nec majore
» rem quisquam proditæ Reipublicæ, & abrupti
» novi fœderis culpam, quàm idem tu sustinebis.
» Nam quod præterea de induciarum fide prætexere
» libuit, id facillimè refellitur. Ac primùm quidem
» meminisse debes, sæpè te questum apud me esse,
» & in omnibus Germanorum conciliis professum,

nomen modò tibi induciarum cum Turcis esse, «
 re continens bellum manere, cùm Barbari quot. «
 annis non prædatum modò in tuos fines excur. «
 rant, sed justâ peditum, equitumque manu ipsas «
 quoque vrbes, ac præsidia invadant; plurimùm. «
 que negotii te in iis arcendis habere. Deinde «
 cùm illis nullum fidei jus sanctum, cuncta com. «
 modo, ac libidine suâ metiantur, quid attinet «
 mentionem jurisjurandi toties ab hoste violati, «
 neglectique objicere, nisi quòd bellum pro de. «
 fendenda religione susceptum sit, ab eo jureju. «
 rando religione deterreri te prædicare velis? His «
 orationibus cùm se Cæsar vrgeri, ac è simulatio. «
 num latebris erui in apertum sentiret, & Com. «
 mendonus insuper denunciaret, se omnia vt re. «
 sponsa sibi essent, Romam, Venetiâsque rescri. «
 pturum, verens id, quod futurum apparebat, ne «
 Venetis ardor ad bellum restingeretur, animi. «
 que frangerentur, si eorum spem destituisset, spa. «
 tium novæ deliberationi à Commendono postu. «
 lavit, atque eò confugit, vt diceret futurum qui. «
 dem se in Pontificis Maximi auctoritate, fœde. «
 rique accessurum; sed cùm vnus maximè hostium «
 injuriæ pateret, ne quâvis antè in se ingrueret, «
 quàm instructum bellum esset, cupere, vt prius. «
 quam consilia emanarent, promerent fœderati, «
 quæ, quantaque sibi auxilia missuri essent, vt sci. «
 ret quarum fiduciâ virium in eam aleam esset «
 descensurus. Atque hæc ita pollicebatur, sperans «
 antequam focii ex tam longinquis locis consule-

M m ij

rentur, exituram æstatem, parique arte sequentem quoque annum se elusurum. Commendonus id jam laudare, quòd occasione vti, seque Reipublicæ accommodare statuisset, nec dubitandum, quin æqua omnia à fœderatis esset impetraturus; sed quæ cuperet, edere jam nunc ipsum debere, non vt à sociis definiantur, expectare. Id verò facturum se Maximiliano negante, & in eo utique perstante, vt priores locii, quâ se ope adiuturi essent, ederent, At sic quidem, inquit » Commendonus, in easdem revolveris suspiciones, quas nuper vitandas esse intellexisti: quis » non videat moram te, ac dilationem quærere, vt » antè rerum gerendarum tempus elabatur, quàm » quæ tibi socii esse tribuenda censuerint, cognosci » possit, quæ tu inde dum aut augeri, aut mutari contendes, res novis subinde dilationibus trahatur? Quin tu simpliciter promis, quid tribui tibi » æquum censes, si veram spem tui facere Venetis, & eorum ad consilia belli firmare animos vis? » Etenim quæ cupias, quæque opus habeas, & vnus » profectò optimè nosti, & ea verius est abs te iudicari, quàm statui ab aliis. Diu contendit Cæsar, nec omnino facile ex illa consiliarce se dejici est passus: sed tandem victus Commendoni oratione cessit, ac viginti millia peditum, quatuor equitum, quorum pars dimidia Germanis constaret, à sociis postulavit; hac se copiâ si iuvissent, in partem belli venturum, armæque Turcis ab Ungaria illaturum est pollicitus, aliâ viâ,

quando hæc non processerat, promissa daturus. Hoc expugnato responso, in quo adeò pugnans Maximilianus fuerat, ut extortum à Commendono magnopere & reliqui omnes, & imprimis Veneri Legati mirarentur, qui sæpè cum eo iisdem de rebus verba contulerant, cuncta, ut acta erant, ad Pium rescripsit, missis celerrimis tabellariis, qui litteras perferrent. Et paulò post læti de Christianorum victoria allati nuncii vim Commendoniconatibus addidere. Nam Christianæ classes cum è Sicilia soluissent, propectæ in Græciam ad Echinadas insulas ante fretum Corinthi obviam Turcarum classem habuere, congressæque nobilem de hostibus victoriam retulere, captis ad centum, & triginta longis navibus, ac nonaginta prælio absumptis. His nunciatis postulavit à Cæsare Commendonus, ut supplicationes decernerentur, solennibusque sacris Deo grates redderentur, simul quò alacritas populis adversus Barbaros adderetur, juberet ignes, aliæque quibus publicum gaudium significari solet, fieri. Id Cæsar, ne Turcis in suspicionem veniret, si adversis eorum rebus veluti insultasse videretur, negavit; & tantum rei divinæ, quam in ipsius Regiæ templo ejus victoriæ causâ solenni apparatu Commendonus ipse fecit, cum vxore, & liberis interfuit. Pius eodem ferme tempore & victos Turcas ad Echinadas, & ex Commendoni litteris traductum in partes Maximilianum accepit: utroque impensè lætatus, cum

Mm iij

Commendonum laudibus apud Patres extulisset, consultis celeriter sociis, renunciari Maximiliano iussit, missuros ei auxilia, quæ postulasset. Sed non multò post discessum Commendoni refrigere promissa Cæsaris, & secuta mors Pii cuncta pervertit.

---

*De causa magni Ducis Etruriæ per eum
apud Cæsarem acta.*

CAPUT VIII.

EA tempestate exortum dissidii aliquid inter Pium, & Maximilianum erat ex appellatione magni Ducis Etruriæ, quam Pius Cosmo Medici Florentinorum Principi tribuerat, viro, in quo efferendo certasse fortuna cum industria videri potest. Is non privato solum loco Florentiæ erat natus, sed patrimonium tenue à patre acceperat, atque id ipsum parum constitutum, & propè ambigui juris, de quo certè lis ei à potente, & gratioso adversario gentili suo intendebatur, cum ipse adhuc puer amisso patre in tutela matris ageret. Pater fuit Joannes Medices insignis ætatis ejus bellator, & inter claros duces audaciâ, & fortitudine, ac militaribus facinoribus habitus: mater Maria Salviata, Jacobi filia, Joannis Salviati Cardinalis soror, fœmina lectissima, & in tuendis filii fortunis pari diligentia, atque fide. Rem Florentinam Alexander Medices ha-

bebat Dux civitatis paulò antè armis subactæ
 à Clemente VII. Pontifice Maximo impositus.
 Huic juveni vel moderato, atque intento non
 facilis dominatio futura fuit in civitate ne liber-
 tatem quidem propter acria, atque indomita in-
 genia modicè ferente; luxuriosus, & incautus
 fraudi facilè patuit. Infidiator (adeò nihil tu-
 tum alienæ libertatis oppressoribus est) ex ipsa
 familia Medicea, atque ex intima familiaritate
 ejus extitit Laurentinus Medices, qui Princi-
 pi voluptatum diu minister, & ex eo apud im-
 providum summam fidem nactus, dum domi suæ
 spe dilectæ matronæ potiundi intempestâ nocte
 opperientem habet, somno oppressi jugulum gla-
 dio profecuit, vno conscio, atque adjutore servo,
 cui Scorunculo fuit nomen, protinùsque me-
 tu, ac scelere territus, vrbe aufugit. Cædes Ducis
 antè ab amicis Mediceorum est cognita, quàm
 populus, aut suspecti cives sentirent. Itaque spa-
 tium firmandi præsidio, continendique à seditione,
 ac tumultu civitatem fuit; nec aliud præsentium
 remedium est visum, cùm nulli Alexandri liberi
 essent, quàm novum ex eadem familia Princi-
 pem constituere, itumque ad Cosmum est vix-
 dum octavum ac decimum annum egressum,
 eumque è villa fortè redeuntem, nec minùs
 quicquam cogitantem in Prætorium abreptum
 Principem creant. Nec adolescens segniter se oc-
 currenti fortunæ tradidit. Ita accidit, vt quem
 Laurentinus paulò antè Alexandri gratiâ fretus

judicio, ac lite exagitabat, eum potissimum infandi facinoris ultorem habuerit; neque enim ei non antiquissimum fuit, pœnas à proditore expectere, qui cum se fugâ Venetias recepisset, ibi submissis à Cosmo percussoribus est interfectus. Par in invadendo, firmandoque inde sibi dominatu Cosmi indoles fuit. Qui rem ad eum detulerant, quò prouiores civium animos haberent, majorque species libertatis, ac Reipublicæ maneret in præsentia, sublato Ducis nomine, cui odium dominationis inerat, eum non alio, quàm Principis vocabulo insignem fecerunt. Atque ille id quoque modestiâ, & humanitate lenire studebat. Et cum nihil nisi de seniorum consilio ageret, cunctaque ad Magistratûs curam, auctoritatemque rejiceret, mirè spem sui, atque indolem probavit, tantumque gratiæ apud omnes ordines inivit, ut bello mox ab exilibus magnæ viris potentiæ petitus, egregiâ populi voluntate, ac studio adversus eos sit usus, quibus pari facilitate victis statum civitatis pacavit. Tum paulatim exurgens, quotidieque magis convalescens, cuncta ad se trahere, donec Ducis quoque assumpto nomine, omni abolito Reipublicæ jure, & vanis modò sine re Magistratuum relictis nominibus, veram dominationem, imperiumque occupavit. Ac Petro inde Strozio viro forti, & militiæ claro, quo iterum exules Gallorum armis fulti ad repetendam patriam duce utebantur, acie superato, atque Etruriâ pulso, Senam opulentam

lentam urbem domitam armis Imperio suo ad-
 cit; atque ita duplicato propè Regno, longè re-
 liquos Italiae Principes dignitate, atque opibus
 anteire cœpit. Verùm ut nunquam præsentibus
 contentum humanum ingenium altiora vsque
 appetit, Cosmum ipsius jam Ducis nominis in-
 fra suas opes positi pigere cœperat, animùmque
 elatum secundarum rerum proventu vastâ cupi-
 ditate ad Regis appellationem adiecit: sive ut
 quem honorem potentiâ impleſſe videri poterat,
 ejus quoque titulo insigniretur: sive ut vi, armis-
 que possessa jure quoque addito in posterum ma-
 gis firmaret. In hanc cogitationem omnibus stu-
 diis ad demerendam Pii gratiam cùm animum
 intendisset, obsequio, ac religionis cultu, & a-
 crius adversus hæreticos quæstionibus, quibus
 maximè rebus Pium senserat capi, brevi est af-
 secutus, ut ei esset charissimus, & mox ut ma-
 gnus Etruriæ Dux, quod Regiæ dignitati proxi-
 mum est visum, appellaretur, ab eo obtinuit:
 ac Romam frequenti, ac pernobili comitatu
 adveniens, duorum Cardinalium occurſu à Pio
 honorifico hospitio acceptus, in solennibus inde
 sacris de Pontificis ipsius manu insignia novi ho-
 noris suscepit. Maximilianus Cæsar eâ re minui
 dignitatis suæ jura, nec Pontifici Maximo licuiſ-
 se eam appellationem Cosmo tribuere, qui in
 fide, ac ditione Cæsarum esset, neque omnino
 tales impartiri honorum titulos ad alium, quàm
 ad Cæsarem pertinere ferens, honorem ipsum

Nn

Cosmo abrogaverat, questumque ea de re Legatos Romam ad Pontificem miserat; qui cum non impetrassent, ut, quod magnopere postulaverant, in Senatu audirentur, privatim ab adfidentibus aliquot Patrum auditi, atque etiam redarguti coram fuerant. Cum igitur & Cosmus liberi juris suum esse Regnum, nec se ullam clientelam Caesari esse obstrictum affirmans, nequaquam respectu ejus eam appellatione abstineret, & Pius non modo factum suum constanter tueretur, sed Maximilianum id non licuisse sibi ausum dicere aegre ferret, res ad non leve dissidium spectare videbatur, mandatumque propterea Commendono fuerat, ut de hac componenda, sedandaque controversia, quae agitata magnam flammam datura videbatur, curam susciperet. Cum igitur ad spem jungendae contra Turcas societatis Caesarem, ut supra ostendimus, adduxisset, & forte inter se quantae foederatorum, quantae Italiae Principum vires essent, expenderent, prior Maximilianus mentionem Cosmi intulit, eumque vehementer accusavit, quod eum honorem ab alio, quam ab se petiisset, penes quem unum potestas tribuendi esset, neque defutura voluntas fuisset, ni Cosmum praecipue ambitio impatientem morae, & necessitudinis, & officii immemorem fecisset. Se tamen memorem muneris, ac dignitatis suae fore, neque passurum, ut imperante se, Caesarum jus, & potestas minueretur: invitum quidem in ullam cum Ponti-

fice Maximo disceptationem descendere ; sed ipsum quoque credere probaturum , officii sui partes ab se non deferi. Præter hæc Philippum Regem Hispaniarum , & Principes Germaniæ , quos eadem causa attingeret , objiciebat. Commendonus ubi Cæsarem paulum oratione demul-
 sisset , & quàm alieno Reipublicæ , quàm ipsi , familiæque ipsius minimè apto tempore ea moveretur quæstio , ostendisset , culpam ab ipso in consultores avertens , totum de legatione Romam missa , querelæque exposita factum reprehendit. Ac si querelas , inquit , ordiri volumus , vter tandem justius de altero queratur ? Pius Cosmo , & viro , & Principi ornatissimo , ac tibi ipsi animo , ac necessitudine conjuncto , qui domus suæ nukum sororem tuam habeat , merenti appellationem magni Ducis tribuit : tu tributam ab illo abrogasti , Legatōsque , qui hoc Pontifici Maximo negarent licuisse , Romam misisti. Liberi juris esse Cosmus , civitasque Florentinorum , ac se Cæsarium potestati pecuniâ exemisse dicitur , & diploma remissi juris à Rodolpho auctore gentis tuæ , atque hujus amplitudinis , quâ inter omnes eminet familia vestra , conditore ostenditur ; tui nuper Legati omnem Etruriam ditioni tuæ subiciebant , immemores prorsus magnam partem ejus Provinciæ Pontificum Maximorum jure contineri. Quantum hæc habent odiorum , ac dissidii irritamentum , ni Pius Reipublicæ necessitates inanibus contentionibus præverteret , &

N n ij

» te patrio animo complectens, patriâ quoque be-
 » nignitate agendum tecum censeret? At tibi,
 » aut adeò his, quos in consilio habes, quî venit
 » in mentem dicere, hoc Pio non licuisse? An du-
 » bia Pontificum Maximorum potestas est, non
 » Regum modò appellationes, sed ipsa quoque
 » Regna, atque Imperia tradendi, adimendique,
 » vt cujusque meritum in rem Christianam fuerit?
 » Huic ipsi Etruriæ, quam tui vendicant tibi,
 » nonne Clemens IV. Carolum Andegavensem,
 » Neapolis Regem, rectorem dedit? Nonne quoties
 » vsus fuit, & visum è Republica est, eam Ponti-
 » fices Maximi ordinarunt? Caroli, atque Etruriæ
 » mentionem feci, quia de illa agitur. Sed vt à
 » longinquis ad propinqua, magisque illustria e-
 » xempla transeamus; in Ungaria neque obscura,
 » neque vetustissima res est, ortam de Regno con-
 » tentionem inter Vincisslaum Bohemum, & Dira-
 » chinos Pontificem Maximum diremisse, qui
 » cùm iudicium ad se totum avocasset, & senten-
 » tiam tulit, & valuit jus, quod Pontifex dedit.
 » Opponebas nuper & Philippum Regem Hi-
 » spaniæ, eumque socium tibi causæ adungebas;
 » at ille Navarræ Regnum in Pyreneis saltibus con-
 » junctum Hispaniæ tenet, non alio scilicet jure,
 » quàm quod Julius II. Pontifex Maximus Joanni
 » Alibreto, quia se causæ impugnantium Roma-
 » nam Ecclesiam junxit, ademptum dedit. Quòd
 » si Pontifici hoc licuisse neges, alterutrum sequi
 » necesse est, vt aut reddat Philippus Vandomiæ

familiæ Alibretorum hæredi nunc maximè repo-
 scenti Regnum, aut iniustitiæ convincatur, qui
 contra Christiani, & boni viri officium, ac re-
 ligionem, quod suum non sit, per vim, atque
 injuriam occupatum possideat. Dies me deficiat,
 si memorare velim quoties, quibûsve in locis Ro-
 mani Pontifices supremæ potestatis jus suscepe-
 runt; quoties ortas de Regno contentiones, li-
 tésque non auctoritate solùm composuerunt,
 sed jurisdictione, ac judicio decreverunt. Verùm
 ut de his ipsis appellationibus, quarum scilicet
 tribuendarum facultate tui, si Deo placet, Pon-
 tifices Maximos privarunt, cognoscamus: Al-
 phonsus sextus Hispaniæ Rex Henricum Lotha-
 ringiæ Comitem, ob res præclarè adversùs Mau-
 ros in Hispania gestas generum ascitum, & Lu-
 sitaniæ parte donavit, quæ Portugallia dicitur.
 Hunc haud multò post Henricum ob spectatam
 virtutem, & egregia in rem Christianam meri-
 ta, Alexander III. Pontifex Maximus Regem
 appellavit; neque Alphonsus, quamquam æqua-
 tum dignitate sibi generum ægrè ferret, adversari
 est ausus, aut de Pontificis jure disceptari, ambigi-
 que est passus. In Polonia verò, gente cùm am-
 plitudine Imperii, tum bellicæ laudis gloriâ im-
 primis nobili, vtriusque rei, & adempti, & reddi-
 ti honoris exemplo Romanorum Pontificum jus
 nititur. Quo enim tempore maximè Cæsarum au-
 ctoritatem Poloni agnoscerent, Boleslaum Re-
 gem, quia Stanislaum, Episcopum Cracoviensem,

Nn iij

» virum innocentiae, & sanctitatis famâ clarum im-
» piè occidisset, non solum ipsum Regno, sed Re-
» gnum quoque verustâ appellatione Regis multa-
» runt Romani Pontifices, in perpetuumque eâ ab-
» tinere jusserunt; eorumque imperio ita obtempe-
» ratum est, ut per ducentos inde & quadraginta
» annos, non aliter illi se, quàm Duces appellarint.
» Neque tum negligens aliquis, aut secors, aut
» plus æquo Romanæ Ecclesiæ deditus Germaniæ
» Imperio præsidebat, sed vir acerrimus, Pontifi-
» cibusque Romanis longè infensissimus Henricus
» I V. nec tamen aut ipse, aut qui ipsi successerunt
» eodem ingenio Cæsares, Pontifici Maximo id li-
» cuisse aut negarunt vnquam, aut factum infrin-
» gere conati sunt. Post tot inde annos, cum pri-
» ſci honoris desiderium rediisset Polonis, meritū-
» que egregiis pro Christiana re facinoribus essent,
» ut eorum ratio haberetur, missâ in Galliam lega-
» tione, vbi tum sedem Romani Pontifices habe-
» bant, impetrarunt à Joanne XXII. ut Dux eo-
» rum de integro Rex appellaretur. At quis tum
» quoque Romano Imperio potiebatur? Nempe Lu-
» dovicus Bavarus hostis, atque insectator perennis
» Romanæ Ecclesiæ. Is tamen non invidit Polonis
» restitutionem Regii nominis, neque id ab se non
» petatum, aut traditum à Pontifice Maximo est
» questus. Neque, ut arbitror, aut Pio V. jus fa-
» ciendi, quod Joannes, cæteri que Romani Ponti-
» fices jure fecerunt, est ademptum, adimique ab vl-
» lo mortalium potest, aut tibi plus quicquam addi-

tum,quàm Henrici,quàm Bavari habuerunt, aut «
 tua erga Pontifices Maximos fides, & cultus «
 cum illorum odio, & contumacia conferri po- «
 test. At in Germania, at in ipsa Austria tua «
 nonne idem juris Pontifices Maximi exercuerunt? «
 nec Rodolphus, nec Albertus, nec Fridericus «
 Cæsares majores tui, qui quererentur, Romam, «
 sed qui gratias agerent, Legatos miserunt. Ve- «
 rum ut omissis aliis, ipsam aliquando juris tui ra- «
 dicem attingamus, Cæsaris, ac Imperatoris no- «
 men, quo se tantum Germania supra cæteras «
 Christianas nationes extollit, unde tandem ac- «
 cepistis? Quis Romanum Imperium, cujus Bi- «
 zantium translata majestas, ac vis omnis in O- «
 rientem verterat, cum suâ jam mole laborans, «
 neglectas Occidentis Provincias vastandas Bar- «
 baris reliquisset, divisit primum, deinde divisi par- «
 tes ad Germanos detulit? Nemo, ut arbitror, «
 tam impudens veri inficiator, nemo tam aver- «
 sus à Romanæ Ecclesiæ dignitate fuerit, qui Ro- «
 manorum Pontificum id beneficium esse neget. «
 An ergo ademptam Græcis dimidiam Romani «
 Imperii partem, vobis cum Cæsaris, atque Im- «
 peratoris appellatione tradere Romanis Pontifi- «
 cibus licuit, Reges, ac Duces appellare non li- «
 cet? An quod tradere vobis potuere, ipsi non ha- «
 bebant? Equidem in eam interdum sententiam «
 venio, ut suspicer, ne qui tibi auctores tam no- «
 vi, tam intempestivi consilii sunt, aliud quàm «
 quod præferunt, & cupiant, & agitent animo, «

» téque velint cum Pontifice Maximo alienissimo
» tibi, & Reipublicæ tempore, committere. Ad
» hæc Maximiliano haud sanè quidquam, quod
» magnopere responderet, succurrebat. Id modò
» afferebat, quas sibi partes Cæsaris nomen injun-
» geret, ad eas tuendas, religione se, atque officio
» cogi. Atqui, inquit Commendonus, qui jus Im-
» perii tui tantopere defendendum esse tibi existi-
» mas, idem certè concedere æquo animo Pontifici
» Maximo debes, ut ipse juris, ac muneris sui ne-
» gligens ne sit, quod quale sit, jam profectò in-
» telligis. Postremò cum Maximiliani animus eò
» scilicet spectaret, ut concessi honoris mercedem
» quamplurimum à Cosmo pecuniæ exprimeret,
» eum finem hæc tum disceptatio habuit, ut Cæsar
» velle se, ac cupere ostenderet, ut Commendo-
» nus ipse viam, rationemque exquireret, quâ ea
» res componi, salvâ Cosmo magni Ducis appella-
» tione, posset. Hoc autem totum ne tum transige-
» retur negotium, Commendoni discessus à Cæsare
» fecit, quem novi de Poloniæ Rege nuncii, &
» jussu Pii abire protinus magnis itineribus in Po-
» loniam coëgerunt. Sed non multò post & Cos-
» mus vitâ est functus, & Maximilianus idem hono-
» ris, quod Pius dederat, auctius etiam, cumula-
» tiusque Francisco filio acceptâ pecuniâ tribuit.

De

*De nova legatione, & profectione ejus
in Poloniam.*

CAPUT IX.

CAUSA properandi in Poloniam Commendonis fuit, quòd & rumor in dies percrebrescebat, & multorum afferebantur litteræ, Augustum Regem veteri suâ repudiandæ vxoris cupidine agitatum nova per hæreticos moliri consilia, nobilem puellam insigni formâ è sororis gynæceo abductam seposuisse, & per absentiam vxoris liberiùs jam novo conjugio viam sternere. Nam Regina, vt suprà demonstratum à nobis est, cùm nullis precibus suis, suorumque impetrare à viro potuisset, vt in domum, conjugalemque convictum reciperetur, pertæsa contumeliæ excefferat Regno, seque in Austriam ad Maximilianum, fratresque contulerat, atque Lintzii in fraternæ ditionis oppido, cultu modico, & paulò supra privatæ vitæ modum agebat, cùm præsentis mœrore, ac sollicitudine afflicta, tum anxia futuri, nec effrænata Regis cupiditatis, nec eorum quæ tum maximè moliretur, ignara. Cùm secundo Istro navigans Viennam descenderet Commendonus, Lintziùmque visendi causâ Reginam appulisset; (est enim in ripa fluminis situm) illa multis cum lacrymis, precibusque se ei, famam, salutemque suam commendaverat, quæ-

O o

De

que de novis Regis adversum se machinationibus cognoverat, edocuerat. Quidam studio assentandi, seque in Regis gratiam insinuandi, sopitam spem ejus exsuscitaverant iterum, & cui rei vehementer Commendonus se semper objecerat, eò adduxerant, ut & litteras ad Pontificem Maximum tentandi causâ animum ejus daret, & litteras secuturi mox Legati fuerint, qui sterilitatem Reginae, inopiam liberorum, necessitates Regni, populorum studia, precésque afferentes, dirimi matrimonium postularent. Profectus igitur Commendonus ad v. Kal. Decemb. maxime sævo anni tempore, agrè superatis nivibus, quæ in frigidissimis regionibus omnia tenebant, in Poloniam pervenit. Et quanquam multi Principum ex veteri amicitia affines illi testandæ benevolentia, atque officii causâ præsto fuerunt, à quibus pleraque de præsentis statu rerum accepit; tamen antequam pergeret ad Regem, qui Varsoviæ in Regno erat, substitit apud Petricoviam, simul corporibus suo, suorumque ex longinquis, maximeque incommodi itineris labore reficiendis; simul quò certiùs omnia exploraret, omniumque gnarus in Regiam veniret. Interea qui salutem Regi, adventumque suum nunciarem, multaque, quæ antè statuenda, præparandaque erant, curarem, Varsoviæ me antecedere jussit. Omnibus demum satis exploratis, comparatisque, ipse aliquot post dies advenit omnibus honoribus, qui deberi ejus fastigii viro videbantur,

acceptus, cultusque cum à Rege ipso, tum à Principibus gentis. Et Rex quidem quamvis ex recenti morbo infirmus, & podagræ doloribus ægrè pedibus consistens, tamen intranti Regiam scipione nixus per scalarum gradus occurrit, comiterque congressus, ei latere dextero honoris gratiâ cessit, atque inde quoties aut in Regia, aut in templo congressi sunt, semper cum supra se collocavit. Jam antè ad primos adventantis ejus nuncios constituerat Rex cœptis de divortio consiliis tantisper, dum adesset Commendonus, absistere, atque omnem rei mentionem opprimere, satius ratus, quia non diu moraturus in Regno credebatur, discessum ejus opperiri, expertus antea quàm cum acri matrimonii propugnatore res sibi futura esset. Et tum implicitus amore vulgaris scorti, faciliùs novarum nuptiarum dilationem erat toleraturus, & affectâ valetudine, in ægro, & vitiato corpore etiam cupiditates animi languidiùs commovebantur. Sed Commendonus rem in præcipiti cernens; quippe designatos Legatos, qui Romam mitterentur, Cæsarem ipsum, ne adversaretur, lactatum spe oblatâ vnum è liberis ejus adoptandi, præparatos hæreticos, totam denique rem, ut vsus posceret, instructam, compositamque esse, nihil sibi statuit dissimulandum, ac tempore apto ingressus, quæ rumoribus differrentur, quæque ad se multi detulissent, Regi ostendit, eadèmq; illa, quæ aliquot antè annis apud eundem de matrimonii jure, ac sanctitate differuerat, re-

O o ij

petiit, ac frustra adiri Pontificem, frustra vias, rationesque exquiri in re, quæ humanâ ope expediri non posset, monuit; nec mortalium quemquam libentiùs, studiosiùsque navaturum ei operam fuisse, nisi res esset huiusmodi, quæ exitum habere nullum posset; & ipsum, licet multas gentes, populosque imperio suo contineret, meminisse tamen debere, se hominem esse, & Reges humanis fortasse legibus exsolui posse, at divinis jussis perinde ac reliquos mortales teneri. Proinde liberaret animum suum, cogitationemque, cui par non esset, & quâ in nullam spem dies, noctesque nequicquam cruciaretur, aliquando abjiceret. Ac Rex quidem ea negans verâ esse, quæ de Legatis, deque adoptione circumferrentur, rumorem omnem ex suorum ait studio ortum, à quibus ipse assiduè sollicitaretur, ut liberorum procreandorum curam susciperet: iis se dare verba, eorumque solari desideria sæpè cogi. Cæterum sibi in animo esse infelicitatem suam patientiâ vincere, quando solus eâ miseriâ premeretur, quæ remedii expers esset. Apparebat neutrum his contentum fore, quæ dicebantur, ni rem haud dubiè in publicum malum erupturam discussisset tandem Deus, illis ipsis fortè diebus allato nuncio, Reginam mortem obiisse, quam curis, ac dolore fessam, cujus vindex existeret nemo, repentinus morbus oppressit. Tum Rex atrata in veste, maximèque pannosa ingentem luctum præferens prodiit, & apud ipsum Com-

mendonum fœminæ probitatem, innocentiamque testatus, etiam fortunam ejus, quam ipse fecisset, profusis lacrymis est miseratus; quas tamen lacrymas nemo erat, qui veras putaret. Cui enim credibile videretur, quam nuper non contentus conjugali toro, domo, Regno exegisse, ipso quoque matrimonio dejicere, vel vitæ suæ, Regni que discrimine moliebatur, ejus extinctæ desiderio commoveri? At ipse & nuncium mortis, & funeris diem non mœrore solùm, ac lugubri cultu, sed propè muliebri fletu est profectus; & quod haud minùs mirere, nulla jam amplius tum ab ipso, tum ab suis audita novarum nuptiarum mentio est, nulla procreandorum liberorum, nulla firmandi in familia Regnum, quæ antea alternis propè verbis jactabantur: sive concubinæ, quam nuper in Regiam transfulerat, blanditiis delinitum, ejusque amoris deditum novi conjugii pœnitere cœperat: sive hoc inest humano ingenio vitium, ut ad vetita impotenti impetu feratur, eadem adepta contemnat.

Actio cum Rege, & Polonis de fœdere.

CAPUT X.

DE Turcico bello, deque jungendis adversus eam gentem armis egit vehementer cum Rege Commendonus, multaque quæ apta

O o iij

rei visa sunt, accuratè apud eum differuit. Sed res erat multis, ac propè inexplicabilibus involuta difficultatibus. Rex ipse mulierculæ amorì deditus, suis addictus voluptatibus, ingenio imbellis, & vacuo curis otio gaudens, animo, & corpore æger, minimè opportunus belli consiliis erat: ita tamen loquebatur, vt Christianorum consensui adversus Christianæ pietatis hostes non defuturus videri veller, & omnia ad concilium suorum, quod tum maximè Varsoviæ cogebar, rejiceret; siquidem pacis, ac belli jura legibus Polonorum sunt penes id concilium. Polonis antiquum fœdus, ac pax cum Turcis manebat, eâque lætabantur, neque vt abrumperent, & cum prævalido hoste in certamen descenderent, adduci se passuri vllâ spe, vllis promissis videbantur. Omnibus in ore erat Varnensis clades, memoriâque ejus & vulgò horrebant, & vrgenti Commendono, ac ne vni resides in communicausa adversus communem hostem esse vellent, hortanti sæpè opponebant. Uladislav Tagellonis filius ab Ungaris, Polonisque pariter Rex expetitus vtrique genti imperitabat, & florebat eâ tempestate Ungarica res armis, virisque, & Regni fines in Thraciam vsque extenderat. Et Turcæ latè parto in Asia Imperio, multis clari victoriis, tum maximè Bizantio, Europæque imminebant, ac Amuratès eorum Rex, ne pluribus simul bellis distineretur, & vt majori inde mole in Constantinopolitanum Cæsarem verum

hostem suum incumberet, pacem cum Uladislaao composuerat. Sed Eugenius IV. Pontifex Maximus, veritus ne si gens bellicosa, & imperii avida, & infensa Christiano nomini Constantino-
polim oppressisset, par inde periculum non Græciæ solum, finitimisque Provinciis, sed Italiæ quoque, & Christianæ Reipublicæ vniversæ crearetur, Cæsarium Cardinalem ad Uladislaum misit, quanti Ungariæ, Poloniæque interesset arceri Europâ Barbaros, illamque pestem finibus Regnorum suorum summoverti monens, & hinc Constantinopolitano Cæsare magnis copiis Thraciæ claustra occupante, hinc Venetis, Genuensibusque mare classe tenentibus, posse nimirum jam in communem perniciem crescens malum, antequam maiora incrementa caperet, opprimi, nisi ipse vano pacis nomine deceptus victoriam moraretur; perpulit juvenem, vt repudiata pace, quam paulò antè cum Amurate pepigerat, eum bello aggrediretur, infelici prorsus exitu. Nam apud Varnam collatis cum eo signis ita conflixit, vt victor quidem ab dextero cornu, in quo ipse constiterat, Turcas in fugam averterit: sed hostes victores alterius Christianorum cornu ab tergo adorti Regem interfecerunt, ac magnam inde cædem nostrorum, amisso Rege, effuse fugientium ediderunt. Hujus memoriam cladis Poloni omnibus sermonibus vsurpantes à pace, atque amicitia Turcarum ne discederent inter se cohortabantur, & præterea haud ineptè differe-

bant, brevem Venetorum, Hispanorumque societatem fore, quâ solutâ Polonis solis, & violatâ semel fidei reis, cum valentissimo Rege Asia, & Europæ opibus subnixo dimicationem haud quaquam suarum virium subeundam. Commendonus quam in consensu gentis nullam habebat, aliquam tamen arte, atque industriâ spem ipse effecerat: nam è Principibus, qui multi domum ejus (fuit enim semper ab illa gente mirè cultus) frequentabant, acerrimum quemque traxerat in sententiam, alios spe adipiscendi militares præfecturas, alios famæ, & propagandi nominis, alios prædarum cupidine illiciens, ut si res ad disceptationem Senatûs deducta forer, haud negligenda factio belli auctorum futura fuerit. Quod erat consilio comparatum, etiam casus adjuvit. Valachiam finitimam Polonis gentem, & Turcarum vectigalem Bochdanus Alexandri filius traditam à patre habebat. Huic adolescenti Polona virgo insigni formâ è Tarlorum familia nobili, atque opulenta apud Russos nupserat, ad quam deducendam, relicto Regno, Bochdanus in Russiam transierat. Iratus Regulo, infensûsque magnopere erat Christophorus Sborovius Polonus, ferox juvenis, & genere, & opibus suis, suorumque elatus; iræ causa erat, quòd in Valachiam ad spem fororis nuptiarum à Bochdano accitus, inde ex juvenilibus causis orto inter eos dissidio spretus, ac ludibrio habitus domum redierat. Is cognito Bochdani in Russiam adventu, occul-

occultus in proxima loca cum delectis juvenibus concesserat, intentusque inimicum observabat. Et Bochdanus trajecto Tyrâ flumine, quo Valachia à Russia dividitur, nihil suspicatus hostile, juvenili impetu, quò se inopinatum conjugii offerret, cum paucis celeri rhedâ prævectus antecesserat suorum agmen; quâ re cognitâ Sborovius incautum juvenem insidiis excepit, ac duobus vulneribus faucium in oppidum suæ ditionis abduxit. Id verò vbi in Valachiam est perlatum, gens ingenio ad omnem novæ spei auram mobili, nec unquam fida Regibus suis, & Bochdanum paternæ sævitæ memoriâ perosa, alium sibi Principem legit, qui missis celeriter Bizantium Legatis, hinc criminandò Bochdanum, quòd res novas cum Polonis, Christianisque moliretur, hinc pecuniâ, ac largitione, quæ omni jure potentior est, apud venales Barbarorum animos tenuit, ut rata esset voluntas Valachorum, atque ipse in Regis fidem acciperetur, ad præsidiumque Regni aliquot ei equitum turmæ mitterentur: perlatâque in Poloniam erat fama, acceptâque, ut cuncta in majus differt rumor, illum quò plus gratiæ apud Turcas iniret, animum ad eorum quoque superstitionem, sacrâque traduxisse, eorumque ritu, ac ceremoniâ circumcidi se passum. Bochdanus, cum Sborovii facinus, à quo se pecuniâ redimere coactus fuerat, in summa invidia esset, partim miseratione tam indigni casus, partim Tarlorum gratiâ, studiisque adjutus,

P p

Polonos ad consilium reducendi se in Regnum concivit. Neque enim non suarum rerum interesse illi rebantur, Provinciâ finitimâ Russiæ hominem suum potius, quàm Turcarum beneficium agnoscentem potiri. Coactâ igitur manu, ac trajecto Tyrâ impetum in Valachiam fecerunt, & haud magno negotio novum expulsuri Principem erant, ni Rex Poloniae, Senatûsque cùm Turcarum militum præsidium esse cum Valacho accepissent, in magnum coniecti metum, ne Turcicum inde bellum conflaretur, properè suos ab incepto revocarunt, eosque vi, atque armis abstinere, ac tantùm dare operam, ut reconciliarentur Bochdano popularium animi, illorûmque voluntate in Regnum rediret, jusserunt. Sed ipsis quoque Turcis ea res suspicionem incusserat Polonici belli, cujus concitorem esse apud Regem Pontificis Maximi Legatum non ignorabant, & magnopere querebantur initium violandæ pacis à Polonis fieri. Convenerant interea frequentes Varsoviam ad concilium Poloni, nec aliud quominus Commendono Senatus daretur, quàm Regis morbus distinebat; nam Senatum adire, absente Rege, dignitatis suæ Legato non videbatur. Cùm ingravesceret in dies morbus, nec res diutiùs differenda videretur, decursum eò est, ut delecta Senatûs pars ad audienda Legati verba domum ejus veniret. Venerunt Archiepiscopus Gnesnensis, Ordinis ejus Princeps, & Episcopi tres Cracoviensis, Plocensis, & Presmi-

liensfis, cum Palatinis sex, & Castellanis octo, &
 Cancellario Regni, & Marefciallo, (nomina hæc
 Magistratûs sunt, quibus Polonorum Senatus
 conftat) qui quàm potuit, honorificè, & comiter
 à Legato accepti cum confediffent, pro omni-
 bus Cancellarius eft locutus: Regem, quia venire «
 ipfe in Senatum, ad quem de Pontificis Maximi «
 postulatiffet referendum, valetudine impeditus «
 non poffet, legiffet viros gentis fuæ Principes, «
 qui ad eum fuo, Senatûsque nomine adirent, «
 dictaque exciperent; petere, vt cum iis, in qui- «
 bus Senatûs inftar effet, tanquam cum præfente «
 fe de omnibus rebus loqui ne gravaretur. Com- «
 mendonus præfatus graviter fe ægrè ferre Re- «
 gi minùs bene effe, eique celerem morbi de- «
 pulfionem, falutemque ominatus, fe quidem li- «
 bentiffimè fuiffe facturum dixit, vt Senatum per- «
 falutaret, atque alloqueretur vniverfum; fed quan- «
 do id minùs commodum fuerit, in eorum viro- «
 rum dignitate, atque amplitudine, qui ad fe «
 conveniffent, Senatûs fe, gentisque totius maje- «
 ftatem fibi conftitutum. Deum deinde testa- «
 tus eft, fe quicquid confilii, aut deliberatio- «
 nis iis afferret, eâ mente, animoque effe factu- «
 rum, vt fi de ipfius patriæ fuæ falute consulere- «
 tur, fide, ac religione majori fententiam non effet «
 dicturus; ita enim & meritos de fe Polonos effe, & «
 fuum perpetuum, ac fingulare in eam gentem «
 ftudium poftulare. Hæc cum dixiffet, fententia fa- «
 cto, oculi, aurèsque in eum omnium defixi, in-

» tentique sunt, & ille ita est orsus: Exarsit, viri.
» Poloni, ingens nobiscum & Turcarum gente bel-
» lum, & nisi Barbarorum artes, quibus singuli,
» disjunctique appetimur, maturè intelligantur, pe-
» riculofum Christianæ Reipublicæ; neque enim
» illata Venetis arma, non æquè aliis indicta Chri-
» stianis populis esse existimari debet, cum illi
» haud Imperio, quàm sacris, ac religionibus no-
» stris infestiores hostes sint. Quod sentiens Pius
» quintus Pontifex Maximus, cujus hæc est pro-
» pria cura, publicæ incolumitati, salutique prospici-
» cere, non solum ipse cum Philippo Rege Hispa-
» niæ, & cum Venetis fœdus percussit, sed reli-
» quos quoque Reges, populosque invitatum, sol-
» licitatumque in hujus societatem fœderis misit.
» Et vos imprimis, Poloni, gloriosi, ac pii belli so-
» cios expetit, cum propterea quod virtuti vestræ plu-
» rimùm fudit, tum quia vos quantò propiorem,
» magisque expositam hosti terram incolitis, ma-
» jorque inde salutis, ac libertati vestræ periculum
» imminere intelligitis, tantò promptius cum cæte-
» ris juncturos arma sperat, quæ sponte vestrâ ob-
» jecta semper, atque infesta Barbaris, ac sævis na-
» tionibus pro Christiano nomine habuistis. Non
» enim animum vobis, Poloni, profligandi bello
» Turcas, atque hanc pestem lateri vestro adhæren-
» tem extinguendi, non studium propagandi fidem
» Christianæ pietatis defuisse vnquam scimus; sed
» tempus, ac fortunam expectatam, cum Chri-
» stiani nominis Reges, populique viribus, animis

que conjunctis ad opprimendum tandem com-
munem hostem confurrexissent. Hæc nunc vo-
bis optata occasio offertur. Selimus ingenitâ stirpi,
ac sanguini ejus in Christianos rabie, perfidiâque
abruptâ pace, quam paulò antè sanctissimo jure
jurando (si quid modò sanctum Barbaris est) cum
Venetis renovarat, Cyprum insulam bello est ag-
gressus; sperans scilicet Christianos propriis ut
antea distinctos odiis nihil se commoturos, ita si-
bi facultatem Venetos aliorum auxiliis destitutos
opprimendi futuram. Verùm adnitente Pontifi-
ce Maximo, Philippus cujus opes per se sustinen-
do bello sunt pares, arma secum, & cum Venetis
consociavit, Cæsar, Germanique idem parant,
Sebastianus Rex Lusitaniæ ultro se socium piæ
militiæ offert, neque Galli, quamvis longè di-
stant à Turcis, eorumque fœdere attineantur,
non magnam spem sui faciunt. Ad hæc navali
prælio attritæ hostium vires sunt, & multi Græ-
ciæ, ac Macedoniæ populi post victoriam Chri-
stianæ classis sustulere animos, & nisi nos ardori
eorum defuerimus, rebellionem pollicentur; ut
si hanc elabi è manibus occasionem Christiani
patiamur, tum existimare sit iratum nobis Deum
mentem eripuisse. At pax Polonis, atque amici-
tia cum Turcis manet mutuo jurejurando firma-
ta, à qua neutris salvâ religione discedere fas est.
Quâ fide Turcæ amicitias colant, semperque co-
luerint, docent domitarum ab ea gente Provin-
ciarum annales, quas dolo, ac perfidiâ plures,

» quàm armis subegisse satis constat: & ne vetera
» scrutemur, dicerem Venetos, quantum Barbaro-
» rum fidei credendum sit, documento nobis esse
» posse, nisi vos ipsi aliis esse possetis. Nec recen-
» sebo nunc Bialugrodum, frequens ad ostium
» Tyræ oppidum, vobis injuriâ, ac fraude Turca-
» rum ademptum, & duo item oppida in ipsa Po-
» dolia contra fœdus capta, ac permunita. Antiqua
» hæc sunt; præsentia, ac nota pendamus. Supe-
» riori anno ante navalem pugnam, causari nescio
» quam tributi (sic enim ipsi in nominis vestri con-
» tumeliam appellant) pensionem non solutam à
» vobis Scytharum Regi esse, Scythas ipsos in Polo-
» niam immiserunt. Ipsi scitis, quam vastitatem
» fertilissimis Russiæ, ac Poloniæ agris rapacissimæ
» feræ intulerint, quot captivorum millia in fœdam
» servitutem abduxerint. Idem facturi hoc quoque
» erant anno, nisi navalis victoria intercessisset; nam
» quadraginta millia eorum in vltiori ripa Bory-
» sthenis confedisse, omnes nuper nuncii attulere,
» quos transitu fluminis, non hyemis expectatio, sed
» novum Selimi imperium nihil postamissam clas-
» sem in Polonia irritandum ducentis prohibuit.
» Scythico bello dilato, quo turbari apertè fœdus vi-
» deri poterat, Valachiam occupare aggressi sunt, vn-
» de legitimo Principe expulso, nullius criminis,
» præterquam nimii in Polonos studii, ac fidei reo,
» nequissimum servorum Tyranni, desertorem Chri-
» stianæ pietatis, infelici Provinciæ dominum im-
» posuere, Turcarum non profanos modò colentem

religionis ritus, sed crudelitatem, avaritiam, li-
 bidinem exercentem, &, quod vestra quanti in-
 terfit profectò vos intelligitis, illorum iussis, nu-
 tibúsque servientem. Sigismundus pater, Rex om-
 nibus sapientiæ laudibus clarissimus, magnam sem-
 per curam habuit, ut is Valachiæ imperaret, qui
 non modò Christianarum partium, si quando
 hæc fortuna incidisset, futurus esset, sed qui sibi,
 atque huic Regno certis fœderis legibus obstrin-
 geretur; & sui fines à Turcarum finibus illâ interje-
 ctâ Provinciâ determinarentur. Hanc Valachiam
 qui obtinet, non addictus modò Turcis est, sed
 prorsus inimicus, infensúsque Polonico nomini;
 quippe quem non fugiat, Bochdanum æmulum
 suum præsidio vestro fultum ad se oppugnandum
 nuper Tyram trajecisse, ac vestris Nunciis, litte-
 risque nunc maximè Valachos in se sollicitari.
 Hoc loco vtrumque vobis pendendum est, vio-
 laverintne Turcæ pacem, qui contra fœderum
 pacta hominem circumcisum Valachiæ dominum
 fecerint, eique militare præsidium, quo se, Re-
 gnúmque adversus vos tutaretur, miserint: an vio-
 lata culpam in vos rejecturi sint, qui Bochdanum
 vi, atque armis reducere in Regnum conati estis.
 Labare certè jam pacem constat, cùm illi post re-
 ductas è Valachia vestras copias, ultro in Russiæ fi-
 nes incurrerint, captivos, prædas, incendia, aliá-
 que hostilia fecerint. Jam vobis edendum erit, pu-
 blicóne consilio, an privatâ necessitudine Boch-
 dano exercitum ad recipiendam Valachiam tra-

» dideritis : si publico decreto factum fateamini,
» turbata pax, eversumque haud dubiè fœdus est ;
» sin à publica fraude omnem in privatas necessi-
» tudines culpam contuleritis, ne ipsi quidem Turcæ,
» cùm commodum fuerit, sanctum id fœdus habi-
» turi sunt, quod privatis turbasse noxæ non fuerit.
» At Nuncii post id factum à Selimo ad vos missi,
» litteræ solito etiam clementius scriptæ, atque om-
» nia pro pristina amicitia facta sunt. Id verò quam
» in partem interpretemini etiam atque etiam, Po-
» loni, considerate. Unde enim hæc repenti Bar-
» baris comitas ? Quò tumidis, & suprà mortalita-
» tis modum efferre se superbiâ, ac vaniloquentiâ
» solitis blanditiæ ? Scilicet vestrum hoc, non suum
» esse tempus norunt, verentur, ne eo utamini,
» avertere à vestra occasione, & ficto amicitia no-
» mine sopire vos volunt, & quos bello non au-
» dent, pace oppugnare student. Quò blandius
» agunt, quò magis sui dissimiles sunt, eò majorem
» irarum molem pectoribus claudunt, suumque tem-
» pus cauti opperiantur, vestrum vobis eripere stu-
» dent. Interea Regni vestri claustra occupant ; ne-
» que enim Valachiam per se peti ab illis existima-
» re debetis, cujus Regulos multò antè stipendiarios
» habuerunt. Hunc in Poloniam gradum sibi fa-
» ciunt, & ne quid auctoritatis in ea Provincia vos
» habeatis, præcavent. Hinc illa expulsio innoxii
» adolescentis, cui quid præter vestram amicitiam
» objectum est ? Nolite, Poloni, expectare, dum Co-
» thino occupato, munitoque, vos non solum
» Va-

Valachia spe excludant, sed Camenitio timere
 assidue cogant; si enim, quod vos non fugit, pro-
 ximis annis Alexandrum hujus Bochdani patrem
 ad recuperandam Poveriam sollicitarunt, quid
 facturos putetis, cum Valachiam ipsi in potesta-
 te habebunt? Et quis prohibet, si vos desides, &
 nihil commoventes viderint, quin Transsylvaniam
 quoque in eandem servitutem trahant, ac Re-
 gnum inde vestrum ita cingant, ut favissimos,
 & cupidissimos hostes assidue in cervicibus ha-
 bere cogamini? Hæc cum ita sint, etsi bellum
 expetendum non est, sapientius tamen facere vi-
 dentur, qui ejus impendentem necessitatem an-
 te capiunt, suoque tempore utuntur, quam qui
 cunctando, ac prolatando suam occasionem ho-
 stibus tradunt; prudentium enim est imminen-
 tia prospicere, ut occurrant, impendensque ma-
 lum remediis antevertant. Data vobis occasio
 est, qualem majores vestri sæpè expetiverunt, eam
 si abire pariamini, (falsus utinam vates sim) valdè
 vereor, ne serò vos nimii quietis, atque otii studii
 poeniteat, serò me vera monuisse prædicetis. Sigis-
 mundum quidem patrem ultimâ senectâ dicere
 solitum accepi, nihil se in vita magis optasse,
 quàm ut hunc diem videret, cum consentientes
 Christiani Principes Turcas bello aggrederen-
 tur; tum profecto se omnibus hominibus testa-
 tum fuisse facturum, voluntatene, an necessitate
 Turcarum amicitiam coluisset: huic voto illam
 ab amantissimo suorum Rege subiectam fuisse

» vocem, florentissimum quidem se, atque multis
» auctum rebus, sed immanibus Turcarum opibus
» obnoxium, expositumque Regnum filio tradi-
» turum. Nimirum inveterata prudentia senex in-
» tellexit, nunquam Polonos in stabili, ac tuta li-
» bertate futuros, dum gentem natura hostem,
» tempore modò non inimicam, tam infidam, tam
» validam, tam propinquam haberent, & versu-
» ram aliquando in hoc Regnum Barbarorum tem-
» pestatem, quam hactenus varii temporum, & cu-
» piditatum impetus aliò averterunt. Hoc peracuti
» senis vaticinium vel charitate optimi Regis, vel
» auctoritate sapientissimi viri plurimum apud vos
» ponderis habere debet, ad oblatam divinitus fa-
» cultatem frangendi nimias importuni Tyranni
» opes non omittendam. Nec duci vos, fallique
» specie falsa societatis patiendum, quàm tantisper,
» dum aliis bellis distinentur, illigatos habere vos
» illi volunt. Sed ut idem sæpius repetam, secum
» quisque geri existimare debet, quodcumque
» cum Christianis à Turcis geritur bellum: & om-
» nibus quidem, & vobis imprimis ipsum commu-
» nis exitii periculum satis causæ esse videtur, cur
» arma in communem hostem sumantur. At quid
» vos moretur, post partam eam victoriam, quàm
» pulsus possessione maris hostis, terrestrium copia-
» rum robur maritimis oris, quantum Græciæ,
» quantum Asiæ, atque Syriæ littora ambiunt, cu-
» stodiendis, præsidiiisque formandis dissipaturus
» sit? ut si quæ classibus, quæ terrestribus exercitiis

bus ab Ungaria, Polonia, Dalmatia, Christiani
 aggrediantur, dubitare nemo possit, quin brevi
 exacturi Europâ Barbaros simus. Sed proponere
 tum vobis nullum esse inter Christianos fœdus,
 nullam adversus Turcas societatem, neminem vos
 ad eam invitare, & Regnum hoc à Turcis bello
 peti, quod aliquando facturos apparet; vtrum
 tantas esse Poloniæ vires putatis, quibus per se si-
 ne aliorum ope sustinere vim hostium possit? an
 si soli relinqueremini, pares fore vos Turcis non
 speratis? Si eæ vires vestræ sunt, vt vestris co-
 piis subire vos Turcicum bellum posse confidatis;
 quem campum parandæ gloriæ maiorem expe-
 ctetis, quàm cum à Christiana Republica peri-
 culosissimum bellum vi, ac virtute vestrâ propul-
 sare possitis, & cum singulari fama Polonici no-
 minis Imperii vestri terminos longissimè profer-
 re? Sin resistere ipsi invadentibus toto conatu
 belli vos Turcis non posse solos sentitis; profe-
 ctò ni tam vilis vobis vestra libertas esset, vt in
 voluntariam concedere servitutem nihil pensi ha-
 bituri essetis, aliorum imploranda auxilia, & sin-
 guli adeundi, ac rogandi Reges, & ad societa-
 tem belli ciendi, inflammandique forent, quos
 si vobis Deus iunctos inter se fœdere offerret,
 certè pro summa id felicitate duceretis. At non
 solum iuncti fœdere Principes, sed clarissimæ vi-
 ctoriæ fructus ultro vobis offeruntur. (nam nisi
 vestro tempore suscipiatis, alieno habituros ali-
 quando vos cum Turcis bellum dubium non est)

Qq ij

» At cujus victoria? Quâ hostes Imperio maris,
» quo Europæ Imperium contineri omnium sæcu-
» lorum judicio constat, depulsi sunt. Cujus si nos
» victoriae segni cunctatione fructum corrumpimus,
» & hostem reficere maritimas vires, & amissam
» maris possessionem repetere sinimus, haud pro-
» fectò scio, an non vicisse satius fuerit. Nam ces-
» sando brevè, & æquè validum, & multò quàm
» antea infestiores habituri hostem sumus; nec
» periculo propior quispiam est futurus, quàm qui
» maximè opportunus terrestri bello fuerit. Et vos
» salutem vestram præsentì paci ab infidelium ho-
» stium fide pendenti creditis? Equidem Deum
» precor, ut vestra vos credulitas non fallat, sed ex
» his, quæ gesta nunc in Valachia sunt, magnope-
» rè vereor, ne aut opinione vestrà maturius trans-
» isse Tyram Turcas accipiat, aut motum in eo-
» rum jam animis bellum tandiù non sentiat, nec
» donec tanquam ignis cuniculo admotus, paulatim
» serpens in magnum mox incendium, ruinamque
» erumpat. At multa vos à suscipiendo tanti disci-
» minis bello deterrent. At primùm nulli magno
» negotio aggrediendo non multæ oboriuntur dif-
» ficultates, quas ipsum postea agenda rei studium
» tollit: deinde cùm incensa ardet domus, & vr-
» gens constrepat flamma, nemo se ut ornet, ut
» comparet, moratur; sed quisque vel nudus, vel
» ager quantum potest, se periculo proripit. Hostis
» in finibus est, intrat etiam, & populatur vestros
» agros; sive progrediatur longius, & facere vim

pergat, prohibendus; siue inhibeat, & se Vala-
 chiâ contineat, timendus eò magis, quòd tan-
 quam aries, major ex ipso receptu impetus infe-
 retur: vt vestra nunc deliberatio esse videatur,
 non an verum bellum cum Turcis habeatis, sed v-
 trum vestro, an illorum tempore geratis; vtrum
 impendenti de libertate, ac salute vestra certa-
 mini obviâ eatis, dum distractâ, comminutâ-
 que hostium vires haud dubiam victoriam polli-
 centur; an dulcedine præsentis otii capti, even-
 tum alieni periculi spectantes, sine vllius gratia
 victoris præmium sitis. Habendum aliquando est
 vobis, Poloni, bellum, neque differendo avertitis,
 sed vt cum paratiore, ac validiore hoste geratis,
 facitis. Quò magis miror esse, qui præsentem, et
 si dubiam, nec diu duraturam pacem ita antefe-
 rant belli consiliis, vt pro hac ipsa brevis, ac
 solliciti temporis vsura nihil cogitent, in quantam
 se curarum, ac discriminum molem conijciant.
 An ergo bellum, bellique curas ita, Poloni, hor-
 rebitis, vt salutem vos alienæ libidini obnoxiam
 ducere non sentiat, & si sentitis, non servitu-
 te gravius feratis? An verò libertatem vestram
 vel morte vindicandam non putatis? An id agi-
 tis, vt dum ipsi præsentis pace fruamini, nihil pen-
 si habere credamini, si omnem belli tempestatem
 in liberos vestros rejiciatis, quod ipsum tamen
 consecuturi non videmini? An in privato pater
 quisque familias, vt patrimonium filiis explica-
 tum, constitutumque relinquat, & ne qualis, ne

Qq iij

» qua controversia eos turbet, tanto studio, operé-
» que sollicitus laboret? Senatus, qui patriam cu-
» ram omnium gerat, ut communium liberorum,
» ac posterorum incolumitati, salutique prospicia-
» tur, ac tuta iis, atque integra libertas relinqua-
» tur, non æquè anxius curet? Sed esto, nullum sit
» à Turcis præfens periculum, quod est tamen ma-
» ximum, certam, exploratamque Poloni habeant,
» habiturique sint pacem. Ipsa est Respublica ve-
» stra ita ad belli artes, ad militiæ studia omnis
» instituta, ut isto amore nimio pacis jam depravari
» cœpta, verendum magnoperè sit, ne diutino
» otio penitus corrumpatur; ut enim validum, ac
» robustum corpus si in ignava, ac inerti quiete
» habeas, contabescit, gravesque contrahit morbos:
» ita Respublicæ nisi in eadem disciplina, iisdem-
» que artibus retineantur, ad quarum usum insti-
» tutæ sunt, tanquam humana corpora ægrotant,
» & luxu, & licentiâ corruptæ graves seditionum,
» ac discordiarum morbos contrahunt; cuius mali
» magna Poloniam concepisse semina, vos ipsi sine
» mea commemoratione intelligitis. Horum om-
» nium medicinam belli, atque armorum studium
» diuturnâ vobis disciplinâ, ac propè naturâ infi-
» tum præbebit. Hoc enim Poloni vestrum est cur-
» riculum, hæc gloriæ materia, hæc exercitatio,
» his studiis convaluistis, his robur, hoc tot Provin-
» ciarum in vnum Regnum, corpusque subacta-
» rum assumpsistis. Scilicet majores vestri à quibus
» parata hæc sunt, non in computatione, & convi-

COMMENDONI CARD. 311

viis, sed in equis, in laboribus juventutem ha-
 buere. Non vter plus vini simul ebiberet, majo-
 ráque exhauriret pocula, sed vter cursu alios an-
 teiret, vter arcu certius figeret, vter equis, ar-
 misque præstaret, certamen erat. Non denique
 domi per voluptates, sed in castris per virtutes
 opes, honorésque parabantur, nec aliam laudem,
 laudisve præmium vllum norant, quàm militiæ mu-
 nera impigrè, fortitèrque obire. His artibus ad
 dignitatem, ad hanc bellicæ virtutis famam ma-
 jores vestri pervenere, quâ Polonicum nomen
 & finitimis nationibus terribile, & longinquis
 clarum, illustrèque fecerunt. Verùm si ne hæc
 quidem revocandi priscam disciplinam, & Rem-
 publicam in quibus crevit, artibus retinendi sa-
 tis justa causâ videtur, cur in publicam Christia-
 næ fidei causam pro communi salute non de-
 scendatis? Tum illud cum animis vestris reputate,
 vestrane intersit vincere, aut vinci Christianos.
 Nam si iis victis, subactisque, ne vos quidem sal-
 vos fore intelligitis, bellantes certè non ipsorum
 solùm, sed vestrâ etiam causâ juvare ope, auxi-
 lioque debetis, ne cadentibus illis, vnâ vestrum
 Regnum eodem casu impulsus ruat. Si autem
 victores nos hujus belli futuros creditis, cur non
 multò libentiùs, promptiùsque eadem arma,
 eumdémque conatum ad victoriæ societatem con-
 feratis, quem fulciendæ ruinæ adhibitori fuisse-
 tis? Proinde memores rerum à majoribus vestris
 gestarum, memores beneficiorum, quæ à Deo

» accepistis, memores salutis, dignitatísque vestrae,
 » hæc corporum, hæc animorum robora, tantam
 » virorum, equorum, commeatum copiam grati
 » Deo ipsi reddite, Deum jubentem capeßere pium
 » bellum adversus Christianæ pietatis hostes, vo-
 » bisque præclaram testandæ virtutis, propugnandæ
 » dique Imperii occasionem aperientem audite. At
 » si deferere patriam, deferere parentes nefas duci-
 » mus, reputemus animo, quo nos scelere obliga-
 » turi simus, si JESU CHRISTI causam neglexeri-
 » mus, si ejus sacra, cultum, numen oppugnan-
 » bus, feris, atque internecinis hostibus non ob-
 » stiterimus. Ego quidem ipsum oro, atque obse-
 » cro JESUM CHRISTUM Deum, ut vestras,
 » Regisque mentes in tantæ rei deliberatione ira
 » regat, ut nihil, nisi quod cum ipsius Dei majestate,
 » cum vestra, vestrique Regni amplificatione, ac de-
 » nique cum Christianæ Reipublicæ utilitate conjun-
 » ctum sit, statuatis, ut aliquando non infidam, &
 » alieno arbitrio obnoxiam pacem habeatis, sed
 » libertate stabili, suisque nixâ viribus & ipsi frua-
 » mini, & posteris vestris tradatis. Oratio Legati
 » ipsis quoque qui Turcica arma, bellumque horre-
 » bant, pudorem, dubitationemque iniecerat, & si
 » res relata ad Senatum fuisset, rejici bellum sine ma-
 » gnis contentionibus non poterat; adeo multi
 » quotidianis Commendoni sermonibus imbuti
 » Christianorum fœderi, ac societati studebant. Sed
 » Regis morbus in dies ad tabem, periculumque
 » vergens omnium animos, ac ipsius quoque Com-
 » men-

COMMENDONI CARD. 313

mendoni curam ab aliis rebus in se avertit, quòd neque liberi Regi, neque ex Regia stirpe certus successor, si fato Rex concessisset, ullus erat. Et eodem tempore Pii V. Pontificis Maximi mors sanè importuna Reipublicæ intercesserat. Et quamquam Romani Patres salubri festinatione Gregorium XIII. postridie quàm se conclavibus incluserant, Pontificem Maximum renunciarunt; tamen contraxerat ea res, suspenderatque novi Principis expectatione omnium animos, atque ipsorum quoque Venetorum spes, ardorque ad bellum morte Pii magnoperè resederat. Sed Gregorius statim certis tabellariis per dispositos equos in Poloniam missis, Commendono scripserat, ut & causam fœderis ne defereret, & nunciato per eos dies Romam Augusti morbo, si mori eum contingeret, ut ipse novi Regis comitiis interesset, ac si Poloniâ jam decessisset, ejus rei causâ regrederetur, præceperat.

FINIS LIBRI TERTII.

Rr

ANTONII MARIÆ
GRATIANI
DE VITA
JOANNIS FRANCISCI
COMMENDONI
CARDINALIS
LIBER IV.

*De Sigismundi Augusti Regis ultimi Jagel-
lonie familia morte.*

CAPUT PRIMUM.

UGUSTUS captus formâ, (erat e-
nim insignis) illecebrisque ascitæ
nuper in Regiam pellicis, adeo
se abutendum ipsi, matrique
permiserat, ut commoda, hono-
res, publica, privatæque munera, nisi qui fidem

mulieribus obligassent, non acciperent, quorum assentatione ad spem usque conjugii, Regisque nominis animos extulerant. Et Rex adeo perditus amore, ac libidine erat, ut affectum, atque ægrum corpus vix trahens, nihil tamen quotidianis amplexibus temperaret, spretis domesticorum, medicorumque precibus, monitisque vitæ suæ periculum instare ex tam assiduo veneris usu denunciantium. Cum ingravescente morbo ne tollere quidem lecto defessa membra jam posset, tamen raro, atque ægrè admissâ sorore, cæteris omnibus exclusis, curam valetudinis, suique iidem mulieribus commiserat, quæ rejectis aliis consiliis, sagam anum veneficiis, cantionibusque salutem promittentem curationi ejus adhibuerunt. Igitur destitutus medicorum ope, corpore luxuriâ exhausto, confectoque, ac nugatoriis mulierum artibus nihil levatus Nonis Julii animam egit, nullis relictis, nec unquam susceptis liberis; ita cum eo Jagellonis virilis stirps omnis interiit, quæ ducentos propè annos Regnum in Polonia tenuerat. Jagello auctor generis Lithuanos imperio rexerat, quo tempore ipsi, quibus sylvestria animalia, serpentesque, quos domi innoxios alebant, præ numinibus erant, Christianorum instituta, sacræque famâ magis, quam opinione aut cultu acceperunt. Tantæ tum simplicitatis fuisse dicuntur, ut virgines suas simul ac pati virum posse viderentur, cupientibus inire exponerent, nec illibata vlla nupsisset, neque ipsum inde ma-

Rr ij

rimonium sanctius haberent, cum matronis honori amatorum multitudo esset. Poloni, mortuo Ludovico eorum Rege, ad unicam filiam ejus, nomine Heduvigim paternum Regnum detulerant cum eo, ut virum quoque cui nuberet, dotaleque Regnum ferret, ipsi eligerent. Regnum, nuptiasque Heduvigis Gulielmus Archidux Austriae magnoperè appetivit, atque in hunc puellæ ipsius voluntas inclinavit specie juvenem, & ætate florentem, cujus etiam accitu Cracoviam venit, nec abfuit suspicio clam eos concubuisse. Sed Poloni, coacto redire domum Gulielmo, Heduvigis conjugio Jagellonem destinarunt, pacti ut Lithuaniae Poloniae adjungeretur, idemque Rex utriusque gentis esset, & Jagello, & Lithuani omnes, inanum deorum abolito cultu, Christiana sacra, fidemque sacrorum susciperent. Ita Cracoviam deductus Jagello Poloniae Rex constituitur. Ei duo filii fuere, Uladisslaus, quem Turcico bello adversa ad Varnam pugna interfectum supra attigimus, & Casimirus, qui fratri occiso in Regnum successit. Hic egregiâ quindecim liberorum sobole est auctus, quorum sceminis novem finitimis Germaniæ Principibus collocatis, multos populos affinitate, amicitiaque est complexus. Filiorum natu minor, Casimirus nomine, ætâ innocentissimâ vitâ, magnam moriens primâ juventâ sanctitatis opinionem reliquit, quam etiam miraculis affirmatam Poloni tradidere. Federicus quoque alter filiorum sacerdos factus, Archiepi-

scopatui Gnesnensi, & Cracoviensi Episcopatui præfuit, & ab Alexandro sexto Pontifice Maximo honoris causâ in Cardinalium collegium est cooptatus. Uladissaum Bohemi primùm, deinde etiam Ungari ultro Regem adsciverunt. Huic filii duo fuere, Ludovicus, & Anna: Ludovicus, cui post mortem patris Ungariæ Regnum obtigerat, admodum adolescens, temere cum Turcis congressus, fatali familiæ suæ casu victus in fuga occubuit. Anna Ferdinando Austrio Cæsari nupsit, eumque aviæ fecunditatem æmulata quindecim liberorum parentem fecit. In Polonia post Casimiri mortem, paternum Regnum Joannes Albertus maximus natu filiorum, & post eum Alexander frater suscepit. Uterque liberis caruit. His vitâ functis Regnum Sigismundus obtinuit, qui in magna filiarum copia virilis stirpis vnicum filium reliquit hunc Sigismundum Augustum, cujus mortem suprâ tradidimus, in quo genus, ac nomen Jagelloniæ familiæ defecit.

---

*De perpetratis à Commendono pro Regis
Catholici electione.*

CAPUT II.

POLONI etsi Reges nisi ab se creatos non ferunt, nec hereditatis, aut nascendi legi

Rr iij

Regnum, sed sibi acceptum ferri, suumque beneficium facere, agnoscique volunt; tamen secuti aliarum gentium morem, raro quemquam Regum suorum filiis prætulerunt, mansitque ferè in iisdem familiis Regnum, quandiu è Regio sanguine virilis stirps superfuit. Et Reges ipsi, ne filiorum dignitas in dubio, ac discrimine esset, quicumque primus iusto matrimonio eis nasceretur, (nam pellicibus orti vix agnoscuntur) eum vel infantem Regem, successorèque sibi designari haud magno negotio impetrabant, devinctis beneficio, comparatisque nobilitatis Principibus, qui rem perficiendam susciperent: ita plus gratia, & præsentis respectus Regis in comitiis, quàm libertas valebat. Extincto demum Augusto, repetitam ex longo intervallo libertatem nemini jam vllà verecundiâ, metuque obstrictam avidè invaserunt, quæ brevè, vt nulla tenere modum multitudo novit, in pravam, periculosamque licentiam vertisset, ni seniores salubri moderatione præcipitem sustinuissent. Nam vbi Rempublicam sine imperio, sine rectore esse, & filere leges, quarum exactor nemo existeret, sensere, primum singulæ Provinciæ pro se quæque consiliis habitis publicæ pacis servandæ leges sanxerunt; deinde collatis in commune consiliis nobilitas omnis in id datâ fide conspiravit, vt pro hoste patriæ haberetur, impune occideretur, quicumque per interregni tempus vim, injuriâque alteri intulisset. Et omnes quidem

fateb
Com
se,
mult
mun
Cuju
tum
Sbor
opib
publ
Regi
eo a
sum
in fu
à pa
Calv
qui
ter e
bueh
Com
vfu,
ab v
donu
cept
de m
veni
pand
men
pûto
Sed

fatebantur maximè ad eam rem vsui præsentem Commendoni auctoritatem, prudentiàmque fuisse, quòd cum illo plerique Principum liberiùs multò, quàm inter se consilia, resque omnes communicabant, atque ipse paci maximè studebat. Cujus rei vnum ipso statim initio interregni datum documentum fidem omnibus affirmaverit. Sborovii fratres Martini filii, qui tum genere, opibus, ætate, gratiâ, clientelis plurimùm in Republica pollere videbantur, ad primum extincti Regis nuncium Cracoviam armati convenerant eo animo, vt pulso Firleio Palatino, quocum summas simultates gerebant, arcem, vrbemque in suam redigerent potestatem. Hi juvenes inde à paterna disciplina pravis imbuti erroribus in Calviniana hæresi omnes erant, præter Andream, qui medius ætate auctoritatem majoris natu inter eos ingenio, atque industriâ obtinebat, tribuebantque ei reliqui plurimùm. Hunc habebat Commendonus non solùm consuetudine, atque vsu, sed plurimis benevolentix officiis devinctum, ab vnòque maximè colebatur. Is ad Commendonum, quâ die Cracoviâ profectus fuerat, & acceptâ Regis morte apud Tegnitium decem inde millia passuum substiterat, intempestâ nocte venit, illique suum, ac fratrum consilium occupandi Cracovix arcem aperuit, sperans Commendonum, quia Firleius Palatinus hæreticus, caputque hæreticorum erat, rem consilio adjuturum. Sed Commendonus veritus ne ea res veluti si-

gnum omnia vi, atque armis agendi daret; & primus impetus ab egentibus, ac prædorum cupidis in templa, sacerdotésque fieret, cunctaque audacia, & temeritas, consilio, ac ratione exclusis, haberet, & Regnum inde aut pessimo cuique per malas artes pateret, aut lacerum plures occuparent, vehementer huic se consilio objecit; & cum Andream ostendisset, quantam invidiæ flammam eorum familiæ conflaturi illo facinore essent, quantum de multitudinis gratia amissuri eo tempore, quo non retinenda solum, sed summo conatu captanda, conciliandaque omnium studia essent, quantam denique vim adversariis suis addituri, juvenem de sententia deductum eadem nocte ad continendos in officio fratres ab se dimisit. Jam inde ab ingravescenti Augusti morbo, cum timeri mors ejus cœpisset, Commendonum major jam futuri Regis, quam societatis Turcici belli cura incescerat, cujus & præcisam eo statu rerum spercernebat: & hæreticos, quorum neque in Senatu, neque ad multitudinem negligendæ opes erant, occultis coitionibus multa senserat contra Rempublicam moliri, & ut corporis sui aliquem ad Regnum pertruderent, agitare. Ipsa enim capita consiliorum enunciata illi ab consciis fuerant, quorum erat primum, ut Rex non nisi hæreticus crearetur, aut certè qui omnibus liberam de divinis rebus sentiendi, differendique, & quæ quisque probaret, sacra habendi facultatem permetteret: ac præterea, ut quæ

quæ de Catholicis hæretici occupassent, ea repen-
tendi jus nemini esset; utque Ministris sacrorum
suorum templa toto Regno paterent, in quibus
suo ritu rem divinam facere, ac de divinis rebus
ad populum conciones habere liceret; aliâque
item haud absimili furore: atque in hæc eos con-
jurasse, & egregiè consentientes esse didicerat.
Quibus rebus eò magis movebatur, quò impari-
tiores ad omnia Catholicos esse intelligebat, qui
quamquam & numero, & genere, & opibus, &
causâ longè præstarent, tamen somnus ad hæc eos
quidam ac torpor invaserat; & hæreticos plerique,
quasi nihil aliud agerent, quàm sacerdotum poten-
tiæ, quæ ferè in invidia est, adversarentur, lentè
ferebant, nec eos ut eversores Christianæ piete-
tis, rerumque publicarum turbatores oderant;
quin mixti plerique hæreticorum factionibus,
consiliisque, studia quoque eorum in Republica
aut sequebantur, aut trahebant: quo fiebat, ut
Catholicorum vis omnis magnopere hebesceret.
At Commendono utrumque cordi erat, & ut
Catholicus Rex, & ut pariter per Catholicos
crearetur. Id una assequendi ratio erat dissipa-
tos, ac nihil in medium consulentes reconci-
liare, & jungere Catholicos; hæreticorum dis-
fidia alere: horum capita erant Joannes Firleius, &
Petrus Sborovius, claris uterque familiis, uterque
primos in Republica magistratus gerens. Sborovius
Palatinus Sandamiriensis; Firleius ad Mareschial-
latum Regni (Præfecturæ id est nomen) Palati-

natum Cracoviensem quoque nuper adjecerat; eaque dissidii origo inter eos erat. Nam Sborovius hunc ipsum Palatinum sub Regis mortem summis studiis petens, cum suffragatorem Firleium sperasset, æmulum, competitorémque fuerat expertus; & Rex præterito Sborovio, honorem ad Firleium concubinæ gratiâ commendatum detulerat; quæ res Sborovium suo-pte ingenio vehementem, ac concitum, nec unquam animi satis potentem ad hostiles iras, odiâque in Firleium accenderat; atque hæc similitas opportunè deduxerat hæreticorum vires, maximumque ad Catholicum Regem creandum momentum attulisse satis constat. Et Commendonuseam è Republica esse palam ferens omni arte fovit, aluitque, ac Sborovium per Andream fratrem monuit, adverteret animum ad Firleii consilia; in ejus domo occultos cœtus haberi; & haud dubiè illic coqui, ac per idoneos, & callidos homines (nec erat aliter) conciliari Regnum. Hoc metu injecto, Sborovius, quò inimicum omni spe dejiceret, apertè pro Catholico Rege creando Catholicis se junxit. Inter Catholicos qui honore, divitiis, auctoritate cæteris anteibant, Episcopi à Senatu se, publicisque muneribus ad privatarum rerum curam receperant, clamoribus hæreticorum, audaciâque deterriti haud cum iis consilia miscuerant. Nam Franciscus Crasinius Episcopus Cracoviensis, qui paulò antè mortuo Padnevio successerat, se Firleio tradide-

rat; Petrus Miskonius Episcopus Plocensis, magnæ vir prudentiæ, eloquentiæque, tædio (vt ferebat) turbarum, desertâ Republicâ pecuniæ suæ incubabat; Ucangii Archiepiscopi mores, ingeniûmque suprâ tradidimus: reliqui Episcopi hos fere sequebantur, aut inopiâ, inopiæve simulatione domi attinebantur. Unus erat Stanislaus Carnovius Episcopus Chioviensis, qui neque adversâ famâ in Republica versabatur, & pro sua fide mansurus in bonorum partibus, nec pecuniæ, nec labori parsurus, vt sui specimen tempore tam necessario daret, videbatur, atque in eo, & vsus Reipublicæ, & promptus, aptusque tenendæ multitudini sermo erat prorsus, vt bono publico futurus popularis videretur, nisi videri ipse nimis cupivisset; ita enim ferri se interdum secundo favore vulgi patiebatur, vt à bonis etiam consiliis abduceretur, modûmque non facillè teneret, animo nunc erecto, & confidenti, nunc fracto, ac demisso, vt flaret, reslarétque multitudinis aura; sed famæ cuiuscumque dum magnæ avido, major tamen bonæ cupiditas inerat. Is sponte suâ Commendonum reverebatur, vnique maxime probari actiones suas optabat, & Commendonus ita dexterè hominis ingenium tractavit, vt perstudiosum sui semper habuerit, ac sæpè gloriæ æstu abreptum continuerit. Erat & in Catholicorum Principibus clarum Alberti Laschii nomen. Is paucis antè annis privato sumptu, consiliôque comparato exercitu, tentatâ Valachiâ ex-

S f ij

perientis, ac providi ducis famam tenuerat, & largè, profusèque donando, maximè militares viros trahebat, ac ne in concionibus quidem, & in conciliis infacundus haud parvam nobilium juvenum gratiam collegerat; inter primos Regno destinatus, si repudiatis externis Regibus, proceres suos Poloni respexissent. Inter hunc, & Commendonum inde à prima legatione ejus instituta amicitia, usu, & benevolentia in omnia familiaritatis jura pervenerat. Nam Laschius & adventanti in Poloniam extra fines Regni occurrerat, & sive in Regia, sive in via præter cæteros omnibus cum officiis coluerat; nec in Republica quicquam, non consulto prius Commendono, cœpisset. Hunc & Chioviensem Episcopum certis amicitia fœderibus ita conjunxit, ut uterque datis coram ipso dexteris, fidem jurejurando obligarent, neminem, nisi quem alter quoque probasset, Regem accepturum, arbitriumque Commendono detulerint, si ipsi de eo non convenissent. Addidere, ut consilia de Rege omnia, & inter se uterque, & cum Commendono communicarent. Qui in magno inde negotio habuit quamplurimos Catholicorum, & ante omnes Andream Sborovium huic fœderi, cujus ipse sequester esset, adjungere; quo factum est, ut è Catholicis ad hæreticorum vim, audaciâque coercendam duces non defuerint, & Regis non nisi Catholici creandi explicata, constitutâque consilia essent, & Commendonus ipse omnium non particeps solum, sed veluti rector, & moderator fieret.

*De consiliis ejus Regnum vni è Caesaris
filiis conciliandi.*

CAPUT III.

ATQVE hæc sic comparata, præmunitaque in Polonia Commendoni curâ, ac industriâ fuerant. At in Lithuania (pars hæc altera Regni est magis fœdere, ac legibus, quàm animis Polonia adjuncta) etiam certiora creandi Regis consilia habebant. Duæ in ea gente familiæ longè cæteras opibus, ac dignitate tum anteibant; Radgivilla, & Cotchevicia, atque hæ (quod ferè fit) æmulatione potentiæ in Republica dissidebant. Harum principes erant Nicolaus Christophorus Radgivillus, & Joannes Cotchevicius: Nicolai hujus pater Catholicæ Ecclesiæ adeò infensus, infestusque fuerat, ut opes, quibus reliquos Regni Principes longè est supergressus, ad evertendam Christianæ pietatis fidem omnes contulerit, hæcque nuper conflatas de sacrorum ratione opinioniones non invexerit modò in Lithuaniam primus; sed per omnes Poloniæ provincias vnus maximè disperferit. Filii huic quatuor fuere; natu majorem Nicolaum admodum adolescentem in Germaniam, ut in Calvinii doctrina, quam ipse maximè sectabatur, institueretur, misit. Sed juvenis ubi sapere per se aliquid cœpit, incon-

Sf iij

stantiâ sentiendi hæreticorum offensus, averterat à paternis erroribus animum, & confusus opinionum varietate, magis tamen quid fugeret, quàm quid sequeretur inveniebat. Nam Catholicæ disciplinæ rudis planè, atque expers erat. Sic affectus, patre mortuo, cum lustrandi studio cæteras nationes in Italiam, Romamque venisset, ac subjecisset oculis, quæ longè secus tradita ab impietatis magistris acceperat, cum aliorum proborum hominum, tum maximè Commendoni consuetudine, sermonibusque commotus, adeò Catholicæ fidei placita mente amplexus est, ut in patriam reverso nihil prius fuerit, quàm sublatum à patre veræ pietatis cultum restituere; & suas sacerdotibus res, honorémque, ejectis novitatis doctoribus, reddere; fratresque inde ita imbuit bonis opinionibus, ita in priscæ pietatis studiis educavit, ut alter eorum, Georgius nomine, sacerdos; & Episcopus Vilnensis fuerit, & mox à Gregorio Pontifice Maximo, petente Stephano Rege, in Cardinalium numerum relatus: & primus Lithuanorum eum honorem in familiam, patriamque suam intulit filius, cujus pater ad conturbanda sacrorum jura, divinæque ceremonias polluendas, pravissimarum opinionum, atque hæresum disciplinam primus importarat; atque eum honorem ita gessit, ut innocentiae, probitatis, totiûsque sacerdotalis vitæ specimina egregia dederit. Cotchevicius eadem hæresis labe infectam primam juventam egerat, maturior

ætas faniozem attulerat mentem, & ab eodem
 Commendono penitus cum Ecclesia matre in gra-
 tiam fuerat reductus; quibus obstrictus pietatis
 vinculis vterque ei, vt decuit, parentis cultum,
 atque observantiam exhibebat; inter ipsos nulla
 propria similtas, disjuncti magis familiæ, quàm
 suo diffidio erant. Hos, in quorum manu sita
 Lithuanica res esset, jungere amicitia, gratiaque
 Commendono iam magno negotio fuit, assecutus-
 que est, vt etiam diligerent inter se, & ex eo cum
 Nicolao quoque patruo Vilnæ Palatino, à quo
 hostiliter dissenserat, in gratiam Corchevicius re-
 diret. Cum hos igitur Commendonus haberet
 sui perstudiosos, ac nihil non tutò committi ab
 se eorum fidei intelligeret, sæpè vivo adhuc Au-
 gusto, sed iam graviter decumbente, cum utroque
 separatim ab altero occultos sermones de Catho-
 lico creando Rege, deque obviàm eundo hæreti-
 corum conatibus, si Augustum morbus extinxisset,
 contulerat; & cum quærendum externum Re-
 gem conveniret, quando neminem esse è popula-
 ribus appareret, cui se cæteri subiecturi essent, sa-
 tis exploratis eorum sensibus, mentionem de Ma-
 ximiliani Cæsaris filiis intulit, eos esse adolescen-
 tes longè nobilissimâ totius Europæ stirpe Re-
 gum, Cæsarumque genitos, indolis probæ, atque
 eâ ætate quam facillè ad Poloniæ mores forma-
 turi essent. Maximiliano enim egregia soboles
 sex filiorum erat, quos Maria mater (Philippi hæc
 Regis soror erat) sanctissimâ disciplinâ institue-

rat, permittente viro conjugii omnem educandorum filiorum curam, & charitate ejus, & Philippi respectu, cui suam suspectam religionis fidem esse sciebat. Primus Radgivillus, cujus familiae vetus erat in Austrios studium, nudavit animum, monuitque Commendonum eodem Cortcheviciu perducere posse, vel auctoritate ejus, vel metu Moscorum Principis, cum quo graves inimicitias gereret, & quem antea ab Augusti orbitate ad Poloniae res sciret aspirare. Cum is quoque Commendono esset assensus, via, ac ratio perficiendae rei ineunda, statuendaque erat. Dicitur dies, quâ omnes simul in colloquium venirent: & quia res premenda silentio erat, ne si ad Commendonum convenissent, productus, quod necesse videbatur, in multas horas sine arbitris sermo, suspicionem praeberet, proximam deligunt sylvam, in quam Commendonus per dies æstivos exire paucis comitatus animi causâ solebat. Eò uterque Princeps cum singulis servis à pedibus venit, & Commendonus ipse, me vno assumpto comite, quem solum conscium consilii habebat, rhedâ vectus ad conditum tempus adfuit. Servis traditis equis, atque opperiri cum auriga jussis, in maximè abditi sylvæ locum est secessum, datâ, acceptâque fide, & à me quoque exacto jurejurando, postquam diu colloqui omnia satis expendissent, tandem in hæc est ab omnibus consensus: ut Lithuani vnum è Cæsaris filiis, quem ipse dedisset, Magnum Ducem; sic enim suum ipsi Regem appell-

pellant, Polonis non expectatis statim crearent; procreato, si res posceret, viginti quinque millia equitum in armis haberent; (nam rudes illæ gentes ad pedestrem militiam, tantum equestri bello habiles sunt) neque enim dubium habebant, quin Poloni Lithuanorum præjudicium secuti, quod antè in Sigismundo primo, aliisque factum esset, eundem Regem & ipsi acciperent. Cupiverunt Lithuani non creare solum sibi separatim à Polonis Regem, sed etiam habere, memorantes detrimenta, quæ passa eorum Respublica ab hostibus suis esset, ex quo se Polonis junxissent; proque eo vehementer contenderunt. Sed Commendonus, si hæ gentes in duo dividerentur Regna, neutrum satis firmum fore ratus, ac veritus præterea, ne mutuis inde se bellis attererent, tenuit, ut ejus rei arbitrium Cæsari permitteretur. Privatum illi sibi nihil cautum voluerunt, publice hæc postularunt: ut Lithuanis salvæ suæ leges inviolatæque manerent; Lithuaniae magistratus, præfecturæ, publicæque alia munera nemini, nisi Lithuanis mandarentur, externi omnes excluderentur: quod agri paulò antè Augustus Lithuaniae ademptum Polonici juris fecisset, id Lithuanis restitueretur: Episcopos non Princeps daret, sed Canonici prisco more repetito liberis suffragiis eligerent. Id juris suaserat Commendonus adimi Regibus, expertus non optimos, & scientiâ divinarum rerum, & religione spectatos ab iis, sed quos gratia, aut ministeria aulae com-

T t

mendassent Episcopos dici solere; unde eos non custodes legum, errantiumque Regum monitores, quod antea fuerant, sed beneficio, speique obnoxios, plerumque Regum ipsorum nutibus, cupiditatibusque, nihil discernentes æquæ an iniquæ essent, servire: ex quo maxima Ecclesiastica res damna, detrimentaque accepisset. Hæc omnia, sicuti acta, statutaque inter ipsos erant, rogatur Commendonus, ut in Italiam rediens ad Cæsarem, quem ex itinere conventurus erat, referret. Si Augustus mortem antè obiisset, quàm ille è Polonia decederet, tum me qui hæc eadem ad Cæsarem perferrem, Viennam statim mitteret, ipse omiſſa profectione, futuri Regis comitia in Polonia opperiretur: sive autem me, sive Commendonum ire ad Cæsarem contingeret, ipsi statim aut per eundem me, aut per litteras, quibus conventum erat, notis scriptas, ac certis hominibus, qui tutò perferrent, datas de Cæsaris voluntate edocerentur. Quò dictis fides fieret, uterque chirographo suo promissa firmaret; atque ita à colloquio est discessum. Nec multò post Augustus Varsoviâ Chnifinum ad fines Lithuaniae deferri voluit, ubi aggravante morbo, ut suprà docuimus, vitâ excessit. Et Commendonus Varsoviâ profectus lento itinere, ipsum opperens venerat Cracoviam, ubi illi præsto Andreas Sborovius, aliique fuere amici, orantes ne imminente casu Regis, Poloniam relinqueret, cum illius maximus gravissimo Reipublicæ tempore usus esset futurus.

Commendonus aliquot moratus dies, ne diutius terere frustra tempus, ac mortem Augusti captare videretur, Cracoviâ est profectus. Vix duarum horarum iter progressum nuncius excessum afferens Regis assequitur. Ergo apud Tegnitiû, monasterium (id est, decem millia passuum à Cracovia) substitit, & ut constitutum cum Lithuanis habebat, eâdem nocte me ad Cæsarem proficisci iussit. Profectus magnis itineribus, septimâ die attingi Viennam, quò tamen mortui Regis fama, quâ nihil est in talibus rebus celerius, meum adventum antecesserat. Deductus ad Cæsarem, & cupidè ab eo, & perhumaniter acceptus, quæ acta, constitutâque cum Lithuanis erant, quòque modo, quâque solertiâ Commendonus & junxisset amicitia inter se, quos vetus æmulatio diductos haberet, & in eam sententiam perduxisset, & quos præterea è Polonia proceribus in idem consilium præparatos haberet, exposui. Executusque inde alia de statu rerum, quæ factiones, quæ factionum capita, quò cujusque spectare consilia crederentur, qui certi competitores Regni, quibus cujusque petitio niteretur, denique qui maximè Cæsari, quâqueratione conciliandi essent, differui. Addidi postremò Commendoni verbis consilium, legationem quamprimùm quàm maximè splendidam mitteret, Legatos homines selectatos, nec nisi Catholicos deligeret; ad Catholicos enim, & per Catholicos rem motam dirigi, agique oportere: Laschium pollicentem operam,

T r. ij

misso statim nuncio, litterisque liberali oratione confirmaret; pecuniæ quoque aliquid ei, quâ ratione maximè militares viros cogere posset, submitteret: aut ipse Viennâ Uratillaviam (Silesiæ hæc est vrbs imminens Poloniæ finibus) transiret, aut Ernestum filium (huic enim Regnum petebatur) cum aliquot equitum turmis mitteret: ante omnia maturaret Cotchevicio, & Radgivillo mentem aperire; si enim hinc occuparent Lithuani Regem renunciare, hinc in Polonia Laschius cum valida factione confurgeret, & Cæsar ipse, aut filius ex propinquo arma, opemque faventibus promptam ostentarent, antè filium ejus Regem futurum, quàm alii commovere se, aut explicare sua consilia possent, & quod alterius Regni instar esset, de manu Catholicorum liberum, nullis novis pactionibus, nullâ novâ lege, contra quam hæretici molirentur, obstructum Regnum habiturum: sed cuncta prævertenda celeritate esse, dum nova, nec satis cognita libertas, & turbatæ, & immaturæ res opportunam intento, audentiq; occasionem præberent, atque in eo verti totius consilii summam credere Commendonum; si enim multitudini spatium trahendi sub arbitrium suum Rempublicam daretur, difficiliora omnia fore, à Germanorum enim nomine, Austriôque vulgò mirum in modum abhorreri. Cæsar non attentè solùm, sed avidè etiam omnia audivit, mèque ad quintum Viennæ diem percontando quotidie, quarendoque de singulis de-

tinuit. Postremò cùm effusè gratias Commendono egisset, missurum se dixit propediem in Poloniam Legatos, vt ille monuisset, iis de omnibus rebus mandata daturum, futurâque omnia cum eo communia, neque se ab ipsius consiliis sapientiæ, & fidei plenis discessurum. Cum hoc dimissus responso, non quâ veneram, sed longè diversis itineribus mihi penetrandum in Poloniam, atque ad Commendonum fuit, quòd omnes jam in Regnum aditus certis militum stationibus vndique custodiebantur. Hi non arcebant modò aditu exteros, sed excutiebant etiam, ac scrutabantur omnia. Et mihi cavendum illud quodque erat, ne mea ad Cæsarem profectio vulgaretur, nequa inde incommoda de nobis suspicio multitudinem, quæ tum sola dominabatur, incesferet. Comparatis pecuniâ ducibus, maximè deviiis, ac sylvestribus viis, itinere facto, in Sira-diensem Palatinatum, quò se Commendonum recepisse acceperam, tutus, inobservatûsque perveni.

De legatione ad eum ab hæreticis missa.

CAPUT IV.

REGIS mors edita in vulgus maximè omnium concivit hæreticos, quorum vis omnis in licentia, atque impunitate est. Hi silen-

Tt iij

tibus legibus, Magistratibúsq;e, priusquam se
 Catholici excitarent, atque ad capeſſendam Rem-
 publicam exurgerent, petulantia, atque audacia
 laſciviebant, nec uſquam plures, aut validiores,
 quàm circa Cracoviam erant: eam maximè par-
 tem vicinitas, & commercia corruperant Germa-
 norum. Audito Regis caſu, partim à Firleio evo-
 cati, ne imparatus, ſi quam ſibi Sborovii fratres
 afferre vim tentarent, eſſet, partim à Sboroviis
 iſſis adducti, partim ſpontè ad conſultandum de
 communibus rebus frequentiffimi Cracoviam
 concurrerant. Semper ii acrem conatibus ſuis ad-
 verſarium Commendonum experti fuerant, ac
 uti magnoperè lætabantur, ſub id potiſſimum tem-
 pus, Regno eum, ut crediderant, abiſſe; ita ubi
 auditâ Regis morte, reſtitiffe, nec plus decem
 millibus paſſuum Cracoviâ abeſſe nunciatum eſt,
 » vehementer percuſi, fremere, ac ſi eum intereſſe
 » Regis comitiis paterentur, plus vnius externi ho-
 » minis calliditatem valituram, quàm ſua ſuffragia
 » inter ſe indignari. Neminem ignorare, quàm mul-
 » torum ſtudia vnus complecteretur, fore inter E-
 » quites, fore in Senatu, qui id ſenſuri, id pro
 » ſententia dicturi eſſent, quod edocti ab eo,
 » atque inſtructi fuerint. Finitum morte Regis jus
 » legationis ejus, datúmque ad ea, quæ Pontificis
 » nomine actum veniſſet, reſponſum; quid nunc
 » moretur? quid ſe alienæ Reipublicæ privatus im-
 » miſceat? Abeat Romam ad renunciandam legatio-
 » nem ſuam, atque ibi ſuâ fulgeat purpurâ, & Re-

gibus se honore æquet, ac tandem Romanis fal-
 laciis, præstigisque Poloniam liberet. Hæc in
 concilio Equitum regionis ejus, quod primum
 post mortem Regis est habitum, more suo vociferantes, quamquam Firleius ipse, cohibita illorum
 linguæ licentiâ, perhonorificâ Commendonum oratione sit prosecutus; tamen tenuere, ut
 Legati ad eum decernerentur. Missi ex Equitum
 Ordine sunt Dulschius, & Ossoschius. Jam Commendonus discesserat Tegnatio, pacatiora ab hæreticis loca, ac interiora Regni petiturus, ubi &
 conveniri ab amicis, & dimittere ipse suos, quò
 usus posceret, commodius posset. Iter habentem
 eum quindecim millia passuum longè à Cracovia
 Legati sunt adepti, præmonitum antè ab amicis
 de illorum adventu. Accedentes Commendonus
 comiter appellatos in eundem currum, quo ipse
 vehebatur, recepit, ac nihil intermittens iter dicere
 ad quid venissent jussit. Summa eorum orationis
 fuit, morte Regis perturbatam eorum Rempublicam,
 occupatósque omnes imminentium comitiorum
 esse curâ: nec Cardinali Legato colendo, habendóque
 pro illius dignitate vacare posse, nec ipsi in tam
 suspectis rebus facile fore multorum vitare
 offensiones, & in tanta reum licentia
 haudquaquam tutò eum videri in Regno
 versaturum, periculúmque esse, ne quid ex
 eo tumultus existeret. Itaque à Senatoribus,
 Equitibusque, qui Cracoviæ de Republica convenissent,
 missos se ad eum esse rogatum, ut ex-

» tra fines Regni aliquò se tantisper reciperet, ne
» gravaretur, dum ipsi novum sibi Regem creas-
» sent. Id præterquam quòd ei ita conduceret, &
» consentaneum esset eximio studio, ac voluntati,
» quâ gentem Polonam complecteretur, futurum
» publicè Polonis omnibus longè gratissimum. Sa-
» tis mitem legationem, etiam ingenium haud dis-
» par Legatorum magis lenivit. Quibus Commen-
» donus subridens, ac vultu læto, placatòque ita
» respondit: Et vera esse, quæ ipsi de præstanti suo,
» ac singulari erga Polonorum gentem animo nar-
» rassent, & ob id sibi curam, quâ illi tam diffi-
» cili tempore afficerentur Reipublicæ, gratam ac-
» cidere, haud minùs quàm quòd vicem quoque
» suam timerent: verùm sperare se non tutò so-
» lùm, sed etiam cum dignitate in Polonia futu-
» rum, ac utique præstaturum, ut non modò tu-
» multûs nihil suâ causâ oriatur; verùm ut intelli-
» gant omnes, se vnum omnium maximè concor-
» diæ, atque pacis auctorem esse. Cæterùm quod ad
» postulatum eorum attineret, si secum ea de re
» Senatûs, atque Ordinum Regni nomine egissent,
» habiturum se quod responderet, cum vnius Pro-
» vincia consilio separatim sibi negotii nihil esse.
Hoc illi rejecti responso, & haud dubio pudore
perfusi humaniter, ac benignè habiti discesse-
runt. Commendonus iter perrexit suum, ac pau-
cis diebus Solioviâ Siradiensis agri monaste-
rium, peropportunum tali tempore mansioni suæ
locum se recepit, atque ibi à me Viennâ redeun-
te est inventus.

Quomo-

*Quomodo Caesar petitionis suae rationem
omnem everterit.*

CAPUT V.

MAXIMILIANVS, me cum eo, quod suprà memoravimus, responso dimisso, longè aliam quàm oportuit, atque ostenderat, petitionis viam est ingressus; ab iis primò in errorem inductus, quibus mos est omnia ad voluntatem Principis loqui, quique grata, quàm vera afferre auribus malunt; tantum enim spei assentatores fecerant, ut propè expectarit, ut priores ad se Poloni Legatos mitterent, Regemque sibi ab eo dari postularent. Id adeò persuaderi sibi est passus, ut cum ego adhortans eum ad rem accelerandam plerisque dicerem alieni ab eo animi indicia dedisse, & nomina etiam quorundam ederem, ipse simulare eos mihi responderit, quia rogari ab se, & carius aestimam operam suam venditare vellent. Deinde si ve tantas Catholicorum opes haudquaquam esse crederet, quibus niti petitionis suae spem vellet, seu pronus in hæreticorum causam animus rebus eorum faveret, hos promissis pellicere, atque omni conatu adungere sibi constituit. Sed totum consilium nihil æquè ac tarditas ejus, & procrastinatio turbavit; naturâ enim cunctator

Vu

rem tantam, nisi prætentatis, exploratísque omnibus, incipere non ausus, celeritatem, in qua perficiendi negotii vnica spes erat, ita omnem remisit, vt & multos dies expectando novos è Polonia nuncios, qui certiora afferrent, movere quicquam distulerit, & morantibus iis, quia clausa omnia, nec intrare fines, nec egredi vlli per custodes licebat, certos ipse homines de suis in omnes Provincias cum litteris, & mandatis ad primores cuiusque regionis tentatum, exploratumque animos miserit. Jam antè Cracoviæ in eodem concilio, à quo Legatos ad Commendatum missos ostendimus, initium nudandi animos erat factum; ausus enim Joannes Miskovius pro sententia dicere, à Cæsare vicino, ac finitimo Principe, & Polonico nomini amico in tam dubiis rebus petendum consilium esse, adeò averfis auribus auditus, adeò à tota concione increpitus fuerat, vt parum abfuerit, quin à concilio ejiceretur. At eorum, quos Cæsar ad explorandum miserat, alii cum in stationes militum custodiendis finibus dispositas incidissent, capti, ac proximis traditi Senatoribus sunt; alii ab iis ipsis, ad quos adiverant, callidè caventibus, ne quid proprii consilii cum externis habere crederentur, quod tum maximè invidiosum ad multitudinem erat, in concionem producti, dicere palam ad quid venissent sunt coacti. Qui enim aut accepisse litteras, aut separata colloquia cum illis habuisse dicebantur, ii in ma-

gna invidia, ac suspicione erant, ut etiam Cæsaris fautores litteras proferre, ac nunciorum verba prodere necesse habuerint, ne omni inde apud multitudinem auctoritate dejecti jacerent. Et eodem tempore Monachus Cisterciensis, Cyrus nomine, qui multos annos apud Augustum Maximiliani Orator fuerat, cum deposito Monachi cultu in militari veste, ne noscicaretur, plebsque Principum prehensando circumiret, à Joanne Costea in Prussia comprehensus in custodiam est traditus, interceptæque cum eo litteræ, commentariæque publicè sunt recitata, quibus & pecuniarum promissiones, & aliarum pactio- nes rerum continebantur. Hi omnibus Regni partibus deprehenfi nuncii, quasi manifesti corruptores, tantum invidiæ incendium in multitudinis animis adversus Cæsarem, Austriamque familiam excitarunt, ut gravi se suspicione onerasset, quicumque ejus, filiorumque mentionem fecisset; ingentemque multitudinis gratiam Costea, aliique traxerunt, qui nec accepisse litteras, & nuncios à secreto colloquio repulisse ferebantur. Iisdem pænè necessitas imponebatur rem à Cæsare spreto ab se, læsæque avertendi. Toto per hæc errata perverso, & corrupto ordine, atque consilio rei, alienatisque maximè multitudinis animis, mittendæ quoque legationi, dum præmissi redirent è Polonia nuncii, diuturnam moram interposuit; ut cum in Regnum Legati ejus venire, jam suum cuique staret consilium, initæ-

Vu ij

que & inter se, & cum exteris certæ de Rege
 pactiones, fœderaque à plerisque essent. Legati
 fuere præstantes sanè viri, ac Regni Bohemiæ
 longè principes Gulielmus Rosembergius, &
 Perneftenius, quibus magno, ac splendido co-
 mitum numero in Poloniam adventantibus, ea-
 dem ferè, quæ præmissis antea nunciis, fortuna
 occurrit: cognito enim illorum adventu, Petrus
 Sborovius Palatinus Sandomiriensis (is maximè
 aversus à Cæsare semper fuerat) ex auctoritate Se-
 natûs obviàm ad fines fuit, ac primò eos cona-
 tus est aditu in Regnum arcere, petens vt dum
 gentis concilium, quod comitiorum causâ habi-
 turi essent, cogeretur, in Poloniam ne intrarent,
 quando ante illud tempus audiri ipsi publicè non
 possent. Instantibus tamen Legatis, vt Cæsaris
 mandata vtrisque Regnis vtilia ad Senatum, Or-
 dinésque afferentibus pateret in Poloniam aditus,
 ita Sborovius assensus est, vt Sandomiriam dedu-
 ctos dissimulatâ quidem, sed diligenti custodiâ
 habuerit, vt nec adire ad eos se incio quisquam,
 nec suos ipsi aliò vspiam dimittere, nisi aut con-
 sulto, aut certè sciente se possent. Id agrè passi
 Legati, vbi Sborovium senserunt infensio-
 rem Cæsaris rebus, quàm vt vllis promissis, conditio-
 nibusque vinci posse sperarent, eo fortè ad con-
 ventum, qui ejus Provinciæ Equitum habebatur,
 profecto, ipsi nemine consulto, appellatòque, San-
 domiriâ ante lucem discesserunt. Quod cum nun-
 ciatum Sborovio, Equitibusque, qui convenerant,

esset, missi properè ab iis, qui Legatos ab institu-
to itinere retraherent : ita vnus diei viam pro-
gressi, consistere coacti, ac præsidio Equitum
apposito, datoque negotio, vt alioquin eis ne-
cessariarum rerum copia suppeteret, ac benignè
in speciem, atque hospitaliter haberentur, ar-
ctius etiam quàm antea custodiri sunt iussi. Quæ
res eos magnis difficultatibus affecit Cæsaris ius-
sa patrandi, cum jam nec iis inuidiosius, suspe-
ctiusque esset quidquam, & nemo ob id adire,
aut alloqui eos auderet. Et quamquam summise-
re clam aliquot è suis ad sollicitandos maximè
hæreticorum principes; tamen cum dempto libe-
ro commercio nec cum Commendono congre-
di, nec colloqui cum præparatis antea amicis
possent, quin omnis de Cæsare, filioque spes
corrueret, sustineri non potuit. At Radgivillus,
& Corchevicius, qui conventis cum Commen-
dono staturi, multa in id consilium in Lithuania
præstruxerant, cognito Commendonum in Re-
gno esse, ac me statim profectum magnis itine-
ribus Viennam contendisse, diu quid Cæsar sta-
tueret, expectarunt, ac prius moram ipsam pro
re omissa acceperunt: post vbi nuncios ejus pluri-
bus locis interceptos, Cyrum captum, litteras
publicè recitatas, Legatos pænè in custodiam
traditos, abalienatos omnium animos, & Cæsa-
rem ipsum, & fautores ejus in summa invidia,
malâque fama esse intellexere; nec tamen sibi
ab eo litteras, aut nuncios venire, & gravi ru-

Vu iij

more laborare rem, quòd vni ante omnes hæretici appellari, ambirique dicerentur, vnique eorum, nomine Zaffagnetio, qui repudiato Senatorio loco, ab Senatu ad Equites transierat, magnæque ob id illius in eo Ordine opes erant, triginta nummum aureorum millia oblata, remissaque ab eo dicebantur, penitus ab inito consilio recesserunt, & vt omnia sibi quàm maximè integra essent, operam dederunt. In Polonia autem cum idem de hæreticis percrebuisset, additum iis, quæ suprà attigimus, adeò Catholicorum animos à Cæsare avertit, vt Cujaviensis, & Laschius, qui duces se præbituri Ernestum dicentibus Regem erant, spreto se, posthabitoque querentes, mutatâ voluntate cum Sboroviis pro Henrico Galliæ Regis fratre societatem conjunxerint. Itaque cum ventum ad comitia est, & copia fuit Legatis, cum quibus vellent, colloquendi, ne ipsi quidem inficiabantur exiguâ stare spe, quod Cæsar pro non dubio asseverantibus, qui assentati cupidini ejus fuerant, crediderat. Ac tum demum senserunt quàm peccatum ab eo fuisset, qui in re gravissima adulantium somniis decipi se passus, non ex Commendoni sententia omnium studia, consiliique celeritate avertisset. Tum serò & ipsi, & Cæsar, his cognitis, blandiri Catholicis, quos antea neglexerant, tum litteræ manu Cæsaris scriptæ veniebant, tum magnifica promissa ingerebantur, cum facta in aliam partem inclinatio sustineri amplius nequi-

ret. Ad hæc incommoda, etiam proditi ab suis dicuntur. Nam qui ab Germanorum Principibus iis, penes quos creandi Cæsares jus manet, Legati suffragatum Ernesti petitioni venerant, dehortando privatim quod publicè orabant, contrariis orationibus haud parum offecisse Cæsaris rationibus sunt crediti. Legatos quoque ejus, ut gentis principes, magnus nobilium Bohemorum numerus secutus fuerat. Hi commercio linguæ, quæ eadem est utrique genti, crebros cum Polonis sermones miscebant, unaque convivia celebrantes, & largè vino, ut mos illis, indulgentes, invicem se amicè, ac familiariter colebant. Et Bohemi (credo, conspecta species magnæ libertatis in Polonis, arbitrii que Regem sibi deligendi, desiderium usurpati quondam ab ipsis quoque ejusdem juris, iramque adempti refricabat) memorando pristinam Bohemiæ dignitatem, spoliatisque eam se, & gravibus præterea tributis, vectigalibusque premi querendo, aliisque, quæ ferè populi indignantur, inculando, monebant Polonos, ne in idem jugum ipsi se ultro inducerent. Quæ à sollicitis, ac suspiciosus faciliè credita, haud leve momentum ad deterrendos à Cæsare multorum animos habuisse putantur.

De competitoribus Regni.

CAPUT VI.

COMPETITORES erant Regni permulti
claro omnes genere; neque enim sæpè ac-
cidit, vt Imperium eâ amplitudine fter, nullo
certo successore alienæ ambitioni expositum, ces-
surum ei, quem multitudinis favor prætulisset,
quæ ne norat quidem, aut viderat vnquam eos,
de quibus tantum iudicium factura, quibus sum-
mam de se potestatem traditura erat, solam fa-
mam, vel ex vano, levibûsque auditionibus hau-
stam, vel callidè fictam, jactatamque secutura.
Primus sermone vulgi Moscorum Princeps ferri
est cœptus, cuius Regnum Polonis finitimum à
Borysthene, quo ferè à Lithuanis dirimitur, ad
vsque vltimas Septentrionis plagas, ignorasque
gentes, & glaciale Oceanum latissimè patet,
atque inde à finibus Sueciæ, & Firlandiæ sinu
per feras plerasque, ac barbaras nationes ad Ca-
spium mare, Tanaïmque flumen extenditur,
Scytharum quoque populos aliquot proximis an-
nis domitos continens. Hunc vota magis, quàm
studia hominum expetebant: sicut enim con-
iunctas sub vnus imperium Regis tot gentes,
nationesque habere magnificum Polonico nomi-
ni omnes rebantur; ita Regis ipsius sævum, at-
que

que atrox ingenium, & impotenti dominatui, omnibusque soluto legibus assuetum reformidabant. Quidam filium ejus respiciebant, dictumque Sigismundi Regis memorabant, Polonis è Septentrione petendos Reges. Sed neque Moscus ab insita superbia Legatos, qui peterent, misit, & utriusque mentionem Corchevicius, cujus supra meminimus, privatis etiam odiis illis infensus auctoritate suâ discussit. Proximus huic Rex Sueciae fuit, qui quia sororem Augusti in matrimonio, atque ex ea filios habebat, & peropportunè duo Regna adversus Moscum communem hostem conjuncturus erat, haud vanâ spe in eam petitionem descendere videbatur; atque hunc jam inde à paterna defectione corruptum hæresi hæretici ferè provehebant. Idem ab eadem causa etiam Duci Prussiae studebant adolescenti, neque ætate satis ad id ferendum onus maturâ, & valetudine mentis ne suo quidem habendo, nedum alieno quærendo Regno habili. Sed neque puerum, neque stolidi ingenii Regem Firleius, compluresque alii videbantur, dum in disciplina contemnenti Catholicæ pietatis jura institutum, & eorum beneficio obnoxium haberent. Quin hunc opportunum rationibus suis vel ob id maximè expetebant, quòd ei nomen modò Regium relicturi, regimen rerum ipsi habituri essent. Quanquam sunt, qui Firleium ex Prussi spe tantum pecuniæ aliquid captasse credunt, cujus & ipse egens tali tempore erat, & ad patranda consilia magnâ vi

opus esse sentiebat. Gentilem quoque hujus Brundeburgium, qui ab oppido Anspachio, cui dominatur, cognomen habet, hæreticorum quidam subijciebant; alii item Augustum Saxonem, magnæ Regulæ dignitatis, magnarumque apud Germanos opum: sed utrumque multitudo abhorrens à Germanis, ut ferè finitimarum gentium discrepant animi, respuebat. Injuncta quoque mentio est à quibusdam Stephani Bathorii, qui paulò antè mortuo intra adolescentiam Joanne Transsylvaniæ Regulo, ad Provinciæ illius dominatum popularium studiis fuerat evectus. Sed ille vix dum firmato domi principatu, novum foris quærere Regnum maturum rebus suis non ratus, petitione in præsentia abstitit; atque hic est ille Stephanus, qui biennio post hoc ipsum Regnum est adeptus, cui tantum fortuna, quæ plerumque veræ virtutis est comes, indulgit, ut honesto quidem inter suos genere, sed fortunâ pertenui natum, & contemptum, modico amicitiae gradu, quem apud Joannem Principem ipse sibi per industriam, atque bonas artes fecerat, nec ultra spes suas proferentem, quàm ut rem domesticam sub illo augeret, & partem gratiam, dignitatemque rueretur, ad patriæ prius suæ, deinde ad Poloniæ Regnum extulerit. Joannes in fide Turcarum erat, beneficiariamque ab iis Transsylvaniam habebat, quorum fretus opibus etiam Ungariæ Regem se ferebat; unde illi crebræ cum Maximiliano Cæsare contentiones erant, & ut rarò bellis, ita mu-

tuis in fines excursionibus, latrociniiſque, quibus Ungarorum gens gaudet, ſæpè ſe infeſtabant. Per has occaſiones, ut cuique mala mens, malæque domi ſpes incidiffent, ab utroque ad alterum frequenter transfugiebant; (& ſunt Ungari fide ad omnia temporis momenta mobili) ſed & Joannes ipſe, & Tranſſylvani omnes pravis religionibus, communi malo hujus ævi, infecti animos, à Catholicæ Eccleſiæ fide deſciverant. Stephano eximium geminæ laudis decus tribuitur, neutram, neque pietatis quam Deo, neque conſtantiæ quam Principi debebat, fidem feſelliſſe. Adjecerunt etiam Polonorum plerique animum ad Gulielmum Roſenbergium, Bohemum Principem, Legatum Cæſaris. Hic Romano ſanguine, gente Urſinâ ortus, clarâ nobilitate apud Bohemos eminens, genus opibus, opes animo, ac virtute æquabat. Sed illi omni ſpe potior fides, quam Cæſari debebat, fuit, mentionemque ſui vllam in comitiis fieri vetuit. Verùm hos omnes longè & generis amplitudine, & Catholicæ pietatis laude, & præclaræ indolis famâ anteibant duo adoleſcentes, Erneſtus Cæſaris filius, & Henricus Regis Galliæ frater. Erneſtus, & opes patris non magnæ ſolùm, ſed propinquitate ipſâ maximè opportuniæ Poloniæ res affectanti, & Catholicorum ſtudia antè, ut docuimus, à Commendono comparata, facilè ut cæteris præferretur, tenuiſſent, ni ceſſatum à Maximiliano primùm, deinde etiam turbatus ordo agendæ rei, & cuncta a-

liis super aliis erratis corrupta, sicuti demonstratum à nobis est, fuissent. Henricus ad Regnum, quod ei summis omnium ordinum studiis est delatum, pænè per jocum à paucis est accersitus; affirmari certè potest nemini antè cognitum, visumve eorum, à quibus expetitus, creatusque Rex fuit. Venerat fortè in Poloniam è Gallia pumilio quidam Polonus natione, ac natus etiam honestè, (Crasoschio nomen fuit) qui adolescentulus rarà parvitate in Galliam abductus, dono datus Reginae, diu inter oblectamenta Regum fuerat: scitus ipse, & ingenio solertior, callidiorque, quàm pro modo corporis, ita rem suam naviter egit, ut pecuniosus, & locuples paucis annis evaserit. Senex factus revisere patriam, suosque agnoscere, agnoscique cupiens, in Poloniam, vivo adhuc Augusto, redierat, multaque, ut fit, de Regia Galliae, de Regni opibus, de Rege, deque Henricorum fortè Regis fratris exercitus adversus quotannis rebellantes hæreticos Galliae secundà bellicae laudis famà ductante magnificè omnibus conviviis, quibus sæpè à proceribus adhibebatur, prædicabat: & mortuo demum Augusto, cum omnibus propè sermonibus de futuro Rege quæreretur, palam ut Henricum sibi Regem asciscerent, omnes sollicitabat; donec Andrea Sborovii instinctu ab aliquot nobilitatis principibus, qui consilia cum Sboroviis sociaverant, in Galliam est missus, & datis ad Regem, Henricumque litteris, quibus operam pollicebantur, ire pro-

perè, eòsque ad mittendos Legatos, qui peterent Henrico Regnum, adhortari est iussus. Tantarum alienatio à Cæsaris domo fuit, vt quem in limine Regni, atque in oculis propè suis habebant, Regem Regibus natum, regiâ indole petentem, offerentemque se rejicerent; è Gallia longissimè dissitum, ignotumque vltro accerferent. Nec homunculus defuit rei, nec Reges aut nuncium, aut nuncii auctores sprevere. Illo igitur eâdem celeritate, quâ venerat, ad Polonos redire, & adfuturos in tempore Legatos renunciare iussu, haud segniter Galli negotio institerunt, æmulatione in Austrios incensi, & magnoperè ad gloriam gentis suæ rati pertinere, si bellicosissimæ nationes ab vltimis Europæ terminis Regem sibi peritum in Galliam misissent. Et Carolus Rex cum fratris potentiam & infringere parum fraternum, parumque tutum putaret, & ferre grave sibi, Regnòque sentiret, per speciem honoris amoturus Henricum, Galliâque propè altero jam Rege exoneraturus videbatur. In Polonia serpebat quidem in dies magis per hominum ora Henrici mentio; sed locorum, interjectarumque terrarum longinquitas consistere in illo magnoperè animos non sinebat, & eum Ernesto potiùs objici, quàm veris studiis expeti plerique credebant. At vbi adventare è Gallia Legatos, & mox ingressos fines, est auditum, & vulgata promissâ, commodâque sunt, quæ genti publicè, privatimque allaturum Henricum Legati, fautores.

que eorum studiose disperferant; omnis illa animorum à Cæsare defectio vertit in favorem Henrici, & ipsi etiam Cotchevicius, Radgivillus, Laschius, aliique qui se initio Cæsari obtulerant, quâ indignatione adversus eum, quâ præmiis, promissisque ingentibus Gallorum illecti multitudini se junxerunt; adeoque inde inclinatio voluntatum omnis in Henricum incubuit, hinc studio illius, quem summis laudibus efferri à Principibus suis audiebant, hinc alienatione à Cæsare; adeoque hic ardor animorum pariter omnes Senatores, Equites Catholicos, hæreticos traxit, ut si tum habita comitia forent, ne dubitandum quidem esset, quin sine vlla aliorum mentione, vnus omnium suffragiis Henricus Rex fieret: tanto impetu multitudo, venti ingruentis instar, quò semel inclinavit, præceps fertur. Spatio, atque morâ (nam ipsum propè annum interregnum tenuit) ardor paulum elanguit, & Gasparis Colini, multorumque cum eo Ugonotorum in Gallia cædes etiam plerosque hæreticorum ab Henrico avertit. Is enim Colinius cum magnam Galliarum partem novâ religione, & Calvinianâ hæresis pestiferis erroribus opplevisset, cui pro disciplina est legum, Magistratuumque omnium reverentiam exuere, impia sacrorum jura vi, atque armis vindicare, divina, humanâque libidini suæ subjicere, ita se ducem Novantibus inde res, & omnia sævis seditionibus, bellisque turbantibus præbuit, ut totâ civili sanguine conspersâ Galliâ, per fune-

itas patriæ, gentisque suæ calamitates, pèrque cla-
 des, & vulnera robustissimi ante illum Regni, ad eas
 pervenerit opes, quibus metu sui Regem terre-
 ret: Regiam certè domum nemo vnquam acrius
 oppugnavit, nemo exitio vltimo propius adduxit.
 Hunc sive aliter mederi publicis malis, quàm eo
 sublato Galliæ vexatore, non posse Regis mater pu-
 taverit, seu ipsum parantem fraude, atque insidiis
 Regi, fratribusque, ac matri ipsi necem asferre
 occupavit, opprimere captatum fectâ gratiæ re-
 conciliatione, Lutetiàmque cum factionis prin-
 cipibus plectum magna cum omnis generis U-
 gonotorum cæde trucidari iussit. Eacædes Polo-
 niæ hæreticos (nam Henrico id facinus imputa-
 bant, cuius esse insigne in Colinium, sectamque
 illam odium didicerant) ab eo vehementer alie-
 navit, vt nisi lenisset paulatim rem rumor, & Ca-
 tholici pro Henrico constanter steterissent, per-
 agi comitia sine magno certamine nequivissent.
 Hæretici igitur deserto Henrico, rem ad Regem
 Sueciæ trahere conati sunt: sed vbi consentien-
 tibus Catholicis, & alium quàm Catholicum Re-
 gem ne auribus quidem admittentibus, non satis
 ad id opum in sese esse senserunt, aliâ viâ solve-
 re consensionem Catholicorum, & studia in Hen-
 ricum rescindere sunt aggressi. Omnibus cœti-
 bus, consiliisque monebant, hortabanturque
 multitudinem, vt spretis alienigenis, & externis
 Regibus, è sua potissimum gente Rectorem Reipu-
 blicæ darent. Tot esse inter ipsos nobilissima-

» rum familiarum proceres, seu robore, ac digni-
 » tate corporis, seu vi, atque præsentiâ animi cui-
 » vis externo Regi pares, suæ certè Reipublicæ
 » multò quàm illos peritiores. Deligerent ex his,
 » qui vnà secum eâdem disciplina, eodem more,
 » iisdem sub legibus nutritus, altûsque creuisset,
 » qui hanc terram vt patriam, incolasejus vt cives
 » suos coleret, non qui Poloniæ Regnum accessio-
 » nem modò suæ potentiæ existimaret. Majores suos
 » olim destitutos, vt nunc, Regum stirpe, cùm haud
 » facîle propter multorum ambitionem in vnum
 » Principem consentirent, potiùs quàm imperium
 » in se alienigenis crederent, ad Piastrum illum non
 » humilis modò, sed etiam sordidæ fortunæ homi-
 » nem è caupona abstractum, Regnum detulisse;
 » nec ipsos illius, nec Rempublicam posterorum
 » ejus, in quibus ad multa sæcula propagatum est
 » Regnum, pœnituisse. Cur ipsi se vltro alieni fan-
 » guinis Regi subjicerent, petito ex iis gentibus,
 » quibus virtute nunquam concessissent: cur suis
 » alienos præferrent, & quorum cognitam, & bel-
 » lo, pacèque spectatam industriam haberent, iis
 » ignotos, & vanis tantùm rumoribus commenda-
 » tos anteponerent? cur denique Polonicum no-
 » men eâ ignominiâ notarent, idque iudicium pro-
 » pè in conspectu orbis terrarum ferrent, neminem
 » Polonum aptum Regno esse? Advenæ ergo Re-
 » gi, ignaro legum, ignaro patrii moris, linguæ
 » etiam patriæ experti, dedent se veluti pecora nu-
 » tu, ac sonitu regenda: quonam modo parituri ei,
 » &

& dicto audientes futuri sint, quem ne intelli-
gent quidem loquentem? Quanam illi cura cu-
stodiendarum legum esse possit, qui leges ipsas
ignoret? Et quid intelligerent cum peregrino
Rege peregrina jura, peregrinos ritus, peregrina
omnia accipienda esse, & patriam disciplinam,
majorumque instituta, quibus steteret, in eam-
que amplitudinem crevisset Respublica, obliviscen-
da iis esse? Hoc genere orationum hæretici distur-
bare consilia Catholicorum, aperire spei suæ adi-
tum, & munire sibi ad Regnum viam conaban-
tur; & movissent haud dubiè multitudinem, nisi
docta à Principibus fuisset, non posse Regem Po-
lonici generis fieri, nullius enim ita eminere vir-
tutem, fortunamve, cui alii cessuri subjecturique
se essent, neque posse in id descendi certamen si-
ne gravi, ac propè certo civilis belli periculo, ne-
que civile bellum sine peste, ac perniciè Reipu-
blicæ excitari. Quæ quidem de ea re differerent,
magis verè dici, quàm factu facilia esse. Et eos
quidem aliò spectare, quorum cogitatis non pa-
carâ, & concordî, sed divulsâ, ac discrepante Re-
publicâ opus esset. Et Archiepiscopus Gnesnensis
apertiùs in eorum impotentem ambitionem, im-
pudentiamque invectus, qui per hæc sibi ad Re-
gnum, atque ad vanas, quas affectarent, spes,
munire viam conarentur: Quem, inquit, nostro-
rum putatis alteri cessurum? aut si cederemus in
præsentia, quam auctoritatem ad regendos tot
populos habiturum novum creditis Regem in pri-

Y y

» vata nuper fortuna conspectum? Semel feliciter
 » insanitum sic à majoribus nostris, qui quò aliquem
 » tandem finem discordiis suis invenirent, quem-
 » dam sibi Hultai (hæc vox Polonicè cauponem si-
 » gnificat) Regem fecerunt. Non tali rectore Rei-
 » publicæ tempora egent, sed cui regio genere or-
 » to, regio cultu, regiis artibus instituto, Regi ipsi
 » parere nemo dedignetur. Sic agi de comitiis est
 » cœptum, in quibus non tam de Rege creando in-
 » ter Principes, quàm per quos crearetur, certa-
 » men fuit, dum quisque hanc facultatem ad suam
 » potentiam trahere studet, & auctor quisque, &
 » Princeps gratiæ apud novum esse vult Regem.

*De impia hæreticorum fraude, quam confede-
 rationem ipsi appellarunt.*

CAPUT VII.

UT quisque sciret quem in locum, quòdque
 ad tempus ad creandum Regem conventu-
 ri essent, (nam suffragii jus vniversa ex æquo No-
 bilitas toto fusa regno, nullo censu, aut honoris
 discrimine habet) indicitur ad Kalen. Junii Var-
 saviam concilium, in quo consultis ordinibus,
 ex omnium sententia ea res statueretur. Et ad-
 fuere frequentes Senatûs, Equitèsque. Discepra-
 tum de vtroque nonnihil est cum Lithuanis,
 qui, & tempus in Maium mensem rejiciebant,
 & locum Parzoviam, Lithuaniae oppidum in fini-

bus Russiæ situm destinabant : de tempore concessum iis est, ut non ante Kalend. Aprilis conveniretur; locum mutari non placuit, designatæque jacentes ante Varsaviam campi, quos ab urbe interfluens Vistula dirimit. Hic locus præterquam quòd in ipso propè umbilico est Regni, & inter Polonos, Lithuanosque medius, Commendonus auctor amicis fuerat, ut potissimum eligeretur, quòd in plenissima Catholicorum provincia esset; nusquam enim Nobilitas ab hæresum contagione, ac labe intactior, quam in Masovia erat. Quæ res usu etiam quàm specie utilior evasit. Masovii enim propinquitate ipsa invitati, frequentissimi comitiis interfuere, quippe quominus omnes confluerent nemini domestica inopia impedimento fuit, cum ex remotioribus Regni partibus, nonnisi quibus commoda domi res esset, venire per se facile possent. Ita ipso quoque numero suorum Catholicis animi addebantur, loco dièque habendis comitiis dicta, aliisque quæ præsens exigere tempus est visum constitutis, discesserant Varsaviâ domum quisque suam, priusquam dimitteretur concilium, plerique Principum. At hæretici, quibus in exigua spe Regis creatio ex suo corpore esset, nec dubitarent, quin superantibus Catholicis, arbitratu eorum sibi accipiendus Rex esset, occultissima inter se consilia habuerant, quonam modo sibi, sectisque, ac rationibus suis caverent, ut si novus Rex patriis legibus, quas seve-

Y y ij

rissimas adversus desertores Catholicæ pietatis Poloni habent, agere secum, & se pœnis, quaestionibusque, quas eadem leges jubent, subijcere vellet, ne posset. Et cum hæ leges ut abrogarentur, postulare ipsis quoque impudens videretur, viam quâ furtim eodem pervenirent, & legum vis sine legum mentione eluderetur, callidè excogitatam iniverunt. Primum ipso concilii initio, ne legationes exterorum ullæ eo tempore Varsoviam accederent, quarum interventus, ambitusque consultantibus de sua Republica moræ, atque impedimento esset, suaserunt, quando eas Aprili mense sub ipsum comitiorum tempus audire antè decretum fuisset; idque ab omnibus est probatum, nemine subesse fraudem suspicante: sed illi eò scilicet spectarunt, ne Commendonum Varsoviæ adesset, quem occulta quoque eorum acutè odorari, ac remediis prævertere solitum scirent. Deinde abeuntibus aliis ipsi frequentiam Senatûs, & Catholicorum aptiorem dolofo consilio arbitrati, dum à Magistratibus conventus dimitteretur, de industria pænè omnes restiterunt. Cum ergo de publica pace custodienda actum esset, decretumque, ut publicè conspiraretur, & omnes se chirographo suo, & iurejurando obligarent pro hoste patriæ habituros quicumque alteri vim attulisset: hæretici ipsi fœderis hujus formulam conscripserunt, cæteris rebus sanè tempori accommodatam, & magnam mutuæ charitatis, & benevolentia speciem, &

egregium studium concordibus animis Rempu-
blicam administrandi præferentem. Sed vnum
erat caput, quo illis in perpetuum cavebatur, &
ne cui novam ascivisse religionem, ad novasque
doctrinæ, ac sacrorum rationes animum tradu-
xisse fraudi esset, scisccebatur, sed cuique de di-
vinis rebus sentiendi, Deumque quibus placeret
ritibus, ceremoniisque (dum purè, castèque)
colendi jus, ac potestas esset. Atque hanc im-
pietatem verbis adeò aptis occulerant, ut aliqui
dulci pacis, & concordie nomine decepti prius
nomen suum decreto adscripserint, quàm dolum
animadverterint. Cum deprehensa res esset, ægrè
tamen Episcopis, qui in concilio aderant, postu-
lantibus concessum est spatium ad decreti capita
inspicienda, tanto impetu, clamorèque hæretici,
ut perscriberetur, institerunt; vociferabantur,
denunciabantque, nunquam passuros comitia
creando Regi haberi, nisi prospectum foret sibi, ut
tutò in communi patria vivere liceret; identidem
quærentes, an crederent se expectaturos, dum
eâdem fraude, quâ nuper in Gallia Gaspar Coli-
nius, totque cum eo præstantes viri cæsi essent,
circumvenirentur? Atque adeò exarserunt, mi-
nas, arma, bellum abnudentibus intentantes, ut
haud procul à vi, atque seditione res abfuerit.
Episcopi magis se impelli ad rem nefarii exem-
pli probandam non sunt passi, quàm pro suo
munere fortiter tam impia audentibus obstite-
runt, & veriti turbas, alii venire in Senatum

Yy iij

recusarunt, alii Varfaviâ domum discesserunt. Jacobus Ucangius Archiepiscopus Gnesnensis, & Ordinis sui, & Senatûs princeps, de cujus ingenio, moribûsque suprà à nobis est memoratum, biduum dari sibi ad deliberandum rogavit, fassus sibi nihil satis liquere, & variè distrahi, impellique animum suum. Haud inviti hæretici morem Ucangio gessere, satis sperantes, quia is proni in eorum causam animi multa sæpè signa dedisset, metûque magis quàm sponte à nudanda sententia hactenus se abstinuisset, nactum tempus fauturum postularis suis, adjutorémque futurum. Catholici idem magnopere timebant; siquidem ipsam dubitationem in tali re, quid aliud, quàm manifestam defectionem esse? & cum talium consiliorum ex superiori vita auctorem, ac ducem, non solum approbatorem jure timere videbantur posse, & magnum erat periculum, ne si ille gratificatus hæreticis fuisset, grave aliquod, atque insanabile vulnus Respublica acciperet. Aderam ego tum Varfaviæ à Commendono missus, ut quoniam venturus ipse ad id concilium non esset, ad plerosque Principum mandata ejus perferrem, & præsens quæ ut publicè statuerentur, cognoscerem, aut privatim de futuro Rege quæ agerentur, explorarem; cum ad ceteros Episcopos, Catholicosque Senatores, cum maximè ad Archiepiscopum in tam ancipiti re adivi, simul excitans eos ad muneris sui partes, simul quò scirent omnes, quod

quisque aut dixisset, aut egisset, perscripturum
 me omnia ad Commendonum esse, ut saltem
 aliquâ ejus verecundiâ continerentur. Ac Ucan-
 gius quidem mecum commodissimè est locutus.
 Cum tertiâ inde die in Senatum serus, postre-
 musque omnium venisset, & alii aliter quid actu-
 rus quâque sententiam dicturus esset, opinaren-
 tur, & hæretici spe omnes, & expectatione pende-
 rent, ipse orationem habuit, nequaquam illius
 Ucangii, qui occasiones novandi, turbandi que
 res captasset, qui Pontificibus Maximis obrectas-
 set, qui nationale concilium machinatus esset,
 qui Fritium hæreticum domi suæ in præcipuo
 honore habuisset, qui capita cum hæreticis
 sæpè contulisset; sed veræ pietatis, atque con-
 stantiæ plenissimam, qualis ab Stanislao Craco-
 vienfi Episcopo, qui mortem pro fide, ac reli-
 gione appetiit, ac in Divorum numerum sancti-
 tate, ac miraculis referri meruit, si viveret, ex-
 pectanda fuisset. Adeo nostræ mentes in manu
 sitæ sunt Dei, & ubi paulum à contagione huma-
 narum cupiditatum sevocatæ, ad ipsum se Deum
 studio veri verterunt, nunquam non ejus sanctis-
 simo numine ad cognitionem sui illustrantur.
 Deliberatum à se diu, multumque esse dixit, ut
 de re tanta maturum consilium patriæ suæ affer-
 ret, sacrificatum item ab eodem se, ac preces ad
 Deum factas, sacratas Virgines, ac singula sacer-
 dotum collegia ad id appellata, omni cibo præ-
 terquam quo sustentari tenue corpus suum potue-

» rit temperatum, pecunias hujus rei causâ egenti-
» bus distributas, omnia denique piè ac religiosè
» peracta, quibus placari cæleste numen, ab Deo-
» que impetrari posse speravit, ut quod facti opti-
» mum in tali re, quodque cum sua, & patria salu-
» te conjunctum esset, sibi divino prælato lumine
» demonstraret. Postremò adhibitum amicorum fi-
» delissimum, ac prudentissimum quemque, nec
» denique aliud eo biduo pervolutum, agitatum-
» que animo ab se esse. Tandem ita apud se statuit
» se salvâ fide, quam Deo homines debent, nemi-
» nem posse ei fœderi, decretoque assentiri, quo
» Dei majestas, ac numen gravissimè violaretur.
» Quid enim aliud esse tantum novarum, ac pra-
» varum religionum admittere, quàm totam fun-
» ditus evertere, ac tollere Christianæ pietatis ra-
» tionem? divina, humanaque confundere, &
» Christi Dei cultum, vnicam salutis mortalium
» spem, opem, columnen, sine quo constare boni,
» rectique ratio non potest, è vita auferre? An er-
» go si Mahometanus, atque adeò Epicureus, om-
» nisque religionis contemptor aliquis existat, qua-
» les gigni ab tali impunitate necesse esset, ne hos
» quidem coërcere legibus liceat? istis quoque sua
» sentiendi licentia inulta maneat? An concipe-
» re animo tantum impietatis virus potuit quisquam,
» ista ut postulentur? Multa in hanc sententiam
» cum dixisset, & quæsisset etiam ab iis, & quid
» crederent stare Poloniæ Regnum, hâc permissâ,
» & publico decreto sancitâ licentiâ posse? & an
eam

eam perdendæ communi libertati, ac Reipubli-
cæ penitus dissolvendæ esse intelligerent? Testa-
tus postremò est, ita hanc animo stare senten-
tiam, vt dexteram amputari potius sibi esset pas-
surus, quàm eam ad nomen suum huic decreto
adscribendum admoturus, nec solùm dexteram,
sed si res ferat caput ipsum gladiis non dubitan-
ter objecturum. Quid enim seni exactâ jam æta-
te; aut salutarius, aut gloriosius evenire posse
quàm pro patria, pro fide sua, pro sacris, pro re-
ligione mortem occumbere? & vitam quæ na-
turæ propediem exolvenda esset, pro civium suo-
rum salute, ac pro Dei cultu Deo ipsi repræsen-
tare. Hæc dicens cùm hæreticorum clamoribus,
minisque incesseretur, adeò furori eorum violen-
tiæque non cessit, vt in publicas tabulas referri
decretum vetuerit, & quia per vim relaturi vide-
bantur, ipse ex sua reliquorumque Episcoporum,
ac totius Ecclesiastici Ordinis, & Catholicorum
omnium auctoritate id decretum contra Rempu-
blicam paucorum conspiratione, ac fraude con-
flatum esse edixit, edictumque in publicas refer-
ri tabulas iussit. Idem postea factum in singulis
provinciarum conventibus ab Catholicis est; ita
illa hæreticorum conjuratio nihil publicæ aucto-
ritatis traxit. Ucangium cùm ego post dimissum
Senatum domi convenissem, collaudarémque
eum, & eximiam constantiæ, ac pietatis gloriam,
quam ea die nomini suo peperisset, illi gratularer,
fessus agitatum opinionibus diu animum suum

tandem in commonstrata sibi divinitus veritate conquievissse, ab illa approbanda conspiratione, visis etiam, atque in somniis se deterritum fuisse affirmavit. Hæc hæreticorum conspiratio, cui ipsi confederationis indidere nomen, incredibile dictum est, quantum diligentia, studiique à Commendono positum sit, ut antiquaretur & confutaretur, & in quantam invidiam, execrationemque id factum apud omnes, scriptis etiam, & vulgatis ea de re alieno nomine libellis, vocaverit.

De adventu Commendoni Varfaviam, & consilio illi in castris dato.

CAPUT VIII.

APPETENTE deinde vere Commendonus Varfaviam venire maturavit, & Episcopos, & aliquot Catholicorum Principes, ut idem facerent per litteras monuit, quos spatium communicandis consiliis haberent, antequam advenirent alii, & æstu comitiorum occuparentur animi. Cum plerique in tempore adfuissent, omnes in domum suam coactos magnoperè hortatus est, ut animo, atque religione quantum magnitudo rei, & abhorrens à Christiano nomine scelus hæreticorum posceret, ad resistendum impiæ conjurationi se compararent. Acceperat enim hæreticos, nisi ei fœderi Catholici assentirentur, mori-

turos se potiùs quàm comitià haberi, & Catho-
licum Regem creari passuros, ferociter minari.
Episcopi, cæterique pro se quisque polliciti sunt
daturus operam, ne eorum officium in re maxi-
mè fidem Christianæ pietatis attingente deside-
raret. Convenit autem, vt totum negotium con-
stanter quidem, sed leniter, amantèrque tempo-
ris causâ tractaretur, ne si in hæreticos ab ipsis
pari impetu itum esset, ea contentio in periculo-
sam aliquam seditionem erumperet, comitiâque
impediret; sinendo eos incassum furere, quàm
objiciendo se furentibus tutiùs conatus elisuros.
Privatis inde colloquiis singulorum, de futuro
Rege sensus explorans, præter admodum paucos
Henrici esse omnes intellexit. Atque ipse jam
antè sicuti sponte sua, dum licuit, & integrum
fuit, rem ad vnum è Maximiliani filiis trahere fue-
rat conatus, maximè è communi re vtriusque gen-
tis id esse existimans, ita defectione ab eo, & in-
clinatione in Henricum perspectâ contraxerat ve-
la, intelligens sibi ita moderandum esse, vt ne-
que nimium pro Cæsare tendendo, adversa studia
multitudinis incurreret, neque damnando Gallo-
rum spes refragari favori in Henricum crederetur,
cujus nomen non gloria solùm bellicæ virtutis ex
victis ter justa acie, profligatisque magnis hæreti-
corum copiis commendabat, sed Catholicæ reli-
gionis eximæ laudes illi omnium consensu tribue-
bantur. Et Commendono vitanda omnis animi vl-
lis infecti partibus suspicio erat, nec vltra quàm vt

Catholicus Rex crearetur, Pontificis Maximi communis Christianorum Regum parentis Legato curæ esse videbatur debere, & repulso Cæsare, si Henricus quoque spe deiceretur, nullus qui fieri posset, Catholicus alius è petentibus erat. Igitur ubi labefactam, convulsamque petitionem Maximiliani sensit, quâ alienatione gentis ab eo, quâ cunctatione, atque erratis ipsius, timens jam ne hæreticis inter Ernesti, Henricique contentionem locus è suis aliquem intrudendi daretur, subsequi suo quoque studio rem ad Henricum inclinatham statuerat, eaque res Catholicis, qui jam ad Gallum flexerant animos, ac perinviti tamen Commendono non obsequebantur oppidò quàm grata fuerat, quos quidem ille dum de Cæsare non desperaret, & temerè concitatis in Henricum studiis haud satis fideret, retentare non destiterat. Cùm ergo quò multitudinis aura ferret, cò Principum studia sequerentur, nec qui inclinatos retineret, amplius esset, quin Henricum renunciaturi Regem essent, haud sanè dubium videbatur. Venere & Cæsaris Legati Varisviam frequenti jam conventu, ac posteriâ die ad Commendonum adiere, expositisque quæ mandata à Cæsare habebant, quæque post adventum suum in Poloniam egissent, & maximè tarditate excusatâ, petierunt ab eo, ut quorum antea comparaverat studia, eos in fide Cæsaris retineret, & se ad reliqua consilio, atque operâ juvaret. Commendonus neutrâ re se iis defutu-

rum pollicitus; vereri se tamen ostendit, ne ferus esset jam omnis conatus; siquidem & multitudo cuncta arbitrii sui fecisset, & Principes cum aliis alii de suis rebus transgissent, quos sicuti ipse quandiu licuit hortando, monendoque, & spem ostendendo variè sustinuerat, ita certis pactorum vinculis, & inter se obstrictos, & competitoribus obligatos, vix sperandum videri à decreta, constitutaque sententia eos revocari posse. Jam frequens undique toto Regno Nobilitas armata, proceresque magnis amicorum, clientumque comitatibus convenerant, positisque in campo antè habendis comitiis, delecto tabernaculis omnia castrorum similia fecerant. Nec gladiis modò succincti omnes vagabantur, sed gregatim armati cum hastis, sclopiis, sagittis, aliisque telis incedebant, & quidam præter armatorum præsidia, bombardarum quoque, ac bellicorum tormentorum apparatus, quo se communicarent, adduxerant, ad bellum euntium magis, quàm ad comitia, civilémque conventum venientium more; prorsus ut ad invadendum alienum, non ad suum dandum Regnum venisse viderentur. Speciem certe præbuerunt, tanquam vi, atque armis, non sententiis, ac suffragiis decreturi eventum illorum comitiorum essent. Nec sanè quicquam mirabilius nobis visum, quàm quòd inter tot armatorum agmina, in tanta omnium rerum impunitate, cum nullum jus legum, nulla magistratum auctoritas esset, non cædes vlla facta, non

strictus gladius, non vlla vltra verborum certamen contentio, rixave scævierit; adeò gens sui sanguinis abstinens est, & civili dissidio, quod armis decernendum sit, abhorret. Ante omnia placuit legationes audiri, contententibus hæreticis, vt inde protinus dato responso extra fines Regni summoventur, ne comitiorum libertati exterorum ambitus, & corruptelæ officerent. Alii, aut retinendos Varlavæ omnes, aut si vtiq̃ue abesse comitiis placeret, Legatos, qui ad petendum Regnum venissent, dimittendos in proximas vrbes, vbi hospitaliter, ac benignè habitū creationem novi Regis opperirentur, censebant. Atque hæc accepta sententia est, quâ haud fefellit hæreticos Commendonum Varlavæ retineri, itaque nominatim de eo rerulerunt, negantes libera comitia fore, si vnus ille adfuisset, qui tamen si nemini peteret palam Regnum, neminem tamen ignorare plurimum momenti allaturum, quocumque favor ejus inclinasset, ac ne reliquis quidem Reipublicæ consultationibus, præsentiam, auctoritatēque illius non magnum pondus, quâ intendisset addituram; & maximè Episcopos notantes, Gallinas super instantem Aquilam formidantes appellabant, ejusque respectu nec libera sententias dicere solitos, nec libera suffragia laturos criminabantur, ac in Senatu eorum interdum dicta refellentes, ea non domi concepta, sed aliunde afflata, ac tales non apud se nasci, sed ab Italia flare ventos, Commendonum desi-

gnantes, dictitabant: sed Catholicis decretum
 tuentibus nihil est immutatum. Ad v. Id. Apri-
 lis omnium primò Senatus Commendono est
 datus, deduxere eum domo, missi à Senatu tres
 Episcopi, ac totidem alterius ordinis Senatores,
 & multi præterea privati officii causâ principes
 Nobilitaris. Senatus iisdem in castris ultra Vistu-
 lam, quam sublicio ponte junxerant, habeba-
 tur, tenso ad id in media planitie regio ingenti
 tabernaculo, Commendonum è curru, quo vectus
 erat, descendente, ante tentorium Palatinus
 Cracoviensis, & Cotchevicius acceperunt, alter Po-
 loniæ, alter Lithuanie Marefciillus; sic enim ipsi
 eum magistratum, magnâ præditum potestate
 appellant. Il, quod officium vni Regi præstare
 consueverunt, cum baculis Commendonum an-
 recedentes, turbam ei summovertunt; cui intran-
 ti tabernaculum, confurgens vniversus Senatus
 obviâ est factus. Ipse ad principem sedendi lo-
 cum deductus, claudentibus latera hinc Gnesnen-
 si Archiepiscopo, hinc Cracoviensi Episcopo,
 confedit; idem Senatus fecit, circumfusa nobi-
 lium multitudine, quantam capere locus poterat.
 Silentio facto litteras Pontificis Maximi Senatui
 reddidit, quibus recitatis, ipse orationem est ex-
 orsus, in qua non solum de Rege Catholice fi-
 dei cultore creando disseruit, sed etiam de inita-
 ab hæreticis adversus eam fidem societate, verba
 fecit, quàm ea à Christiani animi sensu, ac religione
 abhorreret, ostendens. Id verò adeò conspiracyonis

auctores pupugit, summo silentio, attentisque audi-
 ri animis eum cernentes, vt Palatinus Sandomiriens-
 sis contineri, quin dicentem interpellaret, non po-
 » tuerit. Quo cum honore appellato, Tu verò, inquit,
 » Legati officium transgressus, Consilarii, ac Sena-
 » toris partes agere videris. Quæsumus te, vt Reipu-
 » blicæ nostræ, quæ vtilia, aptæque sint judicare
 » nos sinas, neque tu curiosius te in nostras res,
 » quàm peregrinum decet, intrudas, sed tantùm si
 » qua à Pontifice mandata habes ea exequare. Sub
 eam vocem consurrexere vniversi Catholici Sena-
 tores, fremitusque increpantium, & silere Palati-
 num iubentium, vndique est ortus, tantæque indi-
 gnatio circumfusæ Nobilitatis fuit, vt minæ, con-
 viciæque jactarint in hæreticos, & profilientes è se-
 dibus suis Corchevicius, & Laschius manum ad
 gladii capulum injecerint, securusque periculo-
 sus aliquis tumultus foret, nisi, & ille conticuisset,
 & Commendonus rem minimè ad offensam,
 injuriàmque vertisset, sed manu, vultuque æquè ac
 antea pacato, nec vllam in partem commoto con-
 fidere, & conquiescere omnibus jussis conversus
 » ad Sandomiriensem, Neque ego, inquit subri-
 » dens, me ipsum, neque muneris mei officium,
 » quale sit, ignoro, & id ipsum quod tu mones, a-
 » go, vt Pontificis Maximi mandata exponam, ne-
 » que enim ille magis de Rege, quàm de vobis,
 » deque vestra Republica, vt salva, florénsque sit,
 » laborat, neque ego ex hoc loco tecum, aut sigil-
 » latim cum illo, sed vniversè cum omnibus loquor:
 quòd

quòd si ipse Senator non sum, ne tu quidem Senatus. Perrexit inde quæ cœperat adeò non interrupto ordine orationis, ut ne verbum quidem vllum exciderit eorum, quæ dicturus erat, auditusque est summo omnium silentio. Nos, quo res notior esset, ipsam orationem ejus subjiceremus, nisi ea exscripta, editaque in vulgus, legere cupientibus pateret.

De comitiis habitis, & Henrico Rege creato.

CAPUT IX.

CUM hæc Commendonus perorasset, Senatûs Principes in medium tentorium cœvere, & pauca inter se collocuti, ad suum quisque locum rediere. Tum consurgens Archiepiscopus Gnesnensis Senatûs nomine Pontifici Maximo, & Commendono gratias egit, quòd Poloniæ salutis tantam curam gererent, daturumque operam Senatui dixit, ut à consiliis, monitiisque ejus paternæ benevolentiae, atque officii plenius, ne discederet. Post hæc Commendonus discessit, prosequente usque ad currum universo Senatu, præter illum ipsum Sandomiriensem interpellatorem, & paucos hæreticos. Qui quidem Sandomiriensis, & gravissimis postea verbis est à Senatu objurgatus, & magnæ ea res invidiæ illi fuit.

A a a

Contrà Commendono moderatio animi ingentem gratiam apud omnes ordines conciliavit. Neque enim dubitabant, nisi ille rem tam lentè, lenitèrque accipiendo, sedasset, eâ die turbari comitia, & cædis initium fieri, & magnam discordiarum flammam excitari potuisse. Quod periculum impotentiâ, ac temeritate Sandomiriensis contractum, vnam avertisse Commendoni gravitatem, & constantiam prædicabant. Posterâ die audiri Cæsaris Legati, à duobus Senatoribus, Palatino Lublinensi, & Castellano Gedanensi deducti. Hi antea magnoperè contenderant, vt Petrus quoque Fassardus Hispanus Philippi Regis Legatus, qui ad commendandum Ernestum venerat, vnâ in Senatum introduceretur, quòd & vnâ venisset, & eadem mandata afferret, nec in ea re separatim quicquam à Cæsare Philippus esset acturus: sed impetrare nequiverunt contrà tendentibus Galliarum Regis Legatis, qui se loco præstare, & Hispano præferri debere aiebant. Ita Fassardus, ne concessisse Gallis videri posset, Senatu non convento domum discessit, & post Cæsaris Legatos Galli introducti sunt, ac deinceps aliâ ordine auditæ legationes. Datis singulis brevibus responsis, paucos post dies Senatusconsultum afferri ad eos iusserunt, quo omnes abire Varſaviâ, atque alibi comitorum opperiri eventum jubebantur, editisque urbibus in quas cuique decedendum esset, Germani Lovitium, Galli Plotiam profecti sunt. Tum iterum hæretici à Sena-

tu postularunt, cum Commendono ageretur, ut extra Varſaviam aliquò & ipſe ſecederet, eòſque pateretur rem ſuam publicam ſine externis arbitris agere; nam neque comitiorum libertati cujuſquam debere auctoritatem officere, & alios Legatos inde ſummos ſe minùs agrè eſſe laturos, ſi ipſe quoque diſceſſiſſet: contradicentibus Catholicis. Cùm quotidie de ea re altercaretur, nec aliud æquè Senatū diſtineret, Commendonus ne quid cauſæ publicis diſſenſionibus ex ſe oriretur, Varſaviæ me relicto, ipſe Schernovitiā bidui inde itinere ſe recepit. Poſt diſceſſum ejus cupientibus omnibus, ut omiſſis aliis habendi comitia initium fieret; hæretici, ut priùs leges comuni libertati firmandæ, ac minuendo regio imperio novæ ferrentur, veteres inſpicerentur, & ad Reipublicæ uſum, tempùſque corrigerentur, ſummâ ope nixi ſunt. Hac ſpecie publici juris ordinandi, abrogare, aut inſirmare antiquas de hæreticis leges cupientes, & acceſſurum eorum licentiæ rebantur, quicquid detractum Regiæ poteſtati foret: Atque altiùs etiam cogitationem intendentes, ſi Regem ſuo jure diſpoliaſſent, externos Principes putabant petitione abſtituturos, ita ipſis ſpes ſuas proceſſuras. Huic conatui Catholicī repugnabant: atque hæc plures dies contentio tenuit, hæreticis id quoque ſtudio agentibus, ut tempus fruſtrâ tereretur, ſic aut diſſoluturos, quod præoptabant, ſine ullo effectu comitia ſperantes, aut Catholicorum frequentiam tæ-

Aaa ij

dio diuturnæ moræ diminutam iri. Sed Masovii, quorum numerus ingens ad comitia venerat, cœtu suorum coacto negotium dederunt vni è popularibus suis, nomine Cossobutio, homini diserto, atque industrio, hæreticos refutandi, & palam in concione, quæ fraus in eorum ficto libertatis studio lateret, aperiendi. Quod ab eo copiosè, atque accuratè pro sua fide, cùm esset factum: denunciavit inde Senatui, ni cæteris omiſſis rebus de Rege creando, cujus vnus rei gratiâ id coactum concilium esset, ageretur, Equites sibi, ac Reipublicæ, quæ diutiùs carere rectore non posset, sine Senatûs auctoritate consulturos. Catholici Senatores, plerique Masoviorum orationi favebant. Hæretici quæsti omnia sui arbitrii facere Masovios, & Senatui etiam audere, quæ agenda, omittendæve essent præscribere, serò locum comitiorum pro se non esse senserunt. Extractis tamen hac contentione aliquot diebus, tandem clamoribus, minisque multitudinis Regem poscentis victus Senatus ad I v. Nonas Maii iri in suffragia iussit. Id hoc maximè modo, atque ordine est factum. Concessere diversi in suam quisque tribum; (ipsi Palatinatus vocant) his singulis ferè Episcopi præſident; iidem de vnaquaque re, cujus deliberatio sit, ad concilium referunt; iidem primi sententiam dicunt, & suffragia non tabellis, aut fabis, sed palam voce feruntur, & cuique facultas est suam sententiam oratione exequi. Episcopi in sua quis-

que tribu, antequam de Rege referrent, humi procubuerunt, & genibus nixi, quod & circumfusa concio fecit, Deum adorarunt, & solemne illud carmen, quo divini numinis presentia imploratur, cecinere: *Veni, creator Spiritus, reple tuorum corda fidelium.* Cœptæ inde sententiæ dici, arque in omnibus ferè tribubus ab singulis Principibus, Ernesti cum magno verborum honore facta mentio est: quidam Sueciæ Regem: multi vnum è Poloniæ Principibus, quem Piasium appellabant: pars longè maxima Henricum Regem dixere. Ne singulorum Palatinatum sententias percenseamus, quod longum, molestumque legentibus esset, sat fuerit apud Masovios, quomodo acta res sit, retulisse. Hic comitia habebat Petrus Miscovius Episcopus Plocensis, vir gravis, & prudens, & dicendi imprimis peritus, qui cum Ernesto maximè studeret, eumque nullo suo merito, sed præjudicato quodam in Henricum studio, à multitudine respui intelligeret, sententiam ita dixit, ut Ernestum describeret, nomen reticeret. Ac primùm familiam ortum ostendit longè totius Europæ nobilissimam, quæ cum latissimè propagatum Imperium haberet, tum omnes propè Reges, ac Principes Christianos affinitatibus, & clientelis complecteretur. Deinde, quæ ex ipso commoda, utilitatesque, quas ex propinquis, & maximis suis, & familiæ opibus, res Polona captura esset, memoravit. Postremò ipsum juvenem omnibus regiis laudi-

A a iij

bus cumulavit. Exigentibus inde clamore omnibus, ut nomen ederet, Faciam, inquit, si hæc à vobis probari, & vos rebus, non nominibus addictos esse intellexero. Hinc de Gallis exorsus magniloquentiam Legatorum, & vanitatem promissorum irrisit, quæ tanta, atque ejus generis esse dixit, quæ ne si velint quidem Galli præstare possint. Efflagitantibus inde omnibus, ut promereret tandem, quem tantopere oratione extulisset, Ernestum, adeò averlis omnium auribus nominavit, ut vulgus Henricum nudum, & nihil eorum, quæ Legati polliciti essent, præstantem, quàm quemvis alium aureos montes afferentem, malle se fremeret. Tum Volscius vnus Senatorum, quæ dicta ab Episcopo erant, vehementer refutavit, & multis invidiosè in Austriam familiam conjectis, illam ipsam propinquitatem, opportunitatēque paternorum Regnorum, illas ipsas opes, & affinitates, quas Miscovius in præfidio, atque ornamento Poloniæ ponebat, opprimendæ eorum libertati fore, si Ernestum sibi Regem imponi paterentur, disservit. Henricum deinde laudibus ferens, non Regium solùm genus, sed Regiam indolem, humanitatem, liberalitatem, bellicæ rei scientiam, victorias, decoraque bello parta magnificè percensuit. Atque in hujus sententiā adeò discessum ab omnibus est, ut perseverantem Episcopum in sua, ad extremum etiam familiares, & domestici ministri desererent. Tantum præjudicata opinio ad mul-

titudinis animos impellendos valet, ut in Erne-
 sto, quæ amplificando ornandoque Poloniæ Re-
 gno haud dubiè erant, patris, & familiæ opes,
 eas ad invidiam, suspicionemque tyrannidis ver-
 terent; de Henrico etiam, quæ ab ipsis Galliæ
 Legatis jactata, quæque vanus distulerat rumor,
 credita pro veris omnia, penitusque accepta
 sint. Sic quæ allicere, ac pertrahere ad Ernestum
 rem debuerant propinquitas, & mutua finitimo-
 rum Regnorum opportunitas, & ipse adolescens
 visus, cognitúsque multis, ea maximè avertère;
 Henrico ipsum intervallum tot interjectarum
 provinciarum, quod maximè nociturum peti-
 tioni suæ ipsi crediderunt Galli, solum propè rem
 juvit. Regem enim longè ab domo petitum,
 nec ullis propriis, quas in promptu habiturus ef-
 fet, opibus, & quæ de ipsius laudibus fautores
 disperferant, iis vim, fidemque longinquitas addi-
 dit, natura famæ, quæ fluminum instar quo lon-
 giùs à fontibus labuntur, & majores eundo vires
 colligunt, cuncta in majus ex longinquo affert.
 Etsi ex omnibus tribubus pars longè maxima Hen-
 ricum Regem dixerat; tamen quia & Ernestum
 quosdam, quosdam Sueciæ Regem, haud negli-
 gendum numerum Piasum postulasse constabat,
 quo in vnum ab omnibus consentiretur, placuit
 de singulis iis ad Senatum referri. Cum opinio-
 ne plures Piaso studere compertum esset, neque
 is facile refutari oratione videretur posse, hæc
 ad eum explodendum ratio à Catholicis est inira

Primò postulatū , vt nomen profiteretur , palàmque peteret , quicumque idoneum se Regno putaret , quo de eo ius suffragii ferendi tribubus fieret. Audente profiteri nemine , etenim impudens videbatur eximium se , dignumque iudicare , cui dominatus in ceteros mandaretur : & hæreticis pudore impediri homines , nec ausurum id de se facere iudicium quemquam , & ab ipsis deligendum , consensuque cogendum accipere Regnum è Principibus vnum dicentibus , responsum est , vt quando nemo de se profiteri auderet , ederent ipsi eorum nomina , quos maximè aptos Regno censerent. Cùm diu , ne quem nominarent , pugnassent , coacti tandem flagrantium consensu , primùm quidem quos minimè fieri volebant , Catholicorum aliquot nomina ediderunt : quibus abnuentibus omnibus , eorum „ vnus ; Ego verò , inquit , vestra isthæc in me studia vobis remitto , qui me haudquaquam vllâ re „ ita excellere alios puto , vt præponi omnibus debeam , aut adeò velim , neque me quisquam ei „ oneri subiciat , quod ferre cuiusquam privati humeri non valent. Idem dum de se quisque prædicaret , etiam quorum non ignota cupiditas , atque ambitio erat , pudore deterriti , abstinere. Nam & in ludibrium adducta res est , aliis alios , & humillimi , & indignissimi cuiusque nomen per jocum , ac risum subicientibus. Ita Piastus Regno , hæretici suâ spe dejecti. Creati inde novem viri , qui de Henrico , & Ernesto , & Rege Suecia

ciæ in Senatu disceptarent, ternique mandatam
 cujusque causam agerent; Henrico Cujaviensis
 Episcopus, Sandomiriensis Palatinus, & Castella-
 nus, Gedanensis; Ernesto Episcopus Plocensis,
 Palatinus Mariemburgensis, & Castellanus Lu-
 blinensis; Sueco, Cracoviensis, Ravenfis, & Podo-
 liæ Palatini sunt dati. Ab his repetita eadem, quæ
 in sua quisque dixerat tribu, & Episcopus Plocen-
 sis gravissimâ oratione, cum lenire, ac trahere ani-
 mos ad Ernestum, cujus etiam depictam imagi-
 nem Senatui ostendit, tum deterrere ab aliis est
 conatus. Sed potius ipse laudem constantiæ, at-
 que eloquentiæ tulit, quàm moverit quicquam,
 aut Senatum, aut Equitum multitudinem, quæ
 Senatum coronâ circumdederat; quin sæpè fremi-
 tu aspernantium orationem ejus est interpellatus.
 Hæreticos, & maximè Palatinum Cracoviensem
 Regem Sueciæ commendare conantes, interfatus
 Cochevicius adeò acribus verbis futilem spem
 illius est infectatus, ut mentionem de eo ampliùs
 facere nemini opus fuerit: at Cujaviensis Episcopi
 pro Henrico dicentis oratio secundissimis auri-
 bus à multitudine accipiebatur; quæ identidem
 obstrepens aliis huic mirificum silentium præ-
 stabat, dictaque ejus non assensu solum, & ap-
 probatione, sed clamoribus lætis, plausûque pro-
 sequebatur. Atque adeò illi animis, studiisque
 favit, ut quoties reclamandum, plaudendumve
 orantibus esset, signum ab eo acciperent, suda-
 riolumque nunc fronti, nunc ori admoventi ob-

Bbb

sequerentur. Satis igitur perspectâ multitudinis voluntate, conclamatum vndique est, vt redirent in suam quisque tribum, vnâque inde sententiam ad Senatum referrent; sic principibus Nobilitatis pro Henrico adnitentibus, cû in Senatum reditum esset ad 1v. Id. Maii, Henricum omnes Regem dixerunt, præter Cracoviensem Palatinum, & aliquot hæreticorum Principes, qui ne assentiri cogerentur, Senatu egressi in sua se tabernacula receperunt, accepturos eum Regem, quem Senatus consensu declarasset, denunciantes. Jus Regis renunciandi, more antiquitus tradito, est penes Archiepiscopum Gnesnensem, qui idem præses est publici consilii. Is quia nox disceptantes oppresserat, non videri sibi dixit Regem noctu renunciari debere, & rem in sequentem diem distulit, qui dies, quia festus Pentecostes fuit, haberi Senatus non potuit. Atque hunc Archiepiscopi errorem penè magno malo Republica luit. hæretici enim hoc nacti spatium coiverant, & consilia disturbandi comitia agitarunt. Ac postera die vocati in Senatum venire recusarunt, privatûque cœtum suorum apud Firleium, Palatinum Cracoviensem habuerunt. Hæc secessio in exitiosam seditionem, bellûque erupisset, si hæreticis pares turbidis, infensisque animis vires fuissent. Nam Catholici adeò illâ defectione sunt irritati, vt non jam verbis certandum, sed vi domandam contumaciam, subigendosque omnes, Senatûs au-

auctoritati parere clamantes, Senatu se ad expedienda arma proripuerint: & Corchevicius aenea tormenta produci, quorum haud negligendam copiam adduxerat, & suos capere arma, & conscendere equos iusserat. Idem Laschius, idem alii Catholicorum Principes fecere, quibus alacer, & cupida pugnae Masoviorum egregia manus se conjunxit. Hi omnes medio in campo, instructis turmis, ac directâ acie paratam vim separantibus à Senatu consilia, & Regem consensu creatum abnuentibus, ostentavere. Hæretici quoque armati campum tenebant; sed neque numero, neque animis pares haud temerè arma, atque vim experturi videbantur. Seniores Principum, & Episcopi hinc Catholicos rogando, ut vi abstinerent, hinc monendo hæreticos, ne consilia ab aliis dissociarent, rem præcipitem sustinuerunt. Ad Catholicos, & maximè Laschium, & Corchevicius exorandos, apud quos summa Commendonis erat auctoritas, ego quoque ab Episcopis sum adhibitus; uterque quietum expectare me exitum rei iussit, non enim ad eandem illam esse sumpta arma, sed ad metum adversariis injiciendum, quo incusso non dubitabant eos in potestate Senatûs futuros, neque eos spes fefellit. Hoc enim subacti metu hæretici, depositisque utrimque armis in concordiam reditum, & Senatu coacto, Henricus Rex ab Archiepiscopo est renuntiatus. Acciti post hoc Galliarum Regis Legati, atque in Senatum introducti, in leges Poloniae

conceptis verbis designati Regis nomine jurarunt, quod factum circumfusa multitudo plausu prosecuta latis clamoribus fausta novo Regi precatur, Palatinus Cracoviensis inter tumultum, strepitumque confusæ turbæ, quæ mixta Senatoribus rentorium impleverat, à Monluco Legatorum principe in id quoque jusjurandum exegit, nemini prisca religionis cultum deseruisse fraudi, pœnæque futurum. Id cum Archiepiscopo renunciatum esset, rediens properè, eò ubi hæc agebantur edixit, Regem nullâ nisi quæ communi consensu lata esset, lege teneri. Designati inde viginti Legati, qui ad Regem è Gallia in Poloniam deducendum mitterentur; cujus legationis principes fuere Adamus Conarchius Episcopus Parnaviensis, & Albertus Laschius Palatinus Siradiensis, & Nicolaus Radgivillus Dux Eliciensis, qui diversi omnes, quâ cuique commodum fuit, Metim nobile oppidum Lotharingæ convenere, atque inde vno agmine Lutetiam Parisiorum petiere.

De discessu Commendoni è Polonia, & de mora adventus Regis.

CAPUT X.

COMMENDONUS creato Rege non Catholico solum, sed propè in castris, atque armis, quæ ab ineunte ætate adversus Catholicæ

pietatis hostes induerat educato, hæreticorum conatibus egregiè semper retusis, rectè omnibus, & è Republica administratis legationis suæ munere summa cum fidei, religionis, prudentiæ gloria expleto, per litteras à Pontifice Maximo postulavit, vt sibi decedere Poloniâ, atque redire in Italiam, Romamque liceret, quando adventum novi Regis expectare longum videretur futurum, qui neque itineri se per tot feroces, & infestas Germaniæ gentes committere, nisi conciliatis priùs, exploratisque Regulorum animis, per quorum fines transiturus esset, neque è Gallia movere sine magno molimine apparatuque rerum posset. Et Pontifex quamquam cupivisset, vt Commendonus Regi novum ineunti Regnum, operâ, consilioque, cuius ille indigens videbatur, futurus adesset, & Galli ipsi id eum magnopere rogarent; tamen post diuturnam biennii ipsius in ea legatione moram, negare tam bene de Republica merito, tantis laboribus, ac tam insigni opere perfuncto reditum, non est visum. Datis igitur ad eum litteris, & amplissimis verbis fide, virtutisque ejus collaudatâ, quâ effectum esse aiebat, vt in tantis opibus, audaciâque hæreticorum Catholicum sibi Regem gens imprimis nobilis delegisset, ei permisit, vt suo arbitrio vteretur, siue Romam redire, siue expectare in Polonia adventum Regis, eumque bonis, atque utilibus consiliis ad novum Regnum salubriter habendum imbuere mallet. Si decedendum sibi statuisset, tum me Pon-

tifex in Galliam ad Regem proficisci, tum de omnibus rebus edocere, & cum ipso in Poloniam redire, & initiis ejus præstò adesse jubebat. Sed Commendono satius visum morari me in Polonia, donec profectum è Gallia Regem allatum esset, vt turbidis adhuc rebus, ne hæreticis si occasio daretur satis quieturis, esset interea in Regno, qui ex Pontificis Maximi auctoritate monere, si vsus posceret, & excitare Episcopos, Catholicosque posset, ne quid per negligentiam aliorum de jure sacrorum, ac religione secus consuleretur. Decedentem è Polonia Commendonum, gentis Principes primùm retinere conati; deinde certatim omnibus officiis humanitatis, atque observantiæ abeuntem sunt profecti, tantùmque ejus remansit in ea gente nomen, tanta veneratio, vt nunc quoque memoria dictorum, factorumque ejus colatur, vsurpeturque ab iis. Et nuper post Stephani Regis mortem in edicto publicè proposito rem auctoritate firmantes, solitum id à Commendono dici præfati sunt. Eodem tempore Legati Polonorum Lutetiam venere, tantis ab vniversa Gallia, Regibusque accepti honoribus, quantum ad se redire gloriæ ex tam clara legatione, & legationis causa haud vanâ æstimatione rebantur. Et præbuere Legati spectaculum non numero solùm suo, comitumque, sed ipso etiam cultu, atque ornatu novo, inusitatoque Gallorum oculis; cùm enim ferarum pellibus, quas magno parant pretio, caput, corpusque amicti erant,

tum auro, purpurâque, & gemmis ipsi, equique fulgebant. Reddunt inde Henrico Senatusconsultum, quo ipse ad accipiendum Poloniae Regnum vocabatur, & iusjurandum suo more in patrias leges exigunt. Quo accepto fœdum inter Legatos certamen est ortum, in quibus erant hæretici aliquot primarii, homines à sociis ad id ipsum missi, cum hi permitti sibi de Deo, ac de religionibus liberum sentiendi arbitrium, atque in id iusjurandum jurari, quod Legati ejus in Polonia jurassent, postularent; Catholici negarent aliis, quàm quæ publicè offeruntur legibus, Regem obligari debere, aut privatorum postulata eximere de publico jure quicquam posse. Cum hæretici solito clamore, ac tumultu rem agerent, Rex ita iis morem gessit, ut se cum in Regnum venisset statutum consensui, ac voluntati Senatûs de ea re diceret. Secundum hæc Poloni epulis, festisque ludis armorum, equorumque, & nobilium fœminarum choreis, aliisque Regiæ Galliæ voluptatibus culti, & ipsi lætabantur illo Regum, Reginarumque more sese liberali, ac benigno alloquio usque in omnia familiaritatis jura cum suis pariter, & cum hospitibus miscerent. Donna quoque Legatis regali munificentia singulis data, nec ullum in eos comitatus, & liberalitatis officium prætermisum. Agi inde de discessu Regis cœptum, Catholicis Legatis monentibus præsentem Rege indigere Poloniam, resque ibi ex recenti comitorum, atque interregni jactatione

adhuc in motu esse, nec nisi Rege viso quieturas. Et Galli dum advenas tantum viæ emensos ad petendum è sua gente Regem, advenarumque cultum, ac morem mirantur, & ad Galliæ gloriam vertentes rem sermonibus tollunt, læti & ipsi Legatos, ludosque concelebrarant. At ubi discedendum Henrico, appararique profectionem videre, tum animum ad cogitationem rerum suarum contrahunt. Et Catholici eo duce usque à puero, omnibus cum infesta Ugonotorum factione bellis feliciter usi, omni vi illum in Gallia retinebant. Quid enim ei amplissima fortuna, » opulentissimo in Regno nato, quæsito in ultimis » terris, ac propè alio in orbe Regno opus esse? Et » cui dubium videri possit, solutusne ipse in suos » imperium habeat, an à suis promptius, obediens » tiusque illi pareatur, eò se abduci ab domo, à » patria, ab tot fidelissimis amicis, carissimisque » rebus sinat, ubi arctissimis legum vinculis obstrictus, non Rex, sed nomen inane, ac ludibrium » Regis sit futurus, ubi à barbarico Senatu obsessus, » ac veluti captus, non publicæ pecuniæ, non pacis, non belli, non denique sui ipsius jus, atque » arbitrium sit habiturus. Et quod gravius sit, unde » de reditu ei liber in Galliam, si patriæ necessitates revocent, non sit futurus. Quid si fratrem » carentem liberis, nec firmâ valetudine, defungi » fato contingat? an dum ipse longè gentium agit, » neminem in Gallia fore novæ spei, novæ potentia » inhiantem credat, qui minorem natu fratrem, ad

ad Regni cupiditatem sollicitet? Cùm eum jam
 nunc haud obscuris discordiæ, atque æmulatio-
 nis seminibus ab Ugonottis imbutum constet?
 Moverunt his sermonibus animum juvenis, &
 jam segniùs iter instruebatur, morandique ac dif-
 ferendi causæ quærebantur, jam Poloni ipsi sen-
 ferant refrixisse in Henrico studium profectionis,
 ac propè sordere ei Regnum, quod sibi tantis via-
 rum, rerumque incommodis esset habendum.
 Sed cùm Regi fratri, matrique indignum, & in-
 delebilem notam levitatis habiturum videretur,
 magno studio petitem majore penè delatum fa-
 stidire Regnum, ac per molliem, atque desi-
 diam objicere, & gentis nobilissimæ spem, ex-
 pectationemque frustrari, auctoritate suâ evicerunt,
 ut porro itineri instaretur; quam quidem in rem
 immanis est pecunia insumpta, gravisque Galliæ
 Polonica hæc actio fuit. Cùm igitur stetisset profe-
 ctionis consilium, non tamen priùs à Parisiis mo-
 vit Henricus, quàm cum frater in suorum Con-
 silio Legatis Poloniæ, & matre, & proceribus
 coram, hæredem, ac successorem Regni Galliæ, si
 prior ipse sine liberis decessisset, declaravit. Tum
 præmissis qui à Cæsare, ac Germaniæ Regulis fi-
 dem acciperent, tutum per eorum fines transi-
 tum fore, iter est ingressus. At in Polonia id mo-
 dò nunciatum erat, venisse in Galliam Legatos,
 magnificentissimæque acceptos à Regibus esse.
 Expectatio inde adventûs ejus tenebat hominum
 animos; & res poscebat, & ex re spes erat, Re-

C c c

gem nihil sibi ad iter moræ facturum, nec quicquam discessui suo præversurum. Sic affectis, & jam intrasse Germaniam eum, & multum viâ progressum credentibus, (nam quintus post eum renunciatum Regem mensis excefferat) missus è Lutetia nuncius litteras ab eo attulit, quibus Senatui de Regno ad se delato gratias agebat, erantque litteræ cæteræ quidem ad tempus apte scriptæ, sed nulla cum mentione discessus sui. Id verò tantum toto Regno animorum motum fecit, vt incertiores tum Regem, quàm antequam crearetur, haberemus. Nam hæretici arreptâ occasione ad quam semper intentissimi excubant, effictis etiam, atque ementitis litteris rumores incommodissimos disperferant. Nunc impediri Regem novis Galliæ motibus, nunc aspernari Regnum, ad quod nisi immensis sumptibus, infestisque itineribus pervenire non posset, nunc inopiâ pecuniæ laborare, eaque à populis Galliæ corrogandâ occupari, nec nisi insequenti æstate venturum. Et adhæc ipsum, morēsque ejus carpentes, nunc mollem, atque amoribus deditum, nunc sævum, auctoremque omnium Galliæ seditionum distrahebant, idque adeò licenter, vt in sacris, cœtibusque suis, palam hortarentur concionem, Deum precari, vt talem Poloniâ Regem averteret. Coitiones quoque ab iis cœptæ fieri, & haud dubiè novis rebus studeri: languebant ex his bonorum spes, & cùm rumoribus mora Regis fidem adstrueret, nec hæreticos crederent ausuros ei

tam apertè maledicere, ac malè precari, nî non venturum exploratum haberent, multietiam Catholicorum, vt impetu animi potiùs, quàm certâ ratione patrata ponè pœnitentia sequitur, nova consilia respiciebant: vt nobis magnum negotium fuerit penitus diffidentes quosdam erigere, & continere, ne ex fama vanissimè orta, aut arte adversariorum dispersa, de summa Republica statuerent: nec fisci potuisset res, nisi præmissi à Rege Joannes Sborovius vnus Legatorum Poloniae, & Rambouilletus Gallus offusas credulis animis suspicionum nubes, adventu suo dispulissent. Et Sborovio in Senatu non profectum modò Lutetiâ Regem, sed de præstantibus ejus animi, atque ingenii ornamentis multa prædicanti, eo plus fidei fuit, quod erat ipse inter capita hæreticorum longè acerrimus Christianæ religionis hostis, etsi Andreae fratris, de quo suprà à nobis mentio facta est, auctoritatem secutus, suffragatus Henrici Regno fuerat. Hi labantes spes Catholicorum in præsentia sustinuerunt, hæreticorum cohibuerunt. Sed penitus hos repressit, & reliquos confirmavit adventus Cracoviam Joannis Cotchievicii, qui iisdem primò rumoribus, nam in Lithuaniam quoque pervaserant, deinde meis, atque Andreae Sborovii, qui vnus omnium constantissimè pro Henrico stetit, communibus litteris excitus, quibus quàm sustulissent adversarii animos, quàm nostri dimisissent, certior fiebat, in Poloniam contenderat, & ex publica Lithuanorum auctorita-

te, suâque quæ haud minor quàm publica erat, auditum in Lithuania dixit esse novis rebus studentes quosdam infirmare, atque adeò, si possint, infringere creationem Regis conari, & non venturum eum in Poloniam multitudini persuadere. Id neque ab se, neque à Lithuanis facillè creditum, quippe tam improbum civem esse quemquam existimari non debere, sed si quiescent, qui patriæ fideique obliti talia moliri, atque ea semina discordiarum ac seditionum jacere auderent, quæ haud dubiè perdendæ Reipublicæ essent futura, hos sibi, ac Lithuanis omnibus pro communis salutis proditoribus hostibusque futuros. Regem illos ea gente, stirpèque sibi delegisse, ea ipsum specimina sui dedisse, ut sperare optimum jure possent, & hoc de illo consentientem famam polliceri, sed qualemcumque Deus dedisset, habendum, ferendumque iis esse, neque imitandi barbarorum morem pari levitate deferentium Regna, atque auferentium. Hæc periculum, ex dilato Regis adventu Poloniæ imminens, avertère, & ut quietè Rex expectaretur effecère, quamquam Februarius mensis sequentis anni, qui fuit M. D. LXXIV. antè panè effluxit, quàm ille Poloniæ fines attigerit.

*De quibusdam qua adventantem Regem
auctor edocuit.*

CAPUT XI.

EGO cùm egressum Galliâ transisse Rhenum
certis nunciis allatum esset, profectus Cra-
coviâ, conventisque ex itinere Archiepiscopo
Gnesnensi, atque aliquot Catholicorum Princi-
pibus, & à singulis acceptis ad Regem manda-
tis, ad sexcenta millia passuum obviam progres-
sus, in Saxonia illi occurri. Cum eo præter Po-
loniæ Legatos, quorum suæ quisque privatim
rei intendebat, nemo erat, qui Poloniæ rerum,
sed minimè qui hominum gnarus esset; nam è
tribus Legatis, qui ad petendum Regnum ve-
nerant, Lillius per Russiam, ac Valachiam per-
rexit in Thraciam, ut Constantinopoli apud
Regem Turcarum moraretur: Lansachius cùm
navim apud Gedanum conscendisset, sperans
maturiùs per Balticum mare, si venti aspirassent,
in Galliam se perventurum, à Rege Daniæ re-
tentus Copinagii fuerat: Monlucus (is princeps
legationis fuit) tam multis in Polonia se ingenti-
bus promissis obstrinxerat, ut cùm omnes non elu-
sisset solùm reversus in Galliam; sed quò suâ v-
nius operâ, industriâque carius æstimaretur à
Regibus, omnium reliquorum studia, meritâ-

Ccc iij

que malignè verbis elevasset, adeò in se Polonorum accenderat iras, ut Rex tutius, consultiusque esse statuerit eum in Gallia relinquere: gravior ob id adventus meus Regi, hisque, qui Regi in consilio erant, fuit; quippe ab experti odii, amorisque, nec privatim ulli, aut parti, aut homini addicto, certa omnia, atque ex vero hausta audituri aliquando videbantur, apud quos præsente, ac jubente Rege plenissime, quantum tenuitas nostra tulit, de tota illius Reipublicæ forma, statusque disserui; & quod juvenis ipsius auribus jucundum imprimis accidit, haudquaquam Regis vim, potestatemque tam mutilam, comminutamque esse ostendi, quam jactaretur à quibusdam, neque idem in cohibendo, moderandoque Rege jus, ditionemque, quod in creando Polonorum esse; quin permessa Regi rerum omnium arbitria, omniumque vitæ, ac necis potestatem. Ab omnibus enim tam civitatum, quam provinciarum Magistratibus, Judicibusque provocationem ad Regem esse, legumque eundem, & publici juris unicum interpretem, & Senatum consulere, non præscribere Regi, neque ipsum stare, sed uti Senatorum sententiis, quò certius quid optimum factu sit, statuatur. Decreta, consultaque deliberari à Senatu, à Rege fieri. Hunc rectorem, moderatorumque Reipublicæ, illum monitorem esse. Denique Senatum testem vitæ, actorumque Regis, non arbitrum esse, & ei non justo imperio in suos, sed

iniquâ dominatione , ac violentâ interdictum. Ad hæc neminem in Polonia honoris vllum titulum , quo à privato distingui possit , nisi beneficio Regis habere , ac ne copias quidem honoribus pares , neque enim illos , aut aliam , quàm Senatoris dignitatem nosse , aut Senatorium munus facile , nisi ex præfecturis , & Regionum bonorum procuratione tueri , neque hæreditario iure hæc à patribus transmitti filiis , sed vnico Regis munere dari. Igitur & legum arbitrium , & cum eo rem , famam , vitam omnium in Regis sitam manu esse , & honorum , & commodorum nullam cuiquam , nisi in eo spem. Atque his frenis facile Regem , quò velit , totam agere , continere , flectere , ac moderari Rempublicam. Publicam item pecuniam potestati ejus traditam , neque ad Senatum rationes , sed ad Regem à Quæstoribus referri : & Quæstores , & Senatores ipsum legere. Ergo summam in magistratibus mandandis , Senatoribusque legendis curam , cautionemque Regi adhibendam : suorum , id est , Catholicorum , qui maximè sui essent , optimos quosque provehendos , ornandosque magno studio , atque delectu , quo cæteri ad promerendam paribus artibus ejus gratiam excitarentur. Illud respuendum callidorum hominum consilium , qui hæreticos suaderent leniendos , præmissisque adjungendos sibi : id enim in nullam partem fidele , aut tutum consilium esse. Nam quod iis Rex tribuisset , dupliciter nociturum :

primò adversarios suos potentiores facturum, & in seipsum confirmaturum; deinde persuasurum eis, idque illos jactanter præselaturos, ipsum in eos non sponte, sed metu liberalem, ac munificum esse; qui enim conscii sibi sint animi alieni, infensique, ne ipsum quidem aliter in se animatum existimatu-
 rum. Atque hanc esse populorum de Regè opinionem, longè importunissimam, si beneficia metu, ac necessitate extorquenda, non fide, atque obsequio promerenda crediderint. Ad id illud quoque incommodum accessurum, quòd dum communes adversarios indulgentiâ, ac honoribus pellicere studebit, alienabit suos, qui debita sibi navatæ operæ, atque fidei præmia deferri ad alios æquo animo latu-
 ri non essent. Contemnenda illi, deridendaque hæc terricula monentium, si Catholicos vnos complectatur, vnis maximè vtatur, periculum ab hæreticis ei fore: quod periculum? aut à quibus, aut quo duce? aut quibus viribus? quin si omnes intelligent, eum Rempubicam non nisi Catholicis commissurum, ipsi quoque hæretici Catho-
 lici fient, ac si se ipse indicarit, & honores, præmiâque bonorum, & dicto audientium, non seditiosorum, & contumacium fore declaraverit, brevi hos spiritus, quos Augusti negligentia priùs, deinde corrupta mens aluit, fractos, submittentesque se visurum. Hic vnus Gallorum: At tu,
 » inquit, hostili esse animo Regem in omnes hære-
 » ticos vis! eosque tuâ sententiâ exigis Regiâ, ac
 totâ

totâ Republicâ expellis, quod nisi bello, & ar-
 mis fieri non videtur posse? Ego verò, inquam,
 nihil hostiliter censeo in eos consulendum; ne-
 que enim vi, atque armis est opus, ubi idem le-
 ge, atque disciplinâ assequi possis; ac ne abigi
 quidem Regiâ quemquam volo: hoc sentio, hæ-
 reticos comiter à Rege esse habendos, atque ex-
 ploratâ spe non solum gratiæ, sed quæ gratiam
 sequuntur, si perniciosos errores, & sectas, qui-
 bus Respublica scinditur, & infirmatur, abjece-
 rint; sin pertinaces esse, & in suscepta pravita-
 te perstare voluerint, tum jaceant, & hanc sal-
 tem pœnam ferant, ut desertæ Catholicæ pieta-
 tis culpam honori sibi fore non sperent: atque
 hoc lenissimum, & maximè præsens hujus mali
 remedium esse, & in manu situm Regis. At cum
 omnes magistratus, honorésque melioribus, pro-
 batoribusque mandandos, nec in Senatum,
 nisi spectatæ fidei viros legendos, tum summam
 curam, delectumque in Episcopis Regi esse ad-
 hibendum, in quo pariter & populorum, & ipsius
 ageretur salus: hos enim Senatûs & dignitate,
 & auctoritate Principes esse: hos provincialium
 conventuum, & omnis publici consilii præfides:
 hos sacrorum, ac religionis Antistites: hos de-
 nique patres, pastoresque omnium esse, ut im-
 probum Episcopum designare Rex non possit,
 (quando deligendi eos jus usurpatione superio-
 rum Regum ad ipsum reciderit) quin se gravi
 crimine, noxâque Deo obstringat: & malos

Ddd

Episcopos graves sæpè adversarios experiturum : bonis semper obsequentibus, semper sui, ac Reipublicæ studiosis vsurum. Per hos in Senatu, per hos in provinciis omnia, quæ velit, quæque utilia Reipublicæ sint perfecturum : in summa, maximum ad omnia momentum ipsi in Episcopis fore, eoque plus curæ, studiique in iis cooprandis adhibendum esse. At cum hoc studiosè curandum, tum non negligendum illud esse. Ab singulis præfecturis, in quas est omne divisum Poloniae Regnum, Legatos ex equestri ordine ad publica concilia mitti solere, (terrestres nuncios ipsorum linguâ appellari) & ab Equitibus (plebem enim servorum loco habitam in nullam Reipublicæ partem admittunt) cujusque præfecturæ hujus rei causâ coactis creati vnum, aut plures, ut visum mittentibus fuerit, & antea quidem hos ad id modò mitti solitos, ut consultata Senatus acciperent ; & ad suos quisque renunciaret, ne qua pars Regni, quæ publicè decreta essent, ignoraret. Sub Augusto Rege tantam auctoritatem assumpsisse sibi, ut cuncta pænè sub arbitrium, ditionemque suam contraxerint, simillimique evaserint Tribunis plebis veteris Romanæ Reipublicæ, quorum potestas regendis ab injuria potentiorum civibus inventa, turbandæ, vexandæque civitati plerumque fuit. Eandem enim viam ingressos terrestres nuncios, & præscribere Senatui, quæ decernenda sint, & decretis intercedere audere, & turbulenta inde confi-

lia sapè prodire ; & inter hos plurimùm hæreticos audaciâ , ac seditiosis orationibus valere. Horum minuendam paulatim auctoritatem , cohibendâque licentiam Regi esse , ac in præsentia dandam operam , vt Catholici , & sui , & Reipublicæ cupidi , non turbulenti , ac novarum rerum machinatores ad concilia mitterentur ; quod vt fieret , excitandos , ac beneficiis invitandos Catholicos , ne id ipsi munus refugiant , nec vitandi causâ turbas , & contentiones cum hæreticis , domi se contineant , & publicos provinciarum conventus obire negligant ; sic enim fieri , vt Rempublicam à melioribus desertam hæretici invadant , & sapientium munera audaces præripiant. Quòd si ipse Catholicos monuerit , ne se , operamque suam inertem , aut certè indecoro otii studio subtrahant Reipublicæ , & navos inde , industriæque honoribus , ac præmiis illexerit , brevè totam in Catholicorum manus rem Polonam venturam , brevè hunc novarum opinionum amorem restinctum iri , & omnes suâ sponte obsolescentes hæreses brevè interituras , cunctâque inde auctoritati , ac nutui ejus paritura. Sed enim ita secum statuere eum debere talem Senatum habiturum , qualem ipse fecerit , non legendo solùm eum , sed exemplum ex moribus suis præbendo , neque Senatum solùm , sed vniversam Nobilitatem ad ipsius se similitudinem , morèmq; formaturum ; vnos enim ex omnibus gentibus maximè Regum suorum imitatores Polonos esse. Duarum igitur

Ddd ij

rerum specimina statim in ipso eluceant; primò
pium se, metuentemque Dei, & in Catholicæ
religionis cultu, divinisque ceremoniis diligen-
tem, observantemque præstet, quâ vnâ re tan-
tùm ad sanandas, & ad Ecclesiæ auctoritatem
revocandas hæreticorum mentes profecturum se
speret, quantum multi simul Doctores, & sacra-
rum litterarum scientiâ, & dicendi facultate ex-
cellentes effecturi non essent: deinde bellicarum
rerum studiis deditum animum præferat: de his
differentes & libenter audiat, & vltro sermones
provocet, juventutem in militaribus exercitatio-
nibus assiduè habeat, decurrentes in equis, aliâ-
que militiæ simulacra edentes, quibus gens suâ
apte naturâ dedita, vel sub negligente talium re-
rum Rege exerceri est solita, & spectet libenter,
& edoceat, in morémque patrium aliquid insti-
tuat, & ipse talibus ludis, quod ejus & ferre,
& postulare ætas videretur, sæpè & intersit, &
præsit. Mirum quantum hæ parvæ res, & gratiæ
illi, & auctoritatis apud vniversam gentem fa-
cturæ sint; mirum quantum & in restituenda re-
ligione, & in revocanda militiæ disciplina vali-
turæ. Adjeci inde ex consilio Commendoni, vt
primo quoque tempore belli adversum Moscos
æternos Polonorum hostes, & exercendæ, con-
tinendæque in militari disciplina genti natos,
gerendi cogitationem fusciperet: ad multa id a-
ptum consilium videri; primùm enim Imperia,
& Regna nullam rem æquè tueri, ac Regum

COMMENDONI CARD. 399

ipforum nomen, atque famam, maximè si bello
parta fuerit. Deinde Regi novo longinquo, alie-
nigenæ, genere, ætate, expectatione florenti, quæ
res alia Regnum confirmet, nisi quæ peperit?
Quam commendationem sui præsentis appetat a-
liam, nisi per quam absenti Regnum concilia-
tum sit? Bellum initio Regni susceptum non ad
opinionem modò hominum gloriosum, sed mu-
niendis domi rebus propè necessarium à peritis præ-
sentis rerum Status Poloniæ duci, ut si quies, & pax
teneat, nulla satis efficacia remedia sint, qui-
bus sanari, ac stabiliri Regnum posse videatur.
si enim illæ gentes diutiùs in eo otio, luxúque,
quo marcescerent, relinquerentur, alterutrum
sequi necesse fore, ut aut intestino morbo con-
tabescerent, aut externâ aliquâ vi conciderent.
Bellum omnia hæc turbulenta consilia, quibus
crescere ex commota, atque inquieta Republica,
quidam volunt, concocturum, discussurumque,
idem erudita illa pocula, inter quæ de divinis re-
bus quærunt, differunt, statuunt, exhausturum,
ipsâsque hæresum radices, quas otio natas, li-
centia, intemperantia, luxus, convivia aluere,
disciplinâ, atque bello excisas, funditúsque extir-
paras iri. Id suam Reipublicæ formam, id pristi-
nam legum, Magistratuum, Regis reverentiam
pravâ consuetudine delapsam redditurum, id pro-
pagando imperio viam aperiturum; id verendam
majestatem nominis sui Polonis simul, ac finiti-
mis Regibus populisq; facturum; id denique

D d d iij

expeti vulgò poscique ab omnibus, præter eos-
dem illos quibus seditiosa domi conciones, con-
ciliâque honori, atque emolumentò sint. Huic
communi studio latantium nactos se aliquando
Regem, quo duce superiorum annorum incom-
moda Augusti ignaviâ accepta vlciscantur; nisi
» respondisset Rex, verendum esse, vt satis gloriæ
» partum in Gallia foret; si enim se iis conciliorum
» fluctibus, quæ alia ex aliis nascuntur, committat,
» si illis laqueis irretiri, ac circumveniri se patiatur;
» hæsurum implicatiorem, quàm vt faciliè inde se
» vñquam expedire, atque extricare possit. Mate-
» riam autem belli, causâque nec defuturam, & de
» eventu, nisi res oscitanter administrarentur, dubi-
» randum non esse, quippe rem cum hoste viris, armis,
» arte militiæ longè impari fore. Hoc postea con-
silio vsus Stephanus Rex, qui Henrico successit
rotâ Livoniâ expulsis Moscis, pacatâque perno-
bili provinciâ, magnum nomen suum per om-
nem Europam fecit, atque homo novus, nec
privatâ solum, sed etiam tenui fortunâ ortus, Po-
lonos severiori imperio, quàm si natus Rex eorum
esset, plures inde annos rexit. Lætus hæc differentem
audivit Henricus, sed nihil libentiùs, quàm &
Commendonum aggrediendi belli auctorem esse
sibi, & Regiam vim non vsque ad eò constrictam
hebetemque esse, vt inculcatum ei à quibusdam
fuiſſet. Percunctatio inde Regis, amicorûque
de singulis panè Principibus fuit, in qua juvenis
sensus enituit sanè egregius, qualis quisque ef-

COMMENDONI CARD. 401

set, haud aliâ re magis, quàm religionis fide distinguentis, ac nihil prius quàm Catholicus, an hæreticus quisque esset, quærentis: & nos quidem cùm ingenium vniuscujusque morésque, tum quæ inter ipsos conjunctiones, atque vnde vnitæ, quæ item simultates, quæ inimicitia, quibus ex causis; qui verum studium Regi in commitis præstitissent, qui adversati palàm fuissent, quorum probata fides, quorum suspecta fraus esset, qui statim admovendi rebus, qui spe alendi, qui denique cavendi, quique amplectendi viderentur, abunde differuimus. Atque hæc nosse Regi adedò jucundum fuit, vt scripto comprehensa tradi vtique sibi voluerit; nec destitit inde, vt quidquid in deliberationem venisset, à nobis quid sententiæ haberemus, exquirere.

De adventu Regis, ac de diademate illi imposito, ac de fuga ejusdem.

CAPUT XII.

TRIGESIMO inde die Cracoviam est ventum ad primos Regni fines Francofordium inter, & Mieseriziam Cujaviensis Episcopus, & decem cum eo Principes à Senatu legati, advenientem acceperunt Regem frequenti, ac splendido comitatum agmine: multi enim Nobiles Poloni, alii privatim officium in Regem occupantes,

alii Legatos secuti, cum delectis quisque equitum turmis aderant. Conspecto Rege equitatus flexit ad dexteram, omnéque collium clivos, quantum patebat conspectus, & erant ad quindecim millia equitum, extensis longo ordine alis occupavere. In sinistra Germani constiterunt, tria millia equitum erant, Regem honoris, ac praesidio causa profecuti, ac redituri domum perrexere, & ipsi intra suos fines aciem struxere, ostentaveréque Regi. Utrosque spectantibus nihil simile videbatur: Germanis graves equi, & in sua terra nati, ac fere nigri, nigra ocrea, nigra vestis, brevisque, & vniufmodi: ipsi item vultus nigri, & inculta, ac promissa barbâ truces: unde eorum linguâ *Suarzreiteri* dicuntur: arma quoque eadem omnibus, oblongus gladius, ac bini equorum ephippio pendentes sclopi, & quidem praeter hæc ferreum malleum eodem ephippio suspenderant. Apud Polonos cuncta variabant, non equi, non cultus, non armatus idem, equis ipsis nec color, nec genus vnum, & quamquam equorum nulla feracior terra, tamen tanto eorum studio gens tenetur, ut è Thracia, ex Italia adducti, ac magno comparati pretio multi viferentur, quibus nobiliores Equites infidebant, aut sine sessore in pompam loris ab agafonibus ducebantur. Ornatus quoque multiplex, aliis patrius, aliis Ungaricus, aliis Scythicus, permultis Italicus, quibusdam & Gallicus: tanta genti inest libido exteros imitandi: eadem in armis dissimilitudo, his Scytharum

tharum pharetra, & arcus, & acinaces; illis Epirotica hasta, & longum, & in alæ modum scutum; alteri lorica, & galea; paucis graviora arma; ut enim variâ, ita levi omnes, & expeditâ ad cursum, agitationemque equorum armaturâ lætantur. Ne in corporis quidem cultu similes erant; quidam capite tonso, quidam raso; capillati alii, brevis aliis coma; promissa his barba, illis præter superius labrum penitus abrasa: cunctis ad eum ferè habitum sese affingentibus, quem in suos quisque fines attingentibus populis conspexissent. Sed hæc ipsa varietas hanc in cærulea veste turmam, illam in viridi, aliam in rubra, omnes variarum ferarum pellibus, & serico, & auro splendentes, totamque versicolorem aciem procul spectantium oculos quâdam admiratione tenebat. Et Henricus illo aspectu militarium virorum, atque illo omni in honorem sui apparatu, & mixto tubarum cantu, ingentibus, lætisque clamoribus, quibus latè cuncta personabant, venerantium, ac veluti amplectentium advenientem Regem suum, adeò est delectatus, ut tum demum Regem se sibi visum esse fateretur. Cujavienensis Episcopus, cæteri que Legati coronâ nobilium juvenum circumdati viso Rege omnes equis descenderunt, & ipse conspectis iis propius accedens exilivit equo, summittentésque se ad genua, patre Episcopo appellato, perhumaniter singulos est amplexus. Hic habitis mutæ gratulationis orationibus, datâque iis, qui adire volue-

Ecc

runt, dexterâ, reperitis equis, ac Germanis cum donis domum dimissis, ire perrectum est, adeo lætis aspectu, oratione, comitate novi Regis omnibus, ut secunda illi, faustaque non sonu vocis, plausuque magis, quam animis, & votis precarentur. Incessit inde per confertas multitudine vias, offusis undique ex urbibus, agrisque virorum, mulierumque agminibus, passimque Nobilibus cum instructis equitum turmis occurrentibus, & Cracoviam sub finem Februarii pervenit. Atque hinc biduo post, nequicquam variâ arte rem impredientibus hæreticis, qui per speciem muniendæ libertatis, novas ei imponere leges, & Regiam vim novis arctare, constringeréque vinculis cupiebant, diadema Regi solemnî ritu ab Archiepiscopo Gnesnensi est traditum; neque enim verè Rex quisquam, nisi illo accepto insigni, legibus eorum habetur. Tum de præmiis pro cuiusque merito dandis, & quæ tum præfecturæ, aut loca in Senatu vacua morte Senatorum essent, supplendis, aliisque publicis muneribus distribuendis agi est cœptum. Etenim eo biennio, quod propè ab excessu Augusti ad adventum ejus intercesserat, multi suo functi fato facultatis aliquantum remunerandi, quibus maximè delati Regni gratiam habebat, reliquerunt. Et ille quidem largè, ac munificè omnia est dilargitus. Sed cum hominum cupiditati, ac spei Respublica nihil sufficeret, & quæ dari poterant longè petentium, & pro debitis poscentium numerus supe-

raret, præter præsentis pecuniæ magnam vim, etiam de privatis suis vectigalibus Gallicis annua stipendia constituere permultis est coactus, ut hæreticorum quoque, & eorum, qui dignitati, ac Regno illius adversari fuerant, plerique ab facili, & neminem liberalitatis suæ expertem dimittere cupiente multa abstulerint. Nec tamen assequi ut cujusquam expleret spem potuit, etiam qui magna acceperunt, majora deberi sibi, ut de se quisque amplè, ac prolixè judicat, prædicantibus. Audire tum fuit graves, acerbâsque voces querentium gratiam sibi pro merito non redditam, & suis præmiis adversarios suos inflatos cerni indignantium. Et qui modò manus ad cælum tendentes gratias Deo agebant, quòd creandi eum Regem mentem Polonis dedisset, ipsùmque haud secus, quàm divinitus datum sibi, studiis, laudibusque ferentes colebant, & gloriabantur nullâ privatim spe, sed unicâ Reipublicæ charitate juvenem florentem annis, vetustâ Regum stirpe, Regiis ipsum animis, ex longè gentium diffusa terra ad Regnum accersivisse; tum veluti alii repente homines facti, seque, suumque infelix studium, & data suffragia execrabantur: adeò rem publicam verbis jactamus, re fructui esse eam nobis omnes volumus. Sed ubi nihil ampliùs, quod donaret, superfuit Regi, & eum proVectum studio bonitatis, ac beneficentiæ suæ quoque dilargitum, magnùmque alienum æs contractum constitit, damnatis querelis suis ad novam gratiam

Ecc ij

per obsequia, & cultum Regis promerendam, & priores spes novis officiis tuendas pro se quisque animum convertit. Jam Rex dimisso concilio, quod ad diadema ei imponendum frequentissimum Cracoviam convenerat, cum iis Senatoribus, qui huic consilio maximè visi sunt idonei, de bello inferendo Moscoviæ deliberabat, videbaturque Regni sui fundamenta bene, ac firmiter posuisse, cum repente properi è Gallia nuncii alii super alios attulere, Carolum Regem tabe consumptum diem suum obiisse, & Alansonium minorem fratrem, Rege Navarræ, hæreticisque impulsoribus, res novas moliri, agrèque à matre coerceri, quæ custodibus cum firmo præsidio militum appositis vtrumque apud se veluti captos asservaret: sed rem maturum reditum ejus exposcere, neque sicunctetur, aut impediatur, credi motum Galliæ sustineri diu posse; matrisque omnes litteræ filium obtestabantur, ut posthabitis omnibus rebus, quâcumque ratione posset, celeriter se Poloniâ explicaret; ipsâ enim suspicione non futurum in potestate sua discessum, magnopere spem, cupiditatemque incitari Ugonotorum, & vehementer ab iis fratrem ad capeendam fortunam, quæ offerretur, vacuum invadendi Regnum sollicitari. Confusus re subitâ Rex noctu cum paucis Gallis, quos fidelissimos habebat, summotis aliis, quid facto opus sit consultat; & cum pro nihilo jam Poloniæ Regnum duceret, nec discessui, ac celeritati quid prævertendum

censeret, ex eorum sententia nocturnæ fugæ con-
 silium cepit. Posterâ die avertendæ suspitioni
 adeuntes, solantésque luctum suum Polonôs be-
 nignè affatur, rediisse ad se jure hereditario Re-
 gnum Galliæ, eoque statu res ibi esse, vt præsen-
 tem se magnopere desiderent; ad eas consti-
 tuendas currendum sibi necessariò in Galliam
 esse: sed ita meritos de se, ac de nomine
 suo Polonos esse, vt eos charitate æquare patriæ
 suæ deberet, nec minorem sibi ejus, ad quod ac-
 citus, quàm in quo natus Rex esset, curam Re-
 gni habendam; eos ergo se, quæ ratio regendæ
 Reipublicæ, dum ipse abfuerit, statuenda sit,
 consulere. Qui eum creandi Regem auctores fue-
 rant, summâsque de eo spes ceperant, mœren-
 tes, attonitísque similes stabant; cæteri pro cu-
 jusque habitu animi sententias variabant. Omnes
 respondere, statui de re tanta, nisi in concilio
 gentis nihil posse; dimittendos extemplò per
 Provincias, qui conventum Cracoviam indice-
 rent. Et Rex quidem ita fieri jussit. Nocte infe-
 quenti claudi Regia cubicula, ac manè admitti
 neminem; siqui adire velint, ægritudine, ac lu-
 ctu fessum Regem quietem capere respondere
 janitores Galli jubentur. Ipse cum decem admo-
 dum comitibus, quo noctis tempore altior om-
 nes somnus habet, posticâ Regiæ parte egressus
 præparatos equos conscendit; & vbi excessere
 vrbe, quantum ire equi poterant calcaribus
 subditis, rapiunt iter. Pernox luna erat, & fortè

Ecc iij

puer in area Regiæ transeuntem agnoverat Regem, dominóque narraverat. Is primò dicta pueri est aspernatus; sed ubi iterare jussu signa, quibus agnitum sibi aiebat Regem, fides affirmanti fuit, metuens ne ipse contra Rempublicam fecisse argui posset, si rem tantam Senatores celasset, vel vanæ rei auctorem esse, quàm veram non indicasse tutius ratus, sub lucem Tencinii comitem Principum vnum adiit. Ille domo egressus rem cum aliquot Senatoribus communicat: nulli quicquam credi, aut agi temerè placuit; Tencinium ipsum pergere in Regiam, & rem explorare jubent. (& erat forte ille cubiculo Regis præpositus, quamquam ei muneri exercendo nondum adhibitus) Orto jam sole & ipse Regiam intravit, & totam peruasit urbem rumor conscisse fugam Regem, & concursus in Regiam cœptus est fieri. Janitores excitati à Tencinio, quæ præcepta erant sibi de claudendis foribus, ne quis quiescentem turbaret Regem, edixere. Tum haud dubia res visa, & Tencinius Regis cubiculum irrupit, nec aliud in eo, quàm binas super mensâ litteras, ad Senatum alteram, alteram ad Cujaviensem Episcopum scriptas invenit, quibus causam consilii sui Rex reddebat, negans aliter vtriusque Regni rationibus consuli potuisse. Tum re vulgatâ discursus per urbem, ac trepidatio ingens fuit, & pro se quisque arreptis equis, fugientem persequi Regem Poloni, ut retinerent, Galli, ut sequerentur. Sed ille spatium nactus multum

antecefferat viâ, nec eum antè adeptus est quisquam, quàm extra Poloniæ fines in Slesiam evassisset; nam Cracovia paulò plus vnius diei itinere ab iis finibus abest. Polonos suppliciter ut maneret deprecantes redire Cracoviam, ac renunciare Senatui iussit, se nisi summis patriæ necessitatibus ad id consilium non descendisse, sed brevì constitutis Galliæ rebus in Poloniam rediturum, ac benignè omnes appellatos, flentes plerosque, ac suam fortunam incusantes dimisit. Poloni in priores revoluti difficultates, cùm stare diu Rempubicam eorum non posse sine Rege sentirent, legatione ad eum in Galliam missâ, renunciâtâque, vbi reditum ejus desperarunt, habitis iterum comitiis, sed nequaquam concordia pari peractis, duos Reges crearunt. Pars maxima Senatûs litteris, legationibus, donis conciliata Maximilianum Cæsarem, Nobilitas reliqua Stephanum Bathorem Transsylvaniæ Principem Regem dixit. Is cunctantem Cæsarem, & tantùm vanas spes sui ostendantem consilio, ac celeritate antevertit, & Poloni eum vel modico popularium præsidio Poloniam ingressum, relicto Cæsare, quem nihil ausurum sperabant, Regem omnes acceperunt. Henricus Gallis, quos Cracoviæ reliquerat, se subinde assequentibus, & ipsis quoque Regulis, quorum per agrum iter habebat, sese officii causâ associantibus, haud indecorum jam Regi agmen trahens, Viennam petebat adeò contento cur-

fu, seu cura Galliaē vrgeret, seu spatium de fe
hostiliter quicquam consulendi Germanis præri-
piens, vt ad Maximilianum simul & excessisse
Poloniā, & appropinquare Viennam eum alla-
tum sit. Lætè vtrumque Maximilianus audivit,
ac ausos è suis quosdam suadere, æmulum fami-
liæ, Regniq̃ue comprehendendum, custodien-
dumq̃ue, nec antè dimittendum, quàm Poloniā,
Galliaēque res arbitrio suo constituisset, non re-
pulit modò violandi communem gentium fidem,
& fœderum, & hospitii iura fallendi auctores,
sed acribus verbis castigatos etiam impudentiæ
redarguit, abeunti in Galliam, Poloniāq̃ue re-
linquenti Henrico vel aureos pontes faciendos
esse ferens. Itaque missis extemplò, qui Rodul-
phum, & Ernestum maiores natu filiorum ex Un-
garia accirent, ipse curru vectus (erat enim pe-
dibus æger) obviā Henrico processit, eumq̃ue
transmittentem Danubium in citeriori ripa oppe-
riens accepit tantā comitate, vt contentio Re-
gum alterius alterum præferre sibi honore cupien-
tium fuerit. Et Maximiliano quidem in obeun-
dis omnibus humanitatis officiis mira inerat dex-
teritas, mira in omni sermone comitas. Cultus
ergo splendide, ac liberaliter ab eo Henricus
per Styriam, Carinthiāq̃ue in Forum-Julii,
atque in Italiam magnis itineribus transcendit,
nec antè de instituto cursu remisit, quàm Vene-
tias venit. Hic, concurrentibus vndique ad eum
Italiaē Regulis, legationibꝫque, aliquot substitit
dies,

dies, tantis à civitate omnis benignitatis, atque munificentiae cultrice honoribus, tantisque omnium ordinum studiis acceptus, habitusque, ut cum nullum neque in ipsum venerationis, & obsequii, neque in comites ejus humanitatis, atque hospitii praeatermitteretur genus, unius humani, & comis amici, atque hospitis animum induisse univèrsa illa civitas videri potuerit; atque hinc profectus Henricus in Galliam est reversus.

De eodem Commendono.

CAPUT XIII.

SED ut & ipsi aliquando revertamur, unde nos Poloniae res abstulerunt, de Commendoni fide, ac sapientia tanta apud hunc Regem opinio fuit, & fama, quae de illo in Galliam pervaserat, accepta, & Polonorum praedicatione confirmata, ut neque nomen ejus, nisi magno cum honore usurparet unquam, & omnia sibi Regnum intranti, accipientique è sententia evenisse memorans, unum exciperet Commendoni è Polonia discessum; cujus studio eò provectus est, ut Pontificem Maximum per litteras rogare, ac summis contendere precibus non dubitarit, ut nomine legationis eum ad se in Poloniam remitteret, cujus operam, & consilium univèrso regimini rerum adhiberet. Et mecum de eadem

F ff

re sapè agens, nomine Legatum, re participem, & moderatorem rerum omnium futurum apud se, & parentis majestatem, sanctitatèque obtenturum aiebat, nec se in Republica quicquam, nisi ex consilio, & auctoritate ejus acturum, nec alium, si proficiscendum sibi ad Moscicum bellum, quod meditaretur, foret, regendo pro se Regno in Polonia relicturum. Atque hæc postulatio, & cogitatio de se Regis Commendono quidem, ut erat, honesta, ac decora nomini suo est visa; sed sicuti ab tam remoto Rege Regni, ac rerum moderatorem expeti amplum, ac magnificum videbatur; ita ad experiendum ancipitem, ac minimè optabilem rem esse ipse aiebat, haud ignarus quantis se invidiæ æstibus esset commissurus, si homo externus in alieno Regno tantum simul gratiæ, ac potentiæ onus subiisset. Itaque & ipse apud Gregorium Pontificem rem variè distulit, & mors inde Caroli Regis, & reditus in Galliam Henrici penitus discussit. Atque hic finis Commendono per claras actiones, legationesque splendendi fuit. Reliquum vitæ obscurius orium, & dempta ingenio materia fecit. Et Gregorius Pontifex etsi advenientem palàm benigne, & honorâ oratione suscepit; tamen & inferri ei ab Alexandro Farnesio Cardinali, homine potentissimo, litem est passus, cum prohibere & posset, & videretur debere: & Maximiliano Cæsare querente eum in petitione Regni Poloniæ Henrico prioniorem, quàm filio suo fuisse,

& in magnam ob id apud plerosque factionis ejusdem invidiam conjectum destituit; seu subire ipse malam cum Maximiliano gratiam noluit; seu labefactato ejus animo ab iis, qui Commendonì dignitati invidentes, apud Gregorium artium regendæ Reipublicæ vt in novo principatu non peritissimum, illum quasi correctorem, obrectatorémque actorum ejus criminabantur. Sed utramque ipse injuriam magno animo tulit, & adversarium, à quo petitus lite fuerat, constantissime sustinuit: & quod vnum de Republica ei restabat Senatorium munus gravitate morum, prudentiæ laude, atque vfu maximarum rerum, & exterarum nationum notitiâ ita implebat, v nemo eum in civitate aut opinione virtutis, aut famâ vitæ perhonestâ, ac decorâ actâ anteiret; nullius sententia, sive in privatis Cardinalium cœtibus, cùm de mandatis à Pontifice rebus consultaretur, sive in Senatu gravior, liberiôrque haberetur. Et quibus rebus diminuturos se quidam dignitatem ejus, validum ei adversarium excitando, sperarunt, iisdem, quod sæpè fit, auxerunt, clarisque, ac fidelibus amicitiiis munierunt. Nam duo nobilissimi, & in Senatu longè cæteros claritudine, atque opibus suis, suorumque eminentes viri, Aloysius Estius Ferrariensis, & Ferdinandus Medices Florentinus Cardinales, quorum fratres in sua quisque civitate Regnum obtinebant, æmulatione potentiæ à Farnesio dissidentes, ita se junxerunt Commendono, vt de eo Pontifice

Fff ij

Maximo creando consenserint, ad stipulatoresque consilii sui Alexandrum Sfortiam, & Flavium Urfinum, & Marcum Altempsium Cardinales, quorum magnæ erant in Senatu opes, haberent. Et Estius quidem, qui Regiâ liberalitare, ac Regio vitæ cultu, & blandis, & ad insinuandum se in hominum animos compositis moribus maximè & civitatem omnem, & Patrum partem maximam devinctam sibi officiis, beneficiisque habebat, cum sponte suâ, & præcipuo erga Commendonum studio, tum Henrici Galliarum Regis jussu (erat enim Estius Gallicæ factionis Romæ princeps) in id consilium penitus incubuerat. Et cum ægrotare aliquando Gregorium, & inde periculose laborare emanasset, ita eodem circum-eunte, & summâ ope adnitente Estio rem composuerant, ut si concessisset tum fato Gregorius, non dubitaretur, quin eum Pontificem Maximum renunciaturi fuerint. Sed & Gregorius convaluit, & Commendonum paucos post annos morbus oppressit, de quo antequam dicamus, pauca de quibusdam moribus ejus differere operæpretium fuerit.

De quibusdam moribus ejus.

CAPUT XIV.

VITÆ, ac morum gravitatem à puero susceptam, atque adeo insitam ingenio ejus perpetuò retinuit: imbecillâ adhuc ætate neque cum æqualibus ludere, neque puerilia facere vnquam sultinuit. Adultior non conviviis, non spectaculis, aut vllis juvenilibus studiis deditus, majoribus natu, atque his probatoribus applicare sese in more habuit. Vir & risûs, & joci parcus, salibus, & aculeis promptior, maximè ironiis, quibus jucundè exagitare familiares, & interdum figere irritantes solebat; in quo vel intemperans interdum est visus, dum parato, ac celeri ad respondendum ingenio parum moderatur, vt sæpè multos acumine dictorum perstrictos acrius offenderit, ab seque alienaverit. Humanitatis, & mansuetudinis laudem magis meruit, quàm tulit: nam sicuti inexpertis æquo plus gravis, ac severus videbatur, ita tractantibus commodus, affabilisque fuit, & in eo, ne quod humanitatis officium, quod vlli deberi videretur, prætermitteret, diligens, ac propè nimius. In sacrorum disciplina, atque institutis Christianæ religionis pietatem diligenter, ac studiosè, non purè solùm, & castè coluit. Rem di-

Fff iij

vinam & frequenter, & summa cum religione, ac ceremonia faciebat, & à suis pro domestica disciplina inviolatè exigebat, vt sapiùs per annum confessione delictorum, pœnitentiâque expiati divinam sumerent hostiam, quam ipse singulis suis manibus peracto sacro porrigebat: iisdem ægrotantibus ipse afferebat; omnesque sumptus, omniâque Christianæ charitatis officia præstabat. Sed qui innocentiam morum, & totius vitæ sanctitatem propè singularem per omnem ætatem præstitit; quique divinarum rerum studiis deditos, piisque, & religiosis juvenes institutis peramanter amplecteretur, vsu, benevolentia, obsequio tueretur; nec vllam in hominum vita laudem honestari, ac pudori anteferreret: idem respuebat ostentatores quosdam pietatis, qui specie rei, quàm ipsâ re magis delectati, opinionem modò hominum, existimationemque venantur, & videri, quàm esse pii, probique malunt; & hoc artificio, ac simulatione religionis, ac modestiæ, cujus imaginem ore tantum, atque habitu exprimere conantur, ad opes sese, atque honores callidè sæpè insinuant, quibus in ipsis ita se gerunt, vt rei maximè augendæ intendant, sumptibusque, ac splendidiori cultui, non modestiâ, sed cupiditate parcant, & sordes animi, atque avaritiam falsis frugalitatis, & parsimoniæ vocabulis tegant; & plerumque tenaces, ac restricti moderatos se, ac paucis contentos ferri volunt. Hos ille & aspernabatur, & arguebat, religio-

nis laudem non fictis pietatis studiis, nec inani ostentatione sanctitatis, sed mentem Deo puram, castam, piam præbendo, & externæ ceremoniæ, externo cultui, externis actibus habitum animi æquando haberi ferens. Voluptatum omnium ultra fidem abstinentissimum ne malevoli quidem, & obrectatores ejus negabant: ut id ipsum ei vitio verterent quidam, quod ne concessis quidem oblectamentis, veluti sensibus alienatus, reficeret animum, continentiam, & meliorum studia rerum stuporem, tristitiâque appellantes. Nos quod diuturno, & domestico usu perspectum habemus, verè possumus de illo affirmare, siue hoc naturæ fuerit paulò austerioris, siue pertinax studium suscepti instituti perpetuò retinendi; remittentem quidem animum, hilaréque, & jucundè cum amicis, & familiaribus suis jocantem, agentemque persæpè; ad vllum genus voluptatis, quod non modò turpitudinis, sed vel mollitiæ, vel levitatis suspensionem haberet, descendantem vidimus sanè numquam; ne ad ea quidem, quæ concessu ejus capere suis liceret. Verùm quinon aucupio, non venatu vllò vñquam tempore fuerit delectatus, obequirare sylvas, saltusque, altissimos conscendere montes, nullâ viarum asperitate retardante, atque omnes vbique captare prospectus ad fastidium vsque comitantium solebat, à quibus laboris tædio sæpè relictus, neque ferebat ægrè, & porrò pergebat nihilominus, quò lustrandi cuncta studium rapuisset. Gaude-

bat etiam, si quando agasones ipsos, ac servos à pedibus ipse anteiens fatigasset; atque huic generi voluptatis per omnem ætatem intemperanter indulgit. Naturâ ad iram pronus, ac si frænum laxasset, præceps fuit; sed ejus laudum haud postrema hæc fuerit, quòd impetum animi effervescentis ita comprimere, ac domare assueverat, ut, quod paucis contigit, iram in potestate haberet. Inimicitias, ac simultates, quamvis laceffit, ac læsus, sustinuit magis, quàm exercuit: collegas in publicis muneribus, legationibusque clam invidentes, atque obtrectantes sibi ultro laudibus apud Pontifices Maximos, ac testimoniis prosequabatur, eaque moderatione sæpè communis industriæ gratiam solus tulit. Asperior adversantibus, pervicaciórque est habitus: nam contra voluntatem ejus acriùs tendendo vel ad iniqua pepulisses potiùs, quàm per vim ab invito, ac repugnante ne jus quidem extorqueres, inque eo non ratio, non utilitas, non auctoritas, non respectus cujusquam valuisset; unde parvas ob res, & quas ipse alioquin floccifecisset, gravia certamina, & in quibus de summis rebus periclitaretur, aliquando subivit. Idem cedentibus adeo facilis, placabilisque, ut vel ultro plurimùm de suo jure, si præce aggredieris, remitteret.

De

De constantia ejus adversus potentiores.

CAPUT XV.

QUo tempore Germaniam Episcopus obiit, ut eam gentem ad Concilium exciret, diverſante eo apud Joachimum Brandenburgium, vnum è Germaniæ ſeptemviris, qui Cæſarem eligunt, magiſtri ſacrorum ex Lutheri diſciplina, in quam ipſe traductus ab iis Regulus erat, cœnantibus ex conſuetudine adſtabant, ſeu jufſi ut ſermones de divinis rebus ſererent, ſeu ſponte, ne quid Joachimi animum Commendoni oratio permoveret. Horum vnus, nomine Abdias, ex vſuali quot jam dierum audacior factus (& eſt omne illud genus mirè confidens) effutierat temerè quædam de Romana Eccleſia, eamque adverſam ſemper, inſenſamque Germanis fuiſſe, gravibuſque incommodis gentem affeciſſe memorabat. Tum enimverò Commendonus, quamquam in hæretici Principis domo, in hæreticorumque po-teſtate eſſet, tamen hominem ſeverè increpuit, nec petulantiam modò ejus caſtigando retudit; ſed multis repetitis ex annalium memoria beneficiis, quibus auctam, ornatamque Germaniam à Pontificibus Maximis oſtendit, poſtremò verſus ad Regulum ipſum, Quid multa, inquit, quòd familia tua, ac tu ipſe ſeptemviriſ illo honore

Ggg

» inter cæteros Principes Germaniæ emineas, an
» alteri, quàm Romanæ Ecclesiæ referre acceptum
» debes? Commotus eâ oratione Joachimus, vt erat
» vir perhumanus, ac mitis, consurgens, ac detra-
» cto pileo caput aperiens, qui maxime veneran-
» tium mos est, Id quidem, inquit, ego & fateor,
» & præ me fero, maneréque apud me, filios, post e-
» rósque meos memoriam huius beneficii, hono-
» rísque familiæ nostræ habiti sempiternam cupio:
» & conversus ad Lutheranum illum Germanicè,
» Hic te, inquit, egregiè, & sanè jure, vt mihi
» quidem videtur, corripuit; nam hospites ne in-
» clementiori quidem verbo violare decet. Sed an
» vides animi vim nihil pro sua ratione, ac pro di-
» gnitate Romanæ Ecclesiæ formidantis? quid pu-
» tas facturum, si dicere ista Romæ ausus esses, qui
» ne in nostro quidem Regno, domoque dici im-
» punè patiatur? Iter ad Maximilianum Cæsarem
» Pii V. missu habens, Oenipontem cum advenisset,
» Ferdinandus Cæsaris frater, cuius imperio qui
» Rhetias Alpes incolunt, populi parent, sive occu-
» patus hospitem aliorum adventu; nam aliqui tum
» fortè apud eum Reguli Germanorum erant, læta
» pro more gentis convivia celebrantes, sive per in-
» curiam, non obviàm itione, non hospitii, non de-
» nique ullius officii honore, quod & mos, & di-
» gnitas ejus postulabat, aut advenientem affecit,
» aut abeuntem est prosecutus. Post paucos inde
» menses actâ, vt docuimus, legatione rediens
» Viennâ in Italiam, cum flectere aliò, aut decli-

nare Oenipontem nequiret, quamquam Ferdinan-
 dum intellexerat correcturum, quæ prius præter-
 miserat; tamen ad oppidum manè summo, ante-
 quam lucefceret, cum sequenti die venturus pu-
 taretur, accessit, transgressusque milliæ vnum
 ad monasterium quoddam divertit. Presto fuere
 à Regulo missi, qui hospitaliter in Regiam invi-
 tarent, excusarentque inopinato adventu ejus fa-
 ctum, ut honor illi, qui deberetur, advenienti
 habitus non fuerit. Commendonus suo se vsurum
 hospitio respondit, & pransum iter porrò perse-
 cuturum, & gratias Ferdinando, & salutem ab se
 referre eos iussit. Veritus Ferdinandus, ne & in-
 officiosus in Pontificem Maximum, & alienior
 à viro commendatione virtutum imprimis claro
 haberetur, & qui se ab elato animo cuius Re-
 gum honore, atque amplitudine æquari vellet, ne
 agrestis atque illiberalis notam subiret, si nullo
 cultum officio, ac ne visum quidem virum talem
 abire pateretur; ipse conscensis equis magno co-
 mitatu in monasterium ad Commendonum ve-
 nit, fuitque plures cum illo horas, atque huma-
 nitate animum permulcere est conatus. Tum de-
 mum certavit officiis cum eo Commendonus,
 ita ut & Ferdinandum prioris negligentia pœnite-
 ret, & uterque renovatâ gratiâ lætari videretur.
 Sed cum dignitatis suæ retinens, tum verò ut eâ
 decederet, nullius aut gratiâ, aut metu adigi se
 patiebatur. Henrico Polonorum Rege creato, ut
 ostendimus, & Ernesto præterito Maximiliani

Ggg ij

Cæsaris filio, Commendoni adversarii, & Maximiliani ipsius Legati, quo à se averterent, culpam omnem ejus repulsæ in Commendonum contulerunt, propensioem eum in Galliam fuisse, atque illi omnibus suis studiis favisse criminantes, dictis eorum facile exitu rei fidem astruente. Hæc Cæsar seu credidit, seu causam hanc erratis suis, suorumque obtenderet, graviter, atque acerbè de Commendono, tamquam ab eo filius honore dejectus esset, querebatur: eoque iræ processit, ut redituro è Polonia per Joannem Delphinum Episcopum Torcellanum, Pontificis apud se Nuncium denunciari jusserit, non modò ut Viennam ex itinere non attingeret, ubi Regiam ipse habebat, sed Austriæ quoque finibus abstineret. Et erant Commendono alia æquè commoda, nec longiora itinera, quibus in Italiam rediret, & qui cum illo erant, precibus eum hortabantur, ut per Bohemiam in Bavariam ad amicissimum sui Regulum, & perhumaniter invitantem diverteret; Austriam omitteret vel benevolo Cæsare, Pontificum Legatis defectione à Christianis sacris satis infensam. Sed ille neque dignitatis suæ esse Cæsari in eo parere, & culpæ, aut certè timoris confessionem habiturum aliò deflexum iter ferens, non Viennam modò rectò itinere perrexit; sed etiam triduum in suburbano monasterio sacrificii causa, quod Kal. Novembris solemne incidit omnibus Divis, est immoratus, quò ad eum visendum multi præstantes viri, & omnes, qui Viennæ e-

COMMENDONI CARD. 42,

rant, Regum Legati convenere. Et ipse, ne quid ab se de pristino instituto, aut animo commutatum videri posset, per eundem Delphinum interrogari Cæsarem iussit, an ab se adiri, ac salutari vellet. Quo congressum declinante, ipse incolomis inde, nullo aut dicto, aut facto violatus, nihil dignitate suâ indignum vnquam passus in Italiam transiit. Ab eadem legatione redeuntem Romam gravis cum potentissimo homine controversia excepit, quam ipse animo haud quaquam ab se discrepante & subiit, & gessit. Abbatiam Veronæ vberissimi vestigialis vacuum fortè Andreæ Cornelii morte Commendono Pius V. tradiderat. Eam Alexander Farnesius Cardinalis ad se rediisse certo jure contendebat: sed sub Pio severitatem judicii, quod ei de manifesta fraude, quam confidentiam vocant, intendebatur, veritus, juratus cesserat causæ. Mortuo demum Pio, non tam jus, quod nullum erat, quàm dolorem, atque iram prioris judicii lite prosequabatur, Gregorio novo Pontifice permittente. Et Commendonus injuriam illam, & imparem cum homine tantis fortunis, copiisque circumfluente contentione à Gregorio, quem esse in adversarium prioniorem, ac sibi minùs æquum senserat, ut deprecaretur adduci non potuit, diligentiam se, ac bonitate causæ adversarii potentiam æquaturum sperans; quin vehementer pro se litteras Regis Galliæ manu ea de re ad Pontificem scriptas reddi vetuit. Is erat Farnesius nepos Pauli III.

Ggg iij

Pontificis Maximi, summi viri, & cui summæ laudes consilii, & sapientiæ deberentur, si eas publico bono habere, quàm in filii, nepotumque augendis opibus pessimo publico omnes impendere maluisset. Quo in studio adeo nimius fuit, ut qui Reipublicæ præclare gesta famam ferre potuerit, laceratæ, atque distractæ invidiâ gravissimè laborarit. Nam Petrum Loysium filium inde ante Cardinalatum concubinâ susceptum, primò Camertibus dominum imposuit invitis, & in pristino jure, quo in fidem, ac ditionem Romanæ Ecclesiæ redierant, manere cupientibus. Eidem castrum, aliquotque præterea oppida haud longè ab vrbe sita contulit: postremò Placentiam quoque, & Parmam, valentissimas vrbes summâ virtute à Julio II. Pontifice Maximo Regibus, à quibus occupabantur, ereptas, & adversus descendentes ab Alpibus barbaras nationes pro muro objectas tradidit: inque ea re adeo Rempublicam ludibrio habuit, ut cum pro iis Camerinum reddi sibi voluisset, Senatusconsultum fieri cum ea percriptione jussit, eam permutationem utilem Reipublicæ videri. Quo in loco nos præterire nolumus Marini Grimani Cardinalis contumax quidem adversus Pontificem, ac defectioni proximum, sed utile pro Reipublica fortè consilium, si perductum ad effectum fuisset. Istum iis urbibus Legatus cum imperio præerat, atque adeo rem non probavit, ut jussu eas Petro Loysio tradere, nec statim paru-

erit, & palàm juraverit, si prompta sibi decem aureorum millia militibus ad oppidorum custodiam scribendis fuissent, audientem se Pontificis dicto non futurum: sed sublato edita in turricum geminis clavibus insigni Romanæ Ecclesiæ vexillo, vrbes in potestate sua, & futuri Pontificis habiturum. At Paulus ad eam denique magnitudinem extulit filium, vt nec Carolus V. nec Henricus II. summi Christiani nominis Reges infra fortunæ suæ fastigium duxerint socerum eum filiarum suarum videre. In Pontificis enim gratiam Octavio Petri Loyfii filio Margarita Caroli Cæsaris, Horatio Octavii fratri Diana Henrici Regis Galliæ filia, sed neutra iusto matrimonio genita, nupsere; in quibus ornandis, Regiôque cultu pro sua, parentumque amplitudine habendis Paulus ingentes pecunias effudit, atque eò inde spes, & cupiditates suas extulit, vt Mediolanensium Imperium, de quo internecino bello inter Gallos, Cæsaremque certabatur, transferre in domum suam appetierit, deque eo tentare Cæsaris animum non sit veritus, cum illo apud Cremonam congressus. At statim Pontificatu inito, Alexandrum Petri Loyfii item filium, & Ascanium Sfortiam Constantiâ ejusdem Petri Loyfii sorore ortum, ac paulò pòst Ranutium quoque Alexandri fratrem, pueros omnes, quorum nemo xv. annum attigerat, Cardinales creavit, opulentisque beneficiis, ac sacerdotiis ornatos, amplissimis Romanæ Ecclesiæ muneribus præpo-

fuit. Nam Alexandrum, in quem fuisse proclivior est visus, Vicecancellarium, Ascanium Camera-
rium, Ranutium Pœnitentiarium fecit; & maxi-
mè Alexandrum tantis adauxit, & cumulavit di-
vitiis, tantis circumsepsit prædiis, ut cum ne-
que honores nisi per eum impetrari ab se pate-
retur, ac sacerdotiorum ditissimum quodque aut
differret ad eum, aut in alios conferens eam adjun-
geret conditionem, ut iis fato perfunctis, qui ab
se acceperant, ad Alexandrum inde ea redirent,
vnus omnem propè civitatem beneficiis obstri-
ctam, latissimèque propagatas clientelas, amici-
tiâque haberet, ac in eo ordine potentiorum
hominum ætas nostra non viderit. Cum hoc igitur
controversia, atque lis Commendone inter-
cessit, tenuitque vltra biennium; irritati enim
animi vtrique erant, quòd sub Pio Farnesius
cum Commendone congressus, non debere quem-
quam adeo præsentibus rebus, gratiæque confi-
dere, quin cogitaret mutari cum Pontificibus
tempora solere dixerat: Commendonus, & ita id
quidem esse responderat, & optimè omnium sci-
ri ab his, qui aliquando propinqui Pontificis, &
potiti rerum fuissent. Id Farnesii animum elatum,
tumidumque altè penetravit, eoque magis vrebatur,
quòd appeti, ambiri, rogari fuerat Commendonus
ne ad colloquium quidem ea de re se-
cum vnquam se demississet. Itaque Farnesius a-
mico agenti cum eo, ut ne pergeret indecoro ju-
dicio seque, ac virum magnæ in civitate existi-
matio-

mationis conflictare, responderat, Ita tractor ab illo, vt si ipse Farnesius esset. Commendonus quoque cum familiarium, & amicorum intimis consiliis stimuletur, vt aliquem finem tam impari dimicationi imponeret, quod haud difficile esset futurum, si modò imperare ipse sibi posset, vt Farnesium comiter appellaret, tuncque domi conventum prece, & commodâ oratione aggrediretur, ille moriturum se prius, quàm id faceret, affirmavit; quippe nec à Pio illud se petiisse sacerdotium, & ultro traditum nemini alteri acceptum laturum: ipsum Gregorium se Pontificem Maximum, qui eam sibi injuriam patiendo fieri fecisse dici posset, deprecari noluisse; supplicem Farnesio iturum? Iudices aut per suos quæ in rem essent edocebat, aut per amicos, magnæ viros auctoritatis, officii admonebat, continebátque, vt causæ, non gratiæ essent. Ipse eos aut blandiùs appellare, aut prehensandi, & conciliandi causâ domi convenire numquam sustinuit: quod Farnesius, tanti vir fastigii, factitare curru circumvectus non est veritus; adeo elatos hominis spiritus sibi ira, & cupiditas submiserant. At Commendonus hunc tenuit semper modum, vt neque dicto, factove vlllo adversarium læderet, quòd & vitæ institutis, & personâ illâ alienum duceret, vllas inimicitias, aut similitates exercere, & jus, atque causam adeo intento studio, constantique decreto defenderet suam, vt quantum opibus adversarius excelleret, tantum supera-

Hhh

ri industriâ videretur. Initium agendi de compositione tandem à Farnesio est ortum Commendoni perseverantiâ fesso, & diffidente jam etiam causæ, & maximè invidiâ commoto, quam inde excitatam sibi inter Patres senserat. Igitur interpretibus Alexandro Sfortia, & Nicolao Caëtano Cardinalibus, ex auctoritate Gregorii reconciliata inter eos concordia est, magnopere confirmata opinione, quæ de Commendoni animo excelso, & adversus aspera obfirmato antea quoque erat.

De more ejus numquam se purgandi, de quo conscius sibi non esset.

CAPUT XVI.

SIQUEM alienatum à se suspicione aliquâ, aut malevolorum artificio, non vlllo suo merito comperiisset, ei ut errorem eximeret, aut se, de quo offensum illum sensisset, purgaret numquam adduxisset. Paulo IV. Pontifici Maximo inter paucos è familiaribus carus, acceptusque fuit prorsus, ut ferri in finu videretur. Initio scribendis epistolis ascitus, mox ad Cæsarem, ad Italiæ Principes, ad Venetos missus; crebris Pauli testimoniis fides, industria, sanctitas est juvenis celebrata, ut jam non dubitarent homines eum ad Cardinalatum usque proferre. Itaque bello inter Pontificem, & Hispanos exorto, ad concitandos in societatem armorum

Venetos mittitur. At qui ejus spei invidebant, facile Carolo Carafæ persuaserant, vt juvenem acrem, & si Cardinalis fieret, nequaquam ei obnoxium futurum, & magnâ Pauli gratiâ, ejusque itineribus euntem vltra crescere ne pateretur; & ipsi jam Carolo inquinatissimè, ac perditè viventi suspecti graves, atque integri Commendoni mores erant. Ab eo igitur insimulatus apud Pontificem est, quasi in Hispanorum causam inclinatione voluntatis propenderet. Reversus Romam, cum & quo mendacio offensus, & alienatus ab se Paulus sciret, & criminis ipsius facilis ei inficiatio, ac depulsio esset futura, nec clausus, si niti voluisset, ad se purgandum aditus, & amici hortarentur adire Pontificis ipsius aures, pertinaciter abnuìt innocentiae fiduciâ, & conscientiam tutus, & Paulum obsessum à suis alienam jam voluntate regi, agique intelligens. Quo tempore in Polonia Nuncii Apostolici munere fungebatur, apud Augustum Regem magno in honore, ac dignatione fuit. Nam non aditus modò ad eum patuit quoties, & quo tempore voluit: sed vltro sæpè accersebatur, atque de omnibus privatis, ac publicis rebus cum eo Rex communicabat, & frequenti, & perquam familiari consuetudine ejus delectari, & consilio, prudentiaeque ejus tribuere plurimum videbatur, multique studio, & commendatione illius ad honores, magnamque fortunam sunt proveci. Arrepta hinc malevolis quibusdam obrectandi ansa,

H h h ij

& cū Augustus repudiare vxorem flagrantissimē cuperet, consiliāque illa agigaret, de quibus à nobis suprà commemoratum est, rumorem distulere, à Commendono Regis conatum adjuvari; eāque suspicio ita est apud Reginam, Cæsaremque fratrem illorum obtreptione, artificiōque confirmata, vt Cæsar Andreæ Duclitio Episcopo Quinque-Ecclesiensi, & Cerzbachio Slesio, claris viris, quos Legatos de fororis rebus ad Augustum misit, mandarit vt nullius rei, quæ ad Reginam pertineret, Commendonum participem haberent. Legati cum eo sæpè congressi de aliis rebus satis pro consuetudine, & more inter se Legatorum, de Regina, cujus de causa venerant, nullum vnumquam verbum. Sensit Commendonus eādem opinionē imbutos, quam ei confessā de se Regina fuerat: & quamquam vnus jam tempestatem non sustinuerat modò, sed etiam excusserat, cū Regis impetum remorando, cohibendōque, tum deterrendis iis, qui altores cupiditatis ejus putabantur; tamen neque Legatis se, neque per eos Cæsari purgare sustinuit, nec omnino mentionem vllam Reginæ apud eos facere: donec Legati ipsi, per se compertā re, ac perspectā, ad Commendonum venerunt, litterasque ei Cæsaris manuscriptas reddiderunt, quibus fide, pietate, industriāque ejus collaudatā, multis & honorificis verbis gratias ei agebat, testabaturque quā grata sibi ejus in sororem, seque, & Austriam omnem familiam officia fuissent, quamquam sciret ea

magis ex religione, ac fide sua, quàm gratiæ causa cujusque suscepisse. Exinde Legati nihil nisi de sententia, & consilio ejus egerunt. Ab vltima legatione Romam reverso cum idem Maximilianus Cæsar ei haud minùs gravi ex causa vehementius succenseret, quòd in petitione Regni Poloniæ, vt antè memoravimus, favisse Henrico Galliæ Regis fratri, filiùmque suum dejecisse insimularetur, Gregorius Pontifex, qui tueri fidem Legati probatam, perspectamque sibi debuerat, destituit, & quantum in ipso fuit, à se rei invidiam in Commendonum derivavit. Eo non Maximilianus solùm, sed Hispani etiam, & Philippus, cujus Romæ magnæ, ac propè nimix sunt opes, offensiores in eum esse videbantur: quod neglegendum Commendono nemini amicorum videbatur, auctoresque erant, vt Gregorium, quando tam ingratus in se fuisset, vlcisceretur, & vtri-que Regi mandata, quæ ab ipso accepisset, proderet. Nullius nec precibus, nec auctoritate vinci potuit vñquam, vt se vlli eorum, quod ei facile, explicatùmque futurum fuit, de Polonicis comitiis purgaret, non Regum se, sed Pontificis Legatum fuisse ferens, ei quidem satis fidem probasse suam, cæteri quid opinarentur non ad se magnopere pertinere. Præterquàm quòd non debere se aiebat malo publico persequi privatam injuriam, & Pontificem Maximum, quamquam sibi parum æquum, cum Christianis Regibus committere, quin ambitionis, aut cupiditatis opinio-

H h h iij

nem subiturum, siquos non læserit, iis satisfacere, eorum affectare gratiam videretur: nec ullam excusationem aliquâ culpæ suspitione vacare, & culpam qui præstant, excusari non debere. Nec eum constantis, ac rectæ mentis fiducia fefellit; vterque enim Rex, ut veritatem ferè dies aperit, fide ejus perspectâ, & litteras ad eum reconciliatæ gratiæ pignus postea dedit, & Rex Hispaniæ Apostoli Philippi in Phrygia pro fide erga Christum Deum interfecti os brachii, ad templum, quod ei Divo ædificabat, ornandum, sanctiusque eâ reliquiâ corporis ejus reddendum, dono dari sibi à Commendono postulavit. Eam ipse è Germania ex æde Marthæi apud Treviros de sacerdotum, qui fano præerant, voluntate detractam in Italiam cum aliis multis attulerat, & petenti Regi argenteâ inclusam thecâ in Hispaniam perlibenter misit, à quo quidem ritè, atque castè suscepra suo in templo reposita est.

De abstinentia ejus.

CAPUT XVII.

UT sui minimè profusus, ita alieni abstinentissimus fuit. In frequentibus legationibus, quas, uti docuimus, pro Republica obivit, cum veras innocentiae, atque integritatis laudes externis nationibus, quas infatigabili cursu peragra-

vit, ostendit, tum maximè abstinentem in omni re non se solùm, sed suos etiam præstitit. Cùm ampla illi, latàque multarum rerum potestas, & major quàm pro more propter spectatam ejus fidem, & diligentiam ferè permitteretur, hujus vsus potestatis ita ab omni semper quæstu abfuit, vt nullus à quoquam teruncius cujuscvis rei diploma auferente insumptus vmquam sit, ne pro scriptura quidem, atque opera. Ac si quando res cogere videbatur, ne neglectæ legis multa remitteretur, eam ipse multam aut templis, aut egentibus esse jubebat. Siquem suorum accepisse quicquam ab vilo provincialium quamcumque ob rem comperiisset, statim cum ignominia domo exigebat; nec minùs iis irascebatur, qui dedissent: magnam verò ab eo gratiam inibat, qui delatum ad se donum rejecisset, idque ipse pro suis facultatibus remunerabat. Quà disciplinà est consecutus, vt & amarent eum sui, & vererentur, & exultationi ejus perinde, ac suæ studerent. Cujus rei experimentum, fructumque per jucundum aliquando cepit. Provincià decedens vsus in itinere hospitio est Archiepiscopi cujusdam, fortunæ viri amplissimæ, & copiis, & opibus magnis præditi, sed qui senserat se Commendono suspectum, quòd parum sincerâ fide Catholicæ religionis partes tueri, conjunctiùs, & amantiùs cum hæreticis vivere, quàm Archiepiscopum deceret, diceretur. Eò impensiùs huic tegendæ, aut abluendæ famæ, hospitem eum magni-

ficè, ac splendidè acceptum omnibus humanita-
tis, & comitatis officiis percoluit. Abeunti cùm
non solùm ipsi argentea vasa magni ponderis
obtulisset cum pertinaci obtestatione vt accipe-
ret, sed familiaribus quoque ejus singulis pro
cujusque fortuna munera eodem tempore dari
jussisset, nemo inventus est qui acciperet, ne co-
ci quidem, aut vltimi ministrorum. Eares Com-
mendono oppidò perquàm grata accidit lato
respondisse institutis suis mores omnium suorum,
nec ambitiosi hospitis largitioni cujusquam cupi-
ditatem patuisse. Atque hujus ipse continentia per-
multa, & magna documenta dedit, & qui locu-
pletare se nec injusto, nec infueto aliis com-
pendio potuit, gloriam, quàm divitias ferre è pu-
blico ministerio satius habuit. Ego ne, quod lon-
gum esset, singula enumerem, duo tantùm ex-
empla subjiciam. Cùm in Germanica legatione,
in quam Episcopus ad Concilium indicendum est
missus, ad Joachimum Brandeburgensium Re-
gulum, vnum è septemviris, qui suffragiis suis Cæ-
sarem creant, & ipsum Lutheranâ doctrinâ, factio-
néque imbutum venisset, vt suprà docuimus,
summòque apud eum in honore fuisset, disceden-
tem ille regiâ munificentia prosequi cupivit.
Nam equos eximios quatuor, varii vltus argentea
vasa, atque in his ex argento item, sed auro
superinducto pateras binas notabilis magnitu-
dinis, ac ponderis, Germanico factas opere, qui-
bus illi solemnibus potant dapibus, horologium
sum-

summi artificii, quo magnopere Germanorum ingenia gaudent, excelluntque, adjecit, & aureos nummos quingentos, præfatus haud ignarum se quantis sumptibus qui procul ab domo peregrinantur, hauriri necesse sit. Ex his Commendonus nihil accepit, atque contendenti Regulo, & pudori sibi sua spreta munera fore querenti non cessit, professus rem modò ab se remitti, gratiam rei perlibenter accipi. Cùm item è Polonia novo Cardinalatûs honore insignis in Italiam proficisceretur, Augustus Rex indecorum sibi existimans, si virum eâ dignitate è Regno suo decedere nullâ suâ liberalitate vsum pateretur, per Petrum Miscovium Episcopum Plocensium, vnum è Polonia proceribus, ac tum principem apud eum gratiæ locum obtinentem, diploma ad eum Regiis signis, atque chirographo consignatum misit, quo ei annum vœtigal duorum millium Ungaricorum duabus solvendum pensionibus constituebat. Quo quidem diplomate testabatur Rex id quod res erat, non sibi ante eum diem studium bene, ac largiter merendi de viro tali defuisse, sed ipsum obstitisse voluntati suæ omnia repudiando. Quod tum quoque contigit. Nam Commendonus, quamquam ei pro novæ dignitatis splendore pertenuis, atque angusta res esset, ramen gratias simul, & diploma ad Augustum referre Miscovium jussit, pulchrè quidem mereri, sed pulchrius contemni Regum dona existimans. Sed Rex de eo litteras ad Pontificem Maximum de-

dit, nec destitit, donec Pontificis adactus imperio Commendonus munus Regium recepit. Ita factum, ut & liberalitas Regis, & Legati abstinentia egregiè constiterit. Hæc, atque alia huiusmodi multa abstinentis, atque integri animi documenta eò majori admiratione accepta, celebratæque sunt, quò nos antea gravius & cupiditatis infamiâ apud exterarum nationes premebamus. Nec parva in iis alienatarum gentium culpa residere creditur, qui ad eas in fide, atque in antiquæ sanctitatis officiis continendas missi, ita se turpium quæstuum, atque avaritiæ sordibus contaminarunt, ut Romanum nomen in magna inde acerbitate, atque invidia externis gentibus posuerint. Quæ maximè vnius virtute, atque abstinentiâ deleta macula est.

---

*De habitu corporis, & valetudine,
& morte ejus.*

CAPUT XVIII.

STATURA fuit iustâ, erectâque, & minimè tardoincessu, facie decorâ, magnâque gravitatem, ac dignitatem præferente, colore subfusco, sed florido, & fere rubentibus genis, barbâ, capillôque denso, & admodum nigro; nigris item oculis, vegetisque, & acutâ, ac celeri acie; naso paulò eminentiore, & qui subridenti spontè, ut notari posset, moveretur: aures item mo-

biles habuit, & parvas, dentes raros, & minutos, adeo ut ultimâ ætate ab inferiori gingiva vix extarent: reliquis membris teretibus, & validis fuit, & toto corpore optimè constituto, ac firmo. Vini, cibique juxta modici, sed quem avidè, ac properè lumeret, neque in eo vlla lenocinia quærebat, vulgari, ac parabili contentus; somni adeo potens, ut & statim caperet cum vellet, & quicumque destinasset horâ abrumperet. Valetudine per omnem vitam est usus prosperimâ: quippe cum omnes Europæ provincias durissimis sæpè anni temporibus peragrasset, omnes itinerum labores, omnia peregrinantium incommoda pertulisset, languentem de via, aut vlllo labore fatigatum nemo vnquam vidit; sed nec febrim vnquam sensit, nec vlllo decubuit, aut omnino magnopere laboravit morbo, nisi quòd interdum animo linqui ad breve spatium solet: quod tum ferè fiebat, cum aut missum sanguinem, aut recens aspexisset vulnus, aut etiam cum acrior cura animum ejus versaret; sed si vel paulum modò quateretur sopitus, vel frigidâ aspergeretur, statim excitabatur, nihilo pristini vigoris deperdito: vnde neglectum ab ipso, ac ne indicatum quidem medicis est malum; adeo in nulla suspitione comitialis, aut omnino vllius gravioris morbi habuit. Ingravescente ætate vires sumpsit, & cum antè vix quinto aut sexto quoque anno semel sentiretur, jam frequentius, graviusque infestabat, nec tamen lædere vlla ex parte,

aut infirmare pristinum robur valetudinis videbatur. Sed insidiosum virus in occulto gliscens, animo quàm corpori infestius grassari, atque ipsam sensim corrumpere, ac labefactare mentem, magis mirantibus ingenii, morum, naturæ, vitæque mutationem, quàm satis intelligentibus causam, qui ei in domestico vsu, ac familiaritate eramus. Quotidie molestior, iracundior, & sui impotentior fieri: quocumque cupido impulisset, non ipse se inhibere, non alij moderari poterant; ipsa excellentissimarum virtutum ornamenta, quarum gloriâ floruerat, elanguescere, atque adeò in contrarium verti, & ingenii vis omnis hebetari in dies videbantur, & ex diligenti medicorum consultatione adhibita remedia morbi vim, contumaciâque irritarunt; tanto enim impetu mox erupit, ut voce, spiritûque abrepto, diu pro mortuo jacuerit, nec igne, nec ferro adhibito excitari, revocarique malo obruti sensus potuerint, donec ipsa per se deficiente, ac remittente peste, revixere tandem, ac suus corpori vigor rediit. Mens exinde illi nunquam satis constitit, maximè ea pars dilapsa est animi, quæ reliquarum custos ingenii partium dicitur, ut viciatâ, penitusque extinctâ memoriâ, quâ antea summâ, & admirabili fuerat, & sui, & aliorum oblivisceretur. Quia solitudine maximè conturbari, afficique videbatur, adhibiti assidui custodes, qui cogitationibus defixum ferendo sermones variè detinerent. Et ipse sicuti suâ sponte haud facillè silentium abruptisset, ita illatum ab

alio sermonem arripiebat, protrahebátque spatian-
do, ac loquendo longissimè, eadem assiduè repe-
tens; nec rem cœptam vnquam omisisset, nisi
novo injecto sermone aliò de industria traductus
fuiſſet, in eo semper insiſtens quod novissimè sub-
jectum esset, priorum penitus immemor: nec ta-
men seu narraret aliquid, seu disſereret, ordinem
non tenebat, ac ne solito quidem acumine ora-
tio ejus carebat, ſententiis quoque, verbisq̃ue apta,
& cohærens, & si res postulasset, etiam salibus,
jocisq̃ue distincta, sed iisdem se semper revolvens.
Atque in hac miseria annum ferè tranſegit, mise-
rantibus, & lacrymas ægrè comprimentibus qui
in colloquium ejus admittebantur, recordantibus
gravitatis, ingenii, eloquentiæ, & variarum, &
pulcherrimarum rerum notiçiæ, quâ tenere ho-
minum aures, & ſui admirationem facere erat ſo-
litus. Ne Romæ infelicitas ejus ſpectaculo eſſet,
& quia curandi ſpem aliquam tamen fovebamus,
& occulendæ rei ſtudebamus, lecticæ impositus
Patavium eſt adductus. Ibi omnibus fruſtra adhi-
bitis remediis, quintum poſt menſem novâ erum-
pente vi morbi extinctus eſt. Ad viii. Kalendas
Januarii, Natali die Chriſti, anno M. D. LXXXIV.
ætatis ſuæ ſexageſimo, ſacris religioſè, ac piè, vt
videbatur, cùm interfuiſſet, peractis iis capturus
cibum conſedit, & repentè collapsis omnibus
membris ſupinus cecidit. Strato illatus eum diem,
& noctem inſequentem juxtâ mentis, ac ſenſuum
expers, atrocibus motibus, & colluctationibus vo-

lutatus, postridie ejus diei, eâdem fermè horâ, quâ corripuerat eum morbus, fœdè, miserabiliterque oculis, atque ore distorto, ad vitæ finem pervenit, genere mortis, quale ipse minimè optaverat. Mentione enim aliquando Julii Cæsaris ortâ lentum exitum damnantis, subitumque, & inopinatum præferentis obitum, ipse longè præstare aiebat sensibus, ac mente integrâ decedere; magni scilicet æstimans, animum priùs morti componere, & Deum sibi per Christianæ disciplinæ sacra, piaculâque propitiare: Augustini dictum sæpè usurpans, Neminem, quamvis nullius criminis, delictique conscium sibi, committere debere, ut sine dolore offensi, aut certè non perinde, ac de humano genere mereretur, culti divini numinis è vita discederet. Elatus est nullo funeris honore, & in Capucinorum æde (nam utrumque antè testamento ipse ita mandaverat) vulgari sepulcro est conditus.

FINIS LIBRI IV. ET VLTIMI.

LECTORI.

ORATIONIS habitæ à Commendono in comitiis de Rege Poloniæ eligendo, cujus auctor noster meminuit pag. 369. exemplar integrum nancisci non potuimus : maiorem tamen ac potiore ejus partem ecce tibi producimus ex Andrea Maximiliani Fredro historia gestorum populi Poloni, sub Henrico Valesio pag. 43. 44. & seq. editionis Dantiscanæ 1659. Sic autem habet.

INTROMISSUS in plenum utriusque ordinis consessum Legatus Pontificis, Joannes Franciscus Commendoni Cardinalis. Hic salutatis ordinibus litteras secretas à Pontifice reddidit : tum ipse eum in modum Latino sermone locutus ; cujus formalia suggero.

QUÆ Pontifex Maximus in vestra Regis eligendi deliberatione gravissima atque maxima à Deo precatur, ut vestræ mentes atque sententiæ divino instinctæ Spiritu, salutem vobis, & huic Regno incolumitatem & dignitatem præstent, eandem mandatorum meorum & legationis summam esse voluit. Nam quemadmodum sua Sanctitas indictis Romæ ad omnia templa publicis supplicationibus, & suis, & populi precibus Deum placare non destitit, ut Regem vobis concedat, qualem & vestræ, & universæ reipublicæ Christianæ tempora postulant ; ita vos hortatur, ut in re tanta, quantâ major vobis nulla esse potest,

non tam quid in præsentia ipsi possitis, quàm quantum momenti in eo sit, quocumque iudicia vestra inclinarint, animo reputetis, atque hac potestate sapienter utamini. Est enim res huiusmodi, ut in vnius decreti vi summum aut salutis aut exitii discrimen vertatur. Quæ intelligens Pontifex, sicut ex litteris (quæ modò recitatae sunt) audivistis, haud minus quàm Christianæ reipublicæ parentem decet, sollicitus de vestra salute, comitiorum, consiliorumque vestrorum exitum spectat. Verùm ego vellem, ut ex eo templo, unde pias ad Deum preces pro vobis mittit, quâ pace, quâ tranquillitate interregnum hoc, vna vos patriæ charitate, & legum reverentiâ conjungente, peregeritis, intueri posset: bonam profectò spem ex vestra virtute perciperet. Est enim singularis exempli res in libero regno Rege diu caruisse, & silentibus Regis morte propè omnibus legibus, omnes tamen ex lege vixisse, & suam cuique voluntatem, suum cuique in patriam studium pro lege fuisse, ut in tot nobilium, & maximè militarium hominum millibus nullus tumultus aut vis, nullæ seditionum turbæ extiterint, nullus omnino armorum sonitus auditus sit. Quod cum vobis ipsis salutare, & præclaro posteris vestris exemplo fuerit, tum certè apud omnes nationes moderati animi admirationem habebit. Quam ego gloriam & vobis ex animo gratulor, & mihi ipsi meo quodam jure gaudeo, cui in his quæ de vestris laudibus, & republica prædicare con-

conſuevi, tam illuſtre teſtimonium dediftis. Quòd ſi quâ pietate, orbari Rege, pacem patriâmq̃ ſervatiſtis, eandem hoc in loco, in dicendis ſententiis ferendiſque ſuffragiis retinueritiſ, ſi vnañ animis Rempublicam complectemini, ſi nihil niſi ex veteri more & majorum inſtitutiſ, quibus hæcenus Reſpublica ſterit ac floruit, agi patieminĩ, equidem non modò ſpem, ſed lætitiã delecti concordiffimè optimi Regiſ, jam animo percipio. Eam verò veſtræ Reipublicæ formam conſiderans, admirari ſoleo ſapientiam majorum veſtrorum, qui regni & libertatiſ modum ita temperarunt, vt inter ſupremam vniuſ poteſtatem, & diſſolutam multitudiniſ licentiã, tam firmam tuendarum legum & propagandi imperii rationem excogitarint. Hanc illi innumerabilem Equitum multitudinem ampliffimo diſfuſam regno, paribus viventem legibus, (& æquo inter ſe iure ita viventem, vt vna aliqua videatur eſſe ingens ciuitas, quæ multas & longè diſtantes provincias ſit complexa) haud alio imperio regi poſſe, quàm Regio intellexerunt. Cùm verò hoc quemadmodum eſt præſtantiffimum, ita ſit periculofum libertati, iidem vtrumque viderunt, & Rege Rempublicam indigere, & ne Rex gravis communi libertati foret, providendum duxerunt. Cùm magiſtratus in Republica inſtitui nulluſ poſſet, qui Regem poteſtate anteiret. Spiritualem ordinem aſſumpſerunt, eũmq̃ in ſpecula libertatiſ, & præſidio Reipublicæ collocarunt, nullũmq̃ ſi-

K k k

ne eo publicum consilium esse voluerunt. Cum enim Episcopi instituti in populis sint, tanquam nuncii & interpretes Dei, ad eorum dignitatem per se maximam adiecere humanas opes honorisque in Republica amplissimos, quibus communiti & Regem in officio haberent, parentumque maiestatem apud eum obtinerent, atque inde custodes ac vindices libertatis existerent: quod sæpè factum esse rerum vestrarum scriptores memoriae prodiderunt, ut efferentem se Regum licentiam, saluberrima Episcoporum admonitio coërcuerit. Quamobrem cum ita Respublica sit constituta, ut fundamenta libertatis, in religionis & Ecclesie ordinis dignitate collocaverit, nemo, ut arbitror, dubitat, quin necessarium sit ad statum Reipublice conservandum, ut Regem avitæ, & Catholice pietatis cultorem habeatis, ne si spreta fuerit, aut etiam ejecta Ecclesiastica auctoritas, tanquam evulsis iis radicibus, quibus primum fixa & confirmata est, vestra libertas evertatur ac concidat. Cujus rei exempla utinam nulla haberetis, quæ nimis multa vobis ad cavendum horum temporum pravitas præbuit. Sed profectò videmus in quibus provinciis par tuenda libertatis ratio instituta erat, in iis, sublati pereorum dominatum (qui à Catholica religione desciverant) Episcopis, non solum libertatem oppressam, sed & nobilitatem extinctam esse, & omnia sub vnius arbitrium voluntatemque redacta. Id ne vobis accidat, vestre imprimis prudentiæ, vestre

in patriam pietatis est providere. Ut Regnum hoc nobilissimum, quod semper propugnaculum habitum est Christianæ Reipublicæ, iisdem rationibus conserveris, quibus initium stabilitum esse intelligitis: Id enim, id, fortissimi Equites, est firmamentum vestræ libertatis, quod qui comminutum & labefactatum cupiunt, eodem tempore concuti totum, & dissolvi Rempublicam volunt. Multa vos quidem & magna à Deo beneficia habetis, qui Regnum vestrum à Baltico mari ad Euxinum, ab Odra flumine per immensa regionum spatia Boristhenem ultra propagatum, tantis rerum opportunitatibus auxit; sed pulcherrimum illud est, quod eligendi Regis facultatem vobis tribuerit, ut Regem habeatis, non eum quem fors ex certa hæreditatis lege dederit, sed quem vos ipsi dignum (à quo regamini) judicaveritis, quo profectò in rebus humanis nihil videtur esse præstantius. At non hoc solum munus dignitatis & amplitudinis plenum vobis elargitus est Deus, sed munus ipsum novo, & nobiliore munere cumulavit, cum id non humanis viribus aut opibus, (quanquam ne his quidem, vos non abundè instructos esse voluit) sed bonorum omnium maximo & potentissimo, Catholicâ religione fundavit. In qua utinam omnes consentientes essetis, neque hæc novitas & varietas opinionum, quibus scinditur Christiana Respublica, in Poloniam umquam pervasisset, & in hanc gentem, quæ suis juncta & consentiens legibus, præsidio esse Chri-

K k k ij

stiano nomini potest, hoc malum invecum esset, Quo ægrotare vestram Rempubicam & ipsi sensit, qui proximo Warfaviensi conventu ei mederi cupivistis, &c.

Hic de una religione longum admodum differuit & facundè, quàm felix Respublica futura, si vera ei contingat religio; quàm infirma & ad casum properans, si adulterata & varia. Longum foret recitare totam Legati orationem, quam prolixius perorabat, solum subjiciam epilogum.

Decernite ergo nunc concordibus vocibus Regem eum qui maximè Reipublicæ utilis sit futurus, qui vestro beneficio ad vestram salutem utatur, qui cùm à vobis creatus & tamquam genitus Rex fuerit, evadat ipse patriæ & vestrùm omnium pater, amator Reipublicæ, conservator legum, idem erga Deum pius, fortis adversus hostes, in gubernandis, gerendisque rebus peritiam, in jure dicundo justitiam diligentiamque adhibeat, in domestica consuetudine humanitatem, in omni publica actione dignitatem majestatemque retineat, nec ipse voluptatibus occupetur, nec juventutem languescere otio patiatur, sed exemplo & præmiis, bellicæ disciplinæ laudem excitet. Sit regia domus tamquam templum pudoris, modestiæ, religionis, ut liberi vestri quos in regis ministerium traditis, ex ea velut scholâ virtutum, digni parentum honoribus evadant. Haud ego sum nescius, Regem his præditum ornamentis, oratione effingi facilius quàm inveniri; verùm ne-

que nobis defuturus est quærentibus, & ut talem habeatis, multum in vobis ipsis positum est, non solum deligendo illum, sed etiam instituendo. Quem enim non optimum Regem efficiatis, si quot estis Senatores, tot monitores Regum esse volueritis? Si Regis salutem quam gratiam malueritis? Si publica commoda privatis utilitatibus antetuleritis? Si denique hoc propositum habebitis, diligentissimeque operam dabit, ut & vos ex legis præscripto Regis imperio obedientes sitis, & Rex ira obsequio utatur vestro, ut se liberis & volentibus imperare intelligat? hoc enim modo & res Polona augebitur, & libertas vestra conservabitur, nec dominatu offensa, nec corrupta licentia, quæ plerumque falso libertatis nomine exitiosam servitutem concipit, ac parit. Ad hunc statum rerum vestrarum tuendum communiendumque, vos Pontifex hortatur, atque ad eam rem mihi mandavit, ut & in præsentia vobis, & paulò post, simul vobis, simul Regi vestro summum paterni animi studium pollicear, ac deferam, ut omnia vos quæ non solum conservando, sed etiam augendo aut ornando huic regno sint, haud aliter ab se quam ab optimo Patre postulare atque expectare velit: Tum sicuti vobiscum egit de Rege (reque vestra) eligendo, vobisque auctor fuit, nihil à majorum consuetudine & rationibus discedendi; ita Regem quem elegeritis verbis suis admonere me voluit, ut memor à vobis accepti regni, parem vobis gratiam referre studeat, nihil-

K k k iij

que sibi aut ad fidem præclarius, aut ad charitatem optatius, aut ad stabilitatem firmitus, aut ad nominis sui commendationem amplius ducat, quàm ut hanc Rempublicam, hoc libertatis jus, factum rectumque retineat, ac defendat. Me verò ipsum commodis atque utilitatibus vestris, quantum operâ atque studio meo effici possit, diligenter sua Sanctitas inservire iussit, in quo quidem si quantum voluntatis atque animi, tantundem facultatis esset de vobis merendi, etsi pietati & amoris erga vos meo numquam satisfacturus essem, vobis certè ipsis satisfacerem. Hæc sunt de regno, de vobis, de novo Rege sanctissimi Domini nostri mandata, hæc vota Parentis Reipublicæ, hæc ut consequi possitis suis ille vos precibus Deo commendat, id maximè orans, ut actionem hanc in qua vestrum omnium salus vertitur, suo Sancto Spiritu regat, ut his comitiis, cum Regem consentientibus studiis renunciatis, sub quo florentissimi beatissimique vivatis.

449
2.3.234

SUMMA PRIVILEGII.

CAUTUM est auctoritate Regis, ne quis in regno ipsius, aliisve locis ejus ditioni subiectis, intra septem annos proximos librum qui inscribitur: Antonii Mariæ Gratiani à Burgo S. Sepulchri Episcopi Amerini, de vitâ Joannis Francisci Commendoni, libri quatuor: præter Sebastianum Mabre-Cramoisy, Regis Typographum, imprimat aut divendat. Qui secus fecerit, multa indicta, prout ampliùs in diplomate Regio continetur, coërcebitur. Datum Parisiis, die 24. Februarii 1669. Sic signatum, De mandato Regis, DE SEIGNE-ROLLE.

2, 3, 23

005643988

